

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

GEÇİŞ SONRASI ÇİN'İN ULUSLARARASI TİCARET
ENTEGRASYONU

(Yüksek Lisans Tezi)

ONUR UZMA

701719011

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

**GEÇİŞ SONRASI ÇİN'İN ULUSLARARASI TİCARET
ENTEGRASYONU**

(Yüksek Lisans Tezi)

Onur UZMA

701719011

Danışman:

Dr. Öğretim Üyesi Osman Barbaros KEMER

BURSA

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Onur Uzma
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Bilim Dalı	: Uluslararası Ticaret
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayılısı	: xii+201
Mezuniyet	: 26.04.2021
Tez Danışmanı	: Osman Barbaros Kemer

GEÇİŞ SONRASI ÇİN'İN ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYONU

Çin 1978 yılında ekonomik anlamda bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu dönüşüm süreci kendi dinamikleri çerçevesinde ve herhangi bir özel stratejiye dayanmadan gerçekleşmiştir. Diğer geçiş ekonomilerinden farklı olarak Çin'de ekonomik anlamda bir serbestleşme yaşanırken bu durum siyasi anlamda bir serbestleşmeye dönüşmemiştir. Bugün hala ülkeyi tek parti olan Çin Komünist Partisi yönetmektedir. 1949-1978 yılları arasında merkezi planlamacı ekonomiyi benimseyen Çin 1978 yılından sonra serbest piyasa ekonomisine yönelik reformlar yapmıştır. Bu reformların sonuçları pek çok önemli makro ekonomik göstergeye olumlu olarak yansımıştır. Çin uzun yıllar boyunca yüksek büyüme oranları yakalamış buna ek olarak da ihracat, ithalat ve dış ticaret hacimlerinde dünyanın gelişmiş ülkeleri ile rekabet etmektedir. Yapılan reformlar ile Çin dünyanın fabrikası haline gelmiş ve pek çok önemli uluslararası yatırımcı için cazip bir ülke olmuştur. Başlangıçta ucuz işgücü sayesinde ülkeye gelen şirketlerden piyasa becerileri öğrenilerek ilerleyen dönemde Çin kendi ulusal markalarını yaratmıştır. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği ayrıca bir dönüm noktasıdır. Üyelikten sonra Çin'in dış ticaret hacmi hızla yükselmiş ve küresel ekonomiyle entegrasyon seviyesi artmıştır. Günümüz dünyasında ekonomik ilişkiler ile siyasi ilişkiler bir bütünlük arz etmektedir. Çin bu hususa dikkat ederek uluslararası aktörlerle olan karşılıklı ve çok taraflı ilişkilerine önem vermiştir. Tüm bunlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Çin'in 1978 sonrasında uluslararası ticarete başarılı bir şekilde entegre olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Uluslararası Ticaret, Entegrasyon, Çin, Geçiş Ekonomileri, İhracat, İthalat

ABSTRACT

Name and Surname : Onur Uzma
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Business and Trade
Branch : International Trade
Degree Awarded : Master
Page Number : xii+201
Degree Date : 26.04.2021
Supervisor : Osman Barbaros Kemer

POST-TRANSITION CHINA'S INTEGRATION INTO INTERNATIONAL TRADE

China started a process of economic transformation in 1978. This transformation process took place within the framework of its own dynamics and without relying on any specific strategy. Unlike other transition economies, while there is an economic liberalization in China, this situation has not turned into a political liberalization. The only party, the Chinese Communist Party, still rules the country today. Adopting central planning economy between 1949-1978, China made reforms for free market economy after 1978. The results of these reforms reflected positively on many important macroeconomic indicators. China has achieved high growth rates for many years, in addition to competing with the developed countries of the world in export, import and foreign trade volumes. With the reforms made, China has become the factory of the world and has become an attractive country for many important international investors. In the beginning, thanks to the cheap labor, China created its own national brands by learning market skills from the companies that came to the country. China's membership in the World Trade Organization is also a turning point. After membership, China's foreign trade volume soared and the level of integration with the global economy increased. In today's world, economic relations and political relations present an integrity. By paying attention to this issue, China has given importance to its mutual and multilateral relations with international actors. When all these are evaluated as a whole, it has been seen that China has successfully integrated international trade after 1978.

Keyword: International Trade, Integration, China, Transition Economies, Import, Export

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİ TANIMI VE ÇİN

1.1.GEÇİŞ EKONOMİSİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	5
1.2.GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	7
1.3. GEÇİŞ STRATEJİLERİ	12
1.3.1. ŞOK TERAPİ GEÇİŞ STRATEJİSİ	13
1.3.2. AŞAMALI GEÇİŞ STRATEJİSİ.....	16
1.4. PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞTE UYGULANMASI GEREKEN REFORMLAR	19
1.5. ÇİN'DE SOSYALİST DÖNEM VE ÇİN MODELİ GEÇİŞ STRATEJİSİ	22
1.5.1. MAO ZEDONG DÖNEMİ VE SOSYALİZMİN OLUŞTURULMASI	22
1.5.1.1. Birinci Beş Yıllık Plan Dönemi (1953-1957)	24
1.5.1.2. Yüz Çiçek Dönemi.....	26
1.5.1.3. İkinci Beş Yıllık Plan Dönemi- Büyük İleri Atılım (1958-1962)	27
1.5.1.4. Yeni Ekonomik Politikalar (YEP)	30
1.5.1.5. Kültür Devrimi (1966-1976)	32
1.5.1.6. Mao Döneminin Genel Görüntüsü.....	35
1.5.2 ÇİN MODELİ GEÇİŞ STRATEJİSİ	38

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN EKONOMİK GÖSTERLERİ VE GEÇİŞ SÜRECİNDE ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYONUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. GENEL MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER.....	55
2.1.1. BÜYÜME ve GSYİH.....	55
2.1.2 NÜFUS, İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM	58
2.1.3 ENFLASYON VE İŞSİZLİK.....	67
2.1.4 GELİR DAĞILIMI.....	71
2.1.5 DIŞ TİCARET.....	74
2.1.6 DÖVİZ REZERVLERİ VE FAİZ	79
2.2.ÇİN'İN GEÇİŞ ÖNCESİ ULUSLARARASI TİCARET SİSTEMİ	84
2.3.ÇİN'İN MERKEZİ PLANLAMADAN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ REFORMLARI.....	86
2.3.1.TARIMSAL REFORMLAR	86
2.3.2. DEVLET İŞLETMELERİ REFORMU	91
2.3.3 FİYAT REFORMU	98
2.3.4.DEVLET DIŞI SEKTÖR REFORMLARI	100
2.3.5 MALİ REFORMLAR	101
2.3.6 EKONOMİK VE SOSYAL ALTYAPI REFORMLARI	103
2.4 ÇİN'İN GEÇİŞ SÜRECİNDE ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYONUNU	105
2.4.1 DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI (DYSY).....	105
2.4.2.ÖZEL EKONOMİK BÖLGELER (ÖEB)	120
2.4.3. PARA POLİTİKASI VE BANKACILIK	124
2.4.4. YÖNETSEL DESANTRALİZASYON (YERELLEŞME)	129
2.4.5.KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİNE KATILMASI (KDZ).....	131
2.4.6. BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ (BKBY).....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'İN ULUSLARARASI EKONOMİK AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ

3.1. ÇİN'İN DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NE KATILMASI	143
3.2. ÇİN'İN ASYA PASİFİK EKONOMİK İŞBİRLİĞİ'NE KATILMASI	150
3.3. ÇİN'İN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NE (ŞİÖ) KATILMASI.....	154
3.4. ÇİN'İN AVRUPA BİRLİĞİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ	160
3.5. ÇİN'İN AMERİKA İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ	170
SONUÇ.....	181
KAYNAKÇA	185

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: IMF'in Geçiş Ekonomileri Sınıflandırması	8
Tablo 2: Piyasa Reformu ve Demokrasi	11
Tablo 3: Çin'de Tahıl Üretimi ve Tüketimi (1949-1965)	31
Tablo 4: Milli Gelirin Sektörel Yapısı, 1952-1978 (%).....	36
Tablo 5: Çin'de Ölüm Oranı, 1956-1962 (Her Bin Kişide).....	37
Tablo 6: Toplam Dünya Nüfusunda Çin'in Payı, 1960-2019	59
Tablo 7: Nüfus artış Hızı ve Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1965-2018)	60
Tablo 8: Toplam İşgücü ve Yaşa Göre İşgücünün Katılım Oranı	62
Tablo 9: Çin'de Kişi Başına Düşen GSYİH Sabit Fiyatlarla (1978-2019).....	73
Tablo 10: Çin'in Döviz Rezervleri, (1978-2019).....	81
Tablo 11: Çin'e Gelen DYSY Kaynakları (1979-2017) (Milyar Dolar).....	109
Tablo 12: Çin'in Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri (1979-2019).....	113
Tablo 13: Çin'in WTO'ya Üye Olduktan Sonraki Ekonomik Durumu.....	146
Tablo 14: Çin'in ile ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (10.000\$).....	159
Tablo 15: ŞİÖ'nün Çin'in Toplam Dış Ticaret Hacmindeki Yeri (%) (2019).....	160
Tablo 16: AB - Çin ticari ilişkileri (Milyar Avro Olarak)	168
Tablo 17: Çin'den 27 Avrupa Ülkesine İthalat ve Çin'e İhracat (2019).....	169
Tablo 18: ABD'nin Çin ile Ticareti (1980-2019) (Milyon Dolar).....	171

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Çin'in Reform Öncesi Büyüme Performansı (1949-1978).....	36
Şekil 2: Çin'deki GSYİH: 1950-1978.....	56
Şekil 3: Çin'de Ekonomik Büyüme 1978-2019.....	57
Şekil 4: Çin'de 0-14 Yaş arası ve 60 Yaş Üstü Nüfus (Milyon Kişi).....	61
Şekil 5: Çin'de Çalışacak yaştaki Nüfus ve Geleceğe Yönelik Tahmin.....	63
Şekil 6: Devlet ve Devlet Dışı İşletmelerin Toplam İstihdamdaki Payı (%).....	65
Şekil 7: Toplam İstihdamda Sektörlerinin Payı (%).....	66
Şekil 8: Çin'de Enflasyon Oranları (1981-2018).....	68
Şekil 9: Çin'de İşsizlik Oranları (1978-2018).....	70
Şekil 10: Çin'in Gini Katsayısı (1981-2018).....	72
Şekil 11: Çin'de Yoksulluk Düzeyi, 2011 Yılı SGP'ne Göre 1,90 ABD Dolarından Daha Az Gelirle Yaşayan Nüfusun Toplam Nüfustaki Payı (%).....	74
Şekil 12: Çin'in İhracat ve İthalatı (1978-2019) (Milyon Dolar).....	76
Şekil 13: Çin'in Ticaret Hacmi (1978-2019) (Milyon Dolar).....	77
Şekil 14: Çin'in Ticaret Dengesi (1978-2019) (Milyon Dolar).....	77
Şekil 15 : Çin ve ABD'nin İhracat Rakamları (1978-2018).....	78
Şekil 16: Önemli Ekonomilerin Dünya İhracatındaki Payları (1984-2019) (%).....	79
Şekil 17: Çin'in Renminbi Döviz Kuru (1978-2018).....	80
Şekil 18: Çin'in Reel Faiz Oranları (1980-2019).....	83
Şekil 19: En Fazla DYSY Çeken 5 Ülke (2019) (Milyar Dolar).....	108
Şekil 20: Çin'e DYSY'nin Geldiği Ülkeler (2019).....	110
Şekil 21: Çin'e Giriş Yapan Yabancı Sermayenin Milli Gelire Oranı (1979-2019).....	114
Şekil 22: Çin'de DYSY'nin Sermaye Yapılarına Göre Dağılımı (2019) (Yüzde).....	115
Şekil 23: DYSY'nin Toplam Ticaret Hacmi İçerisindeki Payı (Milyar Dolar).....	117
Şekil 24: Dünyada En Fazla DYSY Yapan 5 Ülke, 2019 (Milyar Dolar).....	118
Şekil 25: Çin'den DYSY Çıkışı (1990-2019) (Milyar Dolar).....	119
Şekil 26: Küresel Değer Zincirlerine Katılım Endeksi (1995, 2009, 2015).....	133
Şekil 27: İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu.....	135
Şekil 28: BKBY Projesinin Koridor ve Deniz İpek Yolu.....	137
Şekil 29: Çin'in AB ile Ticareti (100 Milyon Dolar) (1975-1989).....	162
Şekil 30: Çin'in AB ile Ticareti (100 Milyon Dolar) (1989-1993).....	163
Şekil 31: Çin'in AB ile Ticareti (100 Milyon Dolar) (1992-2004).....	164
Şekil 32: 2019'da ABD'nin En Yüksek 5 İhracat Pazarı (Milyar Dolar).....	179
Şekil 33: 2019'da ABD'nin En Yüksek 5 İthalat Kaynağı (Milyar Dolar).....	180

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- APEC:** Asya Pasifik İşbirliği Örgütü
- BDT:** Bağımsız Devletler Topluluğu
- BİA:** Büyük İleri Atılım
- BP:** British Petroleum
- COMECON:** Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
- ÇHB:** Çin Halk Bankası
- DTÖ:** Dünya Ticaret Örgütü
- DTK:** Dış Ticaret Kurumu
- DYSY:** Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
- EBRD:** Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
- GATT:** Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
- GSMH:** Gayri Sahi Milli Hasıla
- GSYİH:** Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
- HSS:** Hane Halkı Sorunluluk
- ICC:** Uluslararası Ticaret Odası
- IMF:** Uluslararası Para Fonu
- KİT:** Kamu İktisadi Teşebbüsü
- KKİ:** Köy ve Kasaba İşletmeleri
- KDV:** Katma Değer Vergisi
- KDZ:** Küresel Değer Zinciri
- ÖEB:** Özel Ekonomik Bölgeler
- SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- SSS:** Sözleşme Sorumluluk Sistemi
- ŞİÖ:** Şangay İşbirliği Örgütü

GİRİŞ

Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen ülkeler genellikle geçiş ekonomileri kapsamında tanımlanmaktadır. Bu kavram Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ekonomilerin dönüşümünü açıklamak için kullanılmıştır. Bu duruma benzer bir süreç Çin'de yaşanmıştır. Çin'de söz konusu dönüşüm süreci 1978 yılında başlamış ve diğer geçiş ekonomilerinin yaşadıkları geçiş süreçlerinden daha farklı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ekonomiler Şok Terapi veya Aşamalı Geçiş Stratejisi ile piyasa ekonomisine geçmeyi hedeflemişlerdir. Çin'de ise bu iki genel geçiş stratejisinden farklı olarak çok daha uzun bir süreci kapsayan ve belli bir geçiş modeli ya da reçetesinden bağımsız bir şekilde kendi dinamikleri çerçevesinde bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu süreç Çinli bürokratlar tarafından "taşları hissederek geçme" olarak da anlatılmaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman diğer geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında Çin'in farklı bir geçiş süreci yaşadığı görülmektedir.

Mao döneminde dışa kapalı bir ekonomi oluşturularak kendi kendine yeten bir ülke yaratılmaya çalışılmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Çin Mao döneminde uluslararası ticaret sistemin içerisinde sınırlı olarak yer almaktaydı. Bu dönemde kısmi olarak izole edilmiş ekonomi, Çinli yetkililer tarafından teoride başarılı olunacağına inanılmasına rağmen beklenen sonuçları beklenen seviyede verememiştir. Pek çok önemli strateji uygulanmış hatta Kültür Devrimi ile Çin toplumunun bu ekonomik sistemi tam manasıyla benimsemesi amaçlanmıştır. Mao döneminin bitmesiyle yeni bir dönem başlamış ve bu yeni dönemde dışa açılma politikaları uygulanmıştır. Çin 1978 yılında başlamış olduğu reformlar ile piyasa ekonomisine, uluslararası ekonomiye ve uluslararası ticaret sistemine entegre olmaya çalışmaktadır. Fakat Çin'in bu yükselişi diğer gelişmiş serbest piyasa ekonomilerinin çalışma mekanizmalarından farklı olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Çin'in ekonomik gelişmesinin nasıl ve ne şekilde olduğu üzerine merak uyandırmaktadır. Çin geçen süre zarfında pek çok alanda reform yaparak uluslararası ekonomik sistem içerisinde önemli bir aktör olmuştur. Bu kapsamda 2019 yılında Çin dünyanın en fazla ihracat yapan ülkesi olurken, ikinci en büyük ithalat yapan ülkesi konumundadır. Ticarete konu olan mallar hem emek yoğun hem sermaye yoğun mallar olup bu malları dünya pazarına ihraç etmektedir. Ayrıca Çin dış ticaret fazlası veren sayılı ülkeler arasındadır. Çin bugün itibariyle dünyanın hemen hemen her bölgesiyle ticari

ilişkiler kurmaktadır. Gerçekleştirmiş olduğu reformlarla adeta dünyanın fabrikası haline gelmiştir.

Çalışmanın temel amacı Çin'in merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinden yapılan reformlar çerçevesinde uluslararası ticaret sistemine başarılı bir şekilde entegre olurken bunu nasıl yaptığını ortaya koymaktır. Buna istinaden bu çalışmada Çin'in yapısal dönüşümü ve küresel ekonomiyle entegrasyon süreci ele alınarak, bu süreçte etkili olan unsurlar ve politikalar üzerinden durulmuştur. Bu kapsamda Çin'in 1978 sonrası dönemde yapmış olduğu reformlar incelenmiş ve yapılan reformların Çin'in uluslararası ticaret sistemine yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır. Çin'in bugünkü uluslararası ticaret sisteminde nasıl önemli bir aktör olduğu ve bu konuma nasıl ve ne şekilde geldiği ayrıntılı olarak anlatılmak istenmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlarda etkinliğini arttırması açısından, Çin'in ekonomik-politik gelişim sürecindeki reformları uygulamasının herhangi bir reçeteye bağlı olmaması gelişmekte olan ülkelere fikirler sunmaktadır. Soğuk Savaşın da bitmesiyle dünya ekonomisinde küreselleşme ivmesi artmıştır. Artan bu ivmede Çin, bu süreci çok iyi değerlendirmiştir. Yapılan reformlar neticesinde Çin, uluslararası yatırımcılar için karlı bir ülke haline gelmiştir. İlerleyen dönemde bu yatırımcılar sayesinde piyasa tecrübeleri edinilerek, Çin kendi ulusal markalarını yaratmıştır. Bu kapsamda Çin'in bir üretim ekonomisi yaratarak yüksek büyüme oranlarına ulaşması, uluslararası pazarlarda adından söz ettirmesi ve ekonomik anlamda süper güç olacağına yönelik güçlü tahminlerin mevcut olması (2025 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olacağı tahmin edilmektedir) Çin'i incelemeye değer kılmaktadır.

Günümüz dünyasında ekonomik konular ve siyasi konular ayrılmaz bir bütündür. Çin, dünya ekonomisi ile entegrasyon süreci yaşarken bu hususa önem vermiştir. Hem bölge ülkeleri hem de bölgesinden uzakta bulunan ekonomiler ile sağlam zemine dayanan ilişkiler geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Bu çabalar içerisinde en ön plana çıkanlardan biri Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliktir. Bunun sebebi günümüzün globalleşen uluslararası ticaret koşullarında daha fazla ülke piyasalarına girebilmenin ve mevcut piyasa paylarını genişletebilmenin, DTÖ'nün tüm üye ülkeler için getirdiği temel prensiplere ve ülkelerarasında yeknesaklaştırma çalışmaları halen devam etmekte olan Uluslararası Ticaret Hukuku'nun bir parçasını oluşturan Uluslararası Ticaret Odası'nın (ICC) kurallarına uyum sağlamayı getirmesidir.

Bu çalışmada Çin’de gerçekleşmekte olan dönüşüm incelenmiş olup bu durumun Çin’in uluslararası ticarete entegrasyon sürecinde yapılan reformlar çerçevesinde literatür taraması yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemler kullanılarak yukarıda açıklanan amaçlar doğrultusunda, Çin’in uluslararası ticarete entegre olma süreci, geçirmiş olduğu dönüşüm özelinde değerlendirilmiştir. Ayrıca pek çok uluslararası kuruluşun istatistiki verilerinden yararlanılarak Çin’in yapısal dönüşümü tablolar eşliğinde anlatılmıştır. Literatür taraması yöntemi kullanılarak konu ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında başarı entegrasyon sürecinin nasıl ve ne şekilde meydana geldiği değerlendirilmiştir.

Tezin birinci bölümünde geçiş ekonomisi kavramı açıklanmış, geçiş ekonomilerinin ekonomik ve siyasal yönden sınıflandırılması yapılmış, geçiş stratejilerine ve Çin’in sosyalist dönemde yapılan reformlarına kısaca değinilerek Çin’in reform öncesi ve reform sonrası uygulanmış olduğu reformların sonuçları gösterilmek istenmiştir. Dönemin ekonomi politikasına değinilerek Çin’in ekonomik dönüşümü ve küresel ekonominin dönüşümü anlatılmıştır. Son olarak da Çin modeli geçiş stratejisi ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu kapsamda genel iki strateji olan Şok Terapi ve Aşamalı Geçiş stratejileri anlatılmış ve sonrasında Çin’in geçiş stratejisi üzerinden durularak diğer iki stratejiden farkları ortaya konulmuştur. Bu bölümde Çin’in kendi has dinamikleri çerçevesinden piyasa ekonomisine geçişi ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise 1978 sonrasındaki büyüme, GSYİH, nüfus, işgücü, istihdam, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı, dış ticaret, döviz rezervleri ve faiz gibi temel makroekonomik göstergelere değinilmiştir. Bu göstergeler ile Çin’in 1978’den günümüze kadar geçen süre zarfında uluslararası ekonomik, ticari ve siyasal sistemde önemli bir aktör olduğu gösterilmek istenmiştir. Tarım, Devlete Ait İşletmeler, Ekonomik ve Sosyal Altyapı, Devlet Dışı Sektör, Mali ve Fiyat alanında yapılan reformlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır ve yapılan reformlar incelenmiştir. Bu bölümde uluslararası kuruluşların verilerinden yararlanılarak tablolardan ve göstergelerden yararlanılarak ayrıntılı olarak makroekonomik parametrelerin değişimleri gösterilmeye çalışılmıştır. Çin’in uluslararası ticaret sisteminde önemli bir aktör olmasında etkili olan reformlar üzerinden durulmuştur. Bu kapsamda Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY), Özel Ekonomik Bölgeler, Para Politikası ve Bankacılık, Yönetmelik Desantralizasyon alanlarında yapılan reformlar ve Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesi ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve Çin’in

uluslararası ticaret sistemine başarı bir şekilde entegre oluşu anlatılmıştır. Genel olarak ikinci bölümde yapılan reformlar ile Çin'in dönüşümü ve bu dönüşüm sürecinde ülkenin uluslararası ticaret sisteminde önemli bir aktör olarak ortaya çıkışı ele alınmıştır. Ayrıca elde edilen veriler tablolaştırılarak ayrıntılı bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise ekonominin ve siyasetin günümüz küresel ekonomisinde birbirinden ayrılmaz birer parça oldukları göz önünde bulundurularak Çin'in önemli uluslararası aktörler olan DTÖ, Asya Pasifik ve İş Birliği Örgütü (APEC), Şangay Birliği Örgütü (ŞİÖ), Avrupa Birliği (AB) ve Amerika ile ilişkileri ve bu ilişkilerin uluslararası ticarete yansımaları üzerinde durulmuştur. Günümüzde çok uluslu şirket ve onların markaları, Çin gibi geniş bir coğrafyaya ve böylesine büyük nüfusu sahip ülkeye mal satabilmek için rekabet etmektedir. Ayrıca tüm bunlara ek olarak piyasalarda önemli bir yere sahip olan işletmelerin maliyetlerini düşürmek için Çin'in iş gücünden yaralanma çabası içerisindedir. Bu durumun bir sonucu olarak maliyeti azalan malların tüketici cenahında fiyatların düşmesi ve mal çeşitliliğine faydası olduğunu söyleyebilmekteyiz. Çin'in bu örgütler ile entegrasyonu ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle DTÖ'ye katılımı bir milat olarak ele almak mümkündür. Çünkü bu süreçten sonra Çin'in uluslararası piyasalarda etkinliği daha da artmıştır. APEC ve ŞİÖ ile bölgesel entegrasyon hedeflenerek ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Günümüz küresel ekonomisinde önemli bir yeri olan ABD ve AB ile olan ilişkileri üzerinde durularak Çin'in bu iki önemli aktör ile ticari ilişkilerin gelişimi üzerinde durulmuştur. Bu ilişkiler kapsamında Çin'in uluslararası ticaret ağını genişletmek ve bu ticaret ağının güvenliğini sağlamak için hem bölge ülkeleri ile hem de bölgesinden uzak olan ülkeler ile kazan kazan (Win- Win) stratejisine dayalı politikalar geliştirmek için yapmış olduğu çabalar anlatılmak istenmiştir. Dahil olduğu örgütün üyeleri ile geliştirmiş olduğu iyi ilişkilerin, Çin'in ticari ilişkilerine yansımaları üzerinden durulmuştur.

Genel olarak bakıldığında Çin'in 1978 sonrasında kendi dinamikleri çerçevesinden herhangi bir stratejiye bağlı olmadan gerçekleştirmiş olduğu dönüşüm uluslararası ticaret sistemine yansımaları üzerinde durulmuştur. Yapılan reformların sonuçları, Çin ekonomisine yansımaları ve bunun makroekonomik sonuçları incelenmiştir. Günümüzde küresel ekonominin tek boyutlu olmamasından dolayı Çin uluslararası ticaret sisteminde ikili ve çoklu ilişkileri ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİ TANIMI VE ÇİN

1.1.GEÇİŞ EKONOMİSİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

2. Dünya savaşının bitmesiyle başlayan Soğuk Savaş dönemi dünyayı iki farklı iktisadi sistem etrafında toplamıştır. Söz konusu dönemde Orta ve Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar olan bölge genel anlamda merkezi planlamaya dayalı ekonomiyi benimsemiş ve uzun süre bu şekilde yönetilmiştir. Devam eden bu süreçte 1980'lerin sonunda ekonomik anlamda zayıflama belirtileri göstermeye başlayan ülkeler SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanmış ve iktisadi anlamda bir dönüşüm içerisine de girmişlerdir. Çin'de ise dönüşümün adımları 1978 yılında reformlar ile başlamıştır. İktisadi literatürde bu ülkelerin yaşamış oldukları iktisadi dönüşüm süreci "Geçiş Ekonomileri" olarak nitelendirilmiştir. Bu ülkelerin yaşamış oldukları dönüşüm süreçleri birbirlerinden çok farklı olsa da ana hedefleri merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçmek olmuştur. Bu anlamda geçiş ekonomileri, iktisadi duruşlarını merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine yönelik yapmış oldukları reformları ifade etmek için kullanılmaktadır (Turan 2009: 579). 90'lı yıllarla iktisat literatürüne giren geçiş ekonomileri kavramı çok geniş bir alana yayılmıştır ve her ülkenin kendine has birtakım özellikleri bulunmaktadır. Sosyalist sistemden serbest piyasaya geçiş son derece karmaşık bir süreci ifade etmesinden dolayı, sürecin içerisinde siyasi, askeri ve sosyokültürel boyutlar bulunmaktadır fakat ekonomik boyut hepsinden daha önemlidir. Bu sebeple bu süreci çözümlenme ve uygun şekilde yönlendirme, pek çok problemi de beraberinde getirmiştir (Güler, 2012b:41).

Yirminci yüzyılın dünya tarihi bakıldığında kapitalizmden sosyalizme sonrasında komünizme geçiş süreci, kapitalizmden post endüstriyel ve post ekonomik topluma geçiş süreci, modern kapitalizmden sosyalizme geçiş süreci, Stalinizm'den sosyalist pazara geçiş süreci ve ABD'de üretiminin şiddetli büyümesine geçiş süreci olayları bilinmektedir. Balcerowicz yapmış olduğu tarihsel geçişleri aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır (Papava, 2005: 79-80);

- 1860-1920'de önemli kapitalist ülkelerde demokrasinin yayılma sürecini gerektiren klasik geçiş.

- 1945 sonrası demokratik ilerlemelere yansıyan Neoklasik geçiş. (1940'lı yıllarda İtalya, Batı Almanya, ve Japonya'da; 1970'li yıllarda Portekiz, ve İspanya'da; 1970'li ve 1980'li yıllarda Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde ve 1980'li yıllarda Güney Kore ve Tayvan'da)

- Komünist olmayan ülkelerdeki piyasa ekonomisine yönelik reformlar (1970'lerde Şili'de ve 1980'li yıllarda Türkiye ve Meksika'da ve 1990'lı yıllarda Arjantin'de).

- Komünizm sonrası piyasa ekonomisine geçişin Asya senaryosu (1978'de Çin ve 1980'li yılların sonunda Vietnam).

Batılı geçiş ekonomisi literatüründe geçiş ekonomisi kavramı temel olarak  hareket etrafında tanımlanmaktadır: Birincisi; merkezi kontrole dayanan ekonomik modelden uzaklaşıp serbest piyasa ekonomisine doğru hareket, ikincisi; otoriter bir sistemden demokratik yönetim sistemine doğru ve son olarak ncs ise; Amerikan yasal sistemindeki fikri mülkiyet haklarına dayalı politik ve ekonomik bir harekettir. Bu anlamda bakıldığı zaman daha önce eşı benzeri görülmemiş bir süreç yaşanmaktadır. Planlı bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş, yapısal ve kurumsal değişim sürecini barındırır. Başıka bir deyişle geçiş ekonomik bir sistem değişikliğine ek olarak sosyal, kültürel, siyasi ve politik yapılarında ciddi bir şekilde değişime uğradığı çok yönlü bir süreci kapsamaktadır. Bunun yanında mevcut süreci yönlendirebilecek bir geçiş teorisi de olmadığı için geçiş dönemini anlama, değerlendirme ve sorunlara zm getirme hususunda büyük zorluklar yaşanmıştır (Güler, 2012a: 95; De Melo,1997: 397).

Geçiş ekonomilerinin özelliklerine genel olarak bakıldığında ise; sanayileşmenin yetersiz olduğu ve teknolojik olarak çağın gerisinde olması, tarımda istihdam edilen nüfusun yüksek olması fakat verimin çok düşük olması, finansal ihtiyaçların karşılanma zorluğu, devlet kurumlarında aksamaların mevcut olması ve hukukun üstünlüğünün olmaması bu ülkelerin köklü reformları gerçekleştirmeye zorunlu hale getirmiştir (Razamanoğlu ve Acar, 2006: 387). Bir başıka deyişle piyasaya uyumlu ekonomilerin işleyişı için gerekli olabilecek kurumsal ve yasal zeminin mevcut olmayışı geçiş ekonomilerinin en dikkat çeken olumsuzluklarından biridir. Mülkiyet haklarının yeterince açık olmaması, özel teşebbüsün piyasaya giriş ve çıkışlarını düzenleyecek hukuki altyapının yetersizliği, finansal piyasaların olmaması, ticari bankacılık sisteminin kurulmaması, emek piyasası ve piyasa uyumlu bir vergi sisteminin gerçekleştirilememesi

gibi temel sorunlar serbest piyasa ekonomisinin etkin çalışmasına engel olmaktadır. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçmeyi amaçlayan ülkelerin yapmaları gereken kapsamlı reform hareketlerini 4 başlık altında inceleyebiliriz (IMF, 2000);

- Liberalizasyon: Serbest piyasalarda fiyatların büyük bir kısmının piyasa tarafından belirlenmesine izin verilmesi ve piyasa ekonomisini benimsemiş piyasa ekonomileri ile fiyat yapısıyla teması kesen ticari engellerinin azaltılması sürecidir.
- Makroekonomik Stabilizasyon: Öncelikle serbestleşme ve bastırılmış olan talebin serbest kalmasını sağladıktan sonra gelen yüksek seviyelerdeki enflasyonu oluşmasından sonra enflasyonun kontrol altına alındığı ve geçiş süreci içerisinde düşürüldüğü süreçtir. Bu süreç, genel olarak kamu bütçesi, maliye ve para politikasındaki disiplini ve ödemelerin sürdürülebilir hale getirilmesidir.
- Yeniden Yapılandırma ve Özelleştirme: Güvenli bir finansal sektör oluşturulmasını buna ek olarak ekonomilerdeki işletmelerin, serbest piyasalarda satılabilecek malları üretme ve mülkiyetini özel sektöre devrini kapsamaktadır.
- Yasal ve Kurumsal Reformlar: Ekonomik anlamda devletin rolünü yeniden tanımlamak, hukukun üstünlüğünü sağlamak ve piyasada adil rekabet politikalarının uygulanmasıdır.

1.2.GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Geçiş ekonomilerinin sınıflandırılması hususu bu ülkelerin yaşadıkları süreci ifade etme ve sürecin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Geçiş ekonomileri alanında yapılan pek çok çalışmada birbirinden farklı sınıflandırmalar oluşturulmuştur. Ekonomistler tarafından iki tür geçiş ekonomisi ortaya konmuştur. Bunlardan ilki geleneksel geçiş ekonomileri ve ikincisi yeni geçiş ekonomileridir. Tropikal Afrika ve Güney Asya geçiş ekonomileri geleneksel geçiş ekonomileri içerisinde bulunmaktadır. Doğu ve Orta Avrupa, eski SSCB ülkeleri, Çin ve bazı Latin Amerika ülkeleri yeni geçiş ekonomileri içerisinde yer almaktadır. Genel kabul görmüş olan geçiş ekonomileri tanımlarına göre, dünya genelinde merkezi planlı ekonomik

sistemden serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışan birden fazla ülke vardır fakat bunların içerisinde literatürde çoğunlukla kabul gören ülkeler Orta ve Doğu Avrupa, eski SSCB, Moğolistan ve Çin'dir (Papava, 2005: 79).

IMF'in sınıflandırması ise uluslararası alanda yaygın olarak kabul görmüş bir sınıflandırma olup iki ana başlık altında toplanmıştır.

Tablo 1: IMF'in Geçiş Ekonomileri Sınıflandırması

Geçiş Ülkeleri	Geçiş sürecinin başlangıç tarihi
1- Eski Sovyetler Birliği ve Avrupa Geçiş Ekonomileri	
1.1 Merkez ve Doğu Avrupa(MDA)	
Bulgaristan	1991
Makedonya	1990
Macaristan	1990
Polonya	1991
Çek Cumhuriyeti	1991
Romanya	1991
Slovakya	1991
Slovenya	1990
Hırvatistan	1990
Arnavutluk	1991
1.2 Baltık	
Letonya	1992
Litvanya	1992
Estonya	1992
1.3 Bağımsız Devletler Topluluğu	
Ermenistan	1992
Azerbaycan	1992
Belarus	1992
Gürcistan	1992
Kazakistan	1992
Moldova	1992
Kırgızistan	1992
Rusya	1992
Tacikistan	1992
Ermenistan	1992
Ukrayna	1992
Özbekistan	1992
2-Asya'daki Geçiş Ekonomileri	
Çin	1978
Vietnam	1986
Kamboçya	1990
Laos	1986

Kaynak: (IMF, 2000), (Sakinç, 2005: 9)

Geçiş ekonomileri çalışmalarının bazılarında ise Asya ülkeleri yapılan sınıflandırmaların dışında tutulmuştur. Çin, Vietnam, Kamboçya ve Laos, diğer geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında daha farklı bir geçiş süreci yaşamışlardır. Asya'daki

geçiş ekonomileri, Avrupa'daki geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında hem daha dengeli hem de daha iyi başlangıç koşulları bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak reformların başlangıç aşamasında siyasi olarak bir istikrar söz konusuydu. Ekonomileri büyük ölçüde tarıma dayalıydı ve ayrıca Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ne (COMECON) daha az entegre olmuşlardı. Bunun yanında Laos, Kamboçya ve Vietnam ise piyasa odaklı bir sistem için daha güçlü bir hafızaya sahipti. Tabii bunun yanında olumsuz birtakım özellikler de dikkat çekmektedir. Asya geçiş ekonomilerinin tarıma dayalı bir ekonomilerinin olması GSMH'nin düşük düzeylerde olmasına neden olmaktadır ve bu ülkeler uluslararası toplumdan kendilerini izole etmişlerdi (IMF, 2000).

Geçiş ekonomileri mevcut başlangıç koşullarının yanında ekonomik ve siyasi sürecin getirmiş olduğu zorluklardan dolayı farklı performanslar sergilemektedir. Bu anlamda bakıldığında piyasa ekonomisi özelliklerine ulaşması açısından değerlendirildiği zaman ayrı bir sınıflandırma yapılabilir. Bu sınıflandırma içerisinde Asya tipi geçiş ekonomileri dışarıda tutulmakta ve iki tip gruplandırma yapılmaktadır. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde büyük ilerlemeler kaydetmiş, neredeyse geçiş sürecinin sonuna gelmiş ve Avrupa Birliğine üye olmuş olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (Makedonya ve Arnavutluk hariç) ile Baltık Cumhuriyetleri ilk grupta yer almaktadır. İkinci grupta ise piyasa ekonomisine geçişte henüz istenilen seviyeye gelememiş, mülkiyet haklarının korunmasında ve uygulamasında ciddi eksikleri olan eski SSCB ülkeleridir (Egeli ve Emsen, 2002: 257).

Bir başka sınıflandırma ise ülkelerin hem yapısal reformları uygulamaları hem de coğrafi konumları açısından değerlendirildiğinde üç grup ortaya çıkmaktadır: İlk grupta; Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nin içinde bulunduğu ülkeler yer almaktadır. Bu gruptaki ülkeler genellikle bölgesel çatışmaların ve istikrarsızlığın olduğu, başlangıç koşullarının kötü olduğu ve geçiş sürecinde başarılı olamamış ülkelerdir. Bu ülkeler aynı süreçleri yaşamalarına rağmen aralarından önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin; Özbekistan, Türkmenistan ve Belarus diğer Cumhuriyetlere göre radikal reformlar konusunda daha geri kalmıştır. Tacikistan'ın ise daha da geride olduğu gözlemlenmektedir. İkinci grupta ise Merkezi Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık ülkeleri bulunmaktadır. Bu gruptaki ülkeler ise geçiş sürecine daha radikal reformlar ile başlamış ve geçiş süreçleri başarılı bir şekilde olduğu için Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler olmuştur. Fakat bunların içerisinde Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya ise

reformları daha yavaş uygulamıştır. Bu iki ülke grubu dışında kalan, siyasi anlamda bir geçişi kapsamayan fakat ekonomik anlamda liberalleşme politikaları izleyen Çin ve Vietnam ise üçüncü grupta yer almaktadır. Reform Çin’de 1978 yılında başlamış ve başlangıçta reformların düzeyi yetersiz görülse de son yıllarda dikkat çekici bir hızla büyük ekonomiler içerisinde yer almıştır (Altay, 2002: 70; Yavuz, 2006: 90).

1991 yılında kurulan EBRD (Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası) geçiş ekonomilerinin özel sektörlerini destekleyip, yaşanabilecek olan mali sıkıntıları atlatmaları için krediler vererek ülkelerin yaşanan bu zorlu süreci en hafif şekilde geçirmelerini sağlamaya çalışmıştır. ERRD’nin sınıflandırması ise başlangıçta IMF’nin sınıflandırmasında bulunan Avrupa’daki geçiş ekonomilerini kapsamaktadır. İlerleyen zamanda EBRD’nin hizmet alanı genişlemiş; Asya, Orta Doğu ve Akdeniz ülkelerin de içine alan bir sınıflandırma yapmıştır. 2018 EBRD raporuna göre güncel sınıflandırma ise 5 başlık altında toplanmıştır (EBRD, 2018: 109).

1. Merkezi Avrupa ve Baltık Ülkeleri: Hırvatistan, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya,
2. Güney Doğu Avrupa Ülkeleri: Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Kıbrıs, Makedonya, Yunanistan, Kosova, Karadağ, Romanya, Sırbistan,
3. Doğu Avrupa ve Kafkasya: Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Rusya
4. Orta Asya: Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan,
5. Güney ve Doğu Akdeniz: Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Batı Şeira ve Gazze

Tablo 2: Piyasa Reformu ve Demokrasi

	İleri Reform	Sınırlı Reform	Sınırlı Piyasa Reformu
	Polonya		
	Çek Cumhuriyeti		
	Estonya		
Serbest	Macaristan		
	Litvanya		
	Letonya		
	Slovenya		
	Slovakya		
	Romanya		
	Bulgaristan		
Kısmen Serbest	Hırvatistan	Arnavutluk	
	Makedonya	Ermenistan	
		Gürcistan	
		Moldova	
		Ukrayna	
		Kırgızistan	
		Rusya	
		Azerbaycan	
Serbest Değil		Kazakistan	Belarus
			Tacikistan
			Türkmenistan
			Özbekistan

Kaynak: Aslund vd, 2001: 94

Aslund, Boone ve Johnson (Aslund ve diğerleri, 2001: 92-94) “Escaping The Under-Reform Trap” adlı çalışmasında piyasa reformlarının başarısı ile demokratikleşme arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmaya göre tam demokrasiye geçmiş ülkeler gelişmiş piyasa reformlarını hayata geçirirken, yarı demokratik ülkeler daha sınırlı reformlar uygulamış, gerçek diktatörlüklerde ise çok az reform yapılmıştır. Bu sonuçları bir tablo ile özetlemek gerekirse Tablo 2’deki gibi bir sınıflandırma ortaya çıkmaktadır

1.3. GEÇİŞ STRATEJİLERİ

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde ulaşılması istenilen ana hedef, sahip oldukları planlı ekonomiyi terk ederek, küreselleşen dünya ekonomisine uyum sağlamak amacıyla piyasa ekonomisine geçmektir. Diğer bir deyişle ülkede mevcut olan üretim tarzının, rakip ülkeler ile rekabet etmekte zorlanmasından dolayı kısmen ya da tamamen çökmesi sonucunda kurumsal yapısının değişmesinin zorunluluk haline gelmesidir. Bu açıdan bakıldığı zaman geçiş ekonomilerinin temel amacı ekonomik etkinliği sağlayarak istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme ortamı yaratmak, makroekonomik istikrarı sağlayarak piyasa enstrümanlarını geliştirmek, ekonominin dış pazarlara entegre olmasını sağlamak, uygun rekabet ortamının sağlanması ve özelleştirmenin yapılması ve bu sayede ekonomide verimliliğin artırılması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, ülkenin mevcut kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması, demokrasinin yerleşmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması, piyasanın saydamlaşması ve gerekli olan kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılmasıdır (Turan ve Işık, 2007: 75-76; Akalın, 2002: 15).

Reformların hızı, özelleştirme yöntemleri, hükümetin rolü ve organizasyonu, ihtiyaç duyulan finansal sistem gibi konular üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar genel itibariyle ideolojik gözükmekteydi. Fakat sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçişin büyük ölçekli bir kurumsal yapı değişikliği barındırmaktaydı. İktisat bilimi ise bu konu hakkında hazırlıksız olmasının yanında yetersiz bilgiye de sahipti. Bu açıdan bakıldığı zaman siyasi kısıtlamaların geçiş stratejileri üzerindeki etkileri, sosyalist ekonomilerde liberalizasyonun etkileri, sosyalist ekonomiden kalan sosyalist girişimlerin nasıl özelleştirileceği ve bütçe kısıtlarının nasıl serbestleştirileceği hakkında bir iktisat teorisi yoktu. Bunun sonucunda bu ekonomiler beklenmedik şoklarla karşı karşıya kalmıştır (Roland, 2001: 29).

Merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş süreci siyasi, politik, kültürel ve sosyal dönüşümleri içerisinde barındıran çok boyutlu bir süreç olması açısından, bu süreci anlama ve uygun şekilde yönlendirmede pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu geçiş sürecini yönetmede özel olarak bir geçiş teorisinin bulunmamasından dolayı çoğunlukla yerleşik iktisat çerçevesinde ele alınması, oldukça karmaşık olan bu sürecin ortaya çıkarmış olduğu problemlerin anlaşılması ve uygun çözümlerin de bulunmasını zorlaştırmıştır. Eski sistemden kalan başlangıç koşulları, yeni oluşturulacak olan sistemin tüm kurum ve kuruluşlarıyla inşa edilmesi zorunluluğu, geçiş

sürecinin en kapsamlı ve en karmaşık yönleridir. Bu alanda yapılan bilimsel araştırmalarda ilk başlarda makroekonomik istikrar üzerinde durulmuş ve benimsenen temel stratejiler doğrultusunda uygulanan reformların sonuçları üzerinden karşılaştırılmıştır. Ekonomik göstergeler baz alınarak değerlendirmeler yapılmış ve çeşitli ekonometrik modeller kullanılarak reformların ekonomik performans üzerinde etkileri incelenmiştir. (Güler, 2012c: 54-55).

Geçiş sürecine yönelik olarak iki temel neoklasik strateji mevcuttur. Bunlar Şok Terapi ve Aşamalı Geçiş Stratejidir. Her iki stratejide de neoklasik analiz yöntemi kullanılmaktadır. Ayrıca rekabetçi kapitalizme ulaşma ve kişisel çıkar ideolojine dayanmaktadır. Bunun yanında Şok Terapi ve Aşamalı Geçiş Stratejileri geçişe yönelik reform sürecinin en çok tartışılan unsurlarından olan hız, politik yapı ve başlangıç koşullarına bağlılık açısından da farklılaşmaktadır (Güler, 2007: 73).

Bu iki temel neoklasik stratejinin yanında alternatif bir yol olarak görülen ve geniş ölçüde Çin’de uygulama alanı bulan Çin’in kendine has geçiş stratejisini de bir geçiş stratejisi olarak ele almak mümkündür. Çin’in kendine has yürütmüş olduğu stratejide uygulanan reformlar önce belli bir bölgeyle ya da belli sınırlamalar çerçevesinde uygulanmıştır. Bu reformlardan alınan sonuçlar neticesinden başarılı bulunan uygulamalar daha geniş ölçekte uygulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında zaman Çin’in stratejisi Şok Terapi ile taban tabana zıt bir strateji olarak görülmektedir. Aşamalı Strateji ile kıyaslandığında zaman, reformların kademeli bir şekilde uygulanması açısından benzerlik olduğunu söyleyebilmekteyiz. Fakat Aşamalı Geçiş Stratejinde pür bir şekilde piyasa ekonomisine geçmek hedeflenmekteyken, Çin’in geçiş stratejinde böylesine bir hedef söz konusu değildir. Ek olarak hem Şok Terapi hem de Aşamalı Geçiş Stratejinde siyasi anlamda bir liberalizasyon söz konusu iken Çin’in kendine has geçiş stratejinden böyle bir liberalizasyon söz konusu olmamıştır.

1.3.1. ŞOK TERAPİ GEÇİŞ STRATEJİSİ

Neoklasik iktisadi düşüncelerin çerçevesinde şekillenen Şok Terapi stratejisi, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ülkelerin temel hedefleri olan, makroekonomik dengelerin serbest piyasada fiyat mekanizmasının işleyişi ile gerçekleşmesi, piyasanın ve fiyatların serbestleştirilmesi, kamu işletmelerinin yeniden organize edilmesi ve özelleştirilmesi ile kurumsal yeniden yapılanmaya ilişkin

reformların aynı anda ve süratli bir şekilde mümkün olan en kısa sürede geçiş sürecini tamamlamaya dayanmaktadır. (Turan ve Işık, 2008: 78-79). Daha kapsamlı bir şekilde açıklamak gerekirse hızlı bir fiyat liberalizasyonu, devletin ekonomide etkinliğinin azaltılması, piyasa ekonomisinin taleplerini karşılayacak bir kurumsal yapının oluşturulması, bağımsız merkez bankası, adil vergi sistemi, denk bütçe, uluslararası ticaretin liberalize edilmesidir. Bunlara ek olarak konvertibil bir parayı oluşturacak şekilde bu reformların aynı anda uygulanması, aynı zamanda politik sürecinde bu reformları desteklemesi gerekmektedir. Bu strateji Washington Uzlaşması olarak nitelendirilmektedir. İlk kez Latin Amerika ülkelerinin yaşadıkları krizlere reçete olarak geliştirilmiş ardından IMF ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkelere bu politikalar önerilmiştir (Güler, 2007: 51).

Şok Terapi stratejisi “big bang”, “cold turkey” ya da “radikal yaklaşım” gibi isimlerle de adlandırılmış ve genel olarak Batı Avrupa akademi camiası ve politik çevreler tarafından desteklenmiştir. Özellikle David Lipton ve Jeffrey Sachs Polonya’da gerçekleştirilen reformlar ile yakından ilgilenmiştir. Ayrıca hem ekonomik hem de siyasal sisteminin hızlı ve kapsamlı bir geçiş süreci geçirmesinin zorunluluk arz ettiğini iddia etmişlerdir. Bu gibi görüşleri Merkez Avrupa’daki erken reformculardan Vaclav Klaus, Balcerowicz ve Gelb gibi ekonomistler de savunmuştur (Wolf, 1999: 3).

Bu stratejide amaç talep daralmasını sağlamak, yerli paranın devalüe edilerek ve tek hamlede fiyat liberalizasyonu yoluyla makroekonomik istikrarı oluşturmaktır. Bunun yanında ekonomide arzın ve etkinliğin arttırılması, yüksek ve sürdürülebilir bir büyümeyle ticaret, finans, işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarda ülke ekonomisini aynı anda liberalize etme stratejidir. Şok Terapi stratejisi genel olarak ekonominin liberalleşmesini vurgulamaktadır. Yapısal reformlar süratli bir şekilde serbest piyasa güçlerinin ekonomide doğal rollerini oynayabilecekleri şekilde yapılanmalıdır (Solimano vd. 1994: 4). Ekonomiyi liberalize etme ve istikrara kavuşturmak amacıyla tercih edilen Şok Terapi stratejisinin gerekçesi, planlı ekonomiden kalan ekonomik ve finansal dengesizlik seviyesidir. Bu dengesizlik ne kadar derinse Şok Terapi'nin bir o kadar başarılı olacağına inanılmaktadır (Kolodko, 2004: 3).

Bu stratejinin savunucuları belli bir ağrının çekileceğini fakat bu sürenin çok kısa olacağını, kazançlarının ise çok fazla olacağını söylemektedir. Bu kazançlar, arz ve talep fiyatının piyasada gerçekleştiği, tüm kurumlarıyla işlevsel olarak oluşturulmuş serbest piyasaların varlığına bağlıdır (Havrylyshyn ve Smee-Odling, 2000: 10). Bu stratejiyi savunanlar uygulanacak olan yavaş geçişin, ekonomik sistem içerisinde melez ya da iki başlı bir ekonomik sistem oluşturacağını, bir yandan eski sistemin kalıntılarının diğer yandan ise yeni sistemin entrümanlarının kullanıldığı bir ortam yaratacaktır. Bu durum ülke ekonomisi içerisinde iktisadi aktörlere yanlış sinyaller gönderilmesine, bunun sonucunda yanlışmalara ve yanlış kararlar alınmasına yol açacağı vurgulamaktadır. Ayrıca Şok Terapi'nin savunucuları, eski sistemi ortadan kaldırmak için kapsamlı ve hızlı hareket etmenin "fırsat pencereleri" açabileceğini vurgulamış ve gelecek olan hükümetlerin hareket alanını kısıtlarken güvenilirlik kazandırma hususunda yeni temel kurallar oluşturulabileceğini belirtmişlerdir (Wolf, 1999: 4).

Şok Terapi stratejisinde kurumsal yapının ikinci plana itildiği görülmektedir. Bakıldığı zaman tüm kurum ve kuruluşlarıyla geçiş süreci çok kapsamlı bir değişimi ifade ettiği için kurumsal yapının değişimi bu süreçte önemli bir husustur. Geçişin başlangıcından günümüze kadar olan süre zarfında yaşanan önemli tecrübeler, kurumların ne kadar önemli olduğunu ve gerekli kurumsal reformların yapılmadığı takdirde oluşan boşluğun ciddi sorunlara yol açtığını göstermiştir. (Güler, 2007: 66) Aynı iktisadi ilkelerin, önerilen reçetelerin, tüm toplumlarda geçerli olacağını varsayması ve önerilen iktisadi politikaların kurumsal yapıyı dikkate almaması Şok Terapi stratejine yöneltilebilecek en önemli eleştirilerden biridir. Şok Terapi strateji ile geçişe başlayan ülkeler birkaç yıl bu stratejiyi uygulanmış sonrasında bu strateji terk etmişlerdir. Sonrasında pek çoğu Aşamalı Geçiş stratejisi uygulamıştır (Çevik ve Turan, 2007: 212).

Şok Terapi stratejini uygulamaya koyan ve bu amaç etrafında reformları hayata geçiren ülkelerin reform sürecinin başarılı olamamasının nedeni yukarıda bahsetmiş olduğumuz önemli reformları gerçekleştirmede ağır kalmalarıdır. Örnek vermek gerekirse, yeni oluşacak olan özel sektör işletmelerinin doğması için gerekli ortamın oluşturulması, devlet işletmelerinin reformu, sosyal hizmetlerin yeniden yapılandırılması ve etkin bir ticari bankacılık sisteminin kurulması vb. Diğer bir deyişle Şok Terapi stratejisi ile kısa sürede istenilen sonuçlara ulaşılamadığı gözlenmiştir. Yabancı sermaye yatırımları, reform stratejisi uygulamalarına başarı bir şekilde entegre olamamış ve

özelleştirmeler siyasallaşmıştır. Fiyat liberalizasyonu tek başına işlevsel olamamıştır. Bu açıdan bakıldığında başarılı bir geçiş için yasal çerçeve oluşturulmalı, piyasa kurumları yaratılmalı, arz ve talep ağı kurulmalı, rekabetçi koşullar sağlanmalı, monopol işletmeler kamu yararı amacıyla yeniden organize edilmelidir. Birçok geçiş ekonomisinde yasalara olan güven eksikliğinden dolayı özel uygulama mekanizmaları gelişmiş ki biz buna devlet dışı güç kullanım araçları diyebiliriz. Bunun yanında suç oranları artmış, enflasyon ve eşitsizlikte artış geçiş hedefleriyle ilgili toplumda hayal kırıklığı yaratmış ve yolsuzluk ekonomide ciddi bir problem olmuştur (Marangos, 2002: 490; Turan, 2006: 5-6).

Şok terapi stratejine göre özelleştirme süreci ne kadar hızlı gerçekleşirse geçiş sürecinin diğer yönlerinin başarıyla devam etmesini sağlayacaktır. Eğer özelleştirme süreci sürüncemede kalırsa devlete ait olan işletmeler bütçeden pay almaya devam edecek bunun yanında para politikası üzerinde de baskı oluşturmasından dolayı makroekonomik durumun kötüleşmesine neden olacaktır (Dabrowski, 1995: 26). Fiyatların serbestleştirilmesi hususunda ise şok terapi stratejisi süratli ve ani bir serbestleşmeyi savunmaktadır. Bu yolla fiyatların yanlış oluşmasının ve bazı mallarda oluşacak olan kısıtlıklarının önüne geçilmesi sağlanacaktır. (Dabrowski, 1995: 22).

1.3.2. AŞAMALI GEÇİŞ STRATEJİSİ

Aşamalı Geçiş stratejisi, Şok Terapi stratejisinin alternatifi olarak görülen, reformların zamana yayılması, yapılan reformların sıralı bir yaklaşım tarzında ele alındığı ve adım adım yaklaşımı olarak da ifade edilen bir geçiş stratejidir. Şok Terapi stratejisi, ekonomideki devlet müdahalesinin azaltıldığı zaman oluşacak olan olumsuz havayı hızlı ve radikal bir biçimde ortadan kaldırmayı hedeflediği için Şok Terapi stratejisinin uygulandığı ülkelerde firmaların iflaslarına, yüksek işsizliğe ve toplumdaki sosyal dengeleri bozarak huzursuz bir ortam yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığını zaman neoklasik iktisadın düşüncelerinden gelişen Şok Terapi stratejisi, neoklasik iktisadın gerçekçi olmayan ve sınırlı varsayımlarla tam rekabet, sıfır işlem maliyetleri, tam enformasyon gibi düşüncelerine ek olarak ülkelerin makro ekonomik durumlarını ve başlangıç koşullarını dikkate almayan Washington Uzlaşmasına dayalı radikal önlemleri başarısız olmuştur. Bunun sonucunda bu stratejiyi uygulayan pek çok ülke devam eden süreçte stratejik ve korunması gereken sektörlerdeki işletmelere yeniden dış ticaret ve vergiler

yoluyla koruma duvarı örmüş ve bu işletmelere bütçeden sübvansiyon sağlamanın yollarını aramışlardır. (Sakinç, 2005: 37; Solimano, 1994: 4; IMF, 2000)

Aşamalı Geçiş stratejini savunan ekonomistler, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin makul bir hızda, planlı şekilde hareket edilmesi durumunda, geçiş sürecinin daha iyi yönetilebileceğine inanıyorlardı. Burada mükemmel kurumlara sahip olmak gerekli bir şart değildi, sadece uygulanacak olan reformlardan ya da politikalardan önce kurumlarda önem arz eden düzenlemelerin yapılmasıydı. Daha iyi anlaşılması açısından örnek vermek gerekirse; devlete ait olan işletmelerin özelleştirilmesinde önce rekabet ortamının kurumlar nezdinde oluşturulması gerekir. Adil rekabet ortamının sağlanamaması durumunda ise tüketiciyi sömüren bir uygulamanın ötesine geçemeyecektir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başarı olabilmesi için planlı ekonomide oluşması engellenen kurumların etkili bir şekilde ortaya çıkması ve aradan geçen zamanın ve konjonktürün önemine dikkat çekerek kurumsal altyapının güçlendirilmesi zorunluluk arz etmektedir (Stiglitz, 2004:165; Wolf, 1999: 5).

Bu stratejinin temelinde eski sistemden kalan işletmelerin faaliyetlerini ve bu işletmelerdeki istihdamın daha yavaş bir şekilde serbest piyasa ekonomisine entegre edilmesine, buna paralel olarak kamu sektörünün piyasadaki mevcut etkinliği azaltıldığı oranda özel sektör firmalarının faaliyete geçmelerine ve etkinliklerinin arttırılmasına dayanmaktadır. Bu şekilde makroekonomik istikrar ki bu aşamalı reform stratejisinde önceliklerin ilkidir, büyümenin sağlanması için piyasa kurumlarının zaman içinde oluşmasına da olanak sağlamaktadır (Turan ve Işık, 2007: 83; EBRD, 1999: 29). Etkin bir piyasa ekonomisinin oluşturulabilmesi için ilk yapılması gereken enflasyonu kontrol altında tutabilmektir. Bu amaç doğrultusunda sıkı para ve maliye politikasının yanında fiyat denetimleri de gereklidir (Turan ve Işık, 2007: 83-84).

Aşamalı Geçiş stratejisini savunanlar özelleştirme konusunda ise bu alanda yapılacak olan reformların hızlı yapılmasının pek mümkün olmadığını söylemektedir. Aşamalı Geçiş savunucuları fiyat liberalizasyonu ve makroekonomik istikrar sağlandıktan sonra devlete ait işletmelerin özelleştirilmesinin doğru olacağını düşünmektedir. Bu stratejiyi savunanlar özelleştirmenin hızlı yapılması durumunda ise tekellerin oluşması, işsizliğin artması ve bunun sonucunda sosyal yapının bozulması ve bunun siyasi anlamda çok maliyetli bir süreç olmasından dolayı hızlı yapılacak olan özelleştirme stratejisine karşı çıkmaktadır (Fischer ve Sahay, 2000: 11-12).

Aşamalı Geçiş stratejini savunan ekonomistlere göre merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş mümkün olduğunca ekonominin kötüye gitmesini önlemek ve insanları korumak için reformlar aşamalı yapılmalı ve bu geçiş süreci zamana yayılmalıdır. Bunun yanında her ülkenin başlangıç koşulları, toplumun yapısı ve kültürü farklı olduğu için piyasa ekonomisine hızlı bir şekilde geçmesi pek mümkün görünmemektedir. Fiyat istikrarı sağlamak için yapılacak olan reformlarda aceleci olunabilir ancak serbest bankacılık sisteminin kurulması, vergi reformu için beşeri ve fiziksel sermaye birikimi gibi konularda reformların uygulanmaya koyulması için zaman gerekebilir. Bunun yanında reform programlarının dayanağını oluşturacak olan hukuk reformlarının hayata geçirilmesi de zaman alır. Hızlı değişimler ise belirli bir maliyet oluşturmaktadır. Örneğin, özelleştirilen devlete ait işletmelerin bünyesinde çalışan işçilerin yeni iş ortamlarına alışmaları ya da yeni iş bulmaları zordur. İşsizlik sorununun çözümü için emeklilik programlarını etkin hale getirmek, sosyal güvenlik sistemini geliştirmek, işsizlik tazminatı haklarını güvence altına almak, değişen piyasa koşullarından dolayı işsiz kalan bireylerin yeni oluşan iş ortamına bir an önce benimseyebilmeleri için mesleki eğitim programları uygulamak gereklidir. Tüm bu politikaların uygulanabilmesi için devlet bütçesinden kaynak ayrılması zorunlu hale gelmektedir (Dural, 2007: 43).

Aşamalı Geçiş stratejisi, farklı alanlardaki reformların, sıralı bir yaklaşım tarzıyla ele alındığı bir stratejidir. Aşamalı Geçiş strateji ülke ekonomisini liberalize etmeden önce, gerekli olan kurumsal, ekonomik, politik ve ideolojik yapıların oluşturulmasına dayanmaktadır. Bunlar olmadığı zaman etkin bir piyasa ekonomisinin oluşmasına engel olacağı düşünülmektedir. Aşamalı Geçiş stratejisi taraftarlarına göre, reform programlarının uygulanması, asgari yaşam standartlarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır aksi durumda tüm toplumun sosyal dokusu risk altında olacaktır. Bundan dolayı reform çalışmaları yapılırken zorlamadan ziyade, gönüllülük ve özgür seçim prensibine dayanan bir sosyal uzlaşmanın tesis edilmesi gereklidir. Genel olarak bakıldığı zaman ülkelerin başlangıç koşulları temel kriter olarak kabul edilmiş ve nispeten istikrarlı politik ve makro ekonomik koşulları sağlayan ülkelerde Aşamalı Geçiş stratejisinin uygulanması tavsiye edilmiştir. Aşamalı Geçiş stratejisinin geçiş sürecindeki amacı kapsamlı ve daha önce yaşanmamış bir değişim başlatmak ve “kıtlık enflasyonu” problemini çözmektir. Bu ancak ve ancak, uzun ve aşamalı bir geçiş süreci ile mümkün

olabilmektedir. Sözüne etmiş olduğumuz bu strateji Macaristan, Romanya ve Slovenya’da uygulanmıştır (Ölmezoğulları, 2008: 262).

1.4. PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞTE UYGULANMASI GEREKEN REFORMLAR

Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yapılırken bu geçişin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için gerekli olan reformların yapılması büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman hem Şok Terapi geçiş stratejinde hem Aşamalı Geçiş stratejisinde uygulanan ve Dünya Bankası’nın önemli gördüğü reform başlıkları şu şekildedir; (World Bank, 2002: 14)

- Sürdürülebilir büyüme ve makroekonomik istikrarın sağlanması
- Liberalizasyon
- Yeniden yapılandırma ve özelleştirme
- Özel girişimi teşvik eden yasal düzenlemeler
- Vergi reformu
- Yasal ve kurumsal reformlar

Piyasa ekonomisine entegre olma amacı taşıyan geçiş ekonomileri diğer ülkelere göre piyasa reformları daha kapsamlı ve yoğun olmaktadır. Geçiş ekonomilerinin amacı yaşam standartlarını yükseltebilecekleri etkin işleyen bir piyasa ekonomisini oluşturmaktır. Yapılacak olan reformlar daha sistematik olmasından dolayı toplumsal davranışları ve kurumları biçimlendirmektedir. Kısacası gelişmekte olan ülkelere uygulanmakta olan piyasa reformlarından farklıdır. Bu açıdan bakıldığı zaman piyasa ekonomisine geçmek görüldüğünden daha da karmaşık bir gelişim sorunu olarak görülmektedir. Bu anlamda geçiş sürecinde olan ülkelerin piyasa ekonomisine entegre olurken ortaya çıkan sorunların ciddi ve farklı boyutlarda olmasına, reformlarının ise kapsamı geniş çok boyutlu sistematik bir değişim içermesine neden olmuştur (Shu-Yun Ma, 1998: 350-351; World Development Report, 1996: 3).

Öncelikle geçiş sürecinin başarı olabilmesi için hızlı hareket etmek önemli bir konuydu. Bunun yanında geniş bir çerçeveye sahip iç ve dış liberalizasyon, sıkı makroekonomik istikrar hedefi, ülke ekonomisinin kendine ait olan özelliklerini dikkate alabilecek kapsamlı bir geçiş süreci olmalıydı. Bu konular üzerinde Batılı ekonomistler

arasında bir uzlaşa sağlanmıştır. Fakat görüş ayrılığının yaşandığı konu uygulanacak olan reformların hızı ve sırasıydı. Bu anlamda geçiş sürecinin başlangıcındaki fikirlerin odak noktası hız ve sıra oluşturmaktaydı. Bu fikirleri dört başlıktan oluşmaktadır (Başaran, 2001: 6-7).

Mikroekonomik geçiş; özelleştirme vasıtasıyla ile piyasa ve piyasa işaretlerinin doğuşu üzerinde durur.

Makroekonomik geçiş; finansal yapı, piyasa ekonomisinde devletin yeni rolü, bütçe ve uygun maliye ve para politikaları ile makroekonomik performansa rehberlik etmeyi konu edinir.

Uluslararası ticaret; yeni ticaret politikaları ve anlaşmaları, serbest konvertibilite para.

Sosyal güvenlik; sağlık hizmetleri, işsizlik ödeneği, emeklilik ödemelerinin alt yapısı ve politikası.

Geçiş sürecinin bu dört yönüne bakıldığı zaman birbirleri arasındaki ilişki çok güçlüdür. Bu dört yön geçiş sürecinin anlatılmasını ve anlaşılması açısından kolaylık sağlamaktadır.

Oleh HAVRYLYSHYN ve Thomas WOLF'a göre ise geçiş sürecinde yapılmasını gerekli gördükleri reformları şu şekilde sıralamaktadır; (Oleh ve Thomas, 1999; 12)

- Ekonomideki faaliyetlerin, piyasa işlemlerinin ve fiyatların serbestleştirilmesi yapılırken kullanılacak olan kaynakların israf edilmeden doğru ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak.
- Makroekonomik istikrar sağlanırken piyasa ekonomisinin oluşturulabilmesi için piyasa merkezli enstrümanların kullanılmasını sağlamak.
- Devlete ait olan işletmelerin özelleştirilmesi vasıtasıyla etkili işletme yönetimini ve ekonomik verimliliği sağlamak.
- Sıkı maliye politikası aracılığıyla ekonomideki verimliliği arttırmak.
- Hukukun üstünlüğü, piyasaya giriş düzenlenmelerinin şeffaflaştırılması, mülkiyet haklarının korunması amacıyla kurumsal ve yasal çerçevesinin oluşturulması.

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş çabası içerisinde olan ülkeler, ekonomik sistemi piyasa düzenine bırakırken kurumsal ve hukuki yapının oluşum süreci sancılı geçmiştir. Etkin bir piyasa ekonomisi oluşturulabilmesi açısından kurumsal ve hukuki reformların piyasa sistemine uygun hale getirilmesi, hukukun üstünlüğünün

sağlanması ve piyasa ekonomisi açısından çok önemli olan adil rekabet ortamının yaratılması bu anlamda önemli olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman oluşacak olan yeni piyasa ekonomisinin etkin bir şekilde faaliyetlerini gösterebilmesi için yasal ve adli kurumların reformları da dahil olmak üzere kurumsal güçlendirme çabalarıyla piyasanın kuralları dizayn edilmelidir. Geçiş ekonomilerinin pek çoğunda anayasaların hazırlanması ya da değiştirilmesi, medeni ve ticaret kanunlarının, rekabet, iflas, toprak ve iş kanunlarının ve özelleştirme mevzuatının oluşturulmasında muazzam çaba harcanmıştır. (IMF, 2000; Anderson vd., 2005: 11-12)

Bunun yanında geçiş ekonomilerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde fiyat reformu önemli bir yere sahiptir. Piyasa tahsis mekanizmasının çalışabilmesi için fiyatların serbestleştirilmesi gereklidir. Sübvansiyon ve vergi muafiyetleri aracılığıyla bütçe dengesinin sağlanması için gerekli şartları ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. Fiyatların serbestleştirilmesi için adım atılmadan özelleştirme ve özel sektörün gelişmesi beklenmemelidir. Piyasadaki huzursuzlukların giderilmesi için en önemli husus ise piyasada bulunan kısıtlıkların giderilmesi olacaktır. (Dabrowski, 1995: 21)

Çin’de uygulanan reformlara bakıldığında, ekonomiyi yeniden yapılandırarak kademeli bir liberalizasyon gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda devlete ait işletmelerin bir kısmı modernize edilerek devlet bünyesinde kalırken geriye kalan işletmeler özelleştirmiştir. Özel sektörün adil bir rekabet ortamında gelişmesi için yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Fiyat çarpıklıklarının önlenmesi için fiyat reformu ve vergi reformu gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar neticesinden sürdürülebilir büyüme ve ekonomik istikrar sağlanmıştır. Genel anlamda bakıldığında Çin’de yukarıda bahsedilen reformların önemli bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Fakat gerçekleştirilen bu reformlar IMF ve Dünya Bankası gibi önemli ekonomik kuruluşların vermiş olduğu reçetelerin izinde olmamıştır. Çin’deki ekonomik dönüşüm kendine has bir stratejisi ile deneme yanılma yöntemi şeklinde gerçekleşmiştir.

1.5. ÇİN'DE SOSYALİST DÖNEM VE ÇİN MODELİ GEÇİŞ STRATEJİSİ

1.5.1. MAO ZEDONG DÖNEMİ VE SOSYALİZMİN OLUŞTURULMASI

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılındaki siyasal devrim sonrasında kurulmuş ve kurulduğu andan itibaren Sovyetler Birliği'nin ekonomik modelini takip etmiştir. Uzun süren bir mücadelenin ardından başarılı bir devrim gerçekleştiren kadrolar 1949'dan sonra geçen beş yıllık süre zarfında iktidarını iyice sağlam bir zemine oturtmuş bunu 1954'de hazırlamış oldukları anayasa ile tescillemişlerdir. Yapılan bu anayasa, yüzyıllardan beri feodal bir sistemin olduğu Çin'de, merkezi yönetim anlayışını getirmiştir. Bu durum Çin'de önemli bir yenilik olarak görülmekteydi. Merkezi planlamacı ekonomik modeli tercih eden Çin, yaklaşık 30 yıl boyunca dış dünya ile ilişkisini kesmiştir. Bu dönemde kendi kendine yetebilen bir ekonomik düzen istenmiş ve sınırlı ticari ilişkilerde bulunulmuştur. Üretimi olmayan ya da tedariki ülke içindeki kaynaklardan elde edilemeyecek olan malların ithalatı sadece devlet izinleriyle mümkün olmuştur. Siyasal devrimin sağlam bir zemine oturtulabilmesi için ekonomik anlamda bunun desteklenmesi gerektiğine inandıkları için ekonomi politikalarını merkezden yöneten, üretim araçlarının devlet kontrolünde olduğu ve hızlı büyümenin kaynağı olarak düşündükleri ağır sanayi merkezli bir yönetim stratejisi izlenmiştir. Ekonomik büyümeyi sağlamak için gereken sermaye fazlasını seferber etmek amacıyla tarımsal ürün fazlası devletin elinde toplanmalıydı. Fiyatların kontrolü, kaynakların tahsisi ve üretim hedeflerinin belirlenmesi, merkezi hükümet tarafından ekonomiyi kontrol etmek amacıyla kullanılmıştır. Bunların dışında sermaye, hammadde ve işgücünün kontrollü de devlet eliyle gerçekleştirilmiştir (Morrison, 2014: 2; Ardant, 1969: 131-312; Ho, 2004: 4; Li, 2017: 28)

Çin, Afyon Savaşı'ndan 1949'da Komünist Parti'nin zaferine kadar geçen süre zarfında modern bir ekonomik büyüme yaşamamıştı. Angus Maddison tarafından derlenen istatistiklere bakıldığında 1850-1870 arasında Çin'in kişi başına GSYH'sindeki yıllık artış oranı %-0,6, 1870-1913 arasında %0,1 ve 1913-1950 arasında %0,6'ydı Çin'in kişi başına GSYH'si 1850'da 600 dolar olarak tahmin edilmekteydi. 1950'de bu 448 dolara düşmüştür (1990 uluslararası dolarıyla ölçüldüğünde) (Li, 2017: 27-28).

Mao'nun Çin'de oluşturmak istediği bir sosyalizm özlemi vardı. Fakat bunun çok kısa bir sürede oluşturulmasının mümkün olmadığı da farkındaydı ve bunun için bir hazırlık aşamasının olması gerektiğini inanmaktaydı. Bu hazırlık aşaması toprak reformu ve sanayinin kamulaştırılmasını kapsamaktaydı. Mao temel anlamda Marksist ideolojiyi benimsemişti. Fakat uygulama esnasında bir fark bulunmaktaydı. Bu fark devrime işçi sınıfıyla değil de köylü sınıfından başlamasıydı. Köylü sınıfıyla başlamış olduğu sosyalist hareketi, zaman içerisinde bütün topluma yayma çabası içerisinde olmuştur (Kotan, 2016: 9).

Mao yönetimi, Çin sınırlarının süreklilik arz eden bir şekilde tehdit altında olduğunu düşünmekteydi. Bu durum ekonominin yeniden oluşturulmasında uygulanan politikalarda etkisini göstermiştir. Lenin, sosyalist ekonomiyi ülkedeki tek ve en büyük firma olarak düşünürken, Mao ise kendi kendine yeterli olan küçük birimlerden oluşan bir ekonomi olarak düşünmektedir. Bu düşünce doğrultusunda Mao için komün sistemi mükemmel yakın toplumsal bir yapıydı. Her bir komünün kendi içerisinde ekonomik ve toplumsal fonksiyonları bulunmaktaydı (Coase ve Wang, 2015: 39-40).

Mao Zedong'un komünist bir toplum yaratma çabası doğrultusunda Çin'in kendi öz kaynaklarına ve bağımsız temellere dayalı bir ekonomik sistem kurmayı hedeflemiştir. Mao ayrıca sahip oldukları nüfusun önemli bir güç olarak gördüğünden, Çin'in eksik olduğu sermaye ve ileri teknoloji açığını kapatacağı düşüncesindeydi. Mao içeride feodal düzenle dışarıda ise kapitalizme karşı gösterilen mücadelede merkezi planlı ekonomik sistemin Çin'in ekonomik anlamda bir güç haline gelebilmesi açısından en doğru yöntem olacağını düşünmekteydi, bu anlamda sosyalist dönüşümün ilk evresi olan toprak reformuna büyük önem vermiştir (Ball, 2006; Hinton, 2004).

Mao Zedong'un toprak reformunu istemesinin üç temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi ihtiyacı olan sermaye birikiminin oluşması için tarım sektöründen yararlanılmak istenmesidir. Bu sayede tarımdan elde edilecek olan sermaye ile endüstriyel üretimin temelleri atılacaktı ve sermaye birikimi sağlanacaktı. İkincisi ise ailelerin bir arada çalışması sağlanarak tarım kooperatiflerinin kurulmasıdır. Üçüncüsü ve en önemlisi nüfusun %5'lik bir kesiminde tarım arazilerinin %20'lik kısmının bulunmasından dolayı tarımda verimsizliğe yol açmakta ve komünizmin ideolojisine ters düşmekteydi. Buradaki %5'lik kesim büyük toprak sahiplerini temsil etmekteydi. Bu amaçlar doğrultusunda 1950-52 yılları arasında hemen hemen her yerde toprak reformu gerçekleştirilmiştir.

Toprak sahiplerinin ellerindeki topraklar kamulaştırılarak topraksız köylüler arasında paylaştırılmıştır. Bu politika ile daha sonraki dönemlerde kooperatiflerin ve komünlerin kurulmasını ve bunların örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Tarımsal alanda gerçekleştirilen bu reformlar toplumsal anlamda Çin’de bir yeniden yapılanma söz konusu olmuştur (Li, 2009: 56-58; Sey, 2018: 4).

Tarımda başlatılan kamulaştırma uygulamaları 1953 yılına gelindiğinde sanayide de uygulanmaya başlanmıştır. Sanayi sektöründe başlatılan kamulaştırma uygulamalarından dolayı özel sektör ile devletin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Merkezi hükümet bir takım vergi cezaları ve ticaret engelleri ile özel sektörü piyasadan çekmeye çalışmıştır. Ayrıca şirketlerin hissedarlarına çeşitli suçlardan yargılanmasına ve mallarına el konulması için çaba sarf edilmiştir. Gerçekleştirilen bu politikalar ile 1957 yılına gelindiğinde Çin’de özel sektör adına neredeyse hiçbir şey kalmamıştır (Sey, 2018: 5). 1950’lerden 1970’li yıllara kadar Çin kendi öz kaynaklarıyla kalkınmayı hedefleyen, kentlerde üretim araçlarının devletin mülkiyetinde, kırsal kesimde ise üretim araçlarının kolektif mülkiyet ve üretimde hedef ve kotaların olduğu merkezi ekonomik planlama Çin’deki sosyalist sistemin temel özellikleri olmuştur (Li, 2009: 57).

1.5.1.1. Birinci Beş Yıllık Plan Dönemi (1953-1957)

Çin’in ekonomik durumu ve üretim altyapısı uzun süren bağımsızlık mücadelesinden sonra çok ciddi zarar görmüştür. Özellikle alınan verim, sanayi ve tarım sektöründe çok düşmüştü, bunun yanında ülkede hiperenflasyon da vardı. Mao, Çin’i sosyalist bir ekonomik anlayış içerisinde tekrardan ayağa kaldırmak için Sovyet tarzı planlama ve sanayileşme modelini tercih etti. Bu düşünce doğrultusunda Çin, İlk Beş Yıllık Planı’nı 1953-1957 yılları arasını uygulama koydu. Plan sanayi sektörünün gelişmesine yönelik reformları içermesinin yanında tarım alanında da yapılan reformları kapsamaktaydı. Sanayi sektörünü ülkenin her yerine yayma ve kaynakların büyük bir kısmının sanayiye aktarılması hedeflenmiş ayrıca tarımda kooperatif sisteminin güçlenmesi için çaba harcanmıştır (Shi, 1997: 38).

Devrimin ardından üretim araçlarında yapılan mülkiyet dönüşümü ve ayakları yere sağlam basan sosyalist bir ekonominin oluşturulması, Çin ekonomisinin planlı gelişiminde etkili olmuştur. Birinci Beş Yıllık Planı’nda sermaye birikimine ve ağır sanayinin oluşturulmasına büyük önem verilmiştir. 1950’li yıllarda Çin, sermaye

bakımından kıt ve düşük verimli bir tarım ülkesiydi. Bu anlamda ağır sanayi Çin'de karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu bir alan değildi. Çünkü gelişmekte olan bir ülke için ağır sanayinin oluşmasında uzun dönemli bir olgunlaşma evresi, geniş çaplı yatırım ve ithalat gereklidir. Fakat Çin'de ise sınırlı sermaye, yüksek oranlı faiz ve yetersiz döviz bulunmaktaydı. İhraç edebileceği ürünler sınırlı ve düşük fiyatlı ürünlerden oluşmaktaydı. Bunların dışında tarım, sanayi, el sanatları ve ticaretin sosyalist dönüşümü başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Planda ulaşılmak istenen hedeflerin büyük bir kısmının tutturulmasından dolayı hem Çin'in kendi merkezi planlamacıları hem de ekonomistler tarafından başarı olarak kabul edilmiştir (Ertekin, 2017a: 32-33).

1952-1957 yılları arasındaki dönemde Çin'in tarım sektöründeki yıllık ortalama büyüme oranı %4, sanayi sektöründe ise gerçekleştirilen yatırımlara istinaden yıllık ortalama büyüme oranı %19 olmuştur. Fakat bu oran Batılı kaynaklarda ise %16 olarak belirlenmiştir. Planda ulaşılmaması gereken %14,7'lik büyüme hedefi bu dönemde fazlasıyla aşılmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, ülkeler savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulmaya yönelik politikalar üretmişlerdir. Bu politikalar ile dünya ekonomisinin büyümesinde artış yaşanmıştır. Çin ise bu dönemde yıllık ortalama %9'luk bir büyüme gerçekleştirmiştir. 1914-1951 yılları arasında tarım sektöründeki katma değer %0,8 olarak belirlenirken, 1952-1953 yılları arasında bu oran %3,6 olmuştur. Katma değer açısından bakıldığı zaman çok ciddi bir artış gerçekleşmiş olsa bile Çin'de kalkınmanın ana başlatıcı olan tarımsal alanda yapılan reformlar çerçevesinde çok daha büyük etkiler beklenmekteydi (Sey, 2018: 9) Bu alanda başarısız olunmasının ana nedeni ise yeni toprakların tarıma açılması aşamasında gerekli olan ilerlemenin sağlanamamış olması gösterilmektedir. 1953-1957 yılları arasında nüfus %10'luk bir artış gösterirken, ekili arazilerde ise artış sadece %3 kadar olmuştur. Başka bir deyişle nüfusun araziye olan oranı büyüme göstermiştir (Gökten, 2009: 145).

Bu plan genel hatları itibariyle Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde uygulamaya konan ekonomik kalkınma planına göre oluşturulmuştur. Bu anlamda Sovyet bilim adamlarının payı hazırlanan planda önemli olmuştur. Sovyet tasarımlı planın hazırlanması ve hayata geçirilmesinde Sovyetler Birliği'nin desteği alınmıştır. Bu plan çerçevesinde Sovyet sisteminin büyük bir kısmının kopyalamasının yanında endüstrisindeki teknoloji ve örgütsel tasarımı da Çin'e aktarıldı. Eğitim ve teknik destek

sağlayan Sovyetler Birliği Çin’de sosyalizmin yerleşmesi için pek çok alanda ülkedeki beşerî sermayenin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Sovyetler Birliği’nden gelen 6000 danışman Çin’de belli bir süre kalırken, 1000’den fazla Çinli öğrenci ise Sovyetler Birliği’nde eğitim gördü. Planda yatırımlar hızlı bir şekilde arttırıldı ve tarım ürünlerinin alımları kabul edildi. Sovyetler Birliği’nden veya Doğu Avrupa ülkelerinden alınan 156 büyük endüstriyel proje, planın önemli bir parçası oldu. Bunun yanında Sovyetler Birliği, gerekli olan yatırım finansmanının karşılanması için Çin’e 300 milyar dolarlık bir yardımda bulunmuştur ve ağır sanayinin alt yapısının oluşturulması için pek çok ekipman Çin’e aktarılmıştır. Ancak yatırımlar için ihtiyaç duyulan asıl finansman kaynağı tüketim harcamalarının azaltılmasıyla sağlanmıştır (Naughton, 2007: 65-66).

Tarım sektöründe, kooperatifleşmeyle kırsal verimliliği arttırmak, sanayi yatırımlarına finansman sağlamak ve kalabalık nüfuslu ülkenin beslenme ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Ağır sanayinin kurulması için gerekli olan makine ve teçhizatın finansmanı, tarım ürünlerinin ihraç edilmesiyle elde edilecek olan döviz geliri ile sağlanması amaçlanmıştır. Bu şekilde ihtiyaç duyulan teknik donanımın ülkeye getirilmesi kolaylaştırılacaktı. 1953 yılında üreticilerden tarım ürünleri toplu olarak alınmaya başlanmıştır. Zengin toprak sahiplerinin arazilerine el konulmuş, bu topraklar 1952 yılında tarımsal faaliyetlerde kullanılması için Mao’yu desteklemeleri karşılığında yoksul köylülere dağıtılmıştır. “Tarımsal Kooperatifler” çatısı altında bir araya getirilen köylüler 1958’de büyük aile komünlerine dönüştürüldü. Kırsal alandan kentsel alanlara doğru işgücü hareketleri sıkı bir şekilde kontrol altında tutmuştur (Özsoylu ve Algan, 2011: 164-165; Coase ve Wang, 2015: 31).

1.5.1.2. Yüz Çiçek Dönemi

Mao, Büyük İleri Atılım projesinden önce 1956 yılında “Yüz Çiçek” adıyla yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönemde amaç Çin’deki aydın sınıfın fikirlerini daha serbest bir şekilde ifade etme özgürlüğünün tesis edilmesidir. Mao bu dönemde düşünsel anlamda daha özgürlükçü bir ortam yatarak, komünizmin ülkede sağlam zemine oturtulması için oluşabilecek problemlerin aydın kişiler tarafından tartışılmasını ve feodal düzenden komünist düzene geçiş sürecinde aydınların fikirlerinden yararlanmayı hedeflemiştir. Mao, Şubat 1957’de “İnsanlar Arasında Ayrılıkların Doğru Elle Alınması” isimli konuşmasında “*Yüz çiçek açsın ve yüz düşünce okulu çekişsin politikasını yürütmek*

Marksist ideolojiyi zayıflatmayacak, güçlendirecektir.” demiştir. Konuşmanın özünde Mao bu dönemi aydınların düşünceleriyle sosyalist ideolojisinin güçleneceğini umut etmiştir. Fakat Mao'nun beklentileri sonuçlarla aynı olmamıştır. Çünkü aydınlar tarafından Mao'nun kendisine, parti ideolojisine ve rejime karşı çok ciddi eleştiriler gelmiştir (Çalık, 2011: 187-188).

Bu döneme kadar olan süreçte Çin yüksek büyüme oranları yakalanmış ve sanayisi 1952-1957 arasındaki dönemde ortalama %17 oranın büyüme kaydetmiş, bunlara ek olarak ekonominin hemen hemen her sektöründe reformlar yapmıştır. Fakat aynı durum tarım sektörü için geçerli değildi. Tarım sektöründe kolektif üretim sistemi üretim hızının düşmesine yol açmış ve arz ve talep arasında dengesizlik oluşmuştur. 1956 yılında kırsal alanlardaki tarım kooperatiflerini finansa etmek için banka kredileri kullanılmıştır. Bu dönemde 5 milyon kadar işçi devlete ait işletmelerde istihdam edilmiştir. Bu işçiler daha önce özel sektörde çalışanlardan ve şehirlere göç edenlerden oluşmaktaydı. Yüz Çiçek döneminde gelecekteki sürdürülebilir büyümesinin sağlanması için eğitim ve öğretime büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu açıdan Yüz Çiçek dönemi büyük önem arz etmektedir. (Naughton, 2007: 67-69).

1.5.1.3. İkinci Beş Yıllık Plan Dönemi- Büyük İleri Atılım (1958-1962)

Çin Halk Cumhuriyeti tarihinin sonuçları itibariyle en dramatik ve trajik dönemi olan Büyük İleri Atılım (BİA) dönemi, ilk planda yapıldığı gibi toplumsal dönüşümün merkeze alındığı bir proje olmuştur. İlk oluşturulan beş yıllık planda Mao yaşanan bazı olumsuzlukların farkındaydı. Çin'in Sovyetler Birliği'nden bağımsız bir şekilde komünizme ulaşması ve kendi kendine yetebilen bir ülke haline getirilmesi hedeflemiştir. Bu yüzden BİA projesi birkaç yıl içinde tam anlamıyla komünist topluma doğru geçişi ifade edecek şekilde de tanımlanmaktadır (Naughton, 2007: 69).

Mao, bu dönemde Sovyet modelinden farklı bir anlayış geliştirmeye çalışmıştır. Kollektivizmin daha ileri seviyelerine ulaşmak için yavaş ve uzun dönemli politikaları tercih etmek yerine hızlı ve cesur politikaların uygulanmasını istemiştir. BİA ile Çin bu dönemde, Mao'nun oluşturmak istediği komünizme ulaşmasının yanında sanayi ve tarım sektörlerinde üretim çıktısının artırılması da hedeflemiştir. Bu projeye Çin Batı'nın sanayileşmiş olan ülkelerini yakalaması bekleniyordu. Bunun yanında da tarım sektöründe çiftçiler için büyük komünler oluşturulacaktı (Ertekin, 2017a: 34).

BİA projesinin en önemli ayağı olan komünler sadece tarımsal kolektifleşmenin sağlanmasının değil aynı zamanda Sovyet tipi kalkınma modelinden uzaklaşmayı ve ekonomiyi adem-i merkezileştirmesi olarak görülmekteydi. Komünler, komünizme geçiş sürecinde önemli bir kurum olarak faaliyet gösterecek ve ilk planda tarımla sanayi arasında oluşan dengesizliğin giderilmesinde önemli rol oynayacaktır. Yani ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamda kırsal bir kurum olarak faaliyet göstereceklerdi. Bu doğrultuda 1958 yılında halk komünleri kurulmaya başlanmıştır. Her bir komün yaklaşık olarak 5.000 haneden oluşmaktaydı ve toplamda 26.578 komün bulunmaktaydı. Komünlerde mülkiyetin tam anlamıyla tesis edilmesi için üretim araçları kolektifleştirilirken karar alma süreçleri ise merkezileştirilmiştir. Bunun yapılmasındaki amaç ise mülkiyetin, pazarlamanın ve bölüşülmesinin tek bir elden yönetilmesini sağlayarak kaynakların doğru alanlara aktarılmasına olan inançlarıydı. Bu şekilde sosyal ve örgütsel yeniden yapılanma, komünizme geçiş sürecini hızlandıracak aynı zamanda üretici güçlerin verimliliğinde ciddi artış sağlanacaktı. Ayrıca büyük göç dalgalarını engellemek amacıyla 1958 yılında hanehalkı kayıt sistemini uygulamaya koymuşlardır (Coase ve Wang, 2015: 31; Gökten, 2009: 149-151).

Komünlerin devreye girmesiyle tarımsal alanda özel üretim yasaklanmış, ekilmesi planlanan ürünün sadece kooperatifler tarafından gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Çiftçiler üretim sürecinin sonunda kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ürünü alıp, geri kalanı ise devlete aktarmışlardır. Kooperatiflerin ekonomideki önemi bu sistemin uygulanmaya başlanmasıyla artmıştır. Ayrıca kooperatifler tarımsal üretim yapımlarının yanı sıra demir-çelik üretimini de gerçekleştiriyordu. Plan dâhilinde üretilecek olan ürünlerin, belirlenen hedefe ulaşılmasıyla çok sayıda köylü demir-çelik sanayisinde çalışmak üzere şehirlere kaydırılmıştır. Mao bu şekilde köylü toplumunun sanayi toplumuna dönüşmesini hedeflemiştir (Sey, 2018: 13.).

1958 yılında reform hareketlerinin getirmiş olduğu faydanın yanında iklim koşullarının da iyi olmasıyla tarım sektöründeki üretim çıktısında önemli bir artış olmuştur. Ayrıca demir-çelik sanayisine aktarılan kaynakların verimli bir şekilde değerlendirilmesiyle üretim çıktısının yükselmesi, Çin'de ekonomik büyümeyle sonuçlanmıştır. Özellikle bu dönemde ideolojik ortamdaki hareketlikten dolayı parti içerisindeki yetkililer başarı elde etme konusunda ciddi bir rekabet halinde oldukları için raporlara yansıtılan rakamlarda ciddi bir şekilde manipüle söz konusudur. Çin'in üst

düzyey yetkililerin ideolojik bakımdan tutkuları ve raporlardaki güvenilmez rakamların ışığında almış oldukları iki hayati karar çok önemlidir. Bu kararlardan ilki tarım ve gıda ürünlerinde yapılması planlanan üretim için üretim kaynaklarının arzını düşürülmesidir. Diğeri ise devletin üretimden alacağı payın arttırılması olmuştur. Fakat iklim koşullarının kötüye gitmeye başladığı 1959 yılında milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan büyük bir kıtlık yaşanmıştır (Naughton, 2007: 70-72).

1958 yılında merkezi hükümet köylülerden daha önceki dönemlerde alınandan daha fazla tahıl almıştır. 1959 yılında ise 1958 yılında alınan tahıldan daha fazlası köylüden alınmıştır. 1957’de 1,93 milyon ton, 1958’de 2,66 milyon ton, 1959’da 4,16 milyon ton 1960’da 2,66 milyon ton tahıl ihraç edilmiştir. 1959 yılında Mao üretilen tahıl miktarının 375 milyon ton olduğunu açıklamıştır. Fakat bu dönemde üretim 170 milyon tondur (Coase ve Wang, 2015: 46).

Bu dönemde tarımsal üretimin arttırılması için yatırımlar arttırılırken ağır sanayideki yatırımlar da arttırılmıştır. Fakat Mao, Batının sanayileşmiş ekonomilerinin yakalanması için ağır sanayi yatırımlarına büyük önem vermiştir. Bu sayede Çin’in büyüme ve kalkınması için gerekli sermaye daha kısa sürede çözüme ulaşacaktı. Ağır sanayinin maliyetlerini düşürmek, ağır sanayi sektörlerine kaynak yaratmak ve planlı kaynak tahsis mekanizması kurulması sağlanarak ağır sanayiyi diğeri sektörlere göre daha hızlı geliştirmeyi amaçlamıştır (Ertekin, 2017a: 38-39).

Bu dönem ekonomik sektörler arasında ciddi dengesizlikler olmuş ve planlama sırasında toplumun tümünü etkileyen hatalar yapılmıştır. Demir-çelik üretimini arttırmak için kaynakların sanayiye aktarılması tarımsal üretimi ciddi bir şekilde düşmüştür. BİA projesi, kaynakların sınırlı oluşu ve üretim kapasitesinin yetersiz olmasından dolayı gerçekleşmesi pek muhtemel olmayan hedeflerle başlatılmıştır. Bu projede de tarım ve hafif sanayinin kalkındırılmasına, ağır sanayi kadar önem verilmemesi, işgücü ve hammaddenin ağır sanayiye doğru yönlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum sektörler arasında dengesizlikler yaratmasının yanı sıra tüketim ve tasarruf dengesinin de bozulmasına neden olmuştur (Gou, 2013: 88).

Mao bir konuşmasında çelik üretiminde 15 yıl içerisinde Britanya’yı geçmek gibi bir hedefleri olduğu açıklamıştır. Bu gerçekleşmesi zor söylem Çin’in üretim kapasitesinin çok üzerindeydi. Bu hedefin gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldığında çelik üretimi herkesin işi haline geldi. Okullarda, fabrikalarda ve Çin kırsalında çalışan

personellerin önemli bir kısmı çelik üretiminde görevlendirildi. Tahıl ürünlerinin hasat zamanlarında bile çelik üretimine devam edilmesi ürünlerin tarlalarda çürümesine neden olmuştur. Özellikle 1958-1961 yılları arasındaki dönemde tahıl üretimindeki daralmanın en önemli nedenidir (Coase ve Wang, 2015: 47).

1960'lı yıllara gelindiğinde ekonomide dengesizliklerin farkında varan Çinli yetkililer bazı politikalar uygulamıştır. Sanayi, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde yatırımların durdurulması ve sanayi sektörüne kaydırılmış olan işçilerin büyük çoğunluğunun tarım sektörüne geri gönderilmesi sağlanmıştır. Komün yapısında da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Örneğin daha küçük komünlere oluşturulmuş hatta bazı bölgelere bireysel üretim yapabilmeleri için izin verilmiştir. Ağır sanayi alanında üretim için belirlenen hedeflerin fazla olduğu fark edilmesiyle hedefler düşürülmüştür. Yapılan bu iyileştirmelerle ekonomi ilerleyen dönemde normale dönmeye başlamıştır. (Gou, 2013: 88).

1.5.1.4. Yeni Ekonomik Politikalar (YEP)

Beklenen sonuçları vermeyen BİA projesi, Mao ve Komünist Partinin bağımsızlık mücadelesinden beri artan saygınlığının yavaş yavaş kaybedilmesi anlamına geliyordu. Merkezi hükümetin kırsal bölgedeki yaşam üzerinde kurmuş olduğu baskı, iktisadi anlamda hedeflenen başarıya ulaşmamış ve bu konu üzerinde daha da ısrarcı olmaya başlamıştır. Batılı kapitalist ülkelerin önüne geçme ümidiyle hayata geçirilen kolektif üretim modeli, özveri ve kemer sıkma süreçlerini sürekli hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak da halk sürekli olarak yoksullaşma ve açlık yaşamaktaydı. Çin toplumu, ütopyik politikaların deneme tahtası olmaktan çıkartılmalı ve iktisadi anlamda aksayan yönleri çareler bulunmalıydı. (Gökten, 2009:157).

1961 yılında 8. Merkez Komite'nin 9. oturumunda hafif ve ağır sanayi ile tarımın aynı anda geliştirilmesine dayalı olan politikanın yürümediğine kanaat getiren Mao, oturumun sonunda BİA döneminin resmen sona erdiğini duyurmuştur. Bu andan itibaren ardışık kalkınma modeli uygulanacak ve ağır sanayi yatırımları bir nebze olsun geri planda kalacaktı. İdeolojik temellere ve başarıya ulaşması güç olan hedeflere dayanan planlama anlayışı artık yerini pragmatik planlara dayalı bir modele bırakacaktı. Bu

anlayış çerçevesinde ise tarım üretimini artırmak için çaba gösterilmiştir. Tahıl ithalatının önü açılarak ülkedeki kıtlık sorunu çözüm getirilmiştir (Gökten: 2009:157-158).

Tarımsal çıktının yükseltilebilmesi için köylüleri yeniden kazanmak gerekliydi. Çünkü kırsal kesimde yaşanan kıtlıktan sonra milyonlarca insan ölmüş bunun sonucunda Mao iktidarı sorgulanmaya başlanmıştır. Tabi bu süreçte komünlerde yapılacak olan bir takım politika değişiklikleri, komünlerin ne devrimci misyonlarında bir azalma ne de Çin'in kalkınmasındaki süreçte görev ve sorumluluklarının azaltılması anlamına geliyordu. Fakat köylünün kazanılması için pragmatik hareket eden merkezi hükümet toplu yemek yemeyi ve komün yaşantısını düzenleyen kuralları yumuşatacağı. Bunların yanında belki de en önemlisi köylülerin çalışma motivasyonlarını arttırmak için kendilerine ait topraklarda çalışmalarına izin verilmesi olmuştur. Bu politikanın özüne bakıldığı zaman ise kolektif bilince ve bu ruha göre çalışmayı teşvik eden sistemin geri dönüşü anlamına gelmekteydi (Gökten, 2009: 158-159).

Tablo 3: Çin'de Tahıl Üretimi ve Tüketimi (1949-1965)

Yıl	Çıktı (Milyon Metrik Ton)	İthalat (Milyon Metrik Ton)	Toplam Tüketilebilir (Milyon Metrik Ton)	Nüfus (Milyon)
1949	150	-	150	545
1952	170	-	170	575
1953	166	-	166	588
1954	170	-	170	602
1955	185	-	185	615
1956	180	-	180	630
1957	185	-	185	645
1958	204	-	204	659
1959	170	-	170	669
1960	160	-	160	676
1961	170	6,2	176	680
1962	180	5,3	185	687
1963	185	5,7	191	697
1964	195	6,8	202	712
1965	193-200	5,7	199-206	728

Kaynak: Gökten, 2009:166

Tablo 3’te görüldüğü üzere uygulanan konan politikaların bir sonucu olarak tahıl üretiminde artış meydana gelmiştir. BİA projesinde yaşanan olumsuzluklar tarım kolektivizminin işleyişini esnekleştirerek, çalışma motivasyonunu arttırarak çıktı artışı sağlanmasıyla giderilmeye çalışılmıştır.

1.5.1.5. Kültür Devrimi (1966-1976)

Büyük İleri Atılım projesinin başarısızlığıyla birlikte parti içinde birtakım yenilikler gerçekleştirildi. Mao, Çin’in tek lideri olma vasfını bu başarısız dönemden sonra kaybetmeye başlamış ve Deng Xiaoping ülke yönetiminde etkili olmaya başlamıştır. Parti içindeki muhaliflerin siyasi anlamda etkinliklerini kırmak isteyen Mao, parti bürokrasinin başına geçerek, parti içinde tekrardan eski konumuna kavuşmak için kitlesel bir hareket olan Kültür Devrimi’ni yapmıştır. Fakat bu hareket ülke içindeki kargaşayı daha da derinleştirmiştir. Mao, kendisine sadık olan gençlerin düzenlemiş olduğu mitinglerde militanca söylemlerde bulunmuştur. Bu söylemler pek çok üst düzey yöneticiyi gençlerin hedefine getirmiştir. Bu dönem sokak çatışmalarının ve şiddetin olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Aslında bu dönemde genel olarak yapılmak istenen toplumdaki sosyalizm düşüncesinin sağlamlaştırılması ve toplumun sosyal ve ekonomik yönden canlandırılmasıdır (Ertekin, 2017a: 43; Kotan, 2016: 13; Ölmezoğulları, 2008: 200; Li 2017, 29-30).

BİA projesinden sonra 1960’lı yılların başında Çin’de ekonominin yavaş yavaş toparlandığı ve toplumsal düzenin tesis edildiği bir dönem yaşandı. Bu durum çok uzun sürmedi ve 1966’da Kültür Devrimi ile son bulmuştur. Mao’nun başlatmış olduğu Kültür Devrim’i içinde Üçüncü Beş Yıllık Plan dönemi de başlatılmış oldu. Bu dönemde böyle bir plana ihtiyacın olması özellikle sosyalizmin geriye gidişinin ve ülkedeki bürokrat kesim tarafından yapılan sömürü düzeninin önüne geçmektir. Mao bürokrasinin halka değil, kendilerine hizmet ettiğini düşünmekteydi (Coase ve Wang, 2015: 51; Sander, 1994: 245-253). Bunun yanında plan dâhilinde ulusal savunmanın öne çıktığını görmekteyiz çünkü Çin olası bir savaş ihtimaline karşı iktisadi anlamda her daim savaşa hazırlıklı olması planın önemli bir parçasıydı (Çalık, 2011: 191).

Kültür Devrim’i döneminde, “Kızıl Muhafızlar” olarak adlandırılan öğrenci grupları, Mao’ya muhalif olan liderleri devirmeleri için desteklenmiştir. Bu muhalifler

içerisinde Deng Xiaoping'in de olduğu liderlere yönelik olarak sert eleştirilerde bulunulmuş, bazıları işlerinden olurken, bazıları da Mao'nun sadık öğrencileri tarafından şiddet görmüşlerdir. Bu dönemde pek çok üst düzey parti yöneticisi hayatını kaybetmiştir. Çin'in ilk savunma bakanı olan Pen Dehui ve ordu içerisinde yüksek rütbeli olan askerlerden bazıları Kültür Devrimi'nin sonunu görememişlerdir. Bu açıdan bakıldığında ise Kültür Devrimi fazlasıyla karmaşık ve enteresan bir olgudur. BİA projesiyle Çin'de azalan devrim heyecanının tekrardan canlandırılması ve devrime muhalif kimselerin temizlenmesi amacıyla, Mao kendisine sadık olan gençleri kullanmıştır. Bu durum ülkede huzursuz ve istikrarsız bir ortamının tetiklemesine yol açmıştır (Naughton, 2007: 74-75; Coase ve Wang, 2015: 33).

Parti içinde yaşanan çekişmeler ve Mao'nun sınıf mücadelesi fikri, ideolojik bakımdan Kültür Devrimi'ni, BİA projesinden çok daha radikal olmasını sağlamıştır. Sosyalizmin zedelenememesi için kapitalist ve feodal fikirler engellenmiştir. Çoğunluğu gençlerden oluşan Kızıl Muhafızlar, Mao'nun teşvikleri ile geçmişten miras kalan bütün eserleri ve kurumları yok etmeye çalışmışlardır. Bu kapsam da dört eski olarak nitelendirilen, eski kültür, eski gelenekler, eski fikirler ve eski alışkanlıklar kınandı. Kitap, resim, tapınak gibi pek çok kültürel eser, tahrip edildi. Bu dönemde Çin'de Engels, Marx, Stalin, Lenin ve Mao'nun toplu çalışmalarının dışında hükümet tarafından sosyalizmin faydalarını gösteren kitaplar okunmaktaydı. Geriye kalan bütün kitaplar yasaklanmış ve kütüphaneler kapatılmıştır (Coase ve Wang, 2015: 52).

Ülkede artan kargaşa ortamının durulması gerektiğine karar veren Mao, Kızıl Muhafızların dağıtılması için orduyu görevlendirmiştir. Ordunun yardımıyla, Kızıl Muhafızların şiddet eylemleri bastırılmış ve Çin'deki iç karışıklıkların sona ermesi için girişimlerde bulunulmuştur. Bundan sonraki süreçte ise hem ülke hem de parti yönetimi Mao'nun kendi isteği doğrultusunda yönetilmiştir (Ney, 2018: 22).

“Kumanda politikası uygula” söylemi Çin'deki tüm iş yerlerinde Kültürel Devrim'in sonuna kadar geçerli oldu. Üretim ve geriye kalan ekonomik problemlerin üstesinden gelmeyi düşünen herkes “kumanda ekonomisi uygulama” meselesinin eleştirileceğinden dolayı “demir pirinç kase” ve “ortak büyük tencere dışında yeme” gibi sosyal problemler, ekonomik bakımdan sağlıksız bir görüntü çizmesine rağmen bozulmadan kaldı (Ertekin, 2017a: 43).

Kültür Devrimi'nin yapıldığı dönemde Çin ekonomisi daha da karmaşık bir hal almıştır. Ekonomik planlama aşırı merkezileşmiş, hedefler gerçekleşmekten uzaklaşmış ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verme konusunda ise yetersiz kalmıştır. Arz ve talep cepheleri arasında dengesizlikler olmuştur. Bunun nedeni planın ihtiyaçları karşılaması konusunda yetersiz kalmasından dolayı bazı ürünlerin az üretilmesi bazılarının ise fazla üretilmesiyle sonuçlanmıştır. Bunların yanında malların verimsiz bir şekilde taşınması, dağıtılması ve üretilen malların da kaliteden uzak olması gibi sorunlarda vardı. Aynı zamanda sanayi üretimi kısmında da bir takım organizasyon problemleri vardı. Fabrikalarda istihdam edilen işçilere düşük ücret verilmesinin yanı sıra ömür boyu istihdam garantisinin de sağlanması üretimde verimliliği ciddi bir şekilde düşürmekteydi. Çin'de ekonomik kaynakların tarım ve hafif sanayi sektöründen ağır sanayiye kaydırılmasının yaratmış olduğu yatırım dengesizliği bulunmaktaydı. Bu durumda çiftçilerin üretmiş oldukları ürünlere çok düşük ücretler ödenmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak hem sanayi sektöründe hem de tarım sektöründe çalışan işçi ve çiftçilerin çok düşük ücretler ile çalışmalarından dolayı sanayi ürünlerine ulaşamamaktaydı. Bu anlamda bakıldığı zaman Kültür Devrimi dönemi yatırımın, üretimin ve teknolojik gelişmelerin kesintiye uğradığı bir dönem olmuştur (Hart-Landsberg ve Burkett, 2006: 51-52).

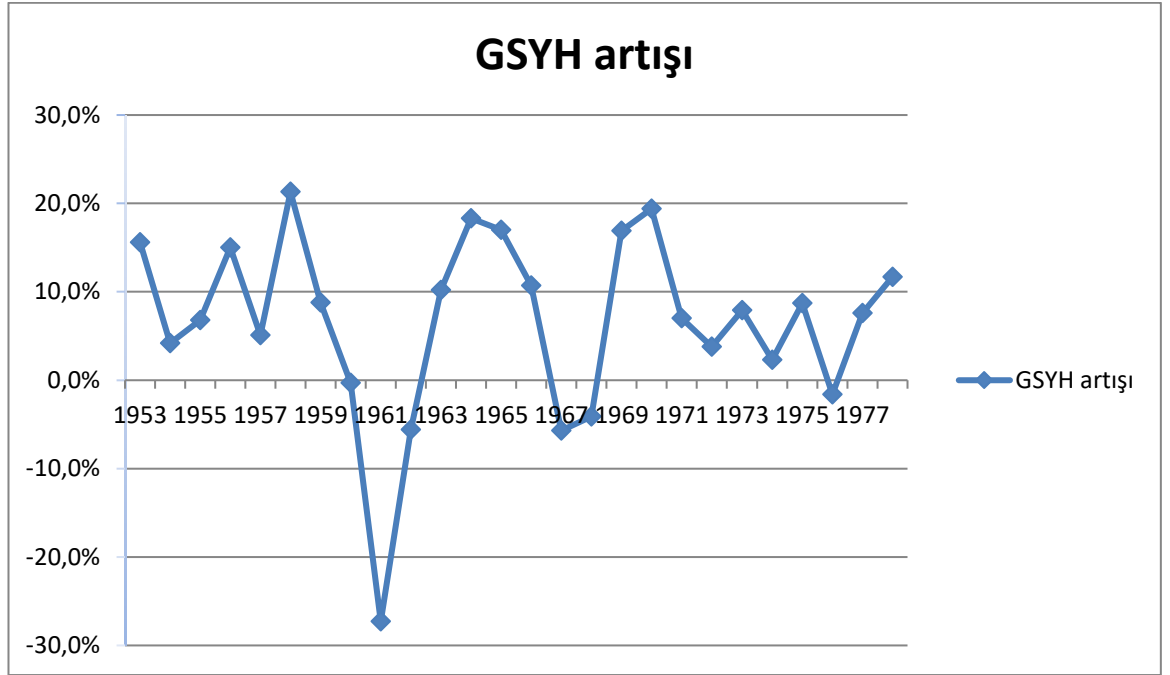
Ekonomi yönünden bakıldığı zaman Kültür Devrimi döneminde önemli bir olay yaşanmamıştır. Bu dönemde daha çok siyasi yönden öne çıkmıştır. Devrimin yarattığı karışıklık ortamı ekonomiyi nispeten daha az etkilemiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman BİA projesine aksine Kültür Devrimi'nde ortaya çıkan problemler daha etkili bir şekilde çözülmüştür. Devrimin ilk 3 yılında ekonomi kötü bir görüntü çizmesine rağmen diğer yıllarda doğurganlık oranının zirve yaptığı 1969-1972 yılları arasında üretim nüfustan daha hızlı artmıştır. Yatırım politikaları düzenli bir şekilde azaltıldı. Tarım üretimin olumsuzluklardan etkilenmemesi için çaba gösterildi. Sanayi üretimi az da olsa düştü. Temel gıda ürünleri ve gerekli olan bazı ürünlerin üretimi ve yüksek önceliğe sahip olan projelerin yapılmasına önem verildi. Fakat Çin halkının bütününün yaşam koşullarını bakıldığı zaman ya aynı kaldı ya da kötüleşti (Naughton, 2007: 75; Coase ve Wang, 2015: 54).

1.5.1.6. Mao Döneminin Genel Görüntüsü

Mao ülkede sosyalist bir ideoloji yerleştirmek için ilk reform hareketlerini ekonomik alanda gerçekleştirmiştir. Genel olarak bakıldığında Sovyet modelini esas alındığı planlı ekonomik modele geçiş beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Verimsizlik sorunu temelde planlı ekonomik modelin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu durum Çin'de de önemli bir sorun olmuştur. Bunların yanında kaynakların yetersiz olması, olanların ise israf edilmesi ve Çin'deki teknolojinin çağın teknolojisinden geride kalması gibi pek çok problem de ortaya çıkmıştır. Ayrıca Soğuk Savaş döneminin getirmiş olduğu koşullar, ABD'nin uygulamış olduğu ambargolarla birlikte Mao'nun içe dönük politikaları ile askeri harcamaları, ülkenin refahında kayıplara yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da Çin kendini dış dünyadan soyutlamıştır (Öz, 2006: 3).

Şekil 1'de görüldüğü üzere reform öncesi döneme genel hatlarıyla bakıldığı zaman tam anlamıyla istikrarın yakalanamadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu dönemde ortalama 6,7'lik bir oranda büyüme yakalanmıştır. Fakat belli yıllarda çok ciddi dalgalanmalar görülmektedir. Özellikle 1958 yılındaki 21,3'lük büyüme ve 1961 yılındaki 27,3'lük daralmaya bakıldığı zaman BİA projesinin başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir.

Şekil 1: Çin'in Reform Öncesi Büyüme Performansı (1949-1978)

Kaynak: National Bureau of Statistics, China Statistical Yearbooks, <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/>, (Erişim Tarihi: 31.12.2019)

Tablo 4'e baktığımızda milli gelirin sektörel yapısına bakıldığında ise reform öncesi dönemde tarım sektörünün sürekli olarak yüzdesel payı düşme eğilimi gösterirken, sanayi sektöründe ise yüzdesel pay sürekli olarak artma eğilimi göstermiştir. Hatta kaynakların sürekli sanayi kesimine aktarılmasından dolayı diğer sektörlerinde yüzdesel payı azalma göstermiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Milli Gelirin Sektörel Yapısı, 1952-1978 (%)

Yıllar	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Diğer Sektörler
1952	57,72	19,52	22,75
1957	46,81	28,3	24,5
1962	48,05	32,79	19,15
1965	46,21	36,41	17,37
1970	40,39	40,97	18,64
1975	37,79	46,02	16,18
1978	32,76	49,4	17,84

Kaynak: (Ertekin, 2017a: 41)

1949-1978 arasındaki dönemde Çin’de tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için kullanılan toprakların %145,9’a çıkarırken, yine aynı dönemde toplam gıda üretiminde ise %169,6’lık bir artış olmuştur. Bu dönemin başlangıcından kişi başına düşen gıda üretimi 204 kilogramdan, dönemin sonlarına doğru 328 kilograama kadar yükselmiştir. Mao’nun sanayi sektörüne ayrı bir önem vermesinden dolayı, uygulanan kalkınma planları ve reformlar neticesinde ağır sanayideki yıllık endüstriyel üretim %11,2 oranında artmıştır. 1952’de sanayi sektörü Çin’in ulusal üretimindeki payı %36 iken, 1975’ye gelindiğinde bu pay %72’lere kadar çıkmıştır. Sanayi sektöründeki bu artışın yanında tarımsal üretimdeki pay ise %28’lere kadar düşmüştür (Ball, 2006).

Tablo 5: Çin’de Ölüm Oranı, 1956-1962 (Her Bin Kişide)

Yıllar	Ölüm Oranı (%) (Her Bin Kişide)
1956	11,4
1957	10,8
1958	12,0
1959	14,6
1960	25,4
1961	14,2
1962	10,0
Ortalama 1956-58	11,4
En Yüksek	25,4
Fark	14,0
Yüzde Değişim	112,8

Kaynak (Ertekin, 2017a: 36)

Sanayi üretiminde ise ortalama yıllık %10’un üzerinde bir artış söz konusudur. Fakat merkezi planlı sanayileşme politikasının uygulandığı bu dönemde Çin, ülkedeki sanayi sektörünü daha hızlı bir şekilde kaldırmak için demir-çelik ve kömür gibi ağır sanayi yatırımlarına büyük önem vermiştir. Ağır sanayinin finansmanını sağlamak içinse hane halkı tüketim harcamalarından tasarruf edilerek (bu durum zorunluluk esasına dayanarak yapılmıştır) sağlanmıştır. Fakat ağır sanayiye yapılan yatırımlardan beklenen sonuçlar alınamayınca halkın ekonomik anlamda daha da kötü hale gelmesine neden olmuş ve toplumda bir huzursuzluk havası oluşmuştur. Özellikle BİA projesinin uygulandığı dönemde tarımsal alanda yaşanan kıtlık, rakamları kesin olmamakla beraber 15 ila 40 milyon insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Çünkü bu dönemi belgeleyecek rakamlar kayıt edilmediği için kıtlıktan ölenlerin sayısı tam olarak bilinmemektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 400; Hart-Landsberg ve Burkett, 2006: 46-48).

Mao döneminin ilk zamanlarında uygulamaya konan planlı ekonomik reformlar ekonomiyi istikrara koyarak belli bir büyüme trendi yakalanmıştır. Fakat planlamanın başlangıç aşamasındaki hedeflerinden uzaklaşılmasıyla ekonomideki istikrar ve gelişmede bozulmalar görülmüş, verimlilik ve kaynakların etkili kullanılmasında problemler yaşanmıştır. Örneğin sanayileşme politikaları çerçevesinde yapılan büyük demir çelik fabrikalarının ana hedefi sadece demir-çelik üretmek olduğu için verimlilik, kalite ve maliyet gibi unsurlar arka planda kalmıştır. (Sönmez, 2003: 205-206) Mao, Çin'in sanayileşmiş ülkelerin seviyesine gelebilmesi için çok büyük önem vermesinden dolayı tarım ve sanayi alanlarında kendi kendine yetebilen bir ülke yaratma çabaları istenilen seviyelere ulaşamamıştır.

Ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyleri açısından sanayileşmiş kapitalist ülkeler ile kıyaslandığı zaman Çin, Mao döneminde istediği gelişme düzeyini yakalayamamıştır. Her ne kadar Mao, Çin'de sıfırdan bir sanayi tabanı oluşturmuş ise de dönemin siyasi ve ekonomik koşullarından dolayı nitelikli insan gücünün ve sermaye birikiminin ülke dışına kaçması ekonomik performansı kötü etkilemiştir. Bunun sonucu olarak da ülkede zaten kıt olan kaynakların daha da kısıtlaşmasına neden olmuştur. Kültür Devrimi döneminde, refahı toplumun tamamına yayma ve imtiyazlı düzeni kaldırma konusundaki çabalar başarısız olmuştur. Çin toplumunun genelinde büyük bir memnuniyetsizlik vardı ve insanların büyük çoğunluğu bir değişim istiyordu. Mao döneminin sonlarında, Çin'de ekonomi ve toplum parçalanmış, siyaset ise işlemez hale gelmiştir. Bu başarısızlık, döneminin bitimine doğru ülkede reform tartışmaları gündeme gelmesine neden olmuştur ve 1978'den sonra Deng Xiaoping ile yeni ve farklı bir reform dönemi başlamıştır (Sönmez, 2003: 206; Coase ve Wang, 2015: 55).

1.5.2 ÇİN MODELİ GEÇİŞ STRATEJİSİ

Geçiş ekonomileri literatüründe uluslararası kuruluşların ve gelişmiş piyasa ekonomilerindeki, ekonomi ve politika uzmanlarının ortak görüşleri, kapitalist bir piyasa ekonomisinin eski Sovyetler Birliği, Orta ve Doğu Avrupa için ekonomik büyümenin ve kalkınmanın tek yolu olduğu yönündedir. Bu görüş söz konusu ülkelerde uygulamaya konulan politikalara da yön vermiş ve kapitalist piyasa ekonomisinin alternatifsiz olduğunu savunmuşlardır. Merkezi planlamacı sistemde kapitalist bir sınıfın mevcut

olmamasına rağmen bu ülkelerde yaşayan insanların pek çoğu, merkezi planlamacı sistemin neden olduğu olumsuzlukların sadece kapitalist bir ekonomik modelle aşılabileceğine ve kapitalizmi refah, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve kıtlıkların ortadan kalkması olarak düşünmüşlerdir. Bundan dolayı içinde “sosyalizm” geçen herhangi bir model, merkezi planlamacı sisteme dönüş olarak algılandığı için reddedilmiştir. Fakat bunun doğru bir düşünce olmadığını, Çin son yıllarda dünya ekonomisi ölçeğinde elde ettiği başarı ile görmek mümkündür. Merkezi planlamacı bir ekonominin kapitalist bir piyasa ekonomisine dönüştürülmesinin bir zorunluluk arz ettiği düşüncesi çok da gerçekçi olmamaktadır (Güler, 2007: 127).

1978 yılında Çin Komünist Partisi'nin yayınladığı bildiri, Çin'in piyasa ekonomisine yönelik reformların başlangıç noktası olmuştur. Bildiri sosyalist modernizasyona odaklanmış olmasına rağmen buna yönelik ayrıntılı bir plan ya da strateji bulunmamaktaydı. Reformların ana amacı merkezi planlamacı ekonomiyi terk ederek, yol gösterici planlamayı uygulamaya koymak olmuştur. Planlara dayalı merkezi yönetim yerini adem-i merkeziyetçiliğe, piyasa göstergelerine, bireyselciliğe önem veren planlama anlayışına bırakmıştır. (Coase ve Wang, 2015: 81).

Ekonomik reformların başlangıcında ulaşılmaya istenen hedefler; ileri teknolojinin ülkeye getirilerek kaliteli üretimin sağlanması, devlete ait işletmelerin verimliliğinin artırılması, uluslararası pazarlar ile ilişkilerin geliştirilmesi, yabancı yatırıma ve yabancı yatırımcıya önem verilmesi, (bu sayede ülkeye daha fazla döviz girmesinin sağlanması) teknik, bilimsel ve idari anlamda personel yetiştirilmesi, işletmelerin vergilendirilmesi, fiyat esnekliğinin sağlanması, işletmelerin yönetim sistemi reforme edilerek etkinliklerinin artırılması ve benzeri şeylerdir. Reformların başlangıcında makro kontrol, mikro esneklik çerçevesinde ekonomik planlama ile piyasa mekanizması birleştirilmeye çalışılmıştır. Bu hedef doğrultusunda, piyasa ilişkilerinin önemi, para politikasının işleyişinde merkezi rol, bankacılık anlayışının değişmesi, serbest bölgelerin kurulması ve geliştirilmesi gibi reformlar kendisini göstermektedir (Eren, 1991: 140; Jiang, 2013: 475).

1978'de yayınlanan bildirideki önemli husus ise Mao'yu büyük bir lider olarak göstermesiydi. Çin toplumunu, Mao'nun düşünceleri etrafında birleştirmeye odaklanıyordu. Bildiride açıklanan önemli bir hedef ise Çin'i büyük ve modern bir sosyalist güç haline getirmektir. Bu önemli hedefe kimsenin karşı çıkması beklenemezdi.

Marksist-Leninist-Maocu düşünceye olan bağlılık sayesinde toplumsal kaos engellenerek ekonomik reformlar için gerekli olan istikrarlı ortam sağlanmıştır. Komünist parti içerisinde, orduda ve toplumda Mao'ya olan bağlılık sürdürülmüştür (Coase ve Wang, 2015: 87).

Deng Xiaoping, 1978 yılında yönetime geldikten sonra ekonomik kalkınmanın sağlanması için “dörtlü modernleşme” programını uygulamaya koymuştur. Bu programla tarım ve sanayi sektörü, ülke savunması, bilim ve teknolojinin modernleşmesi hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra sınıflar arası çatışma, eşit ücret, bölgelerarası eşitlik gibi kavramlar yerine, güçlü ve zengin bir ülke oluşturulması söylemi ile ülke ekonomisine farklı bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır (Özsoylu, 2009: 66).

Mao'nun ölümünden hemen sonra Çin'deki siyasi ortam hem partideki kadrolar açısından hem de ideolojik düşünceleri açısından hızlı ve önemli değişikliklere tanık oldu. Bu değişimler olmadan piyasa ekonomisine yönelik reformların gerçekleşmesi pek mümkün olamazdı. Çin'in dönüşüm sürecinde, siyasi reformlar olmadan ekonomik reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle eski Sovyet Bloğu ülkelerin geçiş süreci Çin'den tamamen farklı olmuştur. Bu durum reformların siyasi değişimlerle kesintiye uğramadan, istikrarlı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Fakat Deng Xiaoping Komünist Parti içinde farklı seslerin olmasına izin vermiştir. Bu açıdan bakıldığında zaman Çin'in ekonomik dönüşümü siyasi ideolojide ve kadrolardaki değişimle başladı. Marksizmin-Leninizm-Maoist versiyondaki dogmatik vurgudan, pragmatik, piyasa merkezli bir vurguya geçilmiştir. Sosyalist retoriği korumasına rağmen bireysel girişim ön plana çıkarılarak bireysel kazanç karşıtlığı kaldırılmıştır. Bu değişim hükümetin önemli pozisyonlarında açık fikirli, reform konusunda hevesli (ya da reform yapılmasını olumlu karşılayan) kişilerle doldurulmuştur. (Coase ve Wang, 2015: 55).

1984'te yapılan Çin Komünist Partisi'nin genel kurul toplantısında hükümetin reform hedefi “planlı bir ticaret ekonomisi” yaratmak olmuştur. Bu kapsamda özel sektör yavaş yavaş Çin'de önemli bir konuma gelmeye ve piyasa ekonomisi inşa edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte merkezi hükümet piyasadan yavaş yavaş çekilirken ondan geriye kalan boşluklar özel sektör ve diğer piyasa aktörleri tarafından doldurulacaktır (Coase ve Wang, 2015: 135). Daha sonra Deng Xiaoping, reform ve açıklık konusunda ordudan tam destek almayı garanti eder etmez, Ocak 1992'de tüm Güney Çin'i kapsayan beş haftalık

bir geziye çıktı. Deng bu gezi sırasında açık bir şekilde “Sosyalist Pazar Ekonomisi” yönünde dönüşüm çağrısında bulunmuştur. Merkez Dayanışma Komitesi’nin de kaldırılmasıyla Deng’in etkinliği arttırılmış oldu. Sonrasında Kongre “Sosyalist Pazar Ekonomisi” hedefini teyit etti ve ilk kez “mülkiyet hakları reformu” taahhüdünde bulunarak devletin ve kolektiflerin sahip olduğu işletmelerin özelleştirilmesinin önü açıldı (Li, 2009: 99; Li, 2017: 32). Bu dönemde Çin piyasa ekonomisi ile sosyalist ekonominin bir arada olduğu karma bir ekonomik sistem tesis etmeye çalışmış, izlenen bu politikanın resmi adı “sosyalist piyasa ekonomisi” olmuştur. Deng Xiaoping bir sözyle bu durumu özetlemeye çalışmıştır. “Kedi ister beyaz olsun ister siyah, fare yakalayabiliyorsa iyi bir kedir” (Gündal, 2015: 58).

Burada piyasa sosyalizmi ve sosyalist piyasa ekonomisi kavramlarını açıklamak yerinde olacaktır. Piyasa sosyalizmi, sosyalist sistemde yaşanan sıkıntıların aşılması için piyasa ekonomisine yer verilmesidir. Kısaca özelliklerine değinecek olursak, piyasa sosyalizminde piyasalar kapitalist piyasalardan farklıdır. Piyasa sosyalizminde piyasalar sosyalizmin amacını gerçekleştirmek için kullanılmaktadır. Kamu mülkiyetinin hakim bir konumda olmasını reddeder. Adem-i merkeziyetçi karar alma mekanizması ve partili bir parlamenter sistem oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Piyasa sosyalizmi savunucuları tekellerin önüne geçmeyi hedefleyerek uygun rekabet ortamının oluşturulması gerektiğini söylemektedir. Fiyat liberalizasyonu sağlanarak, arz ve talepteki dengeye göre ürünlerin maliyetinin ve fiyatının belirlenmesini önermektedir. Piyasa sosyalizmine göre yapılan işlerin niteliklerinden dolayı gelir farklılıklarının oluşması muhtemeldir. (Özüğurlu, 2002: 9-11)

Sosyalist piyasa ekonomisinin temel özellikleri ise şu şekildedir; kamu mülkiyeti hakim konumda olurken, farklı mülkiyet türlerine de yer verilmektedir. Bu açıdan piyasa sosyalizmi ile farklılaşmaktadır. Sosyalist piyasa ekonomisi emeğin niteliğine bağlı olarak bir bölüşüm sistemi kurulmasından yanadır. Bu bölüşüm sistemi ile gelir farkının azaltılması hedeflenmektedir. Piyasa sosyalizminde gelir farkının oluşması muhtemel bir durumdur. Kaynakların dağılımında piyasanın ön planda olmasını sağlarken, makroekonomik istikrarın merkezi otoritede olması gerektiğini söylemektedir. Dış piyasalara açılarak oradaki kaynaklardan yararlanma çabası önemli bir özelliğidir. Sosyalist piyasa ekonomisinde fiyatlar hem devlet tarafından hem de piyasa tarafından

belirlenmektedir. Piyasa sosyalizminde ise fiyatların belirlenmesi piyasaya bırakılmaktadır. Diğer bir özelliği ise siyasal bir liberalleşmenin söz konusu olmamasıdır. Piyasa sosyalizminde ise demokratikleşmeden bahsedilmektedir. Bu ekonomik model kısmi olarak Çin’de ve Vietnam’da uygulanmıştır. (Jiang, 2013: 82-84; Özsoylu, 2009: 98)

Çin’in ekonomik dönüşümünde 1980’li yıllarda sosyalist düşünceye güçlü bir bağlılık bulunmaktaydı. Reformların kapsamı, kısıtlamaların kaldırılması ve uygulama alanlarının genişletilmesiyle Çin ekonomisinin yakalamış olduğu başarı, sosyalist düşünceye olan bağlılığı zayıflatmaya başlamıştır. Bu durum özellikle devlete ait girişimlerin özel sektör ile kıyaslandığında, özel sektörün üstün performansı etkili olmuştur (Coase ve Wang, 2015: 199-200). Deng Xiaoping Komünist Parti’deki yöneticilere yaptığı bir konuşmada, Çin’i dışa kapalı bir ülke konumuna yeniden döndürmememiz gerektiğini, Çin’de oluşturulacak olan dışa kapalı bir ekonominin ülkeyi dezavantajlı bir konuma sürükleyeceğini, bilgiye erişimin kısıtlı olduğu kapalı bir ekonomide yöneticilerin kararlar alırken yarı kör, zor işiten ve burnu tıkalı olacağını, bu nedenlerden dolayı Çin ekonomisini sıkı denetimlere sahip bir ekonomiye hiçbir zaman döndürmemiz gerektiğini önemle vurgulamıştır (Coase ve Wang, 2015: 213).

Çin’in gerçekleştirmiş olduğu dönüşüm süreci çoğunlukla piyasa sosyalizmi ile ilişkilendirilmiştir. Genel anlamda piyasa sosyalizm; “Ülkedeki önemli girişimlerin devlete ait olduğu ve üretilen ürünlerin rekabete tabi bir piyasada alıcılara satıldığı bir ekonomidir.” Fakat Deng özellikle dogmatik fikirlere sahip olan ekonomik anlayıştan ve anlamsız, kafa karıştırıcı ideolojik tartışmalardan uzak durarak Çin ekonomisine en iyi olan şeye karar vererek Çin’in kendi dinamiklerine uygun bir piyasa ekonomisine geçiş modeli benimsemiştir. Bu anlamda Çin’in geçiş stratejisinde piyasa sosyalizminin uygulandığını söyleyemeyiz. Çünkü piyasa sosyalizminin kendi kuralları ve yasaları mevcuttur. Çin’in geçiş sürecinde bu tip yasalar, kurallar veya reçeteler uygulanmamış olup, kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutmuştur. Dönemin koşulları dikkate alınarak o an için Çin ekonomisinde faydalı olacak reformlar uygulanmıştır. Piyasa sosyalizminin etkin bir şekilde uygulanması açısından hem ekonomik hem de siyasal demokratikleşmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat Çin’de siyasal anlamda bir

demokratikleşme söz konusu değildir, şu an için ülke komünist parti tarafından yönetilmektedir. (Coase ve Wang, 2015: 224-225; Arrighi, 2010: 357)

Çin’de uygulamaya konan reformlar ve stratejiler çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca geçiş reformları ayakları yere sağlam basan ve uzun döneme yayılan reformlardır. Çin’in gösterdiği bu performans tarım sektöründen başlayarak kamu endüstrisine kadar tüm ekonomiye yayılmıştır. Çin ekonomisinin uluslararası ticarete olan bağımlılık oranı sürekli olarak artmaktadır. Çin ekonomik dönüşüm sürecinde önemli bir gelişme kaydederken, dünya ekonomisinin de fabrikası haline gelmiştir. Çin’in dünya ekonomisine entegrasyon süreci de yine kendi dinamikleri çerçevesinde aşamalı ve adım adım gerçekleşmiştir. Asya’nın yeni sanayileşen ülkelerindeki büyüme rakamları karşısında Çin, bu rakamları 20. Yüzyılın son 20 yılında yakalamıştır. Sonuç olarak 1978’den sonra ciddi bir yol kateden Çin, bir mucizeyi gerçekleştirmiştir (Özsoylu, 2009: 55-56; Walder, 1995: 964; Jiang, 2013: 88).

Çin’deki reform ve dönüşüm süreci diğer geçiş ekonomileri ile paralellik göstermemektedir. Çin’in gerçekleştirmiş olduğu dönüşüm ani bir yaklaşım yerine aşamalı, ihtiyatlı ve pragmatik bir yoldur. Diğer geçiş ekonomilerinde yaşanan ekonomik krizler ve kısa sürede dış borçlarda patlama yaşanırken, Çin’de bu tür durumlar ciddi boyutlara ulaşacak şekilde gerçekleşmemiştir. Merkezi hükümet reformların uygulanması konusunda deneysel ve yenilikçi bir yaklaşım benimsemiştir. Bu kapsamda önce küçük bir alanda uygulamaya konan reformlar başarı sağlanması haline tüm ülke genelinde uygulanmaya başlanmıştır (Coase ve Wang, 2015: 188; Jiang, 2013: 28).

Çin’de uygulamaya konan reformların deneysel ve yenilikçi olmasından dolayı oluşabilecek olan olumsuz durumları önlemek için merkezi hükümet kontrol mekanizmasını elinde tutmuştur. Reform ve dışa açılma sürecinde Çin Komünist Partisi’nin günümüze kadar ki süreçte istikrarlı ve güçlü bir liderliği ve güçlü devlet organlarının varlığı, reform sürecinin istikrarlı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir yeri vardır. Çünkü Komünist Parti, çağın değişimi ve küresel ekonomiye entegre olma noktasında kendisini sürekli gelişimlere açık tutmuştur. Bu şekilde Çin oluşabilecek kriz ortamlarını önleyebilmiştir (Jiang, 2013: 128-130).

Diğer geçiş ekonomilerinden farklı olarak Çin “iki adım ileri sorun varsa bir adım geri” olarak nitelendirilen tedrici bir yaklaşım izlemiştir. Bu yaklaşımda eski uygulamanın korunması ama yenisinin de ikincil konumda sistemde tutulması sonraki aşamada ise eski ile yenisinin eşit bir şekilde sistemde bulunması ve sonuç olarak eskinin ikincil, yenisinin birincil konumda getirilmesi şeklinde bir strateji izlenmiştir. Örnek vermek gerekirse belli bir dönem izlenen ikili fiyat politikası 1980’li yıllarda devlet işletmeleri ürünlerinin belli bir bölümünün merkezi planlama tarafından, belli bir bölümünün ise serbest piyasa koşulları tarafından belirlenmiştir. Aynı şekilde ulusal düzeyde geçerli olan ekonomik ve mali politikalardan farklı olarak Özel Ekonomik Bölgeler’de (ÖEB) daha farklı politikalar uygulanmıştır. Doğudaki sahil bölgelere özerklikler verilip dış yatırımlara açılmasıyla dış dünyaya açılma önce buralarda gerçekleşmiş sonrasında diğer bölgelere izinler verilmiştir. Diğer geçiş ekonomilerinde olduğu gibi kamu kurumları hızla özelleştirilirken, Çin’de ilk önce küçük özel işletmelere izin verilmiş, daha sonra küçük ölçekli kamu işletmelerinin özelleştirilmesine başlanmıştır. Çin’de hala kamu işletmeleri bulunmakta ve üretim yapmaktadır. Benzer şekilde kamu işletmelerinin mülkiyet yapısı hemen değiştirilmemiş, kamu işletmelerinin üretim hedefleri daha pragmatik bir biçimde belirlenmiş, verimlilik esaslı üretim ön planda tutulmuştur. İşletmelere sağlanan özerklikler ile rekabet etme motivasyonu sağlanarak verimsizlik ve kaynakların israf edilmesi gibi sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır (Sezen, 2009: 206; Özsoylu, 2009: 94-95).

Özel çiftliklerin kurulması, kasaba ve köy girişimlerinin oluşturulması, bireysel girişimlerin önündeki engellerin kaldırılması ve ÖEB’lerin kurulması, 1980’ler boyunca Çin ekonomisinin dönüşümde önemli rol oynamıştır. 1990’lı yıllardan günümüze kadar olan süreçte bölgeler arasındaki rekabet (özellikle bölge yöneticilerinin rekabeti) Çin’in piyasa ekonomisine dönüşümünde itici bir güç olmuştur. Yöneticilerin birbirlerine karşı yürütmüş oldukları rekabet, yönetmiş oldukları bölgeyi işletme gibi yönetmelerine yol açmıştır (Coase ve Wang, 2015: 306).

Köylerdeki küçük çiftlikler kaldırılmış bunların yerine üretim ölçeği, orta ve büyük çiftliklere doğru kaydırılmıştır. Reformların başlangıcında Çin nüfusunun 4’te 3’ü kırsal kesimde yaşamaktaydı, çiftliklerin ölçeklerinin büyütülmesiyle 1984 yılından itibaren kırsal kesimdeki vasıfsız işgücü hafif sanayi sektörüne kaydırılmıştır. Belirli bir

seviyenin üzerinde üretim gerçekleştiren firmalar ise fazla ürünlerini piyasa fiyatlarından satmalarına izin verilmiştir. Devam eden süreçte tarımsal üretim ve hafif sanayi üretimi verimlilik artışı sonucu çıktı miktarı önemli derecede artmıştır (Dural, 2007: 40).

Çin'deki ÖEB'ler ve açık kıyı kentler, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde "kapitalist ekonomiyle tanışma durakları" olarak önemli bir role sahiptir. Çin içinde farklı Çin'ler yaratılmış ve bu bölgeler sayesinde yabancı sermaye ve teknolojinin ülkeye girmesi sağlanmış, bunun yanında da piyasa ekonomisi bilgisi öğrenilmiştir. Fakat yabancı sermayenin yerli ortaklıklar kanalıyla ülkeye girmesine izin verilmiştir. Oluşturulan bu ortaklıkların bir kısmı öğrenme ve sermaye oluşturma süreçleri sonrasında tümüyle yerli işletmelere dönüştürülmüştür. Bunun yanında bu firmaların kullanacakları ara malları ve yedek parçaları yerli firmalardan sağlama koşulu getirilerek yerel sermayenin güç kazanması sağlanmıştır (Sezen, 2009: 206-207).

Çin'de planlama anlayışı derhal terk edilmemiştir. Gerek üretim planlarının belirlenmesi gerekse işletmelerin ihtiyacı olan finansmanın sağlanmasına önem verilmiştir. Reform sonrası dönemde hem kamu işletmelerinin hem de komün işletmelerinin yatırım konusunda plansız, programsız ve eşgüdüm sağlamadan davranmalarına merkezi hükümet engel olmuş, ayrıca gereksiz yatırım yapılmasının ve kaynak israfının önüne geçilmiştir. Özellikle fiyatlar konusunda uygulanan ikili fiyat politikası enflasyonun patlamasına engel olmuştur. Bunun yanında dış dünyaya açılma da kontrollü ve yavaş yavaş gerçekleştirilmiştir. Özellikle sermaye hareketlerinin kontrollü olması, olası krizleri engellemiş ya da diğer ülkelerle kıyaslandığında krizin sonuçları ağır olmamıştır (Özsoylu, 2009: 95).

Çin'in izlemiş olduğu bu ihtiyatlı reform politikası, Doğru Avrupa'daki ülkelerin reform denemelerinden farklı bir biçimde "girişimci tarz" olarak da nitelendirilmektedir. Bu görüş çerçevesinde Çinli liderler başlangıçta planlanmamış bir sosyalist ekonominin nasıl yönetileceği konusunda bilgisizdiler. Sosyalist bir ekonomide reformların uygulanması belirsizlikler ve riskler içerdiğinden liderler için en uygun yol, gerçek bir girişimcinin iş kararlarını verdiği gibi deneme yanılma yönetimini uygulayıp sonrasında reform hamleleri için yeni fırsatları araştırmaktır (Sezen, 2009: 207).

Tabi ki Çin'in izlemiş olduğu ihtiyatlı yol tek gerekçeye sığdırılmaz. Çin, sosyalist blokun çözümlerinden ve dağılmasından önemli dersler çıkarmıştır. Bu dersler Çin'in piyasa temelli reformları uygularken hem uyarıcı hem de hızlandırıcı etkide bulunmuştur. 1980'lerin sonuna kadar merkezi planlamacı ekonominin yedeğinde "bakalım ne olacak?" yaklaşımıyla yürütülmeye çalışılan piyasa reformları 1990'ların başlarında hızlanmış ve ekonomik büyüme artık Çin Komünist Partisi'nin yeni meşruiyetinin çıkış noktası olmuştur (Sezen, 2009: 207-208).

Çin'in ekonomik reformları, her aşamada ülkeyi küresel piyasa ekonomisine daha da yaklaştırdı. Reformların başlangıç yılı olan 1978'de merkezi hükümet güçlü ve modern bir sosyalist ülke oluşturmak istemiş, 1982'de bu düşünce Çin karakteristiğinde bir sosyalizm oluşturmaya dönüşmüş, 1984'te planlı ticaret ekonomisi düşüncesi hâkim olmuştur. 1984 yılında Ekonomik Sistem Reformu Kararı, Çin'in piyasa reformlarını uygulamasında önemli bir dönüm noktasıydı. Çünkü 1978 yılında yayımlanan bildiriye sosyalist modernizasyon hedefi yerine artık piyasa ekonomisi, ekonomik reformlarda ulaşılması istenen hedef olarak belirlenmiştir. Merkezi hükümet, piyasa ekonomisine olan ihtiyacın farkında olmasından dolayı sosyalizmin her sorunu çözemeyeceğinin farkına varmıştır. Böylece 1992'de sosyalist piyasa ekonomisi fikri öne çıkmıştır (Coase ve Wang, 2015: 165-166). Kasım 2013'te düzenlenen Parti'nin On Sekizinci Merkez Komite Üçüncü Genel Kurulunda ekonomik reformların kapsamlı bir şekilde derinleştirilmesi kararı alındı. Kararda, ekonomik sistemin reformdan geçirilmesi, kaynak dağıtımında piyasanın belirleyici rolünü merkeze alarak derinleştirilmesinden bahsedilmiştir (Li, 2017: 26)

1978 yılından bu yana malların tahsisinden, fiyatlandırılmasından ve dağıtımından merkezi yönetimin kademli olarak çekilmesiyle Çin'de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle Çin tipi reformlarla, diğer eski merkezi planlı ekonomilerin geçişinde yaşanan olumsuz durumların yaşanmaması ve ülke genelinde yaşam kalitesinin ciddi bir biçimde artması övgüye değerdir. 1978 yılından sonra, Çin istikrarlı bir ekonomik reform programını başarılı bir şekilde uygulamıştır. Reformlar ile dış dünyaya açılarak büyük yatırımların merkezi haline gelmiştir. Özellikle diğer geçiş ekonomilerinden çok daha hızlı bir ekonomik büyüme performansı göstermiştir (Ertekin, 2017a: 54).

1990'ların sonuna doğru Çin'de dinamik bir şekilde işleyen bir piyasa ekonomisi mevcut olmaya başlamıştır. Ardından 2001 yılında Çin'in DTÖ'ye üye olmasıyla piyasa reformlarını pekiştirdi ve küresel ekonomiye entegre olmaya başladı. Ayrıca DTÖ üyeliği sonrası Çin'in önemli ticaret partnerleri tarafından piyasa ekonomisine yönelik reformları yapması konusunda baskıda bulunmuştur. Bu durum Çin'in 2000 sonrasında piyasa ekonomisini daha hâkim konuma getirmesini hızlandırmıştır. (Coase ve Wang, 2015: 210).

Çin'in kendine özgü geçiş stratejisi içerisinde oluşturulan ekonomik modelde hem sosyalizm hem de piyasa mekanizması bulunmaktaydı. Bu geçiş stratejisi Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve Latin Amerika ülkelerinde uygulanan piyasa reformlarından farklıdır. Çin'in geçiş stratejisinin özellikleri yerli, içsel ve yenilikçi oluşu ve reformların aşamalı bir şekilde uygulanmasıdır. Yerli içsel ve yenilikçi özelliği, Çin'in kendi içinden ortaya çıkmış bağımsız, kendine özgü ve dönemin koşullarına bağlı olarak reformların uygulanması anlamına gelmektedir. Ayrıca herhangi bir ekonomik gelişme modelinden kopya edilmemiştir. Çin'in geçiş stratejinin aşamalı olma özelliği ise uygulanacak reform alanlarının önce çevreden başlayarak aşamalı olarak merkeze doğru gelmesidir. Ekonomik reformlar kırsal alanların geliştirilmesi ve özel sektörün oluşturulması ile başlamış ve böylece çevrede oluşacak başarının merkezi harekete geçirmesi beklenmiştir. Sonuç olarak kırsal alanda başlatılan reform hareketleri, ekonominin merkezinde bulunan devlete ait işletmelerin reformunu tetiklemiştir. Bu tarz bir stratejinin belirlenmesi reformların etkinliği arttırmıştır. Bu sayede reform uygulamaları ile ileriye gören bir nitelik ve bilinç kazanılmıştır (Jiang, 2013: 105-115).

Çin geçiş sürecinde yabancı kurum, kuruluş ve bu alanda uzman kişilerin tavsiyelerine kulak vermiş fakat kararlarını kendi toplumsal, iktisadi ve siyasi koşullar altında alan bir ülke olmuştur. Bu başarılı geçişin temelinde Washington Uzlaşması'nda öngörülen politikaları uygulamaması yatmaktadır. Çin'in kendi dinamiklerine ve karakterine dayanan reform, reform sürecinin tayin edici özelliğidir (Arrighi, 2010: 357).

Çin Komünist Partisi'nin 1992 yılındaki kongresinde Deng'in daha fazla reform yapılması yönündeki çağrısına istinaden reform, modernizasyon ve dışa açılma adımlarının hızlandırılması hedeflendi. Bu kongreden sonra piyasa ekonomisine geçiş nihai hedef olarak belirlenmiştir. DTÖ'ye giriş çabaları, fiyat sistemi reformu, vergi

reformu, özelleştirilen firmaların sayısının artması ve özel sektöre daha geniş oyun alanının sağlanması, piyasa sistemini benimsemeye yönelik adımlardır. Son 20 yıllık dönemde de merkezi hükümet istikrarlı bir şekilde ekonomiden çekilmektedir. Kalan devlet girişimleri bankacılık, enerji ve telekomünikasyon gibi tekelleşmiş sektörlerdir. Çin’de gelir dağılımında adaletsizlik ve yolsuzluk gibi problemler olmasına rağmen ekonomik kazançlar büyük ölçüde paylaşılmaktadır. Çin bundan sonraki süreçte de piyasa ekonomisine yönelik girişimlerine devam edecektir. Kendi ticaret ve özel girişimcilikteki geleneklerine bağlı olarak, kendine özgü piyasa ekonomisine ilerleyişini sürdürecektir. (Coase ve Wang, 2015: 235).

Genel olarak bakıldığı zaman Çin’in geçiş stratejisi her iki neoklasik geçiş stratejisinden farklılaşmaktadır. Şok Terapi’de reformlar aynı anda ve mümkün olan en kısa sürede uygulanmasına dayanmaktadır. Aynı zamanda Şok Terapi’de genel olarak Washington Uzlaşmasına dayalı bir reçete uygulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman Çin’in geçiş stratejisiyle taban tabana zıt bir stratejidir. Çin’in geçiş stratejisinde reformlar, şok terapi geçiş stratejisine göre çok daha yavaş ve herhangi bir reçeteye bağlı olmadan uygulanmıştır. Aşamalı Geçiş stratejisi ile Çin’in geçiş stratejisi karşılaştırıldığında genel itibariyle farklılaşmasına rağmen bazı benzerlikler bulunmaktadır. Aşamalı Geçiş stratejisinde reformlar belli bir sıra ile yapılırken Çin’in geçiş stratejisinden böyle bir sıralama mevcut değildir. Örneğin Aşamalı Geçiş stratejisinde devlete ait işletmeler özelleştirilmeden önce fiyat liberalizasyonunun yapılması ve makroekonomik istikrarın sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Fakat Çin’de tam anlamıyla fiyat liberalizasyonuna ve makroekonomik istikrar unsuruna bakılmadan devlete ait işletmeler özelleştirilmiştir.

Aşamalı Geçiş stratejisinde, piyasa ekonomisine geçişin ne kadar bir süre içerisinde gerçekleşeceği konusunda net bir süre tanımlanmamıştır. Bu stratejiyi uygulayan Macaristan ve Slovenya 2004 yılında, Romanya ise 2007 yılında Avrupa Birliği’ne üye olduklarını düşünecek olursak, Avrupa Birliği için gerekli olan piyasa ekonomisi şartlarını sağlamışlar ve piyasa ekonomisinin kurumsal alt yapısını oluşturmuşlardır. Bu açıdan bakıldığı zaman ise Çin’in piyasa ekonomisine yönelik reformları daha uzun bir zaman zarfında gerçekleşmiştir. Aşamalı Geçiş stratejisinde kurumsal düzenlemeler yapıldıktan sonra reformların yapılması gerektiğini savunurken

Çin’de reformlar önce küçük bir alanda ya da bölgede uygulandıktan sonra başarılı bulunması halinde tüm ülkede uygulanmaya başladıktan sonra gerekli olan kurumsal altyapı oluşturulmuştur. Kısaca önce reform yapılmış daha sonra ise gerekli görülen kurumsal altyapı oluşturulmuştur. Her iki stratejide de makroekonomik istikrara ve reformların uygun zamanda yapılmasına önem verilmiştir. Aşamalı Geçiş stratejisinde neoklasik iktisadın gerekliliği olan sıkı para ve maliye politikası savunulmaktadır. Çin’de enflasyonun yükselmesi ya da bütçe açıklarının arttığı dönemlerde sıkı para ve maliye politikaları uygulanmıştır. Bu bakımdan Çin’in geçiş stratejisinden bir esneklik söz konusudur.

Aşamalı geçiş stratejisine göre tekellerin oluşmaması için gerekli kurumsal altyapının oluşturulması önem arz etmektedir. Çin’de ise merkezi hükümet kendi eliyle bankacılık ve enerji gibi alanlarda tekeller oluşturmuştur. Aşamalı Geçiş stratejisinde reformlar yapılırken toplumsal sorunlar yaşanmaması için zorlama olmadan, gönüllülük esasına dayanarak toplumsal bir uzlaşma ortamı sağlanmak istenmiştir. Çin’de ise bazı alanlarda toplumsal talep göz önünde bulundurulmasına rağmen reformlar tepeden inme şeklinde gerçekleşmiştir. Toplumsal sorunlar ise ideolojik olarak Mao Zedong’un izinden gidildiği izlenimi verilerek bertaraf edilmek istenmiştir. Fakat bu strateji 1989’daki Tiananmen Meydanı protestolarının önüne geçememiştir.

Çin’de uygulanan geçiş modelinin piyasa sosyalizmi olarak nitelendirilmesi konusunda literatürde bir takım görüşler mevcuttur. Reformların başladığı dönemde Çinli yetkililer tarafından sosyalist modernizasyonun gerçekleştirdiği ve ilerleyen dönemde de sosyalist piyasa ekonomisi geçiş gibi söylemlere yer verilmesine rağmen uygulamada durum bu şekilde olmamıştır. Çin’in geçiş modeli deneme yanılma yöntemine dayanan, pragmatik, dönemin koşullarına göre hareket eden, belli bir reçeteyi uygulamayan kendine has bir geçiş stratejisidir. Bu kapsamda piyasa sosyalizmi gibi belli kurallara dayalı bir modelin uygulandığı söylemek güçtür. Çin’in kendi koşulları çerçevesinde piyasa ekonomisine yönelik reformları pragmatik bir şekilde uygulamaktadır. Bu reformlar belli kurallara veya yasalara dayanmamaktadır. Değişen koşullar çerçevesinde reformların toplum ve ekonomi üzerinde yaratmış olduğu etkiyi göz önünde bulundurarak reformlara devam edilmiştir.

Çin'in dünyadaki konumunu incelemeden önce geçiş döneminin ekonomi politikasına değinmemiz uygun olacaktır. 2. Dünya Savaşı'nın bıraktığı büyük yıkımdan sonra ABD, eşsiz konumu sayesinde dünya ekonomik gücünün yarısına tek başına sahip konumaydı. Böylece Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi küresel rol oynayacak ekonomik kuruluşların oluşturulmasında yönlendirici rol oynamıştır. Uluslararası politika, yatırım ve ticaret ile ilgili ana esasların belirlenmesi, ayrıca G-7 gibi oluşumlarla ABD'li liderlerin gelişmiş ekonomilere görüşlerini iletmesi, faaliyetlerini koordine etmesi gibi imkanlar sunmuştur. (Kroeber, 2017: 323)

2. Dünya Savaşı sonundaki yeniden yapılanma döneminin bir ürünü olan refah devleti, egemen, genişleyen, güçlü bir devlettir. Bu dönemde iktisadi yaşama Keynesyen politikalar doğrultusunda düzenleyici olarak aktif bir biçimde müdahale eden ya da doğrudan girişimci devlet, bireylerin doğal haklarını sağlama ve klâsik hizmetlerinin ötesinde, onları sosyal risklerden koruma ve asgari bir yaşam standardını garantiye alma görevini de üstlenmiştir (Demirel, 2006: 109) Bu dönemde uluslararası ticaret ve ekonomi sistemi ABD Doları üzerine inşa edilmiştir. 2.Dünya Savaşı'nın bitişinden 1971'e kadar devam eden sabit kur sisteminde Bretton-Woods sisteminin çıpası olarak dolar kullanılmıştır. Amerikan Başkanı Nixon döneminde altın standardından doların çekilmesiyle günümüzdeki serbest kur sistemine geçilmiştir. (Kroeber, 2017: 324; Kazgan, 2012: 14)

Bretton Woods anlaşması ile kurulmuş olan ve altın-dolar ilişkilerine bağlı olarak yürüyen uluslararası para sisteminin çökmesiyle sabit kur sistemi yerini dalgalı kur sistemine bırakmış, nihayetinde döviz piyasaları küreselleşmeye başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak aşırı borçlanma ve dünya ticaret hacminde görülen daralma meydana gelmiştir. Krizin Keynesyen teori çerçevesinde açıklanamaması, krizi değişik bakış açılarıyla değerlendiren ve farklı çözüm önerileri sunan yeni teorilerin doğmasına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda ortaya çıkan petrol krizinin etkisiyle oluşan ve Avrupa bankalarında biriken Petro-Dolar/Euro-Dolar denilen fonlar, değerlenmek için kendilerine karlı pazar ararken, gelişmekte olan ülkelere yönelerek uluslararası bir borç piyasası yaratmışlar ve böylece sermaye de küreselleşmeye başlamıştır (Kazgan, 2012: 13).

1973 Petrol krizi, 15 Ekim 1973 tarihinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (OAPEC) 1973'te meydana gelen Arap-İsrail savaşında İsrail ordusuna destek veren Batılı devletlere yönelik başlattığı bir petrol ambargosudur. Uygulanan ambargo kısa sürede çarpıcı etkiler yaratmıştır. Petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması petrol ihraç eden ülkelerin ekonomilerini büyük oranda etkilemiş ve bu dönemde petrol gelirleri yön değiştirerek Ortadoğu ülkelerine doğru akmaya başlamıştır. Krizle birlikte üretim maliyetleri artmış ve dolayısıyla bu durum tüketicilere olumsuz yansımıştır. Ülke ekonomilerinde daralmalar görülmüş ve bir durgunluk dönemi yaşanmaya başlanmıştır. Gelişen tüm bu olaylar stagflasyon dediğimiz olgunun ortaya çıkışına zemin hazırlamış ve sanayileşmiş ülkelerde korumacılık yönündeki baskıları artırmıştır. Baskıların artmasının bir nedeni de başta Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong gibi ülkelerin emek-yoğun sanayi malları ihracatçısı durumuna gelmeleridir (Karaarslan, 1999: 52).

Stagflasyon olgusu, durgunluk ve enflasyonun bir arada görülmesi ifadesini açıklamak için kullanılmıştır. 1970'li yıllarda Phillips eğrisinin ifade ettiği enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü olan ilişkinin ortaya çıkmaması ve enflasyon ile işsizliğin birlikte artış göstermesi Keynesyen yaklaşıma olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Keynesyen iktisada göre bir ekonomide durgunluk ve enflasyonun birlikte görülmesi imkansız olduğunu savunmaktaydı. Gelişen bu olaylar Keynesyen ekonominin sorgulanmasına yol açmış ve bu krize bir açıklık getiremeyen Keynesyen ekonomi bu dönemde etkinliğini kaybetmiştir (Öztürk ve Saygın, 2017: 7).

1973 yılında patlak veren Birinci Petrol Krizi sonrası yaşanan resesyon ve yüksek enflasyon, 70'li yıllar boyunca devam eden stagflasyona neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde kar oranları azalmış ve kapasite fazlası ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde dünya rekabetin keskinleşmiş, hammadde ve pazar arayışı dünya geneline yayılmıştır. Gelişmiş ülke firmalarını da emek-yoğun üretim faaliyetlerini, maliyetlerin düşük olmasından dolayı Doğu Asya bölgesi kaydırmıştır (Arrighi, 2010: 108-111).

Kapitalizmin "Altın Çağı" olarak adlandırılan 1948-1973 yılları arasında dünya üretimi yılda ortalama %5, ihracatı ise %7 oranında artmıştır. 1947 yılında sanayi mallarında %40 düzeyinde olan ortalama tarife oranları 1974'de başlayan Tokyo Turu görüşmeleri öncesinde %6-8 düzeylerine inmiş ve dolayısıyla gümrük tarifeleri gibi geleneksel koruma araçları önemini kaybetmiştir. Altın Çağ döneminin sona ermesinden

7 yıl sonra başta ABD ve İngiltere olmak üzere OECD ülkeleri, stagflasyonist bunalımı aşmak amacıyla Keynesyen iktisat politikalarını terk ederek, arz-yanlısı ve monetarist politikalar benimsemiştir. Ortalama kâr haddinin düşme eğilimi ve güçlenmiş olan finans sermayesinin küreselleşme isteği, bu politika değişikliğinde önemli paya sahiptir (Ongun, 2012; 43-44; Demirel, 2006: 105)

1978 yılında yaşanan İkinci Petrol Krizi birincisinden farklı etkiler yaratmasına rağmen, Keynesyen teori (talep yetersizliğinin kamu harcamalarının arttırılması yoluyla canlandırılması prensibine dayalı yaklaşım) krize çözüm üretmede yetersiz kalmıştır. Birinci Petrol Krizi sonrasında gelişmiş ve azgelişmiş ülke ayrımı yapmadan yayılan bunalım İkinci Petrol Krizi sonrasında uluslararası piyasada faiz oranlarının, ABD'deki faiz oranları artışını izleyerek artması uluslararası piyasada biriken fonların ABD'ye akmasına neden olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak dünya ticareti daraldı, işsizlik arttı, enflasyon hem sanayileşmiş ülkelerde hem de azgelişmiş ülkelerde yükselmeye başladı (Amin, 2001: 209; Arzova ve uzunoğlu, 2019: 144).

1973–1978 yılları arasında yaşanan petrol krizleriyle petrol ihraç eden ülkeler, petrolü ithal eden gelişmiş ülkelerin ekonomik yönden sıkıntı yaşamasına neden oldu. Bu dönemde ilk kez İsrail'in yayılmacı politikasına destek veren Batı ülkelerine karşı petrol etkili siyasi bir silah olarak kullanılmıştır. Ancak bu durum petrol üreten devletlerin siyasi bir birlik oluşturmada başarısız olmalarından dolayı kısa sürdü. Dünya petrol ihracatının yarısından fazlasına sahip olan Orta Doğu'da siyasi istikrarsızlıklar yaşandı. Petrol krizlerinin devamında ABD, bölge politikalarında doğrudan müdahil olmuş, Kuvvet, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi petrol rezervleri açısından zengin devletlerle yakın ilişkiler kurmuştur (Arzova ve Uzunoğlu, 2019: 144).

İkinci petrol krizinin başrol oyuncusu İran olmuştur. Petrol gelirleri İran'ın önemli gelir kaynakları arasındadır. İran toplumunun modernleştirilmesi ve ekonominin sanayileştirilmesi politikaları İran'ın doğal kaynaklara bağımlılığını arttırmıştır. Bu yüzden petrol ekonomisi ve politikası İran'ın ulusal ve dış güvenlik politikalarını da etkilemekteydi. Petrolün ekonomideki rolünün artması, dış politikanın ekonomik boyutunun güçlenmesine neden oldu. Şah döneminde DYSY'yi ülkeye çekmek, dış ticaret bölgeleri kurmak ve Batı dünyasıyla ekonomik ilişkiler kurmak, İran dış politikasının önemli hedefleri haline gelmişti (Arzova ve Uzunoğlu, 2019: 145).

Sonuç olarak sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ve ABD’de Birinci ve İkinci Petrol Krizleri sonrasında petrol fiyatlarında ortaya çıkan yüksek oranlı artışlarla başlayan ekonomik kriz, Batı ülkelerini etkiledi ve 1949 yılından bu yana süren ve Batı ekonomi tarihinde görülen kesintisiz ve en uzun süren refah ve kalkınma dönemi sona erdi. Ortaya çıkan bunalımın Keynesyen teori çerçevesinde açıklanamaması krizi değişik biçimlerde değerlendiren ve farklı çözüm önerileri getiren teorilerin doğmasına neden olmuştur. Yapısalcılar, Monetaristler, Arz Yönlü çözümlerin yetmişli yıllar bunalımını açıklamakta yetersiz kalmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. (Karaaslan, 1999: 53; Doğan, 2006: 256)

Krize müdahale edilirken amaç kârlar aleyhine gelişen enflasyonist süreci durdurup, bölüşümdeki değişimleri tersine çevirerek, özel kesimi ekonominin itici gücü haline getirmektir. Bu politika değişikliği, Keynesci politikaların rekabeti körelttiği, verimsiz ekonomik faaliyetleri özendirdiği, yarattığı dışlama (crowding out) etkisiyle özel yatırımları caydırdığı ve enflasyonu arttırdığı gibi gerekçelerle desteklenmiştir. Böylece tam istihdamı hedefleyen uygulamaların yerini, enflasyonun düşürülmesi, özel kârların payının artırılması gibi yeni amaçlar almıştır (Ongun, 2012: 41)

1970’li yılların sonunda, İran Devrimi, petrol fiyatlarının yeniden çıkışa geçmesi, Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi, ABD’nin Vietnam savaşından yenilgiyle ayrılması ve ABD dolarına güvenin azalması küresel ekonominin önemli olayları arasındadır. Ayrıca 1970’li yılların sonunda hem ABD’de hem de İngiltere’de sağ akımların siyasi olarak iktidara geldikleri dönem olmuştur. 1970’lerde yaşanan ekonomik durgunluk 1980’lerin başında Neoliberal iktisat politikalarının uygulanmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır (Demirel, 2006: 110).

1970’li yıllarda küresel ekonomide yaşanan gelişmeler sadece ekonomik sonuçlar doğurmamış, bu gelişmelerin sosyal, kültürel ve en önemlisi siyasi, açıdan dünya kamuoyu üzerinde etkileri olmuştur. ABD’nin Soğuk Savaş döneminde SSCB’ye karşı üstünlük kurma amacıyla Vietnam Harekatıyla başlayan ve savaşın hem siyasi hem de ekonomik sahada kaybedilmesi tüm dünyayı etkilemiştir. Sonrasında yaşanan petrol krizleri, ABD’nin bütçe açıklarını kapatmak için izlediği sıkı para politikalarının sonucu olarak faizlerin yükselmesi ve doların değer kazanmasıyla gelişmekte olan ülkelerin dış borç krizleri yeni ekonomik politika dönüşümlerini de beraberinde getirmiştir. 1980 yılından önce gelişmekte olan ülkeler açısından kalkınma ve sanayileşme amacı ön

planda iken ve gelişmiş ekonomilerin de çeşitli kurumlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkeleri bu amaçla fonlarken 1980 sonrası yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Küreselleşme amacı doğrultusunda gelişmekte olan ekonomilerin dışa açılması doğrultusunda yaklaşımlar ve uygulamalar ortaya konulmuştur. 1970’li yılların ortalarına kadar en ilerici ve en liberal sayılan kapitalist ekonomilerde bile dışa kapalı kapılar, dışa açık kapılardan fazla iken, bu şartlar esas olarak 1974’ten sonra ve 1981’den itibaren daha da ivme kazanan ölçüde değişikliğe uğramıştır. (Kazgan, 2012: 13; Karaaslan, 1999: 54)

Bu döneme Çin açısından bakıldığında ise 1978 yılında başlatılan dönüşüm ile dünya ekonomisindeki liberal politikalara yönelişi ve küresel sermayenin yer değiştirmesi aynı döneme denk gelmektedir. Hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler emek ve kaynak maliyetlerinin baskısı altındaydı. Kapitalizmin tarihinde ilk kez, küresel sermaye birikimini yeniden ivmelendirmek için ucuz işgücünü ve doğal kaynakları seferber etmek gereklilik arz etmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde azalan kar oranları, sermayenin daha karlı alanlar aramasına yol açmıştır. Krizden çıkmak için uygulanan politikalar ve Bretton Woods sisteminin çökmesi sermayeyi uluslararasılaştırmıştır. Krizden çıkılması için üretim maliyetlerinin düşürülmesi gerektiğinden pek çok firma üretimini Doğu Asya ülkelerine kaydırmıştır. Böylesi bir dönemde Çin’in gerçekleştirmiş olduğu dönüşüm esas itibariyle ülkeye dışa açmaktı. Çin’in ihtiyacı olan şey sermaye, makine ve teçhizat iken uluslararası firmaların ihtiyacı olan şey ise üretim maliyetlerinin düşük olmasıydı. Çin bu dönemde küresel emek maliyetlerinin düşmesine yardımcı oldu ve küresel kar oranlarının canlanmasını sağladı. Dünya ekonomisinin krizden çıkması için Çin o dönemde üretim maliyetlerini azaltmasından dolayı can simidi görevi görmüştür. Ayrıca küreselleşme sürecinin hızlanmasında katkı sağlamıştır. (Li, 2017, 52, 107)

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN EKONOMİK GÖSTERGELERİ VE GEÇİŞ SÜRECİNDE ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYONUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. GENEL MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER

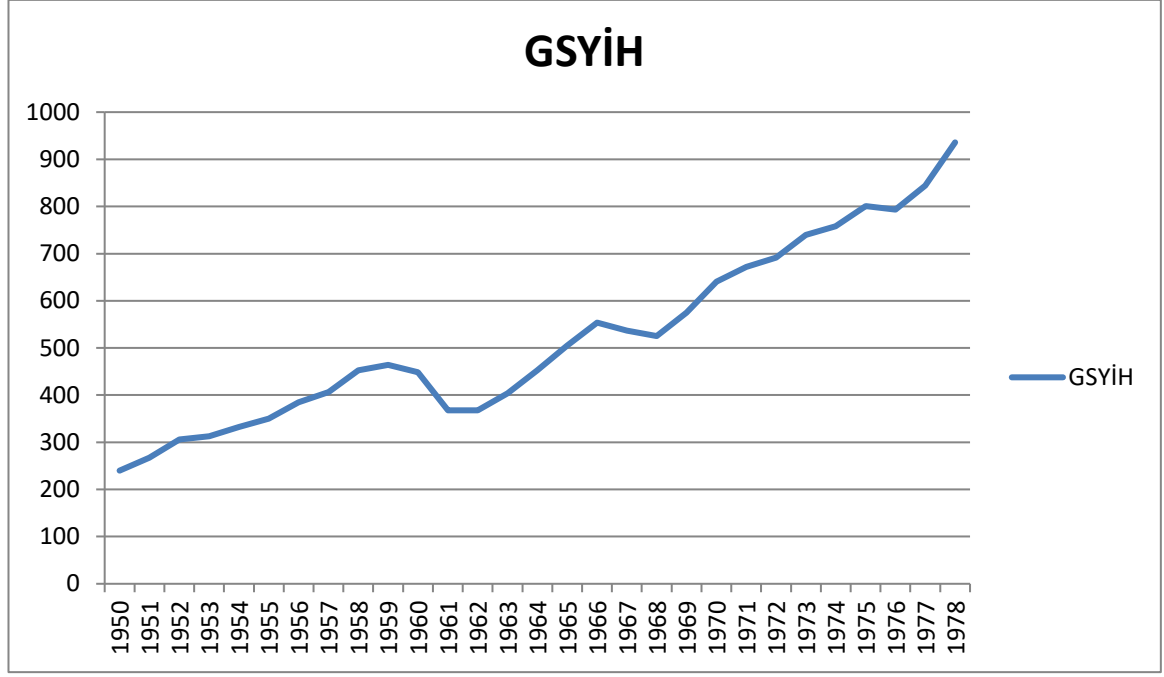
2.1.1. BÜYÜME ve GSYİH

Çin 1978'de ekonomisi durgun, fakir ve merkezi hükümet tarafından sürdürülen politikalarla verimsiz ve başarısız olmuş, bunun yanında da küresel ekonomiden kendini izole etmiştir. 1978'den sonra başlatılan reformlar neticesinde yatırım politikalarının başarıya ulaşmasıyla ve dış ticaretin serbestleştirilmesiyle, bugün baktığımızda yıllık gayrisafi yurtiçi hasılanın büyüme ortalamasıyla en hızlı büyüyen ülkeler arasında yerini almıştır. Satın alma gücü paritesi bazında bakıldığında dünyanın en büyük ekonomisi olan Çin, üretim, ticaret ortaklıkları ve döviz rezervleri bakımından büyük bir ticari marka haline geldi. Reformların başlamasından bu yana gelinen süre zarfında Çin, ABD'nin en büyük ticaret ortağı da olmuştur (Morrison, 2019: 1).

1978'den önce Mao Zedong önderliğinde merkezi ve planlı bir ekonomi olarak yönetilmekteydi. Ülkenin ekonomik kaynaklarının büyük bir kısmı merkezi hükümet tarafından idare edilmekteydi. Üretim hedeflerinin plan dahilinde belirlenmesi, fiyat kontrolleri ve kaynakların tahsisi tamamen devletin kontrolü altındaydı. 1950'lerde Çin'deki şahıslara ait olan çiftliklerin tamamı büyük çiftlikler halinde kolektivize edildi. Hızlı sanayileşmeyi desteklemek için merkezi hükümet 1960'larda fiziksel ve beşerî sermayeye büyük yatırımlar yaptı. Sonuç olarak 1978'de sanayi üretiminin dörtte üçü merkezden belirlenen hedefler doğrultusunda gerçekleştirildi. Yabancı yatırım yapan şirketler ve özel girişimler genellikle yasaktı. Mao döneminde Çin nispeten kendi kendine yetebilecek bir ekonomi oluşturmaya çalışmıştır. Fakat Çin'de üretilmeyen veya elde edilemeyen mallar dışarıdan temin edilmekteydi. 1953'ten 1978'e kadar olan dönemde Çin hükümetinin istatistiklerine göre, GSYİH'sı yıllık ortalama %6,7'lik bir büyüme performansı göstermiştir. Fakat Çin hükümeti yetkililerinin siyasi sebeplerden dolayı

üretim seviyelerini abarttığı iddialarından dolayı verilerin birçok kişi tarafından sorgulanmasına neden olmuştur (Morrison, 2019: 1-2).

Şekil 2: Çin'deki GSYİH: 1950-1978

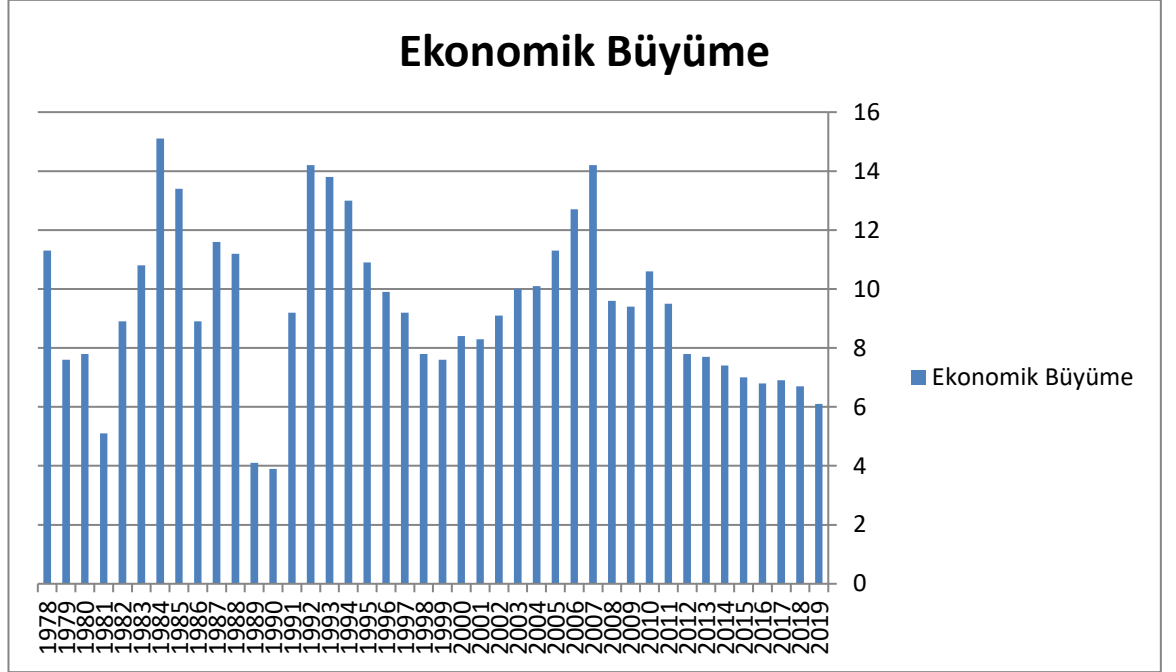

Kaynak: (Morrison, 2019: 3)

1978 yılından sonra belli aralıklarla ekonomik büyümede azalmalar görülse bile önceki yıllarla kıyaslandığı zaman hızlı büyümeyi koruduğu gözlenmiştir. Çin bu süreçte üretimini ve dış ticaretini önemli ölçüde arttırdı ve sanayileşme yolunda önemli yol kat etti. Ortalama yıllık gayrisafı yurt için hasılası 1978-2015 yılları arasında %9,7'ye kadar çıktı. (Ertekin, 2017a: 107) Çin'de 90'lı yılların ortalarına gelindiğinde kamu destekli kendine özgü bir devlet kapitalizmi görüntüsü çizerken, 2015 yılına gelindiğinde yine kendine özgü bir piyasa ekonomisi modeli benimseyerek sürdürülebilir büyümeyi hedeflemiştir. Reformların başlatıldığı süreçten bu yana yatırım ve ihracata dayalı büyüme modelinden iç talebe dayalı büyüme modeline geçmeye çalışmaktadır. Önceki dönemlerde ortalama büyüme hızı %10-11 seviyelerinde iken bu değişim sonrasında %6-7'lere kadar düşmüştür (Gürlesel, 2016). Ayrıca Çin 2016-2020 döneminin ekonomik reformlarını ve kalkınma politikasını belirleyen 13. Kalkınma Planı'nda daha önceki planda yer alan "istikrarlı görece hızlı büyüme" ifadesi yerini "ılımlı hızlı büyüme"

ifadesine bırakmıştır. Bu durum Çin'in daha fazla yapısal reformlara önem verdiği bir dönem olmuştur. (Türkiye İş Bankası, 2015:3).

Şekil 3: Çin'de Ekonomik Büyüme 1978-2019

Kaynak: The World Bank,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&locations=CN&start=1978>'den elde edilen verilerden oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi:25.05.2020)

2008'deki yaşanan küresel ekonomik kriz sonrasında küresel ekonomide yavaşlama görülmüş, bu dönemde Çin ekonomisinin özellikle ihracat sektörü ciddi anlamda etkilenmiştir. Şekil 3'de Çin'in GSYİH 2007 yılında %14,2 iken küresel krizin etkisiyle beraber bu oran 2008'de %9,6'ya, 2009'da da 9,2'lere kadar gerilemiştir. Yaşanan bu zorlu dönemin etkilerini en aza indirmek için Çin hükümeti büyük bir teşvik paketi açıklamış ayrıca genişletici para politikası uygulamıştır. Bu politikalar ile piyasayı hareketlendirmek istemiştir. Reformlar meyvesini iç yatırımın ve tüketimin artması olarak vermiş ve ekonominin ciddi problemlerle karşı karşıya kalmasını önlemiştir. Bu zorlu sürecin başarıyla yönetilmesi rakamlara da yansımıştır, 2009 ve 2011 yılları arasında reel GSYİH büyümesi %9,7 oldu. Sonra ki süreçte ise büyüme kademeli olarak azaldı (Ertekin, 2017a:108).

2001 yılında DTÖ'ye üye olmasından sonra reformlar ve liberalizasyon ile desteklenen Çin ekonomisi istenilen seviyeye ulaşmış ve dünya pazarında önemli bir yere gelmiştir. Çin dünya için karlı bir iç pazara sahip olmasının yanında, DTÖ üyeliğinden sonra %15'lere kadar indirmiş olduğu ithalat kısıtlamaları ile de doğrudan yabancı sermayeyi ülkesine çekmiştir. 2001 yılında yaşanan krizde bile ekonomi %8,3'lük bir büyüme performansı göstermesi, yatırım yapılması konusunda Çin'i cazip hale getirmiştir. Örnek vermek gerekirse Çin 2004 yılında %10,1 büyürken, ABD aynı yıl %4 oranın büyüme kaydetmiştir (Melemen, 2007: 43).

Çin ekonomisinin son yıllarda büyüme oranları yavaşlamasına rağmen diğer ülkeler ile kıyaslandığı zaman hala yüksektir. Fakat bu düşük büyüme Çin'in ekonomik perspektifinden hem yurt için hem de dünya çapında endişelere neden oldu. Çünkü Çin'in geniş ticaret ve yatırım ağı diğer ülkeleri de derinden etkilemektedir. Çin'deki bu yavaşlayan büyüme hızının arka planında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2014 yılında Çin'in "Yeni Normal" bir sürece adapte olacağını açıklamasıdır. Bu sayede Çin kaliteli ve sürdürülebilir bir büyüme hedeflemiştir (Liu ve Langhammer, 2016: 4).

2.1.2 NÜFUS, İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM

Küresel piyasalara entegre olması ile ekonomik büyümedeki başarısı Çin'i ABD'den sonra ikinci büyük ekonomi yapmıştır. Çin'de nüfusunun yoğun olması çok ciddi bir işgücüne sahip olmasına neden olmuştur. Bu durum hiç şüphesiz ekonomisinin büyümesinde önemli unsurlardan biridir. Bu sayede tarım, hizmet ve sanayi sektörünün işgücü taleplerini çok kolay bir şekilde karşılamaktadır. Sahip olduğu nüfus büyüklüğü kentleşmesine, ülkenin gelişmiş piyasa ekonomileriyle aynı seviyelere gelmesine ve sanayileşmesine katkı sağlamıştır. Bunların yanında mevcut işgücünü nitelikli hale getiren yatırımlar yaparak işgücünü verimle hali getirmeye, yoksulluğu azaltmaya, yükselen ekonomiler içerisinde sürdürülebilir büyümeyi sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca ticaret hacmini geliştirerek ve teknik konularda ilerleme sağlayarak potansiyelini daha da yukarıya çıkarmıştır. ABD ve bazı ülkeler dışında, gelişmiş ülkelerin çoğunun toplam nüfusu giderek yaşlanmaya ve toplum dünya nüfusundaki payları azalma eğilimindedir. (Ertekin, 2017a: 131) Tablo 6'da görüldüğü üzere 1990'dan sonra Çin'in toplam dünya

nüfusu içindeki payı OECD ülkelerinin dünya nüfusu içerisinde payından büyük olmuştur.

Tablo 6: Toplam Dünya Nüfusunda Çin'in Payı, 1960-2019

Yıllar	OECD Ülkeleri	Çin
1960	25,92	21,98
1970	24,16	22,21
1980	22,21	22,12
1990	20,19	21,49
2000	18,88	20,64
2010	17,93	19,32
2015	17,40	18,67
2019	17,72	18,21

Kaynak: The World Bank,

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2019&locations=CN&start=1978>'den elde edilen verilerden oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi:25.11.2020)

Çin'in nüfus yapısı gelişmiş piyasa ekonomileri ile kıyaslandığı zaman pek çok yönden benzerlik göstermektedir. Gelişmiş piyasa ekonomilerinde doğum oranlarının düşmesi, yaşam sürelerinin yükselmesi, orta yaş ve yaşlı nüfus sayısının giderek artması, çocukların ve gençlerin nüfus içerisindeki paylarının azalması, Çin içinde geçerli bir durumdur. (Özsoylu, 2009: 154) 50'li yıllardan itibaren Çin'deki doğurganlık hızının artması 80'li yıllara gelindiğinde nüfusun ikiye katlanmasına sebep olmuştur. Günümüze kadar devam eden süreçte yıllık nüfus artışı azalsa bile 2019 itibariyle 1,39 milyar nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkesidir.

1965 ve 1975 yıllarında Çin'in yıllık nüfus artışı sırasıyla %2,4 ve %2,8 olurken, 1977 ve 2009 arasındaki dönemde bu oran ortalama %1 seviyelerinde seyrederken 2009 ve 2018 arasındaki dönemde bu oran %0,5 dolaylarında görülmektedir. Çin'in yıllık ortalama nüfus artışındaki bu düşüş 1978 sonrasındaki nüfus alanında reformlar sayesinde olmuştur. Tablo 7'de görüldüğü üzere 0-14 yaş aralığındaki nüfusta yıllar itibariyle yüzdelik olarak ciddi düşüşler yaşanmıştır. Tabi bu süreç içerisinde ülkenin refahının artmasına bağlı olarak 65 yaş ve üzeri nüfusta yıllık bazda artışlar meydana gelmiştir. Sadece 2017 ve 2018'de bir miktar azalma göstermiştir. Çalışan nüfus olarak bilinen 15-64 yaş aralığı için yıllar içerisinde ciddi artışlar göstermiştir. Sadece son yıllarda az

miktarda bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum daha önceden ifade ettiğimiz gibi Çin'in işgücü anlamında nasıl bir potansiyelinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Nüfus artış hızı ve nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı (1965-2018)

Yıllar	Toplam Nüfus(Bin)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (Yüzde)	0-14 Yaş Arası Nüfus (Toplam Nüfusun Yüzdesi)	15-64 Yaş Arası Nüfus (Toplam Nüfusun Yüzdesi)	65 Yaş ve Üzeri Nüfus (Toplam Nüfusun Yüzdesi)
1965	715.185	2,4	41,2	55,4	3,4
1970	818.315	2,8	40,4	55,8	3,7
1975	916.395	1,8	39,8	56,1	4,0
1980	918.235	1,3	35,9	59,4	4,5
1985	1.051.040	1,4	30,7	64,0	5,1
1990	1.135.185	1,5	28,6	65,8	5,3
1995	1.204.855	1,1	27,0	66,8	5,9
2000	1.262.645	0,8	24,8	68,4	6,7
2005	1.303.720	0,6	20,4	72,2	7,5
2010	1.337.705	0,5	18,7	73,3	8,1
2015	1.371.220	0,5	18,1	72,6	9,3
2016	1.378.665	0,5	18,0	72,2	9,8
2017	1.386.395	0,6	17,9	71,7	10,3
2018	1.392.730	0,4	17,8	71,2	10,9
2019	1.397.715	0,3	17,8	70,7	11,4

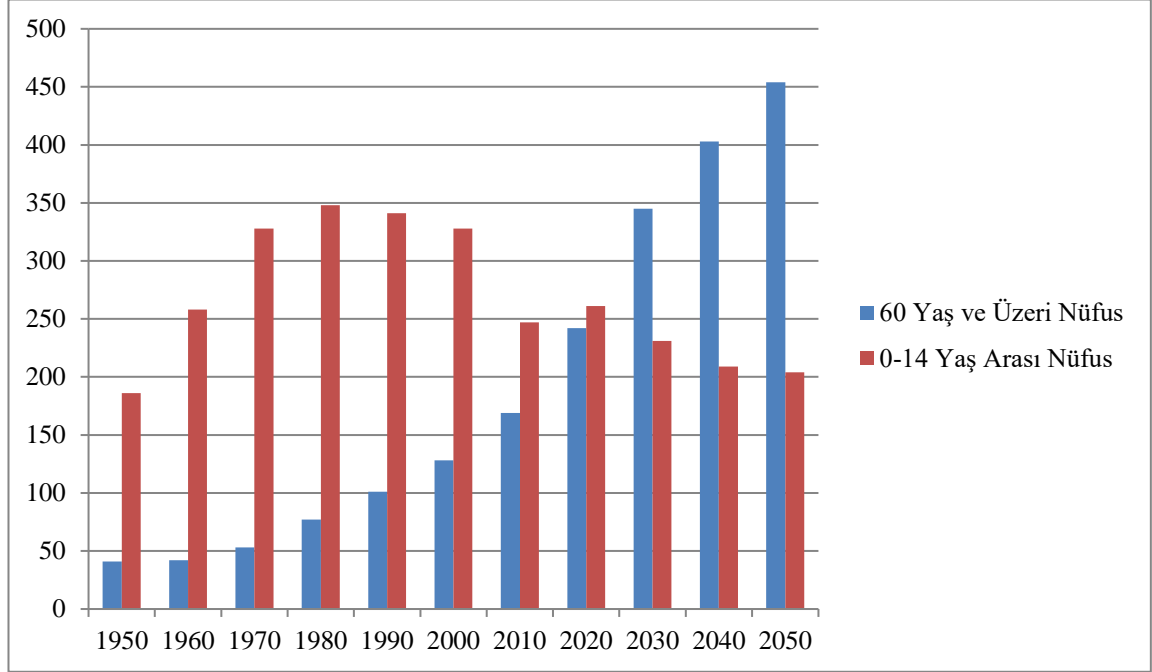
Kaynak: The World Bank,

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2019&locations=CN&start=1978>'den elde edilen verilerden oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

Çin'de iş gücünün kademeli olarak azalması, nitelik gerektiren işlerde ve hizmet sektöründeki işgücü ihtiyacının karşılanması açısından önemli bir sorundur. Buna Çin'in nüfusu kontrol altında tutmak için yürürlüğe koymuş olduğu tek çocuk politikası neden olmaktadır. Son yıllarda birtakım değişiklikler yapılarak esnetilmesine rağmen hala uygulanmaya devam edilmektedir. Çin'deki nüfus yönetimi stratejisi bu şekilde devam etmesi halinde nüfusun zamanla azalmasına ve yaşlı nüfusun giderek büyümesine neden olacağı ön görülmektedir. 2050 yılında Çin'deki nüfusun %30'luk gibi bir oranın 60 yaşın üzerinde olması beklenmektedir. Bu durum nüfusun daha önceki dönemlerde avantaj olarak kullanılmasının önüne geçecek ve ekonomik büyümede ciddi sıkıntılar yaratacağı anlamına gelmektedir. Bunun yanında ülkenin yaşam standartlarının yükselmesi ve sağlık sektörünün gelişmesi, ölüm oranlarının azalması, Çin'deki işgücünün demografik olarak değişmesine neden olmaktadır. 1950'li yıllarda yaşam beklentisi 35 yıl olan Çin'de geçen

30 yıl içerisinde bu oran 69 yıla kadar yükseldi. Günümüz itibariyle ise ortalama yaşam beklentisi 76'ya kadar yükselmiştir. (Ertekin, 2017a: 133-134)

Şekil 4: Çin'de 0-14 Yaş arası ve 60 Yaş Üstü Nüfus (Milyon Kişi)

Kaynak: UN, UNdata, <http://data.un.org> (Erişim Tarihi: 5.12.2019)

Çin'in demografik göstergeleri, uzun vadede sürdürülebilir ve nitelikli büyüme için ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Çünkü artan refah ile yaşlı nüfustaki artış ekonomiye ve toplumsal yapıya zarar verdiği görülmektedir. Yaşam süresinin ve potansiyel işgücü oranının yavaş bir şekilde artması Çin'deki bağımlılık oranını (Çalışma çağının altındaki ve üstündeki kişilerin toplam sayısının çalışma çağındaki nüfusa bölünmesiyle bulunan yaş bileşimi göstergesi) yükseltmektedir. Yaşlı nüfusun sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri talepleri artacaktır. Çin hükümeti, emeklilik yaşı ve sağlık sistemi üzerinde birtakım çalışmalar yaptığını belirtmektedir. Ayrıca Çin hükümeti tek çocuk politikasından, iki çocuk politikasına geçileceğini açıklamıştır. İki çocuk politikasına geçilmesiyle oluşabilecek olan işgücündeki daralmanın önüne geçilerek ekonomik büyümenin istikrarlı şekilde devam ettirilmesi amaçlanmaktadır. Bu politikayla eğitim, sağlık, günlük ihtiyaçlar ve konut gibi sektörlerde iç talebi artırarak istihdamı destekleyeceği düşünülmektedir. (Türkiye İş Bankası, 2015: 4)

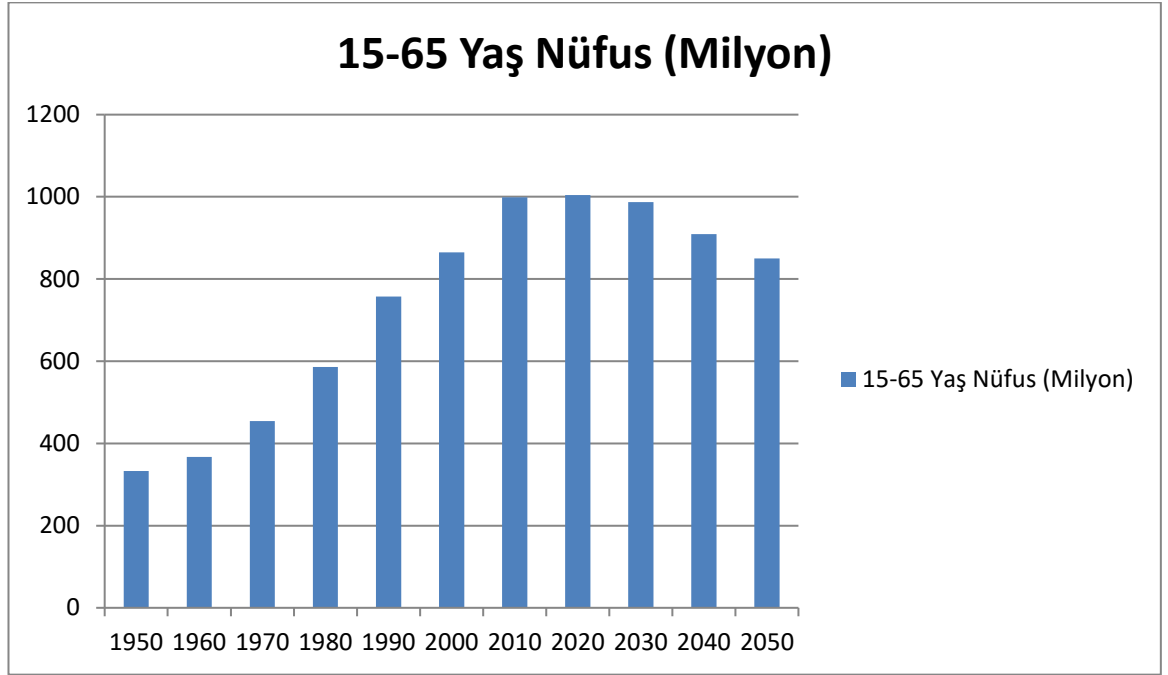
Çin’de 15-65 yaş arasındaki nüfusun önemli bir bölümü işgücüne katılmaktadır. İşgücü içerisinde gerçekleştirilen yapısal değişimler, Çin ekonomisinin istihdam yaratma kabiliyetine baskı yaptığını söyleyebiliriz. Tablo 8’de 15-64 yaş arasındaki nüfusun işgücüne katılım oranı 1990’da %84,3 iken 2016 yılında gelindiğinde bu oran %76,3’e düşmüştür. Toplam işgücü bazında yıllara göre bakıldığında zaman 1990-2016 yılların arasında sürekli bir artış gözükmesine rağmen son yıllarda artış hızının düştüğü görülmektedir. Şekil 4’de ise 1950’de bu yana Çin’de çalışacak nüfus 2010 yılına kadar kademeli olarak artmıştır. 2020’de ise 1.004 milyon olarak tahmin edilmektedir, bundan sonra ki yıllarda ise azalma olacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 8: Toplam İşgücü ve Yaşa Göre İşgücünün Katılım Oranı

Yıllar	Toplam İşgücü(Bin)	15 Yaş Üstü Nüfusun İşgücüne Katılım Oranı (%)	15-64 Yaş Nüfusun İşgücüne Katılım Oranı (%)
1990	641.482	79,2	84,3
1995	691.808	79	83,9
2000	733.292	76,8	82,5
2005	761.944	74,2	78,7
2006	766.055	73,7	78,2
2007	768.928	73,2	77,7
2008	770.730	72,8	77,4
2009	771.783	72,5	77
2010	772.249	71	76,6
2011	775.331	70,8	76,6
2012	778.628	70,7	76,5
2013	781.449	70,7	76,5
2014	783.840	70,6	76,4
2015	785.372	70,7	76,4
2016	786.329	70,9	76,3
2017	784.939	-	75,8
2018	783.424	-	75,7
2019	781107	-	75,6

Kaynak: The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2019&locations=CN&start=1978>’den elde edilen verilerden oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

Şekil 5: Çin’de Çalışacak yaştaki Nüfus ve Geleceğe Yönelik Tahmin

Kaynak: UN, UNdata, <http://data.un.org> (Erişim Tarihi: 05.12.2019)

Çin’in hızlı büyümesinde önemli bir yeri olan işgücünün, ekonominin lokomotifi haline gelen endüstrilerde artan işgücü ihtiyacını karşılamasının yanında işgücünün sanayilere ve sektörlere ihtiyaca uygun dağılımıyla ekonomik büyümeyi desteklemektedir. 1950’den 1980’e kadar olan süreçte tarım sektörü Çin ekonomisi içerisinde en önemli sektör olurken, 1970’lerde başlayan reformlarla birlikte GSYİH’ye en fazla katkıyı imalat sektörü yapmış ve Çin işgücünü bu tip endüstrilere aktarmıştır. 1978 yılında tarımda 118 milyon kişi çalışırken bu sayı 2002 yılında 368 milyona yükselmiştir. 2020 yılı tahminlerinde ise hemen hemen 820 milyon insanın istihdam edileceği bunun yanında %65’inin ise tarım dışında kalan yerlerde istihdam edileceği öngörülmektedir. Çin’in nüfusu günümüz itibarıyla yoğunluk bakımından 15-64 arasında olmasının bir sonucu olarak önümüzdeki belli bir süre içerisinde hem kendi içinde hem de dışarıda üretim için güvenilir bir işgücü kaynağı bulundurmaktadır. 15-64 yaş arası nüfusun fazla olması ve bağımlılık oranının düşük seviyelerde seyretmesi Çin’deki ekonomik büyümeye çok ciddi katkı sağlamaktadır. Çin’in 1978’den sonra küresel ekonomiye açılmasıyla istihdam artışını ve katılımını yükseltmiştir. Bu durum Çin ekonomisine katkı yaptığı kadar dünya ekonomisine katkı sağlamaktadır. (Ertekin, 2017a: 139)

İstatiksel tahminler Çin'deki çalışan nüfusun ilerleyen yıllarda belli bir seviyelerde kalacağını ve 2025 yılına kadar Çin'deki işgücü arzında azalma olacağını öngörmektedirler. Şekil 5'de 2020-2050 arasındaki yıllarda çalışacak yaştaki nüfusun azalacağını göstermektedir

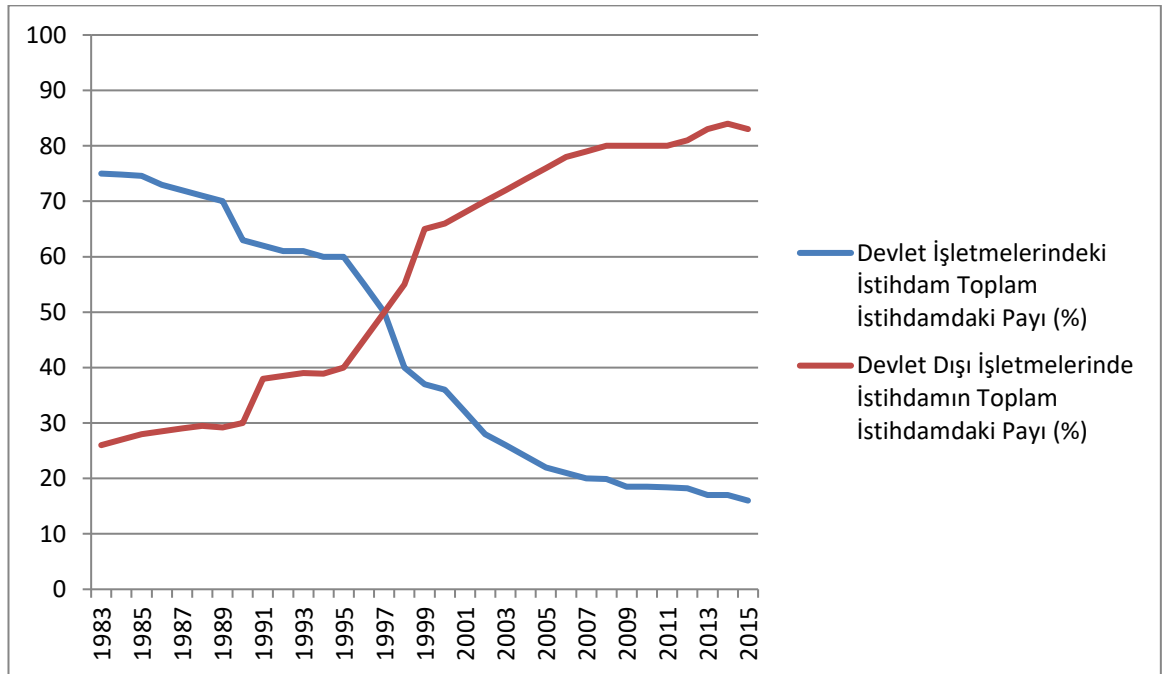
Çin istihdam konusunda ise reformların öncesinde kurulan düzen ile reformlar sonrası dönemde ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Reform öncesindeki Çin'de Marksist teorinin temellerine dayandırılan emeğin arzı ve talebi gibi durumlar söz konusu olmadığı için kapitalist sistemdeki gibi bir işgücü piyasasının da oluşması imkânsızdır. Mao döneminde istihdamın tamamen devlet tarafından yönetildiği sistem yavaş yavaş tanıtıldı. 1966 yılına gelindiğinde ise çalışanlara ömür boyu istihdam garantisi verilmiştir. Ücretler ise “çalışma performansına göre dağıtım” prensibine göre merkezi hükümet tarafından belirlenmiştir. Bu durum kapitalist ülkelerde zaman zaman yüksek oranlara ulaşabilen işsizliğin, reform öncesi Çin'de oluşmasını engellemiştir. Hatta kapitalist ülkelerde gelirlerin dağılımı konusunda ciddi sıkıntılılar yaşanırken Çin'de ücretlerin uygun bir şekilde belirlenmesiyle zenginler ve fakirler arasındaki açık çok az olmuştur. Tabii bu düzen içerisinde birtakım dezavantajlarda olmuştur. Kamu sektöründe çalışanların yaptıkları iş ne olursa olsun kalitesi göz önünde bulundurulmadığı için işleri devlet güvencesi altındaydı. Bu durum “demir pirinç kâse” olarak adlandırıldı. İş gücü kaynağının etkili bir şekilde dağıtılamaması sonucunda çalışanların işe olan ilgilerinin ve sorumluluk duygusunun gelişmesini engelledi. Bunun yanında iş seçme özgürlüğü gibi bir durum söz konusu olmadığından dolayı performans açısından çok farklı olan bireylere aynı ücretler verilmekteydi. Bu durum işgücünün verimliliğini, işçilerin yeteneklerini ve çalışma azimlerini engellemiştir. (Gou, 2013: 91-92)

Merkezi planlamadan miras kalan işgücü sisteminin negatif etkileri, reform döneminde ele alınmıştır ve reform çalışmalarında bir dizi uygulama hayata geçirilmiştir. Uygulamaya ilk koyulan, çalışan başına bir kotanın belirlendiği sözleşme usulüne dayanan sistemdi. Bu sistemde genel itibarıyla tarım sektöründe etkili gözükürken, endüstriyel sektörde pek başarılı olamamıştır. 1986 yılına gelindiğinde Ulusal Halk Kongresi istihdam ile alakalı olarak dört yasa çıkardı. Bu yasalar çerçevesinde hayat boyu istidamı ve kamuda işçilerin işlere dağıtımını kaldırıldı ve bir sözleşme sistemi hayata geçirildi. Bu sözleşme sisteminde, işe alınan tüm çalışanlar sözleşmeli olarak

çalıştırılmaktaydı. Bunun sonucunda çalışanların sözleşme süreleri bittiği zaman işçiler işten çıkarılmakta veya sözleşmeleri yenilenmekteydi. (Gou, 2013: 92)

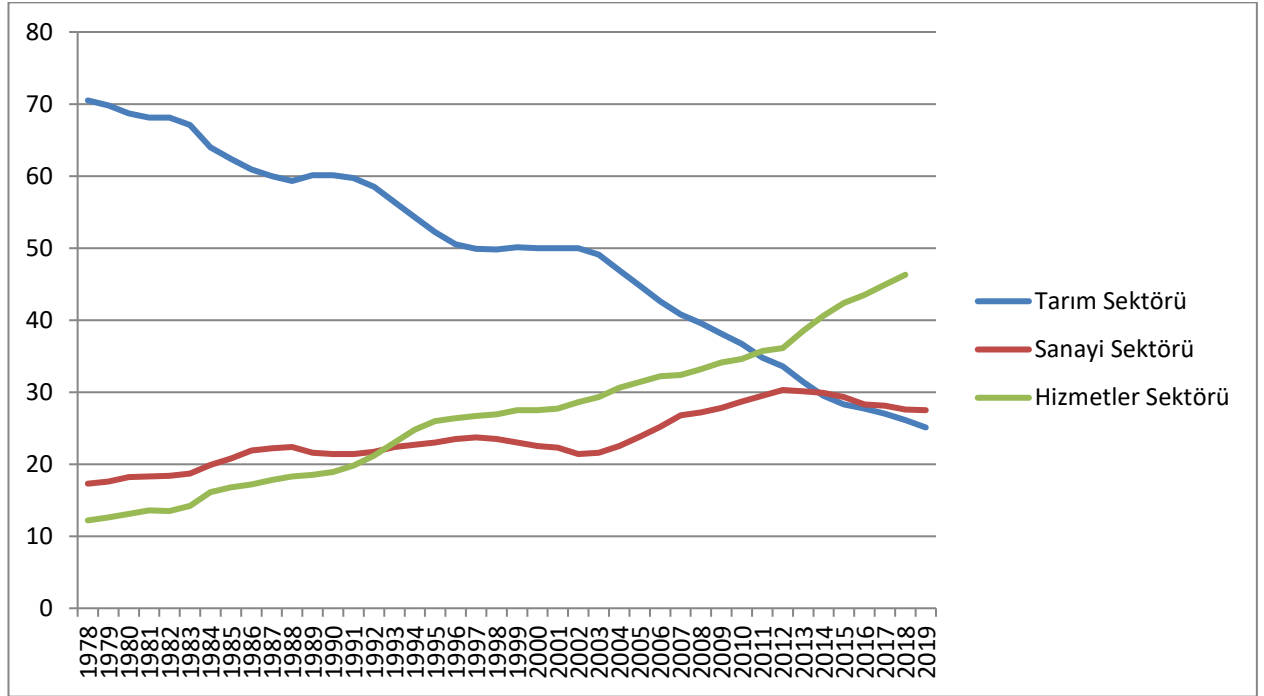
Reform uygulamalarının hayata geçirilmesiyle birlikte Çin'in dış dünyaya entegrasyonunun artması, piyasa ekonomisi mantığı ile yönetilmeye başlayan devlete ait işletmelerde çalışanların sayısı yıllar içinde azalmaya başlamıştır. 1983 yılında 117 milyon kişi çalışırken bunun 86 milyonu kamu işletmelerinde, 2015 yılında 404 milyon kişi çalışırken bunun sadece 62 milyonu kamu işletmelerinde çalışmaktaydı. Yapısal olarak istihdamın değişmesi, kentsel bölgelerde kamu sektörünün toplam istihdam içerisindeki payında düşüş yaşatırken, kamu sektörü dışından toplam istihdam içerisindeki payda sürekli artış olmuştur. Bu durum Çin'in kurumsal dönüşümünün bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Çin'de yapılan geniş çaplı özelleştirmeler, zarar eden Kamu İktisadi Teşebbüs'lerinin (KİT) devri ya da iflas etmelerine izin verilmesi bu alanla yapılmış önemli politikalar. Örnek vermek gerekirse 1995-2001 yılları içerisinde kentlerde faaliyet gösteren kamu işletmelerinde 45 milyon çalışan işten çıkarıldı ve 30-35 milyon kişiye özel sektörde istihdam edildi (Ertekin, 2017a: 142-143).

Şekil 6: Devlet ve Devlet Dışı İşletmelerin Toplam İstihdamdaki Payı (%)

Kaynak: Ertekin, 2017a: 144

Şekil 7: Toplam İstihdamda Sektörlerinin Payı (%)

Kaynak: China Statistical Yearbook 2020 <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/indexeh.htm> (Erişim Tarihi: 21.01.2021)

Çin'de reform öncesinde nüfus sıkı bir şekilde kontrol edilmekteydi. 1978'den sonra sanayi ve hizmet sektörü işgücü açığını kapatmak için nüfus kontrolleri esnetilmiştir. Bunun sonucunda kırdan kente yoğun bir göç başlamış, ülkenin sanayileşmesine ve küresel ekonomiye adapte olmasını sağlamıştır. Tarıma dayalı ekonomisi ve istihdam yapısı olan Çin'de, reformların uygulanmasıyla tarımdaki istihdam, hizmetler ve sanayi sektörüne doğru kaymaktadır. (Yiğın, 2009: 31)

Çin 1983-1987, 1991-1996 ve 2003'de uygulamaya konan yapısal reformlardan sonra ekonomik anlamda ivme kazanmıştır. 1983-1987'de kırsal alanda yapılan reformların faydaları görülmüştür. 80'li yıllarda kolektif üretim sisteminden bireysel üretim sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 1990'lara gelindiğinde ise ekonomik büyüme ciddi bir biçimde artmıştır. 2003 yılında ise uluslararası ticarete entegre olma çabasıyla yatırımlar artmıştır. Fakat kamu işlemlerinin sayısının azalmasıyla birlikte işsizlik sayısındaki artış, tarım sektörünün 1996 yılından sonra ekonomi içerisindeki payının daha yavaş azalmasına neden olmuştur. 80'li yılların sonlarına doğru endüstriyel üretimin

GSYİH'deki payı artış göstermesine rağmen endüstri içinde bulunan işgücünün payı %20'nin biraz üzerinde oldu. 2006 yılından sonra %25 olan bu oran 2016 yılında gelindiğinde %28,1 olmuştur. Hizmet sektöründe ise Çin'in gelişim süreci biraz daha yavaş gerçekleşti. 1978 yılında %12'lerde olan hizmet sektörü liberal ekonomik programlarla birlikte, sektörde çalışanların toplam işgücüne oranı 2004'te %30'un üzerindedir. Fakat o dönemde Çin, gelişmekte olan ülkeler ile karşılaştırıldığı zaman bu oran biraz düşük kalmaktadır. Yapılan reformların hizmetler üzerinde etkisi ise diğer sektörler ile karşılaştırıldığı zaman zayıf kaldığı gözlenmektedir. Nedeni ise mal üretilen sektörlerde liberal ekonominin benimsenmesi ve mal çeşitliliğinin olması, hizmet sektöründe ise devletin bu alanda hala bir takım kontrol mekanizmaları kullanmasından dolayıdır. 2000'lerin başından itibaren endüstri sektöründeki yapısal reformlar ile sektördeki istihdamda bir azalma meydana gelirken, hizmet sektöründe ise istihdam hızlı bir şekilde artmıştır. 2019 yılında ise hizmet sektörünün payı 47,4 olmuştur. Bu durum hizmet sektörünün diğer sektörlerin yanında istihdam anlamında potansiyel olarak artışını göstermektedir. (Ertekin, 2017a: 150-151; Şekil 7)

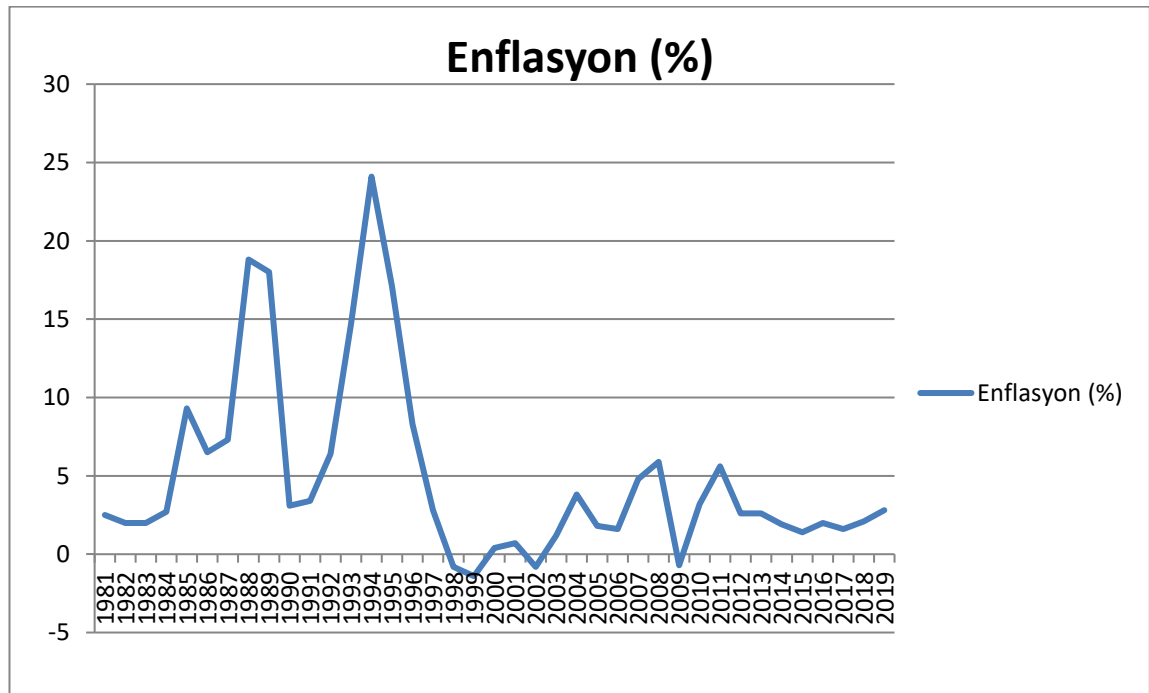
2.1.3 ENFLASYON VE İŞSİZLİK

Çin, ekonomik ve finansal reformlar ile enflasyon oranlarında son yıllarda belli bir istikrar yakalamıştır. Reformların ilk uygulandığı dönemlerde piyasa temelini zayıf olması, merkezi otoritenin belirlediği fiyat mekanizmasının serbestleştirilmesiyle enflasyon oranlarında ani inişler ve çıkışlar yaşanmıştır. İlerleyen zamanda gerçekleştirilen reformlar ve Çin Merkez Bankası'nın da uyguladığı politikalarla enflasyon kontrol altına alınmıştır. Öte yandan Çin Merkez Bankası enflasyonu kontrol ederken, enflasyonist ve deflasyonist baskının olduğu dönemlerde farklı politikalar uygulama esnekliğini göstermiştir. Merkez Bankası'nın tek amacı gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi enflasyonu kontrol etmek olmamıştır, aynı zamanda ekonomik büyüme gibi çok önemli bir hedefe de sahiptir. (Ünver, 2016: 30)

Reform sürecinin başlangıcından 1980'lerin ortalarına kadar Çin'de enflasyon düşük seviyelerde seyretmiştir. Bu dönemde fiyat kontrolleri tamamen merkezi hükümet tarafından yapılmaktaydı. Fiyatlar üzerinde kontrollerin kaldırılmasından sonra Çin'de enflasyon oranları yükselmeye başlamıştır. Çin'de 1978'den sonra fiyat ayarlama

politikasının ilk aşaması başlatılarak, yerli ekonominin düzenlenmesi, reformların uygulamalarının kolaylaştırılması, ekonomik kalkınmanın ve büyümenin sağlanması için çaba göstermiştir. Bu politikaların uygulanma aşamasında özellikle tarım ve sanayi sektörlerinde gerçek anlamda kalkınma hedeflemiştir. Bunun içinde merkezi hükümet fiyatların serbestleştirilmesine karar vermiştir. İlk adım olarak tarım ürünlerinin satın alma fiyatlarını arttırmak olmuştur ve sonrasında sanayi ürünlerinde de satın alma fiyatlarında artış gerçekleştirilmiştir. (Ünver, 2016: 31)

Şekil 8: Çin’de Enflasyon Oranları (1981-2018)

Kaynak: IMF, Dünya Bankası ve OECD verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

1994 yılında enflasyon Çin’in kuruluşundan beri en yüksek düzey olan %24,1’e çıkmıştır. Fiyat denetimleri ve büyüme hızının yavaşlatılmasıyla 1995 yılında enflasyon oranı %17,1’e kadar düşürülmüştür. Bu dönemde enflasyon oranlarının yüksek olmasının nedeni aşırı büyüme ve yatırımların yükselmesiydi. (TÜSİAD, 1995: 25) 1994’e kadar olan dönemde Çin’deki yüksek büyüme oranları enflasyonun yükselmesine neden olmaktadır. Dış rekabette gücünü arttırmak isteyen Çin, 1994’te devalüasyon yapmıştır. Bu sayede ekonomide denge sağlanmış, rekabet gücü ve dış ticaretteki payında artış meydana gelmiştir. (İnançlı ve Kamacı, 2010: 139) 1996-2002 yılları arasındaki dönemde ise Çin’de enflasyon oranlarında düşüş gerçekleşmiştir. Hatta 1998 yılında %-0,8 ile

deflasyon olmuştur. 2002 kadar ki süreçte çok büyük değişiklikler meydana gelmemiştir. Çin'de gıda fiyatlarının enflasyon oranlarını etkileme üzerinde ciddi etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Tarım ürünlerinin üretiminin hava koşullarına bağımlı olması enflasyon oranını etkilemektedir. Örneğin 2007'de Çin'deki domuzlarda görülen blue-ear hastalığı nedeniyle dönemin enflasyon trendinin üstünde %4,8'lik bir enflasyon olmuştur. (DEİK, 2009: 11)

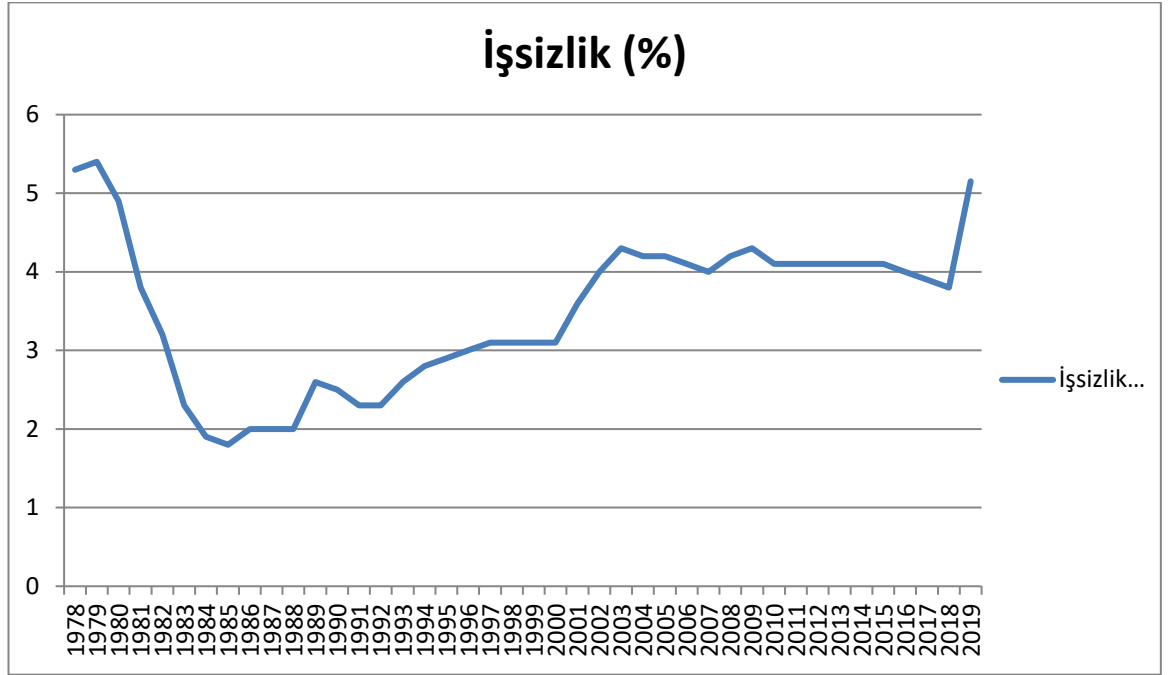
2002'den sonraki dönemde DTÖ'ye girilmesiyle birlikte ekonominin ciddi bir şekilde canlanmasıyla enflasyon da yükselmeye başlamıştır. 2008 küresel krizine kadar ki dönemde, Çin'de yatırımlardaki dalgalanmalardan dolayı enflasyon trendi doğrusal bir seyir izlememiştir. Bu dalgalanmaların nedeniyse Çin hükümetinin sanayi sektörüne dışarıdan yapmış olduğu müdahaleler gösterilmektedir. Bunun yanında hızlı özelleştirme yapan ülkeler ile kıyaslandığı zaman Çin'in enflasyon oranları düşük seviyelerde kalmıştır. Çünkü hızlı özelleştirme yapan ülkeler üretim açısından çok büyük düşüşler yaşamaktaydı ve sonuç olarak yüksek enflasyon meydana gelmekteydi. (Timurtaş 2018: 61) 1980'ler ve 1990'ların ilk dönemleri ile günümüz karşılaştırıldığında daha istikrarlı bir enflasyona sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bunun temel nedeni ise 1990'ların sonlarına doğru uygulanan para politikası reformlarıdır. (Ünver, 2016: 30-31)

Tarihi sürece bakıldığı zamanda işsizlik Çin'de önemli bir sorun olmuştur. Yapılan reformlarla ekonomik gelişmeyi sağlamanın yanı sıra yürütülen istihdam politikasının hedefi işgücünü artırmanın yanında işsizliği de azaltmak olmuştur. İşsizliğin kontrol edilmesiyle ekonomik büyümeyi devam ettirmek ve mümkün olduğu kadar insanın hayat standartlarını arttırmak amaçlanmıştır. (Karaca, 2008: 51)

Çin 1978'den önceki dönemde “ortak büyük tencere dışında yeme” ve “demir pirinç kâseden” beslenmiştir. Genel refahın sağlanması amacıyla, yaşam boyu istihdam politikası Çin'de verimliliği düşürmesine rağmen uzun yıllar boyunca devam etmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinden piyasa ekonomisi reformlarıyla ve KİT'lerin artık ekonomide bir yük olduğunun anlaşılmasıyla, genel refah politikasının, genel yoksulluğa neden olmasından dolayı istihdam politikalarında birtakım değişikliklere gidilmiştir. 80'li yılların ortalarına kadar ki süreçte, büyümenin getirmiş olduğu olumlu ortam istihdama da yansımış ve bu durum 1996 yılına kadar korunmuştur. Ayrıca tarımdan diğer sektörlere doğru işgücünün kaydığı da görülmektedir. (Saray ve Gökdemir, 2007: 672)

Şekil 9: Çin’de İşsizlik Oranları (1978-2018)

Kaynak: IMF, Dünya Bankası verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi:30.01.2021)

Çin, işsizlik sorununu çözmek için 1993 yılından itibaren işgücü piyasasını reforme ederek, istihdam yaratmaya çalışmaktadır. Endüstri yapısının değişmesiyle Çin işsizlik sorununu çözüme bağlamak için yeni iş olanakları yaratma projeleri uygulamıştır. 2002 yılının sonuna doğru devlet işletmelerinden 18 milyon kadar işsiz bu projeler ile istihdam edilmiştir. İşsizlik sigortası sistemiyle, işgücünün dolaşımı ve birleşik işgücü piyasası için uygun ortam yaratılmaktadır. (China Abc, 2003)

Çin’de işsizlik rakamlarını belirlemek oldukça zordur. Çünkü ülkedeki göç hareketleri mevsimsel olarak değişiklik göstermektedir. Bunun yanında iş imkânlarının olduğu yere giden işçiler belli bir süre sonra istediklerini elde ettikten sonra ise tekrar kırsal kesime geri dönüş yapmaktadırlar. Böylece işçilerin kayıtlarını tutmak zor olmaktadır. Örnek vermek gerekirse Çin’deki işsizlik verileri 2005 yılında resmi rakamlara göre %4,2 olarak belirlenmiştir. Fakat bu oranın gerçekte %20 civarından olduğu tahmin edilmektedir. (Saray ve Gökdemir, 2007: 672; Karaca, 2008: 51) Reformlardan sonra, sosyalizmdeki her işgücüne uygun bir iş politikası terkedilmiştir. Fakat Çin’de uygulanan “xiagang” sisteminden dolayı işsizlik oranları düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu şekilde, işten çıkarılmaları durumunda bile işle olan ilgileri kesilmemektedir. (İnançlı ve Kamacı, 2010: 143)

Çin’de işçi maliyetleri DTÖ üyeliğinden sonra artmaya başlamıştır. Bu sebepten dolayı Çin bazı yabancı yatırımcılar için karlı bir ülke olmaktan çıkmıştır. Bu olaydan sonra Çin’de işsizliğin artacağı tahmin edilmiştir. Fakat 2000 yıllarında gelişen hizmet sektörünün etkiyle yeni istihdam alanları oluşmaya başlamıştır. Sonuç olarak bakıldığı zaman Çin’de her ne kadar görünen rakamların manipülatif olduğu düşünülse de Çin yüksek yatırımların çekildiği ve pek çok kişinin burada iş yapmak istediği bir yer olmuştur. Bunun sonucu olarak işsizlik, yapılan reformla ile istikrarlı bir trendde sürme eğiliminde olmuştur. (Şekil 9)

2.1.4 GELİR DAĞILIMI

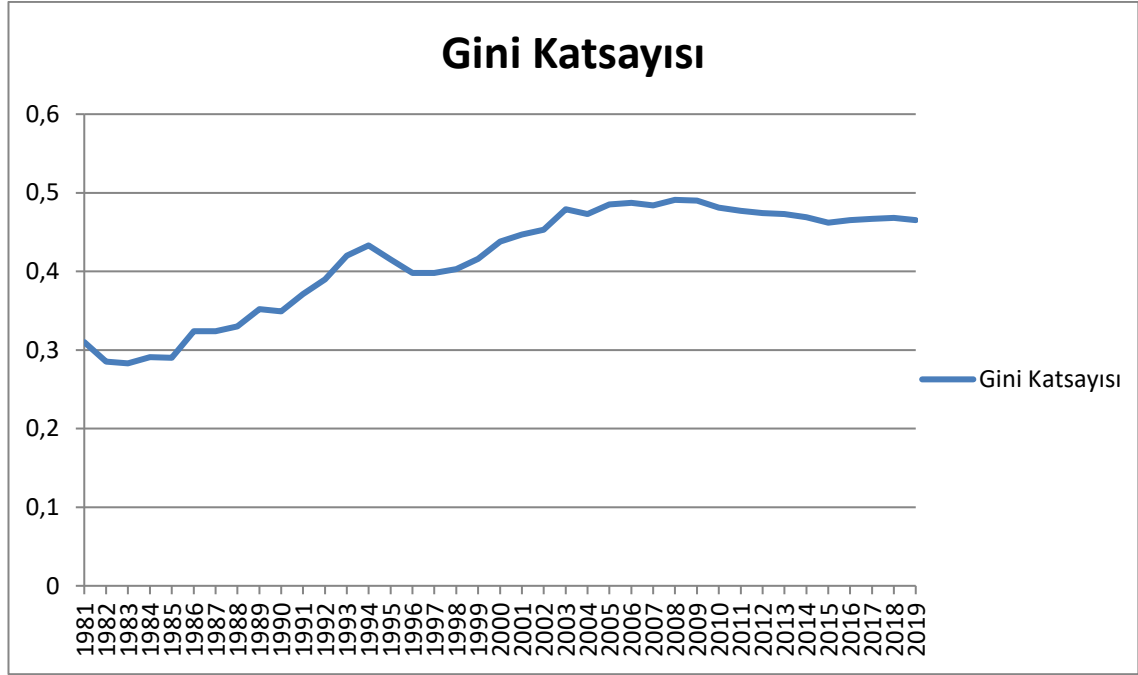
Çin, Mao döneminde uygulamaya konan reformlar ve politikalar ile gelir dağılımının daha adaletli olmasını sağlamıştır. Öyle ki 1978 yılında Çin’deki Gini katsayı 0,31 olarak belirlenmiştir. Reform sürecinin başlamasından sonra özel sektörün büyümesi, iş olanaklarının kentlerde olması, yatırımların genel olarak Çin’in doğu bölgelerine yapılması hem bölgeler arasında hem vatandaşlar arasında gelir dağılımındaki farkı arttırmıştır. 1979 ve 2003 yılları arasındaki dönemde kişi başına gelir kentsel ve kırsal bölgelerde dört kat artmıştır bunun yanında 1990’lardan itibaren kırsal bölgelerdeki artış oranı kentsel bölgelerin gerisinden kalmıştır. (Sezen, 2009: 252)

Gelir dağılımındaki eşitsizliği çözmek için merkezi hükümet birtakım reformlar uygulamıştır. 1970’li yıllarda uygulanan “Hane Halkı Sorumluluk” bu reformlardan en önemlisidir. Bu sistem Mao sonrası dönemde de birkaç bölgede denenmek amacıyla tekrardan uygulanmak istenmiştir. Bu sistem Çin’in hemen hemen her bölgesindeki tarım toplulukları tarafından uygulanmıştır. Fakat bu sistemde verilen teşvikler, kısa vadede verimliliği, üretimi ve ev halkının gelirlerini artış yaşanmasına rağmen ilerleyen dönemde bu artışlar yavaşlamaya başlamıştır (Sandıklı ve Güllü, 2005: 153).

Dünya Banka’sının Çin’deki gelir dağılımının bozulması üzerine yapmış olduğu bir araştırmaya göre, iki ana faktör ortaya çıkmaktadır. Birincisi 1985-1995 yılları arasında kent nüfusunun geliri, kırsal nüfusun gelirinden daha hızlı artmış olmasıdır. İkincisi ise yine aynı dönemde bölgelerarasındaki gelir dağılımının bozulmasıdır. Çin’de yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışarak sanayileşme atılımını gerçekleştirmek için

“Serbest Ekonomik Bölgeler” yaratmıştır. Bu bölgelerin diğer bölgelere göre çok daha hızlı gelişmiş olması kişisel gelirlerin de bozulmasına neden olmuştur (Sönmez, 2003: 328). 1994 yılında Gini katsayısı 0,433 olurken bu oran 2008 yılında 0,491’e kadar çıkmıştır fakat 2008’den sonra Çin’deki Gini katsayısında ılımlı bir düşüş görülmektedir.

Şekil 10: Çin’in Gini Katsayısı (1981-2018)

Kaynak: Zhuang ve Li, 2016: 3 ve <https://www.statista.com/statistics/250400/inequality-of-income-distribution-in-china-based-on-the-gini-index/> (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

Kuznets hipotezine göre gelir eşitsizliği ekonomik anlamda kalkınmanın ilk aşamasında artarken ve ilerleyen süreçte zirveye ulaşırken daha sonra ülkenin gelir seviyesinin artmasına bağlı olarak gelir eşitsizliğinin azalacağını söylemektedir. Bu hipotezin doğruluğu Çin için sorgulanmaya başlamıştır. Pek çok çalışmada Çin’deki gelir eşitsizliğinin 1980’den sonra belirgin bir şekilde arttığını söylemektedir. 1983’te Gini Katsayısı 0,283 iken 2008’de 0,491 ile zirve yaptı ve o zamandan beri her yıl marjinal olarak düşüş göstererek 2015’te 0,462 seviyesine ulaştı. Uygulanan reformların ve yüksek büyüme hızının sonucunda gelir eşitsizliğinin olağan bir şey olduğu görüşü yaygındır. Ekonomik büyüme çoğu zaman belli başlı sektörlerde ve bölgelerde başlayan kalkışın ilk aşamaları ile yakından ilgilidir. Lokomotif olan sektörler ve bölgeler diğerlerinden çok daha fazla gelişmesinden dolayı gelir eşitsizliği oluşmaktadır. Çin’de piyasa yönelimli ekonomik reformlar uygulanırken gelir eşitsizliği meydana gelmiştir. Piyasalarda

verimlilik, girişimcilik, beşeri sermaye, risk ve belirsizlik ve servete bağlı olarak gelir eşitsizliği olmuştur. (Ertekin, 14: 2017b; Zhuang ve Li, 2016: 3)

Tablo 9: Çin’de Kişi Başına Düşen GSYİH Sabit Fiyatlarla (1978-2019)

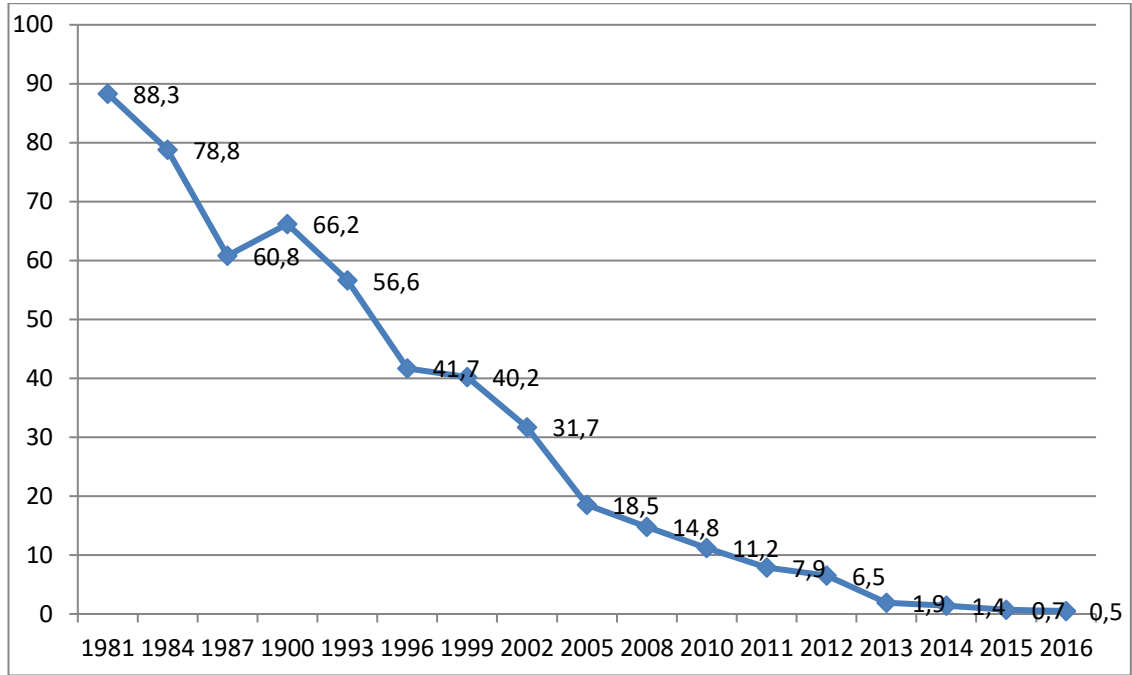
Yıllar	Kişi Başı GSYİH Sabit Fiyatlarla (2010 ABD Doları)	Yıllar	Kişi Başı GSYİH Sabit Fiyatlarla (2010 ABD Doları)	Yıllar	Kişi Başı GSYİH Sabit Fiyatlarla (2010 ABD Doları)	Yıllar	Kişi Başı GSYİH Sabit Fiyatlarla (2010 ABD Doları)	Yıllar	Kişi Başı GSYİH Sabit Fiyatlarla (2010 ABD Doları)
1978	307,1	1987	634,1	1996	1.332,4	2005	2.732,2	2014	6.096,5
1979	326,1	1988	694,1	1997	1.440,6	2006	3.062,5	2015	6.484,4
1980	347,1	1989	712,1	1998	1.538,7	2007	3.480,2	2016	6.883,9
1981	360,4	1990	729,2	1999	1.642,4	2008	3.796,6	2017	7.308,1
1982	386,9	1991	786,1	2000	1.767,8	2009	4.132,9	2018	7.752,6
1983	422,7	1992	887,0	2001	1.901,4	2010	4.550,5	2019	8.254,3
1984	480,3	1993	998,4	2002	2.061,2	2011	4.961,2		
1985	537,5	1994	1.116,0	2003	2.253,9	2012	5.325,2		
1986	576,9	1995	1.224,8	2004	2.467,1	2013	5.710,6		

Kaynak: The World Bank,

<https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators> (Erişim Tarihi 14.03.2020)

1990’ların başından ortalarına kadar ki dönemde Çin’in ekonomik anlamda kalkınması, yoksulluğun ciddi anlamda düşürmesine neden olmuştur. 90’ların ortasından 2000 yılının başlarına kadar ki dönemde ise bir önceki döneme göre düşüş daha yavaş olmuştur. 2000 yılında ise Birleşmiş Milletler’in düşük gelirli ülkelerde yaşam standartlarının yükseltilmesini öngören “Binyıl Kalkınma Hedeflerini” kabul etmiştir. Buradaki birinci hedef yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmaktı. Bu hedef doğrultusunda, 2015 yılına kadar aşırı yoksul olan kişi sayısının yarı yarıya düşürülmesini sağlamaktı fakat bu durum 2010 yılında sağlanmış oldu. 2005 yılındaki verilere göre Çin’de 400 milyona yakın Çinli vatandaş yoksulluk sınırının üstüne çıkmıştır. Çin’in yoksulluğu azaltmadaki çabası 1978’den sonra uygulamaya koymuş olduğu ekonomik reformlar ile başarıya ulaşmıştır. Başarının temel aktörü, Mao döneminde uygulanan tarımsal üretimde kota ve kolektif tarımın uygulamadan kaldırılması ve bunun sonucunda tarımsal çıktının artmasıdır. Böylece 1978-1985 yılları arasını kapsayan dönem, kırsal alandaki yoksulluğu büyük ölçüde çözmüştür. Kentlerdeki yoksulluk ise kırsal kesime görece olarak her zaman daha düşük olmuştur. (Ertekin, 19-21: 2017b; Yavuz, 2006: 89)

Şekil 11: Çin’de Yoksulluk Düzeyi, 2011 Yılı SGP’ne Göre 1,90 ABD Dolarından Daha Az Gelirle Yaşayan Nüfusun Toplam Nüfustaki Payı (%)

Kaynak: The World Bank,

<https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators> (Erişim Tarihi: 15.06.2020)

Çin’de zengin kesimi temsil eden çok küçük bir grup milyarlarca dolarlık bir servete sahipken, çoğunluğun içinde olduğu bir kısım ise düşük ücretler ile hayatlarını sürdürmektedir, bunun yanında daha kötü çalışma koşullarında olan, fabrikalarda yatıp kalkıp ve karın tokluğuna da çalışan bir kesim vardır. Bu genel itibariyle gelir adaletsizliğini oluşturmaktadır. Çin’deki yatırımlarla ve yüksek büyüme oranlarıyla elde edilen refahın tabana yayılması hususunda sınıfta kalmıştır. Çin’de yoksulluk ivmeli bir şekilde düşürülüp kişi başına düşen gelir yıllar itibariyle ivmeli bir şekilde artarken gelir eşitsizliğinde baz alınan Gini katsayısında ise istenilen performansı gösterememiştir.

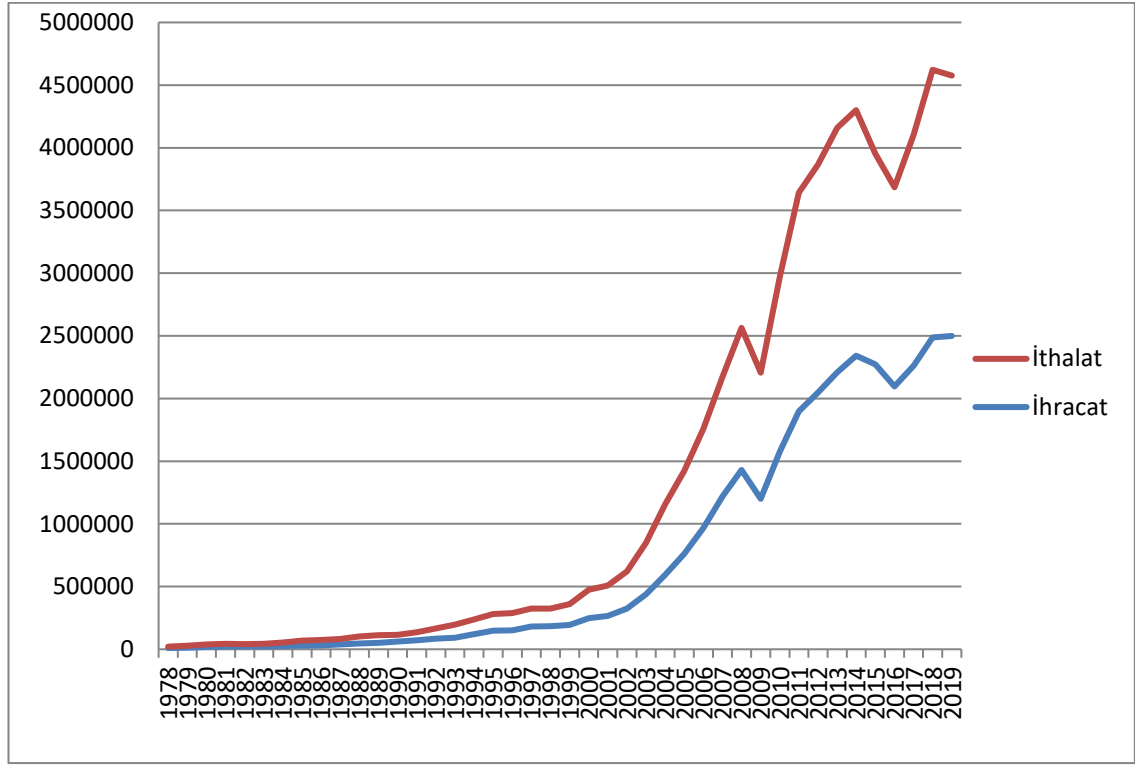
2.1.5 DIŞ TİCARET

Mao Çin’i kendi kendine yetebilen bir ülke haline getirmek istediği için bu dönemde Çin, dış dünya ile sınırlı ilişkiler kurmuştur. 1978’den sonra reformlarla birlikte bu ekonomik modeli terk ederek ilk kez dış ticarete yüksek rakamlar yakalamaya başlamıştır. Mao dönemiyle 1970’lere kadar olan süreçte Çin’in dış ticaret verilerini

incelediğimizde çok büyük bir ilerleme kaydedemediğini görmekteyiz. Bu dönemde Çin ticaret bakımında dünyada 30. sırada yer almaktaydı. Bu yıllarda Çin'in dış ticaret rakamları çok düşük seviyelerdedir. 1952 yılında 0,82 milyar dolar olan ihracatı 1970 yılında 2,26 milyar dolar olmuştur. İthalattı ise 1952 yılında 1,12 milyar dolarken 1970 yılında 2,33 milyar dolar olmuştur. Reform uygulamalarının başlamasıyla birlikte, dış ticarete önemli bir artış görülmektedir. Mao dönemi ile reformların başladığı yıl olan 1978'e kadar olan dönemde, dış ticaret rakamlarına dikkatli bir şekilde bakıldığı zaman toplam dış ticaretin 10 kat arttığı görülmektedir. 1978 ile 2004 arasındaki dönemde ise dış ticaretin 56 kat arttığı görülmektedir (Çalık, 2011: 195).

11. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2006-2010) çerçevesinde ihracat ve ithalattaki vergilerde birtakım düzenlemelere gidilmiş, dış ticarete bilim ve teknolojinin aktif olarak kullanılması hedeflenmiştir. Dış ticaret şirketleri için sigorta ve finansman hizmetlerinde yenilikler yapılmıştır. Bunun yanında şirketlere ürün kalitelerini artırma ve yönetim konusunda destek verilmiştir. 12. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2011-2015) ise daha ileri ve yeni teknolojiler, yerli inovasyonlar, yüksek kaliteye sahip ürünler üretilmesi, fikri mülkiyet hakları çerçevesinde rekabet gücünün artırılması ve sektörlerin uluslararası piyasalara açılmaları için teşvikler sağlanmıştır. Bu anlamda değerlendirildiği zaman Çin'in büyük ticaret ülkesi olmaktan ziyade güçlü bir ticaret üssü olmak istediği ve bu yolda önemli mesafeler kat ettiği görülmektedir (Ertekin, 2017a: 179).

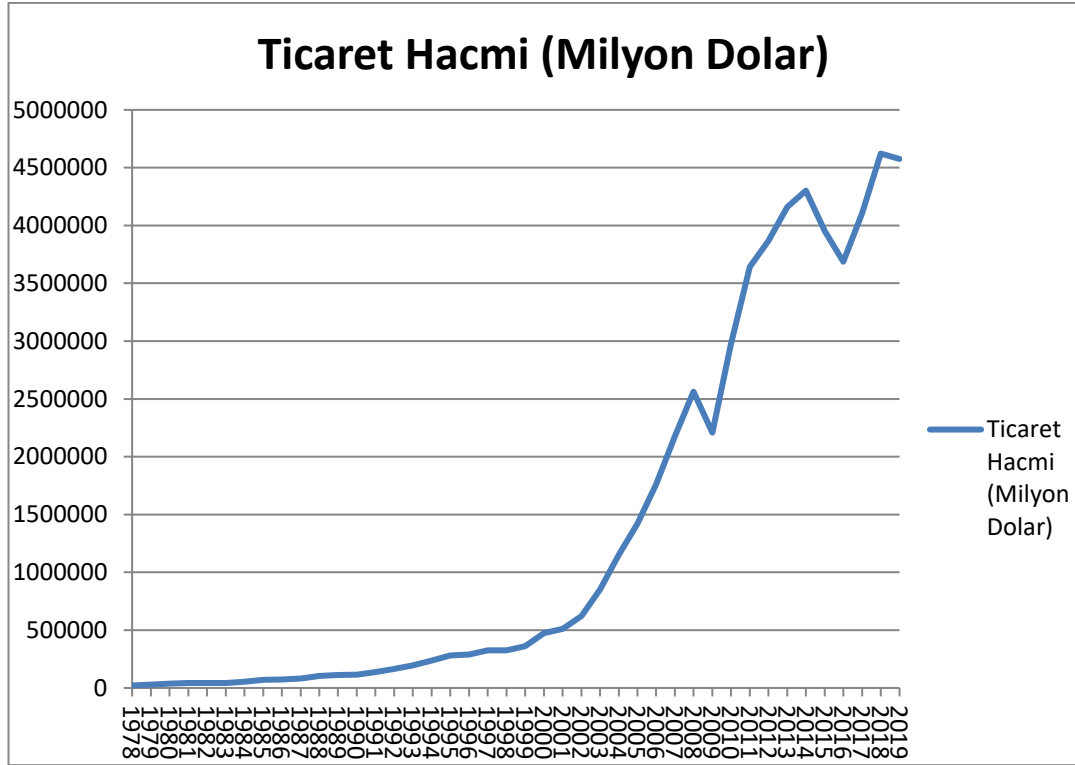
Şekil 12: Çin'in İhracat ve İthalatı (1978-2019) (Milyon Dolar)

Kaynak: WTO, <https://data.wto.org/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

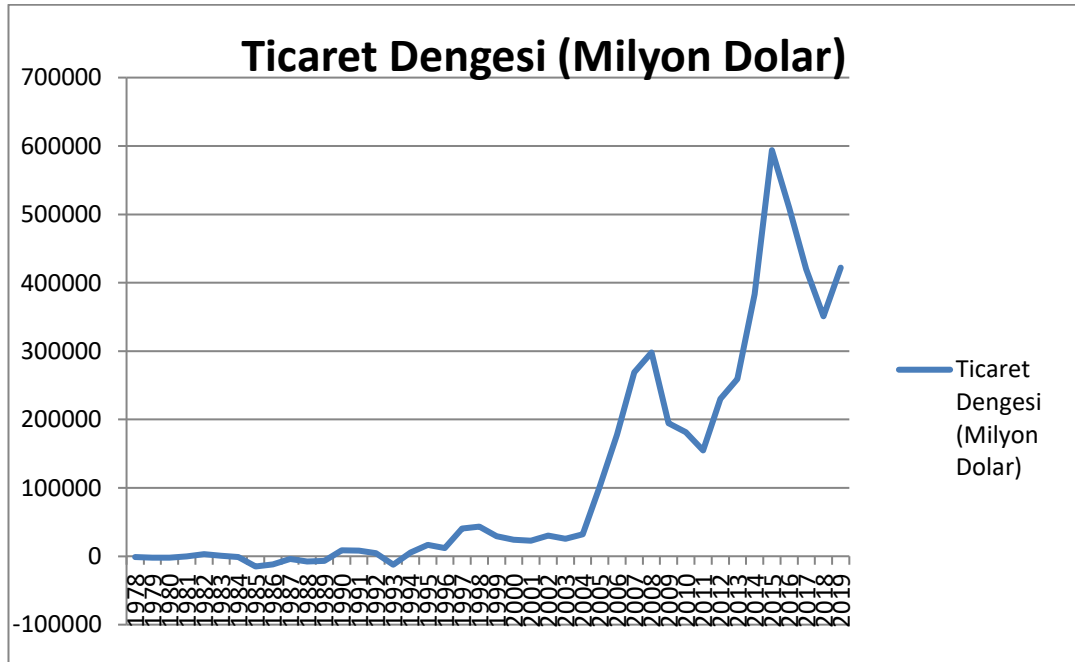
Reform uygulamalarının ilk aşamalarında ihracat ve ithalat belli bir hızda artmıştır. 1994 yılında Renminbi'nin devalüe edilmesinden sonra ihracatta yüksek bir artış meydana gelmiş, vergi indirimlerinin de yapılmasıyla bu artış 1995 yılında da devam etmiştir. (Sandıklı ve Güllü, 2005: 299) Çin'in parasını devalüe etmesiyle uluslararası ticarete belli bir ivme kazansa bile, bunun asıl nedeni ticarete yapmış olduğu yapısal dönüşüm olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında ucuz işgücünün maliyet anlamında bir avantaj yaratması Çin'e önemli bir rekabet gücü katarken ülkeye teknolojinin kolay girişi, üretim kapasitesi ve malların kalitesini de arttırmaktadır. 2000'li yılların başında dünya sıralamasında ithalat ve ihracata ilk 10 ülkenin arasına giren Çin, sonraki süreçte DTÖ üyeliği ile ticaret engellerinin yavaş yavaş kaldırılması, küreselleşme hızının daha da artması ve bu küresel ekonomiye Çin'in entegre olmasıyla ihracat ve ithalat bu yıllardan sonra daha hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 2000 yılında 249 milyar dolar olan ihracat 2019 yılında 2,4 trilyon dolar olmuştur. (Ertekin, 2017a: 179; Li, 2017: 14) (Şekil 12)

Şekil 13: Çin'in Ticaret Hacmi (1978-2019) (Milyon Dolar)

Kaynak: WTO, <https://data.wto.org/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

Şekil 14: Çin'in Ticaret Dengesi (1978-2019) (Milyon Dolar)

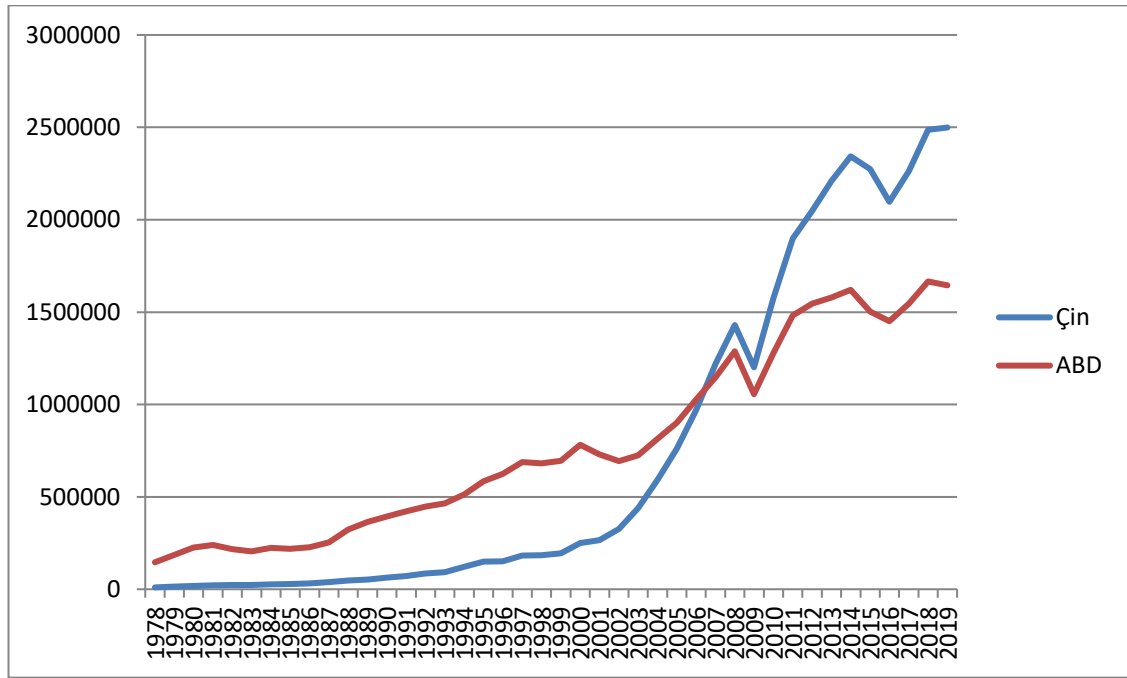

Kaynak: WTO, <https://data.wto.org/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

Çin'in ticaret dengesi 1978'den 2000'lerin başlarına kadar inişli çıkış grafik sergilemekteydi. Reformların başladığı yıllarda az da olsa ticaret açığı veren Çin, DTÖ üyeliğinden sonra doğrudan yabancı yatırımların daha fazla ülkeye gelmesiyle ticaret fazlası veren sayılı ülkelerden biri olmuştur. Son dönemde ticaret dengesinde yaşanan düşüş eğilimi ise ABD ile olan ticaret savaşlarının bir sonucu olarak görmek mümkündür. (Şekil 14)

Şekil 15 : Çin ve ABD'nin İhracat Rakamları (1978-2018)

Kaynak: WTO, <https://data.wto.org/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

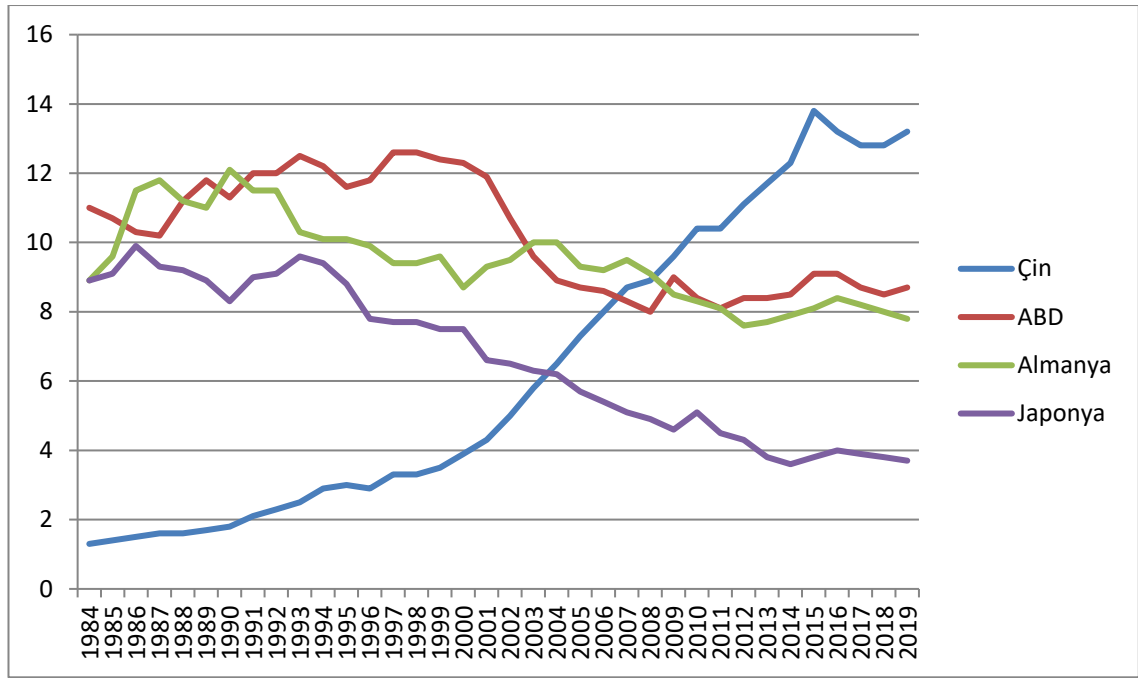
1978 yılında Çin'in ihracat geliri 9,995 Milyar Dolar iken bu rakam 2019 yılında 250 kat atarak 2,4 trilyon Dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ABD ihracatını 11 kat arttırabilmiştir. 1978'de ABD'nin çok gerisinde olan Çin'in piyasa merkezli reformlarla ihracatını arttırmaya başlamıştır. Çin'in DTÖ'ye üye olmasından sonra bu artış daha ivmeli bir şekilde devam etmiş ve 2007 yılında ABD'ye ihracat alanında geride bırakmıştır. (Şekil 15)

Çin'in 1984 yılındaki dünya ticaretindeki payına bakıldığında zaman ABD, Almanya ve Japonya'nın çok gerisindedir. Çin'in 1984'te dünya ticaretindeki payı %1,3 iken 2004 yılına gelindiğinde bu oran %6,5 olmuştur ve Japonya'yı geride bırakmıştır. 2007 yılında

%8,7'lik ticaret payıyla ABD'yi, 2009 yılında %9,6'lık ticaret payıyla Almanya'yı geride bırakmıştır (Şekil 16).

Çin'in genel olarak dış ticaret yapısı ise ithal parçaların ve ara ürünlerin işlenerek nihai ürünlerin ihraç edilmesine dayanır. Söz konusu ithal parçalar ve ara ürünler Asya'daki komşularından ithal edilirken, işlenmiş ürünler ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya'ya ihraç edilir. (Wang, 2016: 89)

Şekil 16: Önemli Ekonomilerin Dünya İhracatındaki Payları (1984-2019) (%)

Kaynak: WTO, <https://www.wto.org/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

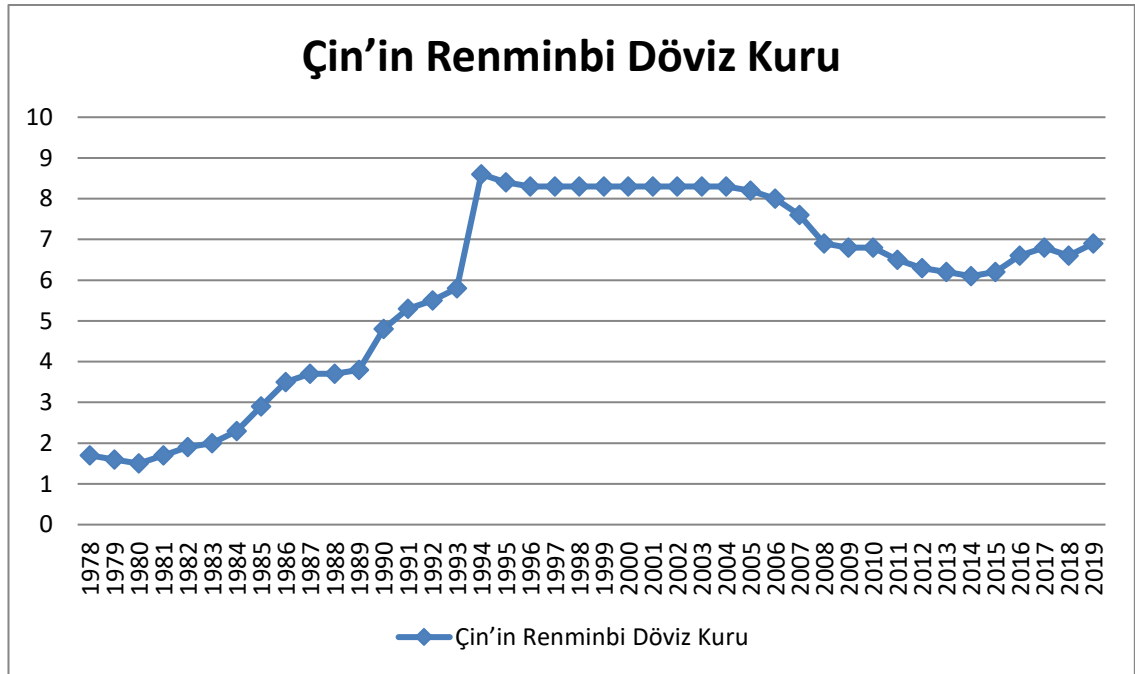
2.1.6 DÖVİZ REZERVLERİ VE FAİZ

Reformların başladığı yıl olan 1978'de 1 Dolar 1,7 Yuan'a karşılık gelmekteydi. 1980'de Yuan %39,2 değer kazanarak 1 Dolar 1,5 Yuan olmuştur. Reformların başladığı ilk dönemlerde Yuan'ın güçlü olmasından dolayı ithalatın artmasına neden olmaktadır bu durum yerli üreticileri güç duruma düşürmekte ve doğrudan yabancı yatırımların artmasına engel olmaktadır. Bu olumsuz durumun üstesinden gelmek isteyen Çin 1980'de döviz kuru sisteminde değişikliğe giderek ikili döviz kuru sistemine geçmiştir. Bu kur politikasında Amerikan Doları'nın değeri baz alınarak belirlenen döviz kuru zaman içinde yerli paranın değeri aşamalı olarak düşürülmüştür. Bu durum sonucunda

Çin ithalat oranları düşerken ihracat oranında artış meydana gelmiştir. (Çeştepe, 2012: 52) Bu sistemde dış ticaret şirketlerinin 1 Dolar 2,8 Yuan olacak şekilde ticaret yapmalarına imkân sağlarken diğer işletmelerin ise daha değerli bir kurdan alım satım yapmaktaydılar. Bunun yanında döviz kontrollerinin gevşetilmesiyle de kur politikasının, ticarete serbestleşmeye katkı sağlanması hedeflenmiştir. (Yılmaz ve Koyuncu, 2005: 49)

Deng Xiaoping tarafından etkisiz olduğu düşünülen ikili döviz kuru sistemi kaldırılmış ve 1994 yılında yabancı dövizlere karşı yeni bir sistem geliştirdiğini açıklayıp Yuan'ı devalüe ederek 1 Dolar 8,3 Yuan'a eşit olacak şekilde sabitlemiştir. Bu şekilde 2005 yılına kadar sabit kalmıştır. Çin'in döviz kuru politikasından dolayı uluslararası camiadan çok ciddi eleştirilerin odak noktası olmuştur. 2005 yılında ise ABD, Çin'in kur politikasının haksız rekabete yol açtığını ileri sürerek suçlamıştır. Bu durum karşısında Çin ise yerli parasını dolar dışındaki farklı para birimlerine endeksleyip kurun düşük oranlarda dalgalanmasına imkân sağlamıştır. Fakat Çin, Yuan'nın hangi para birimlerine endekslediği yönünde hiçbir açıklama yapmamıştır ve yerli parasını spekülatif hareketlere karşı korumuştur. (Sey, 2018: 68)

Şekil 17: Çin'in Renminbi Döviz Kuru (1978-2018)

Kaynak: National Bureau of Statistics of China, China Statistical Yearbook 2020, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/indexeh.htm> (Erişim Tarihi: 21.01.2021)

1994 yılında ise birtakım reformlar yaparak tek kur politikasına geçiş yapılmış ve bu dönemde 1 Dolar 8,6 Yuan'a karşılık geliyordu. Renminbi'nin tekrardan değer kazanmasını önlemek için merkez bankası hızlı bir şekilde döviz rezervleri satın almaya başladı. 1994 yılında 22 milyar dolardan 50 milyar doların üstüne çıkmıştır. 1997 sonunda, 1993'tekinin beş katı kadar bir döviz rezervi elde edilmiştir. Bu dönemde düşük döviz kuru enflasyonu tetikleyerek %24 olmuştur. Bu reform döneminin en yüksek enflasyon oranı olarak kayıtlara geçmiştir. 1997 Asya Finans Krizi'nde Çin'in büyümesi ve ihracatının azalmasının doğal bir sonucu olarak döviz birikimi de azalmıştır. Aradan geçen 5 yıllık bir sürenin sonunda 2002-2003 döneminde Çin tekrardan döviz rezervlerini arttırmaya başlamıştır. 2013 yılında Çin'in dolar rezervleri 3,8 trilyon dolar olarak kaydedilmiştir. İlerleyen süreçte Yuan'ın reel ve nominal değer kayıplarının önüne geçmek isteyen Çin Merkez Bankası döviz piyasasına çok büyük miktarlarda dolar sürerek 2016 yılında Çin'in dolar rezervleri 3,0 trilyon dolara kadar düşmüştür (Steinberg, 2016: 76-79).

Tablo 10: Çin'in Döviz Rezervleri, (1978-2019)

Yıllar	Döviz Rezervi (100 Milyon ABD Doları)
1978	1,67
1988	33,72
1990	110,93
1995	735,97
2000	1.655,74
2005	8.188,72
2006	10.633,44
2007	15.282,49
2008	19.460,30
2009	23.991,52
2010	28.473,38
2011	31.811,48
2012	33.115,89
2013	38.213,15
2014	38.430,18
2015	33.303,62
2016	30.105,17
2017	31.399,49
2018	30.727,12
2019	31.079,24

Kaynak: National Bureau of Statistics of China, China Statistical Yearbook 2020, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/indexeh.htm> (Erişim Tarihi: 21.01.2021)

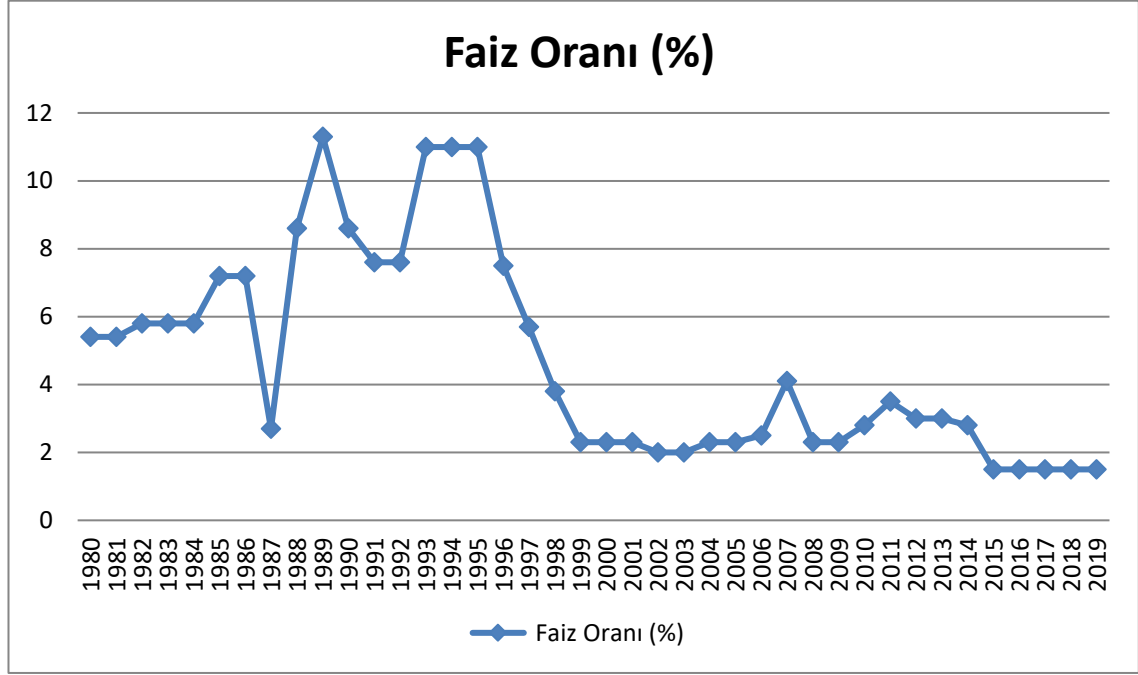
Sonuç olarak Çin 30 yıl boyunca çift basamaklı büyüme kaydettikten sonra 2010'da Japonyayı geçerek dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmuştur. Bu süreçte büyük bir hammadde ve enerji ithalatçı olan Çin, yakın coğrafyasındaki komşularından Avrupa'ya ve Afrika'ya kadar pek çok üretici için temel bir pazar olmuştur. Ayrıca dünyanın fabrikası olarak anılan Çin, büyük miktarlarda ihraç malı imal ederek veya montajını yaparak ticaret fazlası elde etmiştir. Doğal olarak bu fazlalar Çin'i önemli bir kredi sağlayıcı olmasını sağlamıştır. Elde edilen döviz rezervlerinin önemli bir kısmı siyasi-stratejik ve ekonomik açıdan kar getirecek denizaşırı yardımlarda kullanılmıştır. Çin, uygulamış olduğu döviz kuru politikasından dolayı uluslararası piyasalardan baskı görmektedir, fakat uyguladığı döviz kuru politikasıyla ihracatını 1978'den günümüze kadar olan dönemde çok ciddi bir şekilde arttırmıştır. Bu ciddi artış yıllar itibariyle artan döviz rezervlerinde de belli olmaktadır. (Cohen, 2016: 34-35; Li 2017: 53)

Çin 2011 yılında 3 trilyon dolardan fazla ve hemen hemen ülkenin GSYH'sinin yarısı kadar döviz rezervi bulundurmaktaydı. Son 50 yıllık süreçte pek çok ülke ellerinde büyük döviz rezervleri tutmuştur. Fakat Çin diğer ülkeler ile kıyaslandığı zaman çok daha fazla döviz rezervi tutmaktadır. Bu rezervler küresel siyasal iktisat üzerinden de etkileri olmuştur. Çin'in döviz politikası yakın coğrafyasındaki komşularına da yayılmış ve bu ülkelerden birkaçı da rezerv biriktirmeye başlamıştır. Çin'deki rezervlerin büyük bir kısmı ABD tahvillerine yatırıldığından, ABD'deki kredi faizlerini düşürmüş ve konut sektöründeki balonun şişirerek finansal krize katkı sağlamıştır. Ayrıca rezerv amaçlı piyasadan döviz alması ve parasını değerini düşük tutmak için baskın para politikası uygulamasından dolayı ihraç pazarlarında rekabet avantajı sağlaması küresel dengesizliklere yol açmıştır. (Steinberg, 2016, 67-68)

Faizlerin serbestleştirilmesi, Çin'in fiyat reformlarının önemli bir parçasıdır. Çoğu mal ve hizmet piyasada belirlenirken, üretim faktörlerinin fiyatları üzerinde önemli hükümet kontrolleri bulunmaktadır. Çin Halk Bankası (ÇHB) tarafından mevduat oranlarına uygulanan tavanlar, finansal piyasalarda fiyat keşfi üzerinde dikkate değer bir bağlayıcı kısıtlamadır. Para ve tahvil piyasalarındaki faiz oranları ve banka borç verme faiz oranları şu anda piyasada belirlenmiş olsa da bankacılık sektörünün genel finansal aracılıktaki hakimiyeti nedeniyle, seviyeleri ve hareketleri düzenlenmiş mevduat oranları ile sınırlanmaktadır. Çinli yetkililer faiz oranlarının serbest bırakılma hızını artırma

planını açıklarak, orta vadede mevduat tavanının nihai olarak kaldırılması yönündeki beklentileri yükseltti. Şu anda mevduat oranları üzerindeki tavanlar, Çin Merkez Bankası tarafından idari emirler aracılığıyla uygulanmaktadır. (He, vd, 2015: 255-256)

Şekil 18: Çin'in Reel Faiz Oranları (1980-2019)

Kaynak: The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.DPST?locations=CN> (Erişim Tarihi: 21.06.2020)

Özellikle 2004'ten sonra, düşük faiz politikası gelir ve tüketim artışını ciddi şekilde engellemiş ve ekonomik büyümede dengesizliğe yol açmıştır; Lardy, düşük faiz oranlarının banka kredisine olan aşırı talebe yol açtığını ve Çin Halk Bankası'nın miktar kontrol önlemleri almaya zorladığını söylemektedir. (Gongsheng, 2018: 2)

Çin 2006-2007 döneminde sıkı para politikası uygulamıştır ve ekonominin aşırı ısınmasını önlemek amacıyla resmi faiz oranlarını 8 kez yükseltmiştir. 2008'de ise enflasyon oranlarının azalmaya başlamasıyla para politikasında gevşemeler meydana gelmiştir. (DEİK: 2009: 6)

Çin, para piyasası oranları, tahvil piyasası oranları ve döviz mevduatı ve kredi faiz oranları üzerindeki kontrolleri kaldırdıktan sonra, Temmuz 2013'te borç verme faiz oranlarının kontrolünü gevşetmiş ve Ekim 2015'te mevduat faizlerindeki tavanı kaldırmıştır. Bu nedenle Çin, piyasaya dayalı faiz oranı reformu sürecinde önemli bir

dönüm noktası olan faiz oranları ile ilgili düzenlemeleri temel olarak kaldırmıştır. (Gongsheng ,2018: 9)

Genel olarak bakıldığı zaman 1995'ten itibaren Çin'de düşük ve belli bir çizgide ilerleyen bir faiz oranının olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun piyasalarda riskin düşük olmasına neden olarak yatırımların artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi tetikleyip yeni yatırım alanlarının açılmasını sağlamaktadır.

2.2.ÇİN'İN GEÇİŞ ÖNCESİ ULUSLARARASI TİCARET SİSTEMİ

Mao döneminde Çin'in dış ticareti 12 Dış Ticaret Kurumu (DTK) tarafından idare edilmekteydi. Bu kurumlar kendi alanlarında tekel olarak faaliyet göstermekteydiler. Dış Ticaret Bakanlığı tarafından yapılacak olan ihracat ve ithalat yıllık olarak belirlenmekte ve bu belirlenen plan bakanlık tarafından yönetilmekteydi. DTK'lar plan dâhilinde bakanlık tarafından kontrol edilerek ihracatı ve ithalatı gerçekleştirmekteydi. Yapılan bu dış ticaret Çin'in ekonomik anlamda dış dünyadan kısmi olarak izole olması anlamına gelmektedir (Melemen, 2007: 76).

1978'den önce Çin'in dış ticaret rejimi, sosyalist sanayileşmenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmıştı. Sanayileşme için gerekli olan modern teknolojilerin ve hammaddelerin ithalatını karşılamak için ihracat kazançları kullanılmaktaydı. Yıllık yatırım planı, ithalatın büyüklüğü ve dolayısıyla bu ithalatı finanse etmek için gereken ihracat hacmini belirleyen ticaret planı, merkezi hükümet tarafından dikte edilmekteydi. Planın yerine getirilmesini garanti altına almak için Çin hükümeti, tüm ihracatı, ithalatı, fiyatları ve döviz kurlarını doğrudan kontrol eden kurumlar kurmuştur. DTK'lar merkezi hükümetin ticaret planını uygulamakla sorumlu oldukları gibi yerli üreticilerden ihracata konu olan malları satın alırken, ithal edilen malları da iç piyasa dağıtmaktaydı. Elde edilen karlar devlete devredilirken, zarar edilmesi durumunda da devlet tarafından bu zarar karşılanmaktaydı. 1978'de reform döneminin başlangıcına kadar bu ticaret sistemi çok fazla değişmedi. Kısacası bu ticaret rejimi yapılacak olan ithalat için gerekli olan finansmanın ihracat yoluyla karşılanmasına dayanmaktaydı. (Lichtenstein, 2000: 875)

Çin ekonomisi reform öncesi dönemde her zaman kapalı bir ekonomi değildi. 1949'dan 1960'a kadar ki dönemde Çin, Sovyet bloğundan gelen ticaret ve yardımlara açıktı. 1950'lerde Çin, ekonomisini Pasifik ticaretine tamamen kapattı ve ticaretini

Sovyetler Birliği'ne doğru yönlendirdi. 1952-1960 arası dönemde ticaretinin %48'i Sovyetler Birliği ile yapılırken geri kalanı Komünist Parti liderliğindeki ölkelerle yapılmaktaydı. Çin bu dönemde, çelik ve dizel yakıt gibi endüstriyel malzemelerin yanı sıra makineler ithal ederken tekstil ve gıda ürünleri ihraç etmiştir. Ticaret açığı verdiği bu dönemde, açığın kapatılması için Sovyetler Birliği'nden borçlanılmıştır. BİA döneminde Çin'de yatırımların artmasıyla artan makine talebinden dolayı Sovyet Bloğu ile ticaret açığı artmıştır. (Naughton, 2007: 379)

BİA dönemi sonrasında yaşanan ekonomik kriz ve felakete dönüşen kıtlık ile Çin ekonomisi, farklı bir döneme girmiş ve uluslararası ekonomiden kendisini yavaş yavaş izole etmeye başlamıştır. Sanayi malı ithalatı keskin bir şekilde azaltılıp kıtlıktan dolayı ihtiyaç duyulan tahıl ithal edilmiştir. 1970'li yılların başlarında kendi kendine yeterlilik stratejisi, Çin'in dünya ekonomisindeki payının azalmasına neden olmuştur. 1970-1971'de ticaret hacmi GSYİH'nın sadece %5'i oluşturmaktaydı. Bu dönemde Hong Kong Çin'in önemli bir ihracat pazarıydı. Ayrıca Avustralya, Kanada ve Arjantin de tahıl ihracatında Çin'in önemli müşterileriydi. Kritik endüstriyel malzeme ve teknolojinin ithal edilebilmesi için mevcut dövizlerin dikkatli bir şekilde kullanılması gerekiyordu. Çin'in Sovyetler Birliği'nden teknolojik alım yapmayı durdurmasıyla bu açığını Japonya ve Avrupa ile kapatmaya çalışmıştır. (Naughton, 2007: 379-380)

Kültür Devrimi döneminde ekonomik olarak toparlanmaya başlayan Çin, özellikle tekstil ürünleri gibi hafif tüketim mallarının ihracatı artmaya başlamıştır. Ayrıca Çin'in petrol üretimi bu dönemde hızla artmaya başlamış ve ihracatta önemli bir döviz girişi sağlamıştır. Artan döviz ile birlikte teknoloji alımları da artmaya başlamıştır. Bu süreç 1978 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. (Naughton, 2007: 380)

2.3.ÇİN'İN MERKEZİ PLANLAMADAN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ REFORMLARI

2.3.1.TARIMSAL REFORMLAR

Mao döneminin bitmesiyle başlayan Deng döneminde; ekonomik sektörler değerlendirildiğinde tarım sektörünün zayıf olduğu görülmekteydi. Komünist Parti en fazla enerji ve çabayı, tarım sektörünün mümkün olan en kısa sürede çok hızlı bir şekilde gelişmesi için kullanmıştır. Çin ekonomisi reformların ilk aşamasında tarım sektöründe uygulamaya konan verimsiz uygulamalara son vererek, verimlilik artışını sağlamak ve kendi kendine yetebilen bir Çin oluşturmayı hedeflemiştir. Bu hedefleri desteklemesi açısından ise tarım ürünlerinin alım fiyatlarının artışı sağlanmış, tüketimin arttırılmasını için teşviklerde bulunulmuştur. Yerel sanayi sektörünün gelişmesi ve bunun yanında kır ve kent bölgeleri arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve bu hususla uzmanlaşmanın sağlanması, ticari fuarların üzerindeki birtakım kısıtlamaların gevşetilmesi ve çiftliklerin merkezi olan bir organizasyon biçiminde örgütlenmesi tercih edildi. Sermaye ve teknoloji açığının kapatılması hususunda yabancı yatırımların ve teknolojinin ülkeye getirilmesi, piyasa merkezli reformların daha kolay uygulanması ve ihracatın arttırılması için Özel Ekonomik Bölgelerin oluşturulması bu dönem için birincil politikalar olarak belirlenmiştir (Coase ve Wang, 2015: 84; Ertekin, 2017a: 57).

Tarımsal reformların başlangıcında, Mao döneminde uygulanan kendi kendine yeterlilik politikasının kayıplarını azaltmak ve piyasa mekanizmasını aktif edebilmek amacıyla tahıl ithalatının yapılması serbest bırakıldı. Ayrıca tarımsal ürün kotaları ve planlamaya dahil edilen ürünlerin sayısı azaltılırken, tarımsal ürünlerin bölgeler arası özel ticareti üzerindeki kısıtlamalar gevşetilmiştir. Stratejik bir öneme sahip olan ve Çin'in karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu pamuk'un tarımsal faaliyet yapılan arazileri arttırılarak, pamuk üretimini teşvik etmek için bir takım özel politikalar uygulandı. Genel olarak tarım sektöründe yapılan reformların en önemli amacı devletin rolünü azaltmak olmuştur ve piyasanın tarımsal üretime rehberlik etme işlevinin arttırılması hedeflemiştir. 1978-1984 yılları arasında verimlilik ve ürün çeşitliliği önemli ölçüde artmıştır. 1978'de

toplam ekilen alan 9,6 ilen 1984'te bu oran 13,4 olmuştur (Lin, 1992: 39; Arrighi, 2010: 362).

1985'in başlangıcında, hükümetin tarımda artık zorunlu planlar koymayacağını ve zorunlu satın alma kotalarının yerine devlet ile çiftçiler arasında satın alma sözleşmelerinin olacağını açıklamıştır. Piyasa odaklı reformlar, hükümet cephesinden kontrol kaybına ilişkin endişeler yaratmıştır. Bu endişeler 1980'lerin başında yaygın olarak rapor edilmiştir. Bu dönemde tarımsal alanda yaşanan başarı, endişeleri boşa çıkarmıştır. Fakat ilerleyen süreçte tarımsal alanda çıktı miktarında azalma yaşanmıştır. Bu azalma sonucunda 1991 yılına kadar devlet, tarım sektörüne aktif olarak müdahalede bulunmuştur. (Lin, 1992: 39)

Tarım sektöründe yapılan kurumsal reformlara bakılacak olursa, Mao döneminde oluşturulan komün sisteminin genel itibarıyla başarısızlığa uğramasının bir sonucu olarak bedavacılık sorunundan kaynaklanan düşük bir verimlilik söz konusuydu. Kırsal reformların gerçekleştirilmesinde hükümetin ya da liderin herhangi bir çabasından ziyade çiftçilerin kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak istemesinden dolayı olmuştur. Bu anlamda "Hane Halkı Sorumluluk" (HSS) sistemi hayata geçirildi. Aslında bakıldığı zaman hükümet bu değişimi istememiştir. Mao döneminde herhangi bir tarımsal faaliyet, oluşturulan üretim ekibi biçiminde organize olmaktaydı. Bu organizasyon biçiminde çalışmanın ödüllendirilmesi şeffaf bir şekilde yapılamamış ve genel olarak herkese eşit olarak paylaşılması çalışanların çalışma isteklerinin düşük olmasına neden olmaktaydı. (Ertekin, 2017a: 65-66)

Reform öncesi dönemde tarımda 20 ila 30 haneden oluşan üretim ekipleri bulunmaktaydı. Bu sistemde tarımsal üretimin değerlendirilmesi zor olduğundan, komünlerde çalışan işçilerin çalışma teşvikleri düşüktü. Tarımsal kolektif üretim sisteminden Hane Halkı Sorumluluk sistemine geçiş hükümet tarafından tasarlanmamıştı. Başlangıçta hükümet kolektif yapılı tarım sisteminin sosyalist düşünceye aykırı olacağını düşündüğünden toprakların bireysel aileler arasında bölüneceği fikrine karşı çıkmıştır ve bu uygulamayı açıkça yasaklamıştır. Fakat ilerleyen süreçte küçük gizli bir grup HSS'yi uygulamaya koydu, ardından yereldeki yöneticiler inisiyatifini doğrultusunda az sayıdaki üretim ekibi sözleşmeli toprak, kaynaklar ve bireysel ailelere uygulanan üretim kotalarının denemesiyle sistemin dışına yavaş yavaş çıkmıştır. Merkezi hükümet daha

sonra bu yeni tarım biçiminin varlığını kabul etmesine rağmen bunun yoksul bölgelerle sınırlı olmasını şartını getirdiler. Fakat bu kısıtlama pek çok bölgede görmezden gelindi. 1983'ün sonunda, üretim ekiplerinin %93'ü HSS'yi benimsemişti. Böylece Çin tarımının, kurumsal yapısındaki değişim temel ekonomik güçlere tepki olarak kendiliğinden gelişti ve HSS tarımdaki tek aktör haline geldi. İki sistem kendi içinde karşılaştırıldığında ise HSS'nin çok daha verimli olduğu anlaşıldı. Daha sonra Deng Xioping, HSS'nin faydalarını fark ederek bu uygulamayı bir devlet politikası haline getirdi. Komün sistemi içerisinde çalışan işçiler buralarda çalışmak yerine, kendi topraklarını ekip biçebileceği için HSS sistemi hızlı bir şekilde yayıldı. (Lin, 1992: 37; Coase ve Wang, 2015:107)

HSS'yi tanımlamak gerekirse komün arazileri üzerinde üretim yapan işçilere, araziye bireysel aileler arasında özelleştirilmesidir. Bununla birlikte resmî açıklama, arazinin hâlâ kamuya ait olduğu ve mülkiyetin sadece sözleşme yoluyla ayrılması yönündeydi. Bu şekilde çiftçiler bağımsız olarak faaliyet gösteren ve kendi kar ve zararlarından sorumlu üreticiler haline gelmişlerdi. Bu açıdan bakıldığı zaman çiftçileri üretim yapmaları konusunda ciddi bir şekilde teşvik ederken arazilerin hala kamu mülkiyetinde olması sosyalist düşünceye de aykırılık doğurmamaktaydı. Böylece sistem geniş bir uygulanabilirlik alanı buldu ve tarımsal üretim canlılık kazandı. Yoksul dağlık bölgelerde hala büyük zorluklar olmasına rağmen, tüm ülkeyi uzun süre rahatsız eden insanların beslenme sorununu temel olarak çözüme kavuşmuştur (Qi, 2004: 80; Arrighi, 2010: 362).

HSS sisteminde çalışanlar üretimden sorumlu oldukları kadar gelirin bölüşülmesi konusunda da sorumluydular. Bunun yanında tarımsal üretimden elde edilen çıktılar belirli bir kota dahilinde merkezi hükümete aktarmaktaydı. Kota ve vergi yükümlülüklerini karşılayan aileler ellerinde kalan ürünleri ise serbest piyasada satma konusunda özgürdüler. Merkezi hükümet ve aileler arasında tesis edilen bu sistemi feodal anlamda bir kira sözleşmesine benzetmek mümkündür. Mao döneminde oluşturulan tarımsal faaliyet düzeni olan komün sistemi, HSS'nin hayata geçirilmesiyle birlikte yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Başlangıç aşamasında bu sözleşmeler 1 yıllık bir süreyle verilmiş ise de 1984 yılında bu süre 15 yıla kadar uzatılmış, 1998'de ise 30 yıla çıkarılmıştır. HSS'nin bu şekilde olmasının bir sonucu olarak araziler üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkının söz konusu olmaması, herhangi bir arazi piyasasının oluşmasını

engellemiştir. Toprağın kullanımı ortak mülkiyet esasına dayalı olması ve çiftçilerin hedeflenen üretimi gerçekleştirmek için toprağın kullanım hakkına sahip olması söz konusu olsa da bu durum tarımda üretimin özelleştirilmesi anlamına gelmektedir. (Özsoylu, 2006: 31; Gökten, 2009: 219-220; Oktay, 2019: 62; Li, 2017: 30-31)

Yapılan reformlar neticesinde gıda ürünlerinin artan çıktısı, piyasa ekonomisine karşı görüşte olan Komünist Parti yöneticilerinin ideolojik düşüncelerinde değişim olmuştur. 1981 yılında köylülerin neredeyse %45'i, 1983 yılında ise de %98'i piyasada satılmakta olan tarım ürünleri, kolektif arazilerde yeni sistemin prensipleri çerçevesinde üretilmekteydi. Teoride bakıldığı zaman tarım arazileri hala devletin mülkiyetinde olmasına rağmen gerçekte kullanım hakkı için sözleşmeli bir özel mülkiyet söz konusuydu. Genel olarak üretilen ürünlerin çıktılarına bakıldığı zamansa ciddi bir artış görülmektedir. (Ertekin, 2017a: 68) Reformların başladığı yıldan 1983 yılını kapsayan dönemde, tarım sektöründe yıllık bazda %7 oranında bir büyüme yakalanmıştır. Bu anlamda Mao dönemindeki tarımsal büyümeyi geride bıraktığını söylememiz mümkündür. Bunun yanında çiftçilerin gelirlerinde bir artış meydana gelmiş ve kırsal kesimdeki çiftçilerin gelirleri 2 kat artmıştır. Bu başarılar ekonomik olduğu kadar siyasi anlamda da önemlidir. Tarım sektöründe yakalanan başarı piyasa odaklı reformların yapılması konusunda hükümetin elini güçlendirmiştir. (Bromley ve Yao, 2006: 89; Oktay, 2019: 63)

Çin hükümeti 22 Aralık 1978'de tarımsal faaliyetlerin etkinliği arttırmak için önemli karar almıştır; Tarım ürünlerinin üretilmesinde ürünlerin çıktı miktarını arttırmayı teşvik etmek için tahıl alım fiyatlarında %20'lik (kota üstü yapılan alımlarda ise ek %50) gibi bir reel artış yapılmış. Çiftçilerin maliyetlerini düşürmek ve karlarını arttırmak amacıyla da tarımsal girdilerin (tarım makineleri, gübre, tarımsal ilaç ve benzeri) fiyatlarında %10 ila %15 arasında bir azalma sağlanmıştır. Ayrıca diğer tarım ürünlerinde de alım fiyatları arttırılmıştır. 1993 yılında tahıl ürünlerinde ve pamukta çiftçilerle yapılan sözleşmelerde fiyatlar iki kat arttırılmıştır (Jiang, 2013: 175; Tokathoğlu, 2006: 107; Coase ve Wang, 2015: 84). Alınan bu kararlarla azalan kısıtlamalar sayesinde artan verimlilik, ormancılık ve balıkçılık gibi sektörlerinde gelişmesinin önünü açmıştır. Ayrıca pek çok farklı sektörde faaliyet gösteren Köy ve Kasaba İşletmeleri'nin (KKİ) kurulmasıyla da tarımsal organizasyonun örgütlenmesine büyük katkı sağlamıştır.

Üretimde ciddi artışlar sağlamanın ve GSMH’de önemli bir pay sahibi olmasının yanında büyük bir istihdam ortamı da yaratmıştır. (Öz, 2006: 3-4)

Tarım reformlarının ilk dönemlerinde üretim anlamında başarı sağlandığını söylemek mümkündür. İlerleyen dönemde tarım sektöründe zorunlu üretim planından vazgeçilmiş ve üretim kotalarının yerine satın alma sözleşmeleri uygulamaya koyulmuştur. Bu uygulama ile tarım sektörünün pazar payının arttığı görülmektedir. Tabii bu durum ürünlerin talep ve arz fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuştur. İkinci aşamada piyasa ekonomisinin tarım sektöründeki rolünün daha da artırılması planlanmıştır. Bu anlamda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünlerin üretilmesi ve uzmanlaşılması yönünde çaba sarf edilmiştir. Çiftçiler ekonomik faaliyetlerini devlet tarafından planlanan görevlere göre değil, piyasa talebine göre düzenlemeye başladılar. (Qi, 2004: 81; Lin, 1992: 39)

Komün sisteminin tasfiyesi çiftçileri üretim baskısından kurtararak, çiftçilerin kendi yaşamlarıyla ilgili kararları özgürce almasını sağlamış ve ticareti ve özel girişimciliği Çin kırsalına getirmiştir. 2000’li yılların başlarında tarım ürünlerinde alım-satımının yaklaşık %95’i piyasa prensiplerine göre yapılmaktaydı. Devam eden süreçte merkezi hükümet tarafından yapılan müdahalelerin azalmasıyla çiftçilerin, tarım ürünlerinin üretilmesinde gerekli olan girdiyi elde etme konusunda daha serbest hareket etmişlerdir. Elde edilen ürünlerin alımlarında ise hükümet kuruluşları ana alıcı olarak hala bulunmaktaydılar. Bunun yanında Çin’in kendi kırsal pazarlarında çiftçiler ürünlerini satmaya devam etmişlerdir. Fakat ürünleri dış piyasalarda satmalarına imkânı yoktu. Bunu “Devlet Ticaret İşletmeleri” 90’lı yıllarda tek başına gerçekleştirmekteydi. Dış ticaret alanında yapılan düzenlemeler çerçevesinde bu alanda da serbestlik getirilmiştir. Bu durum çiftçilerin üretim tercihlerinin değişmesine neden olmuştur. İhraç edilmesi durumunda daha fazla getiri elde ihtimali olan bitki ve sebzeleri üretmeye başlamışlardır. 2005 yılında kırsal kesimde tarımsal üretim yapan yaklaşık 900 milyon insanın üzerinde ağır bir yük olarak bulunan tarımsal vergi kaldırılmıştır. Kaldırılan bu vergiyle merkezi hükümet kıyı kentleri ile kırsal alanlar arasında artan gelir ve refah farkının önüne geçmeyi hedeflemiştir. (Ertekin, 2017a: 88; Gökten, 2009: 240-241; Coase ve Wang, 2015:111)

2.3.2. DEVLET İŞLETMELERİ REFORMU

Mao Döneminde kırsal alanda sanayileşmeyi sağlamak amacıyla BİA döneminde kurulan ve “Komün ve Birlik İşletmesi” olarak adlandırılan bu kuruluşlar reform döneminde bir bütün halinde örgütlenme biçimi revize edilerek “Kasaba ve Köy İşletmeleri” (KKİ) adını almıştır. Reform öncesi dönemde bu işletmeler demir-çelik, hidroelektrik, suni gübre ve tarımsal faaliyetler için kullanılacak olan araç-gereçler ve çimento üretimini gerçekleştirmek üzere sınırlandırılmıştır. Bu işletmeler sadece buldukları yere yakın olan alanlardan hammadde teminini sağlayabilmekteydiler ve o bölgede üretim ve satış faaliyetlerini gerçekleştirebiliyorlardı. Reformlarla birlikte bu engeller kaldırılınca tüketim malları üzerine yoğunlaşarak bu mallar üzerinde üretim yapmaya ve faaliyet alanlarını da ülke çapında gerçekleştirmeye başlamıştır. Reformların başlangıcında sanayi üretiminin yaklaşık %9’unu üretirken, 1984 yılına geldiğimizde ise bu oran %16’lara kadar yükselmiştir. Ayrıca kırsal üretimdeki GSMH’deki payı %24’ten %33’e, bünyesinde bulunan işgücü de %9’dan yaklaşık olarak %14’lere kadar yükselmiştir. Kırsal alandaki işgücünün bol olmasından dolayı işgücü maliyetleri azalmıştır. Sonuç olarak KKİ’lerin yüksek karlara ulaşmasına neden olmuş, bu da elde edilen karların yeni yatırımların yapılmasının önünü açmıştır. HSS’nin başarı olmasının bir sonucu olarak artan verimlilik ve tasarruf, işgücü arttığının ortaya çıkmasına neden olmuş, ortaya çıkan bu işgücü artışı KKİ’de değerlendirilmesiyle kentlerde oluşabilecek olan göç baskısının önüne geçilmiştir. (Ertekin, 2017a: 70-71; Oktay, 2019: 70)

KKİ’lerin organizasyon biçiminin değişmesi ve piyasa odaklı bir yapılanma haline geldiği ilk dönemlerde tarım sektörünün bir tamamlayıcı olarak görülmüştür. KKİ’lerin gelişmesiyle ve geçirmiş olduğu dönüşüm, tarımsal reformlar ve kırsal sanayileşmeyle desteklemiştir. Hatta kırsal alanda HSS’nin tetiklediği pazar odaklı kırsal reform, KKİ’lerin gelişimini kolaylaştırmıştır. Reformun ilk 20 yılında Çin ekonomisinde özel sektörün oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. KKİ’lerin gelişme ile de kendisine bağlı olan sektörlerin canlanmasını sağlamıştır. Yaşanan bu canlılık kırsal kesimde sosyo-ekonomik değişiklikleri tetiklemiştir. İlerleyen süreçte Çin ekonomisinde KKİ’ler ikinci büyük sektörü olmuştur. Kısacası HSS ile organize edilen kırsal reform, Çin’in tarımında ve Çin KKİ’lerinin yükselmesinde önemli gelişmelere yol açmıştır. (Qi, 2004: 82-83; Coase ve Wang, 2015: 111; Arrighi, 2010: 364-365)

KKİ'ler genel olarak bakıldığı zaman tekstil ve gıda gibi daha çok emek ve kaynakların yoğun olarak kullanıldığı sektörlerde uzmanlaşmışlardır. Hatta dış piyasalarda üretim yapmayı hedefleyerek Çin ekonomisinin dışa açılmasında ve DYSY'yi çekme konusunda önemli bir rol üstlenmiştir ve hemen hemen bütün sektörlerde şirket sayılarının artmasını sağlamıştır. Piyasadaki pazar paylarını arttırmak için üretim tesislerinin geliştirmelerine yol açmıştır. Ayrıca rekabet ortamının getirmiş olduğu kaliteli ürün üretme bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu anlamda reformların başlangıcında büyüme ve sanayileşmenin itici gücü olmuşlardır. Bu işletmelerde çalışanların sayısı 1978'de 28 milyon iken 1996'da 135 milyon olmuştur. Yine aynı dönem içinde GSYİH içerisindeki pay %6'dan %26'ya yükselmiştir. 1990'lı yıllarda Çin ihracatının neredeyse %40'ını gerçekleştiriyorlardı. Çin ekonomisinin uluslararası ticaretinin gelişmesi ve dış yatırımların önündeki engellerin kaldırılmasıyla da uzun yıllar fakir olan nüfusun büyük bir kısmının yaşam standartlarını yükseltmiştir. Ayrıca ilerideki dönemlerde yapılacak olan reformlara da zemin hazırlamış oldu (Coase ve Wang, 2015: 114; Tung, 2005: 3; Arrighi, 2010: 363).

KKİ'ler, hammaddeye, enerjiye, kredi ve tüketici piyasalarına erişim konusunda devlete ait girişimlere göre dezavantajlı konumda olması ve pek çok ayrımcı politikaya maruz kalmasına rağmen devlete ait işlemler ile karşılaştırıldığında üretkenlik, verimlilik ve büyüme bakımından dikkat çekici bir performans göstermiştir. KKİ'lerin bürokrasiden uzak olması, üretim planlamalarında herhangi bir kısıtlama olmamasından dolayı üretimlerini piyasa mekanizmasına göre gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Ayrıca serbest piyasaya hızlı bir şekilde adapte olmuşlardır. Çin tarımının modernleşmesi ve sanayileşmesine önemli katkıda bulunan KKİ'lerin, hemen hemen bütün endüstrilere girmesine merkezi hükümet tarafından izin verilmiş ve başarılı performanslarından dolayı ilerleyen dönemde vergi indirimleri, banka kredilerine kolayca erişim ve mali teşvikler verilmiştir. (Coase ve Wang, 2015: 114-116, 163)

1990'da KKİ'lerin kolektif mülkiyeti ilçede ya da köyde yaşayan insanlara devredildi. Fakat yönetici çıkarma ve atama yetkileri ise yerel hükümete verildi. Yerel yönetimler de istedikleri takdirde bu yetkiyi bir hükümet organına havale edebilecekti. Bu dönemde ayrıca KKİ'lerin elde etmiş olduğu karların nereye ve nasıl harcanacağı yasa ile düzenlendi. Karın yarısından fazlası girişimin kendi bünyesinde üretimin

modernleştirilmesine, refah yardımlarına ve geriye kalan payın da tarımsal alt yapıya, teknoloji hizmetlerine, kamusal refaha ve yeni girişimlere ayrılmıştır (Arrighi, 2010: 364)

Çin’de devlet işletmeleri reformu, ekonomik reformlara kademeli yaklaşımın iyi bir örneğidir. Tarımda içten gelen talepler doğrultusunda yapılan reformlarının aksine devlete ait işletmelerin reformlarında Çin hükümetinin büyük çabası olduğu görülmektedir. Genel hatları itibariyle dört ana aşamada gelişen reformlarda ilerlendikçe hükümetin devlete ait işletmeler üzerinde hâkimiyet azalmış ve bu işletmeler daha da serbestleşmiştir. İlk aşama olarak 1979-1983 tarihlerini baz alınmaktadır. Bu dönem içerisinde devlete ait işletmelerde merkezi hükümetin direktifleri üzerinden alınan kararların uygulanması yerine üretim ve satış planlarının yapılması ve yatırım kararlarının alınması konularında serbestlik verilmiştir. Öncelikle bu serbestliklerin verilmesi deneme yanılma yöntemine dayanacak şekilde başlangıçta Sichuan Eyaleti’nde 6 işletme ile sınırlandırılmıştır. 1980’de olumlu dönütler almasının bir sonucu olarak merkezi hükümet 6600 sanayi işletmesine yukarı bahsedilen serbest karar alma özgürlüğü vermiştir. Bu o dönem itibariyle sanayi işletmelerinin yaklaşık olarak %45’ine denk gelmekteydi. İhracatta yer alan işletmeler de döviz kazançlarının bir kısmını kendi takdirine bağlı olarak kullanmak üzere ellerinde tutmalarına izin verildi. (Chow, 2004: 130; Lin, 2004: 13-14; Jiang, 2013: 159)

Mao’nun, her yerel birimin kendi kendine yeten bir ekonomik yapı oluşturma çabası sanayide parçalı bir yapı oluşmasına neden olmuştur. Bu durum devlete ait girişimlerin çok fazla sayıda olmasına fakat küçük ölçekte olmasına yol açmıştır. Aynı sanayi kolunda tedarikçi ve alıcı işletmeler dahi çok nadir olarak birbirleriyle etkileşim halindeydi. Firmaların birbirleriyle olan iletişimleri ise doğrudan merkezi hükümet tarafından yönetilmekteydi. Bu durum kırtasiyeciliğe ve katılığı neden olduğundan yapısal bir sorun arz etmekteydi. Bu sorunun çözülmesi için merkezi hükümet 1980’de devlete ait girişimlerin birleştirilmesi yönünde çaba sarf etti (Coase ve Wang, 2015: 96-97).

İkinci aşama olarak 1984 ila 1986 yılları arasına baktığımızda ise bu dönemde işletmelerin kazanç ve kayıplarının ve bunların merkezi hükümete yansıtılması

konusundaki mali yükümlülüklerin şekillendirilmesi ve bu işletmelerin piyasa etkilerine maruz kalmasına yönelik atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda işletmeler vergi yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra ellerinde kar olarak tuttıkları parayı kendi hesaplarında tutmalarına izin verildi, bu sayede işletmelerin mali açıdan da serbest olmasının önü açılmış oldu. Ayrıca 1983'te elde edilen kar üzerinden de merkezi hükümet vergi almıştır. Getirilen bu yenilik ile karların bütçeye aktarılması hususu sona ermiş oldu. Elde tutulan karlar sadece üretim ölçeğinin geliştirilmesinde ya da yeni yatırımların yapılmasında kullanılmadı aynı zamanda işletmelerde çalışan işçilere ikramiye olarak verildi ya da sosyal refah için bir fon oluşturuldu. Ayrıca tarım reformunda çiftçilere uygulanan üretim kotası dahilinde ürünlerinin merkezi hükümete aktarılması ve kalan ürünleri ise çiftçilerin serbest piyasada satmalarına izin verilmesi benzeyen bir yöntem, devlete ait işletmelerde de uygulanmıştır. O da şu ki belli bir kota dahilinde ürünlerin devlete satılmasından sonra elde kalan ürünleri piyasada satmalarına izin verilmesi anlamına gelmekteydi. Karar alma serbestisinin sağlanmasıyla, rekabet ortamına maruz kalmalarından dolayı girişimlerin üretimi ve verimliliği artmıştır. Bu durum uzun bir süredir ücretlerinde herhangi bir artış yaşamayan işçilerin ücretlerine artış olarak yansımıştır (Chow, 2004: 130; Lin, 2004: 14; Gökten, 2009: 256; Coase ve Wang, 2015: 98). Bu anlamda bakıldığında zaman 1985 yılında KİT'lerin devlet bütçesi içerisinde payı %24 oranlarında iken bu oran 1993 yılına gelindiğinde ise %6'lara kadar düşmüş, öz sermaye payları da %47'den %62'lere kadar yükselmiştir (Kızıltan, 2003: 55).

Üçüncü aşama olan 1987 ila 1992 yılları arasına gelindiğinde ise işletmelerdeki yöneticilerin yetki ve sorumluluklarını açıklığa kavuşturmaya çalışan sözleşme sorumluluk sistemi (SSS) resmileştirilmiş aynı zamanda yöneticilerin sorumlulukları da ayrıntılandırılmıştır. Sözleşme sorumluluk sistemi tarımda olduğu gibi HSS'ye benzer bir sistemdir. Burada da yine kademeli bir şekilde önce işletmelerin belirli bölümlerinde daha sonra da bir bütün halinde işletmelerin her bir alanında bu sistem uygulamaya konulmuştur. Sorumluluk sistemi kapsamında, herhangi bir işletmenin bir kısmının, onu kontrol eden işletmeye sabit bir miktar teslim ettikten sonra kalan kârı elinde tutmasına izin verildi. (Chow, 2004: 130; Li, 2004: 14)

SSS'de işletmelerin en temel önceliği merkezi hükümetin belirlemiş olduğu ekonomik hedeflere ulaşmak olmuştur. Belirlenen hedeflerden en önemlisi işletmelerin

uzmanlaştıkları alanlarda faaliyet göstermeleri ve böylece verimliliklerini arttırmalıdır. İşletmeler bu sistemde elde edeceklerin karın güvencesini vermektedirler. Bu karın belirlenmesinde ise bir önceki yılın karına bakılarak yapılmaktadır. Eğer belirlenen karın elde edilememesinin durumunda bunun çözümü işletme yöneticilerine kalmaktaydı. Daha sonra sözleşmelerin her yıl yapılmasının getirdiği zorluğun ve zaman kaybının önüne geçmek için sözleşmeler en az 3 yıl olacak şekilde düzenlenmiştir. Sanayi işletmeleri belli bir kara ulaşma konusunda merkezi hükümete taahhütte bulunuyordu. İlerleyen dönemlerde ise yapılan pazarlıkların şekillenmesi, sözleşme koşullarının sanayiden sanayiye hatta işletmeden işletmeye değişen birbirinden farklı sözleşme tipleri ortaya çıkmıştır. (Gökten, 2009: 263-264; Jiang, 2013: 160)

Son aşama olarak ise de 1993'ten günümüze kadar olan süreci alabilmekteyiz. Bu dönem içinde KİT'lerin küreselleşen dünyaya ayak uydurmaları sağlanması açısından modernleşme uygulamaları hayata geçirilmeye çalışıldı ve özelleştirme anlamında daha katı reformlar uygulanmaya başlandı. Reformun her aşamasında hükümetin müdahalesi daha da azaltıldı ve KİT'ler daha fazla özerklik kazandı. Ayrıca merkezi hükümetin bundan önceki dönemde özel sektörü kamu sektörünün tamamlayıcı olarak görmüş, 1993'ten sonra ise kamu sektörünü küçültülmeye çalışılmıştır. Hatta Çin hükümeti 1995 yılında “büyüğü tut, küçüğü bırak” kararıyla KİT'lerin özelleştirilmesini resmi olarak başlatmıştır. 1996 yılında KİT'lerin özelleştirilmesinin hızlandığı bir dönemdir. Bunun nedeni ise KİT'lerin 1996 yılında neredeyse tamamı ilk defa zarar etmiştir. İlk etapta KİT yetkilileri kolay ve hızlı nakit toplamak için bireylere satışları gerçekleştirdiler. 1999 yılında ise merkezi hükümet orta ölçekteki KİT'lerin de özelleştirilmesinin önünü açtı. Bu sayede merkezi hükümet, zarar eden işletmelerin borç yüklerinden kurtulmaya çalışmıştır. 2000'li yılların başında küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük bir kısmı kiralama, yeniden yapılanma ve birleşme yollarıyla dönüşümleri tamamlandı. Şirketlerin büyük olanları ise genel olarak halka arz edilmiş olan şirketlerdi. (Ertekin, 2017a: 64; Gökten, 2009: 271-272; Hart-Landsberg ve Burkett, 2006: 73-74; Li, 2004: 14; Wang, 2016: 98)

“Büyüğü tut küçüğü bırak” stratejisi ile merkezi hükümet elindeki ekonomik ve siyasi kaynakları kullanarak büyük KİT'lere yardım etmiştir. Bu durum pek çok KİT'i Çin ekonomisinde önemli bir konuma getirmiştir. 2012'de Fortune Global 500'deki 70

Çin firmasının 65'i kamu iktisadi teşebbüsüydü. Bu KİT'ler enerji, nakliye, haberleşme ve finans gibi stratejik sektörlerde faaliyet göstermekteydi. (Wang, 2016: 98)

1990'lı yılların ortalarında gelindiğinde devlete ait işletmelerin pek çoğu borç krizi içerisindeydi ve sadece bunların üçte birinden azı kar etmekteydi. 1988'de %10,9'u iflasın eşliğinde iken 1995'de bu oran %40 seviyelerine gelmiştir. Sanayi üretimdeki payları 1978'de %77,6 iken 1995'te %34'e düşmüş, bunlara ek olarak zararlarının karşılamasında bütçeden aldıkları pay 1980'de 3,1 iken 1994'te 9,3 olmuştur. Özellikle kayıpların toplam karlarına oranı ise yıldan yıla yükselmiştir. 1981-1985 yılları arasında %5 seviyelerinde iken, 1986-1990 yılları arasında %28,2, 1990-1995 yılları arasında %74,6, 1996 yılında ise %200'e fırlamıştır. Çin'in bu işletmeleri daha fazla sübvansede edebilecek gücü kalmadığı için özelleştirme yoluna gitmiştir (Coase ve Wang, 2015: 247-248, 316).

Buradaki önemli husus artık Çin'in ekonomik anlamda geleceğinin ağırlıklı olarak özel sektörün güdümünde olan işletmelerin genel performansına bağlı olacaktır. Hatta Komünist Parti, 2002 yılında özel girişimcilerin partiye üye olmalarına izin vermiştir. 2003 yılında ise Ulusal Halk Kongresi tarafından özel mülkiyetin mevcut koşullara uygun ve daha güçlü bir temele oturtmak için kamu mülkiyeti ile özel mülkiyetin eşit sayılmasını sağlayacak anayasa değişikliği önerdi (Hart-Landsberg ve Burkett, 2006: 82).

Diğer bir önemli husus ise yapılan özelleştirmelerden ziyade devlet mülkiyetindeki girişimlerin birbirleriyle, yabancı şirketlerle ve ayrıca yeni kurulan özel, yarı-özel ve topluluk mülkiyetindeki girişimlerle rekabet ortamının oluşturulmasıdır. Oluşturulan bu rekabet devlet mülkiyetindeki girişimlerin üretim ve istihdam'daki payını düşürmesine rağmen kalkınmayı teşvik etmedeki rolü zayıflamadı. Aksine yeni sanayilerin geliştirilmesine, yeni ihracat bölgelerinin kurulmasına (Çin hükümetinin, emek-yoğun sanayilerden, teknoloji-yoğun sanayilere geçişini sağlamıştır), yüksek öğretimin modernleşmesine ve tüm ülkeye yayılmasına, büyük alt yapı projelerine katkı sağlamıştır. (Arrighi, 2010: 358-361).

Kamu işletmelerine yönelik yapılacak olan reformlar SSS ile birlikte yürütülmüştür. 1987 yılı içerisinde neredeyse tüm devlet teşebbüsleri yeni "Sözleşme Sorumluluk Sistemi" altında işletilmekteydi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu sistemde

devlete aktarılması gereken kar aktarıldıktan sonra elde kalan miktar işletmenin kendi bünyesinde kalmaktaydı. İşletmeler ise bu karları çalışanlara dağıtmakta ve yatırım yapılacak ise sermaye olarak kullanılmaktaydı. Fakat bu sistemde birtakım aksamalar meydana gelmiştir. İşletmelerin devlete ödemeleri için belirlen oran elde edilen karlara göre değişiklik göstermekteydi. Maliyetlerin düşük olmasından dolayı karlar beklentilerin çok çok üzerinde olmaktadır ve bu durum devlete ödenmesi gereken miktarı da yükseltmekteydi. Bu da gösterilen performans açısından verilmesi beklenen teşviklerin azalması anlamına gelmekteydi. Bunun yanında işletmelerde yönetici olarak görevde bulunanlar, piyasa sisteminin işleyişine göre işletmelerin nasıl yönetileceği ile ilgili olarak eğitim almadıkları ve yöneticilerin seçimi sırasında olası yönetici adaylarının merkezi hükümet ile olan bağlantılarının önemli olması yöneticilerin işletmeyi yönetmesi hususunda yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu duruma paralel olarak da işletmelere kalan karın yeni yatırımların yapılması için kullanmasında, yöneticilerin beceriksiz olmasından dolayı faydalı bir şekilde kullanılamamıştır. Sözleşmeler çerçevesinden belirlenen hedefler kısa vadeli olmaktadır, bu durumda işletmelerin uzun vadeli hedefler koymasını engellediği için karlılığı ve verimliliği etkilemekteydi. (Chow, 2004: 130-131; Jiang, 2013: 163)

Tüm bunlara ek olarak ilerleyen dönemde Devlet Varlıkları Yönetim Komitesi oluşturuldu. Bu oluşum devlete ait olan işletmeleri reforma tabi tutarak yeniden inşasını sağlamak, şirketleri denetlemek ve yönetmek, modern yönetim sistemini kurmak ve bu yönde gelişmelerini sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Bu komite devlet Varlıkları yönetim şirketini kurmuştur. Kurulan bu şirketlerin her biri pek çok devlet girişimlerinin yatırımcısı ve sahibi olmuştur. Kritik öneme sahip olan girişimler devlet varlıkları yönetim şirketine devredilirken, az öneme sahip olan girişimler ise yine devlet varlıkları yönetim şirketi bünyesinden olacaklar fakat özel yatırımcılarında pay sahibi olmalarına imkân sağlanacaktır. Geriye kalan tüm girişimler ise limited ve anonim şirketlere dönüştürülmüştür. Bu şekilde pek çok devlet işletmesi basitçe özelleştirildi. Devlet varlıkları şirketleri bir takım yasal sınırlamalara tabi olan özel yatırımcılar gibi davranacaklardı. Bu sayede bürokrasinin azaltılmasıyla kırtasiyeciliğin önüne geçmişlerdir. Çin, Devlet Varlıkları Yönetim Komitesi ile ekonomideki ağırlığı korumuştur. Komite yönetimindeki devlete ait şirketlerin karları 2002'den 2012'ye %18,4'lük bir artış göstermiştir. (Coase ve Wang, 2015: 250-251; Oktay, 2016: 107)

Çin'de devlete ait işletmelerin reformu, hızlı özelleştirme yapılmadan, pragmatik reformlar ve iyi kurumsal yönetim yoluyla firma verimliliğini artırmaya yönelik bir yolculuk oldu. Planlı ekonomi döneminde (1950'lerden 1970'lere kadar) kurulan ve geliştirilen devlete ait işletmeler sistemi, devlet işletmelerinin idari olarak kontrol edilmesini ve çeşitli düzeylerde doğrudan hükümet tarafından yönetilmesini içeriyordu. Bu sistemde, bir devlet teşebbüsü, adı ne olursa olsun, hükümetin birden fazla rol ve fonksiyona sahip parçası olan bir çalışma birimi olmaktaydı. Başlangıçtan itibaren, devlete ait işletmeler reformu, bu işletmelerin ticari olarak uygun birimlere dönüştürmek amacıyla, yumuşak bütçe kısıtlaması sorunlarını ele almaya, kurumsal özerkliği artırmaya ve kurumsal yönetimi iyileştirmeye yönelik olmuştur. Böylece Çin devlet liderliğindeki ekonomiyi terk ederken, özel sektöründe sağlam bir zeminde yükseltmeye çalışmıştır. (Chow, 2020: 973-974; Wang ve Cheng-Han, 2019: 1057-1058)

2.3.3 FİYAT REFORMU

Reform öncesi dönemde tüketim mallarının %97'si ve tarım ürünlerinin %93'ü merkezi hükümet tarafından belirlenmekteydi. Reform sonrası dönemde merkezi hükümetin ticari alımlarında iki farklı fiyat sistemi uygulanmaktaydı. Bunlar kota fiyatları ve kota üstü fiyatlardı. Kota fiyatları üretim taahhütlerinin karşılanmasında devlete satılan ürünlerin alım fiyatlarını temsil etmekteydi. Kota üstü fiyatlar ise üretim taahhütlerinden sonra elde kalan ürünlerin satılmasında geçerli olan fiyatlardı. Reformların başında kota fiyatlarında şeker pancarı, stratejik öneme sahip olan pamuk, yağ bitkileri, domuz ve tahıllar için %17'lik bir artış gerçekleşti. Fakat buradaki önemli husus kota üstü fiyatların %40'lara kadar yükselmiş olmasıdır. Ürünler arasındaki dengesiz fiyatlandırmanın önüne geçmek için merkezi hükümet şehirlerde oturanlara 5 ila 8 arasında bir teşvik verdi. Bu durum sonuç olarak bütçede önemli bir kalem haline geldi. 1982 yılında üretim patlaması yaşamasından dolayı teşvikler bütçede ciddi bir sorun haline geldi. Bütçe içerisinde verilen teşvikler %8,4 iken 1984 yılında bu oran %24'lere kadar yükseldi. Bu durum karşısında merkezi hükümet böylesine bir finansal yükü üzerinden atmak ve piyasa mekanizmasını devreye sokmak için uygulanan bu zorunlu kotaları kaldırmak zorunda kaldı. Kaldırılan bu kotaların yerine ise devlet ve çiftçi arasında satın alma sözleşmelerini yürürlüğe koydu (Lin, 1992: 36).

1985'te tarım ürünlerinin pek çoğunun alım satım fiyatları gevşetilmiştir. Merkezi hükümet gıda tahıllarında ve yağlı tohum bitkilerinin alımlarında tekelci satın alma sistemini kaldırmıştır. Bu süreçte fiyatlar çiftçiler ile merkezi hükümet arasındaki sözleşmeler çerçevesinden belirlenmiştir. Ayrıca sözleşmede belirtilen kotadan daha fazla üretim yapılması halinde ürünlerin fiyatı, kota fiyatının en fazla %20'nin üzerine çıkabileceği şartı bulunmaktaydı. 1985'de bu kısıtlama ortadan kaldırıldı ve fiyatların serbestleştirilmesinde bir adım daha atılmış oldu. Tüm bunlara ek olarak üretim araçlarında da ikili fiyat sistemin uygulanmaktaydı, süreç içerisinde üretim araçlarının da fiyatları yavaş yavaş serbestleştirildi. (Jiang, 2013: 241-242)

1987 yılında ise merkezi hükümet tarafından uygulamaya konan bir dizi reform ile fiyatların üzerindeki kontrolü aşamalı olarak kaldırmayı ve bu durumun piyasa mekanizması tarafından belirlenmesini hedeflemiştir. Bu durumu hemen gerçekleştirmek pek mümkün değildir. Çünkü hem eşitlik sorunu hem de kamu işletmelerine verilen düşük fiyatlı girdiler, üretimde bozulmalara neden olacaktır. Yapılan reform ile pek çok temel gıda ürününün fiyatlarına, piyasada serbest bir şekilde hareket etme olanağı tanınmıştır ve endüstriyel ürünlerde ise fiyatlar merkezi hükümetin planlamacıları tarafından belli bir trendde hareket etmesine izin verilmiştir. İstisnai olarak stratejik bir öneme sahip olan petrol, çelik ve kömür gibi ürünlerin fiyatları tümüyle merkezi hükümet karar verecektir. 1993 yılında ise kota sisteminin tümüyle kaldırılmış ve tek fiyat sistemine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır (Hart-Landsberg ve Burkett, 2006: 64-65).

1992 yılında fiyatların serbestleştirilmesi süreci hızlandırıldı. Bu süreçte rekabete konu olan pek çok ürünün fiyatları piyasa mekanizmasına bırakılmıştır. Örneğin ağır sanayi ve ulaşım sektöründeki 600 üretim aracı, 32 hafif sanayi ve 30 tarım ürünün fiyatı serbestleştirildi. Bu dönemde merkezi hükümet fiyat araştırma çalışması yürütmüştür. Bu sayede fiyat yapısının daha gerçekçi olması sağlanmıştır. Ek olarak işgücünün fiyatı, tarım arazisi fiyatları ve kiralarda reform yapılarak üretim faktörleri piyasasının gelişmesi amaçlanmıştır (Jiang, 2013: 243-244)

Fiyat kontrollerini kademeli bir şekilde ortadan kaldırılması, güçlü bir şekilde çalışan özel sektör sayesinde gerçekleşmiştir. Piyasa ekonomisinin benimsenmesi açısından fiyat reformu önemli bir adımdır. Başlangıçta uygulanan ikili fiyat sistemi ekonomik aktörlerin piyasa sistemine alışmaları açısından avantaj sağlamıştır. Fakat

fiyatlarda oluşan karışıklık makroekonomiye zarar vermekte ek olarak işletmelerin fiyat sinyallerine tepkileri de geç olmaktadır. Çin bu geçiş sürecini yumuşak bir şekilde geçirerek toplum üzerindeki olumsuz etkileri en az seviyede olmuştur. Fiyat reformunun hayata geçirilmesiyle işletmeler, tüketicilerin talepleri doğrultusunda neyin, ne kadar üretilmesi konusunda doğru kararlar almasını sağlamıştır. Bu sayede işletmeler kaynaklarını daha rasyonel bir şekilde kullanmışlardır. (Coase ve Wang, 2015: 236-238)

2.3.4.DEVLET DIŞI SEKTÖR REFORMLARI

Çin’de devlet girişimlerinin dışında işletme türü olarak 3 farklı tip vardır. Bunlar kolektif, bireysel ve açık kapı politikası altından kurulmuş olan denizaşırı işletmelerdir. Bireysel işletmeler kişilerin kendi kurmuş olduğu işletmelerdir. Kolektif işletmeler ise kentlerdeki ve kırsal alanlardaki kolektifleri kapsamaktadır ve bunlar devlet ve özel girişim ortaklığıdır. Bu işletmeler kentlerde bulunan ve kamuya ait olan perakende mağazalarının ve küçük ölçekli fabrikaların özel girişimler ile mülkiyetlerinin paylaşılmasıyla oluşturulmuştur. Bu mağaza ve fabrikalardaki taşınmazlar devletin mülkiyetinden kalırken, işletmelerin daha karlı çalışabilmesi adına kiralama usulüne dayanarak özel girişimciler tarafından işletilmesine izin verilmiştir. Bu yeni oluşumun bir sonucu olarak kentsel bölgelerde kolektif sanayi ve ticari işletmeler kurulmuştur. KKI’ler ise gelirlerini artırmak isteyen yerel yönetimlerin desteğiyle kurulmuştur. (Chow, 2004: 134-135)

Çin’in kırsal alanlarında pek çok kişinin çalıştığı KKI’ler, kamuya ait olan şirketlerle rekabet edebilmesi ve yeni şirketlerin kurulabilmesi için bu işletmelerin devlet güdümlü sanayi planlama sisteminin dışında gelişmesinin önü açıldı ve bir özerlik alanı olmuş oldu. (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 405-406) Merkezi hükümet ayrıca tüketim malları üreten büyük işletmelerin, geleneksel üretim yapan küçük işletmelerin ve hizmet sektöründeki işletmelerin büyümesini destekledi. Kamu sektörünün büyüme oranı, kolektif ve özel sektörün büyüme oranına göre daha yavaş büyüdüğü görülmektedir. Reformlardan önce kamuya ait işletmeler 328,9 milyar Yuan değerinde üretim yaparken bu oran sanayi üretimi bazında %77,6 temsil etmekteydi. Bu alanda yapılan reformlar neticesinde 1985’te %65, 1996’da da %28’lere kadar bu oran düşmüştür. Fakat kentsel

alanlardaki kamuya ait işletmelerde istihdam açısından 1980'lerde hala %70'lik bir oranda istihdam sağlamaktaydı. (Ertekin, 2017a: 79-80)

2.3.5 MALİ REFORMLAR

1978 öncesinde merkezi hükümet, bütçe kaynaklarını işletmeler ve sektörler arasında, planlama çerçevesinde gerçekleştirilmek istenen hedeflere yönelik olarak aktarmaktaydı. Devlete ait işletmeler elde etmiş oldukları kazançların hepsini merkeze aktarmakta, üretim veya yatırım yapmak istediğinde merkezi hükümetten kaynak almaktaydı. Reformlardan önce herhangi bir gelir veya kurumlar vergisi yoktu. Bu anlamda herhangi bir vergi politikasından söz etmek de mümkün değildir. 1979'dan sonra hükümet, devlete ait işlemlere daha güçlü ve daha iyi teşvikler sağlamak için çeşitli kâr tutma sistemlerini uygulamaya koydu. 1984'te ise gelir vergisi yürürlüğe konmuştur. Bu sayede bütçeye düzenli olarak bir kaynak gelmeye başlamıştır. İlerleyen dönemde ise işletmeler, sektörler ve bölgeler arasındaki gelir farklarının önüne geçmek için gelir vergisine ek olarak, servet ve gelir ayarlama vergileri alınmaya başlanmıştır. (Tokatlıoğlu, 2006: 117-118)

Merkezi hükümet ekonomideki fiyat çarpıklıklarını düzeltmek ve kamu maliyesini güçlendirmek için eski vergi sistemini ve kamu maliyesi rejimini 1993'te reforme etmeye karar verdi. Tabii bu reform gerçekleştirilmeden önce 1992'de 9 pilot şehirde reform uygulandıktan sonra karar verilmiştir. Yeni vergi sistemi 1 Ocak 1994'te uygulamaya konmuştur. Bu kapsamda vergi reformu 3 ana bileşenden oluşmaktaydı; Vergi basitleştirme, vergi paylaşımı ve vergi yönetimidir. (Coase ve Wang, 2015: 242)

Bu reform ile Batı sistemine birçok yönden benzeyen bir vergi sistemi getirilmiştir; işletmelerin daha eşit şartlarda rekabet etmesini sağlamış, hükümetin üretici sektördeki müdahalesini azaltmış ve hükümetin kamu mal ve hizmetlerinin sunumuna daha fazla odaklanmasına sağlamıştır. Aynı zamanda mali reform, süreklilik arz edecek şekilde merkezi ve yerel yönetim yetkilileri arasındaki ilişkileri düzene sokmuştur. (Naughton, 2007: 431-432)

Vergi reformundaki vergi paylaşımı bileşeni kapsamında, 1994'te vergilerin doğrudan toplanmasını esas alan ve kamu görevlilerinin bağımsız olduğu "Milli Vergi

Servisi” kuruldu. 1995’te GSYH’nin neredeyse %10’u olan hükümetin vergi gelirleri, 2002’de %15’e yükselmiştir. 2002 sonrasında ise bu oran %15 ile %20 arasında kalmıştır. Verginin basitleştirilmesi bileşimi kapsamında ise reform öncesi 32 olan vergi sayısı reform sonrasında 18’e düşürülmüştür ve bazı malların üretilmesi ve tüketilmesi teşvik etmek için Katma Değer Vergisi (KDV) getirilmiştir. Aynı yıl gerçek kişilere uygulanmak üzere bir tür gelir vergisi yürürlüğe konmuştur. Başlangıçta 800 Yuan olarak belirlen bu vergi, daha sonra ücretler üzerinden %5, maaşlar üzerinde ise %45 olarak ayarlanmıştır. Reformla birlikte yerli ve yabancı işletmelere eşit muamele yapılması sağlandı. Reform öncesinde işletmeler ve vergi toplayıcılar arasında belli pazarlıklar yapılmaktaydı ayrıca gelir vergisi oranlarında da çeşitlilikler mevcuttu. Reform sonrasında yerli işletmelere yönelik uygulanan tek tip bir gelir vergisi tesis edildi. Devlet, kolektif ve özel girişimler için eşit oranlı %33’lük bir kâr vergisi getirilmiştir. Bu reformlarla birlikte mali daralma önlenmiş oldu. (Ertekin, 2017a: 73; Tokathoğlu, 2006: 118; Coase ve Wang, 2015: 242)

Vergi yönetimi bileşeni kapsamında, merkezi hükümet ile yerel hükümetler arasında anlaşmaya bağlı olarak gelirlerin paylaşılması hususunda uygulanan sisteme son verilerek yeni ve uygulanması kolay bir vergi planı ortaya konmuştur. Tüketim vergisi, girişim vergisi ve gümrük vergisi gibi bazı vergi gelirleri merkezi hükümete aktarılmıştır. Kentsel toprak kullanım vergisi, emlak vergisi ve KDV dışında kalan iş vergisi gibi diğer vergi gelirleri ise yerel hükümetlere aktarılmıştır. Bazı vergiler ise her iki yönetim arasında paylaşılmıştır. Örnek vermek gerekirse KDV gelirinin %75’i merkezi hükümete kalırken kalan kısmı yerel hükümete aktarılmıştır (Coase ve Wang, 2015: 242-243).

Çin’de vergiler 3 farklı şekilde ayrılmıştır. Bunları kısaca açıklamak gerekirse; Merkezi yönetim ve yerel yönetim vergileri ülkenin kendi çıkarlarını korumak amacıyla alınan vergilerdir, merkez ile yerel yönetim arasında paylaşılan vergiler ise ekonominin büyümesi ve kalkınması amacıyla alınan vergilerdir. Bu vergilerin toplanması, kolay bir şekilde izlemesi ve etkin çalışması amacıyla ayrışmaya gidilmiştir. Bunun yanında 1995’te çıkarılan yeni bütçe kanunuyla, yapılacak olan denetimler ve çalışmalar ile bütçe açığı verilmemesi için merkezi ve yerel yönetimler sert önlemler almıştır. Merkez Bankası’ndan gerekli görülmeyen hallerde para çekilmesinin ve oluşan mali açıkların cari hesaplardan giderilmesinin yasaklanması, denk bütçe yapılmasına özel gösterilmesi,

borçlanmanın sıkı kurallara bağlanarak piyasadan borçlanmaya sınırlayıcı önlemler getirilmiştir. (Sezen, 2007; 39)

Fiyat reformu ve vergi reformu kademeli bir şekilde uygulamaya konularak, fiyat çarpıklıklarını ortadan kaldırmıştır. Bu durum Çin ekonomisinde tek bir fiyat sisteminin oluşmasını sağlamış ayrıca ortak ulusal pazarın kurulmasına yol açmıştır. (Coase ve Wang, 2015: 244)

2.3.6 EKONOMİK VE SOSYAL ALTYAPI REFORMLARI

Ekonomik ve sosyal alt yapı açısından yapılan reformlara bakıldığında, eğitim sisteminde ve yasal kurumlar üzerinde yapılan reformları kapsamaktadır. Mao döneminde eğitim sistemi, ilkokuldan üniversiteye kadar tamamen devlet kontrolünde yapılmaktaydı. Bu dönemde eğitim sisteminde Sovyet etkisini görmek mümkündür. Teknik eğitim, okullarda önemli bir yere sahipti. Çin hükümetinin yürütme organı, merkezi planlama sistemi altında çalışan otuz kadar bakanlığa sahipti ve her bakanlık önemli bir ürünün üretiminden sorumluydu. Bu bakanlıkların her biri, ihtiyaç duyulan personeli eğitmek için teknik okullar işletmiştir. Genel anlamda bakıldığı zaman eğitimde tek tipleştirmeyi getirmesine ve eğitilmiş kişilerin ödüllendirilmesi konusunda yetersiz kalmasına rağmen toplumunun neredeyse tamamına temel bir eğitim verilmesi hususunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. (Chow, 2004: 137)

Deng Xioping döneminin başlamasıyla Çin'in eğitim sistemi gelişmeye başladı. Kültür Devrim'i döneminde kapatılmasına karar verilen üniversitelerin tekrar açılması sağlanmıştır. Mao döneminde muhalif aydınların kaybetmiş oldukları statüleri Deng Xioping döneminde geri verilmiş ve ülkenin eğitimde dış dünya fikirlerinin öğrenilmesi noktasında yabancı akademisyenler ve her türlü profesyonel, Çin'de eğitim vermeleri için davet edildi. Bunun yanında yetenekli olarak kabul gören öğrencilerin ise yurt dışında eğitim almaları sağlandı. Üniversite eğitimlerinin nitelikli olmasını sağlamak için modern ders kitapları kabul edildi. Bunun yanında bazı ders kitaplarının Çinceye çevrilmesi için çaba gösterilmiştir. Eğitim Bakanlığı Çin'de eğitimin daha ileri seviyelere taşınmasını sağlamak için yurtdışındaki tecrübeli eğitim kurumlarıyla iş birliğinde bulunmuştur. (Chow, 2018: 105)

Üniversite düzeyinde, Sovyet ihtisaslaşması ve ayrı teknik eğitim tarzından, daha kapsamlı üniversiteler tarafından sunulan daha liberal ve geniş tabanlı bir eğitime dönüştürüldü. Özel olarak başlatılan ve finanse edilen eğitim kurumları reformların başlangıcından bu yana gelişti ve 1990'ların sonunda hükümet tarafından teşvik edildi. Kırsal alanlarda, daha zengin hale gelen çiftçiler ilkokula başlayan çocuklarının eğitimini geliştirmek istemektedir. Kentsel alanlarda, bazı eğitimciler ve girişimciler yükseköğretime duyulan ihtiyacı veya pazar talebini gördükleri için profesyonel okullar ve hatta kolejler kurmuşlardır. İlkokullardan kolejlere ve profesyonel okullara kadar her seviyede özel olarak finanse edilen okullar, denizaşırı Çinlilerden de destek almıştır. (Chow, 2018:105)

Hükümet, uluslararası iş dünyasıyla, özellikle de yabancı yatırımcılarla ilişki kurma ihtiyacından dolayı bu ilişkileri kolaylaştırılması gerektiğinden hukuk sistemini modernize etmek için ciddi bir çaba gösterdi. 1980'lerin başında Eğitim Bakanlığı, hukuk eğitimi için programlar oluşturmaya başladı. Bu yasal düzenlemelerin sağlam bir şekilde yapılması adına ülkede hukuk eğitimi verilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Bu anlamda piyasa ekonomisinin daha rahat işlemesi açısından gerekli olabilecek pek çok karar yasalaştı. Merkez Bankası ve Ticaret Bankası kanunları, yatırım yasaları icra ve iflas yasaları, dış ticaret yasaları önemli örneklerdir. Yapılan bu yasalar ile piyasa ekonomisinde aktörler arasında oluşabilecek olan problemlerin, aksamaların ve kaygıların önüne geçilmesi ve piyasa mekanizmasının daha iyi işlemesi hedeflenmiştir (Chow, 2018: 106).

1990'lı yılların sonlarına yaşanan durgunluk sürecinde yaşanan yapısal problemlerden dolayı merkezi hükümet 1998 yılında yapmış olduğu reformla 40 olan bakanlık sayısını 28'e düşürmüştür ve bu 28'e düşen bakanlık içerisinde 8 bakanlık direkt olarak ekonomiyle ilgiliydi. Bu şekilde hem bürokrasiyi azatmışlar hem de ekonomik problemlerle ilgilenecek olan bakanlıkların sayısını arttırmışlardır. Ayrıca bu dönemde "Özel Yönetim Bölgesi" adı altında Hong Kong Çin'e dahil olmuştur. Durgunluğun yaşandığı dönemde ekonomik anlamda olumlu bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür. (Gündal, 2015: 60)

2.4 ÇİN'İN GEÇİŞ SÜRECİNDE ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYONUNU

2.4.1 DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI (DYSY)

1978'den bu yana Çin, uluslararası piyasalara kademeli bir şekilde entegre olmaya çalışmaktadır. Çin'in son yıllardaki küresel DYSY'deki keskin artışı, büyük ölçüde Çin hükümetinin politikaları ve firmaların küreselleşmeye teşvik edici girişimleri dahil olmak üzere bir dizi faktörden kaynaklanmaktadır. Buradaki temel yanılğı büyük ve ucuz işgücünün DYSY'nin çekilmesinde en önemli faktör olduğudur. Fakat Çin'deki işgücünün eğitim, sağlık ve özyönetim yönünden yüksek nitelikli oluşu gözden kaçırılmaktadır. Buna ek olarak Çin'in arz ve talep koşulların hızlı bir şekilde harekete geçirilmesi de eklenebilir. Ayrıca DYSY'nin ülkeye gelmesinde içten gelen kalkınma modelide etkili olmuştur. Bu süreçte Çin hükümeti DYSY için yasal çerçeveyi adım adım belirlemiş bunun yanında Çin vergi sistemi de yeni bir döneme girmiştir. (Morrison, 2019: 16; Arrighi, 2010: 353) DYSY'nin Çin'e çekilmesi yönündeki süreci 3 aşamaya ayırabiliriz;

İlk aşamada 1970'lerin sonu ile 1980'lerin sonlarını kapsamaktadır. Bu dönemde Çin yabancı yatırımları çekmek için siyasi ve yasal ortamın uygun hale getirilmesi ve bu yatırımları teşvik etmek için açık ve adil bir piyasa ortamının oluşturulması için çaba göstermiştir. 1979 yılında "Ortak Girişimler Kanunu" ile yabancı yatırımlara yasal izin vermiştir. Böylece çeşitli girişimlerin ve ortaklıkların çerçevesi oluşturulmuştur. 1983 yılında bu kanun, yabancı yatırımları çekmeye yönelik yasal sistemi ve teşvik politikalarını içerecek şekilde genişletilmiştir. 1986 yılında "Tamamı Yabancılarla Ait İşletmeler Kanunu" yürürlüğe girdi. Bu kanunla yabancı yatırım yapan işletmelerin faaliyet koşullarını iyileştirmek ve onları teşvik etmek amaçlanmıştır. Bunlara ek olarak ileri teknolojiyi benimseyen firmalara ve ihracata yönelik üretim yapan sektörlerle imtiyazlı vergi oranları uygulanmıştır (Zhang, 2011: 19-20).

Bu dönemde sadece ihracata yönelik DYSY'ye izin verilmekteydi. Bu durumun tek bir istisnası olarak teknoloji transferi yapan firmalara iç piyasalarda da üretim yapmalarına izin verilmiştir. Peugeot, American Motors Corporation ve Volkswagen, Çinli otomobil üreticileri ile ortaklıklar kurarak iç pazara yönelik üretim yapmışlardır.

1991'den sonra ise bu tür koşullar çerçevesinde DYSY'nin önü açılmıştır. (Oktay, 2019: 26)

1980'li yılların başlarında Hong Kong ve Tayvan'dan gelen DYSY'ler sadece vergi teşviklerinden değil aynı zamanda ucuz iş gücünden de yararlanmışlardır. Bu dönemde daha çok yatırımlar oyuncak, ayakkabı, elektrikli aletler ve giyim gibi emek-yoğun sektörlerde yoğunlaşmıştır ve ihracata yönelik üretim gerçekleştirmişlerdir. Bu durum 90'lı yıllarda Nokia, Philips, Sony ve Samsung gibi büyük ölçekli işletmelerin Çin'e girmesiyle devam etmiştir. (Öz, 2006: 18)

İkinci aşama 90'lı yılların başından 2001'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, gelişmekte olan birçok ülke DYSY çekmenin önemini fark etmiş ve ülkelerine DYSY çekebilmek için ciddi rekabete girmişlerdir. Bu amaçla vergi teşviki sağlayacak politikalar uygulanmıştır. Bu süreç içerisinde Çin yoğun rekabet ortamında önemli bir aktör olmuştur. 1991 yılında Çin hükümeti yeni kurumlar vergisi yasasını kabul etmiştir. Bu yasa, sektörler ve yerlerine göre DYSY için önceki yasalardan daha geniş bir teşvik sunmaktaydı. 1995 yılında yabancı yatırımlara, enerji, hammadde, tarım, ulaşım ve ileri teknoloji de dahil olmak üzere yeni sektörlerin önü açılmıştır. Çevreye zarar veren ve enerji kullanımının yüksek olduğu projelere sınırlı destek verilmiştir. DYSY girişleri özellikle 1992'den sonra önemli bir artış göstermiştir. 1991 yılında 4,36 milyon dolar olan DYSY, 1992 yılında 11 milyar dolara, 1993'da 27 milyar dolara ve 2001 yılında 47 milyar dolara çıkmıştır. Bunlara ek olarak Çin bu dönemde gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla DYSY çeken ülke olurken, ABD'den sonra ikinci en fazla DYSY çeken ülke olmuştur. (Zhang, 2011: 21-22)

1990'lı yıllarda Çin'e gelen DYSY'nin önemli bir şekilde artmasında iki önemli unsur bulunmaktadır. İlki ihracatın artırılması konusunda alınan teşvik edici kararlardır. Özellikle işletmelerin ihracat kazançlarının %25'ini yurt dışında tutma izni verilmesi kararı yatırımların teşvik edilmesinde önemli olmuştur. Bu kararın alınmasından sonra ihracatçı firmalar, kamu kurumları ve Çin Halk Ordusu, kazançlarını Hong Kong bankalarında veya yatırım şirketlerinde tutmuşlardır. Diğer önemli bir unsur ise Çin'deki "Guan Şi" kurumudur. Çin kültüründe önemli bir yeri olan bu kurum, devlet ile belirli görevlerin yapılmasında sorumlu olan kişiler arasında ilişkileri düzenleyen ve işlerin devamlılığın sağlayan gayri resmi bir oluşumdur. Eski Çinlilerin, Çin'e yatırım

yapmalarında bu oluşum etkili olmuştur. Çinli olmayanlar için Çin’de yatırım yapmak zor olduğu düşünüldüğünde, Çinli olmak önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Çünkü bürokrasinin getirmiş olduğu işlem maliyetini azaltmasından dolayı Çin’e yatırım yapılmasını kolaylaştırmıştır. (Özsoylu, 2006: 43-44)

Üçüncü aşama 2002’den günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, Çin’de DYSY istikrarlı bir gelişme göstermiştir. Çin’deki DYSY girişlerinde doğu ve batı bölgeleri arasındaki dengesizlikle başa çıkılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda uygulanan politikalar ile orta ve batı bölgelerine DYSY’nin çekilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu dönemde yabancı işletmelerin yeni yüksek teknolojik sektörlerle yatırım yapması teşvik edilmiştir. Çin’in 2001 yılında DTÖ’ye girmesi DYSY politikalarında yeni bir dönem başlatmıştır. Bu anlamda Çin, DTÖ üyesi olduktan sonra ticaret ve yatırımların serbestleştirilmesi konusunda önemli taahhütlerde bulunmuştur. Bu taahhütler;(Zhang, 2011: 22)

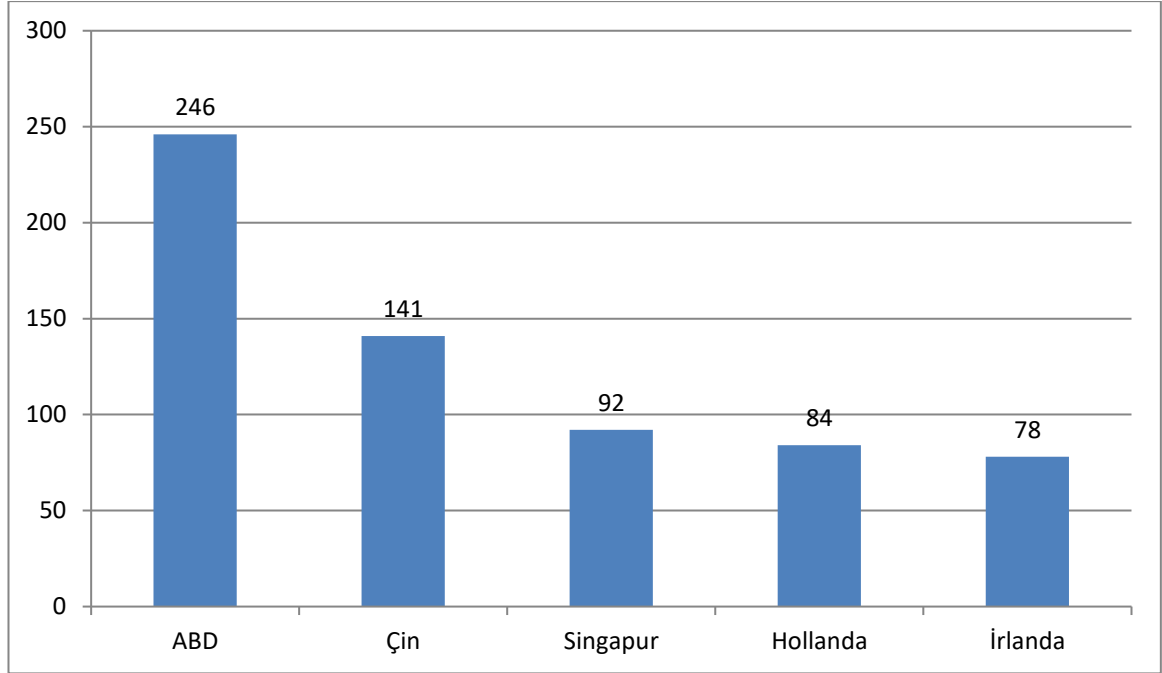
1. DYSY üzerindeki çeşitli engellerin kaldırılması
2. Kilit sektörlerdeki coğrafi ve diğer kısıtlamaların kaldırılması
3. Yabancı mülkiyet sınırlamalarının kaldırılması
4. Yabancı bankalara ayırım gözetmeyen muamele (Kamu bankaları karşısında)

Çin’in DTÖ’ye girmesiyle yatırım ortamı önemli ölçüde iyileşti. Sermaye kaynakları, yatırım yapılan sektörler ve yer seçimleri ile ilgili olarak DYSY girişlerinin özellikleri konusunda yeni adımlar atılmıştır. 2008’de yürürlüğe giren yasa, yabancı sermayeli işletmelerin vergi avantajını kaldırarak Çinli işletmeler ile eşitlenmiştir. 2002’de 53 milyar dolar olan DYSY girişi, 2013 yılında 290 milyar dolara, 2018 ve 2019 yılında sırasıyla ise azalma göstererek 203-155 milyar dolar olmuştur. Bunun nedeni ise ticaret savaşları sonrasında küresel ekonomideki daralamadır.

Çin, dünyada en çok DYSY çeken ülkeler arasındaki konumunu 1979’dan bu yana sürekli olarak üst sıralara taşımıştır. 2014 yılında en fazla DYSY çeken ülkeler arasında üçüncü sırada yer almıştır. Dünyadaki ilk 500 arasında bulunan şirketlerin nerdeyse tamamı Çin’de yatırım yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında zaman önemli bir yatırım ortamı olarak görülmektedir. 2019 yılında ise en fazla DYSY çeken ülkeler arasında ABD’den

sonra ikinci olmuştur. Bu anlamda bakıldığı zaman DYSY'nin Çin'e gelmesinin en önemli nedenleri, nüfusundan dolayı büyük bir pazar oluşu, politik anlamda bir istikrarın söz konusu olması ve bunun sosyal hayata da yansımaları, altyapı yatırımlarına gereken önemin verilmesi, istikrarlı ve yüksek büyüme hızı, DTÖ üyeliği ile yabancı yatırımlara güven vermesi gösterilmektedir. (Ertekin, 2017a: 260)

Şekil 19: En Fazla DYSY Çeken 5 Ülke (2019) (Milyar Dolar)

Kaynak: UNCTAD, 2020, https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat45_en.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

Çin'in DYSY yapıları ve kalıplarında zamanla değişiklikler yaşanmıştır ve bu da ülke ekonomisi üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Birincisi, sermayenin kaynağı sınırlı olmasıdır. Yabancı sermaye girişleri çoğunlukla Asya ülkelerinden veya bölgelerinden, özellikle Hong Kong'dan gelmektedir. Hong Kong, toplamda yaklaşık %46,2'lik bir paya sahip olan Çin'in DYSY girişlerinin en önemli kaynağı olmuştur. ABD, Tayvan ve Japonya 2002 yılına kadar Çin'in ikinci, üçüncü ve dördüncü büyük yatırımcıları oldu. 1990'da Hong Kong ve Tayvan 12 milyar dolarlık DYSY ile Çin'deki toplam DYSY'nin %75'ini oluşturmaktaydı. 1995 yılından bu yana Virgin Adası, Çin'de büyük bir yatırımcı olarak ortaya çıktı ve yatırım miktarı her yıl hızla arttı. 2000'de %9,4'e ulaşırken 2007'de Çin'in ikinci büyük yatırımcısı oldu. Fakat zaman içerisinde gerilemiştir. On ülkeden

yapılan yatırımlar, Çin'deki toplam doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. (Zhang, 2011: 24; Arrighi, 2010: 254; Tablo 11)

Tablo 11: Çin'e Gelen DYSY Kaynakları (1979-2017) (Milyar Dolar)

Ülkeler	Kümülatif Tahminin DYSY'ler	
	Miktar	Toplamdaki Payı (%)
Toplam	2.688	100
Hong Kong	1.241	46,2
Virgin Adaları	286	10,6
Japonya	165	6,1
Singapur	108	4,0
Almanya	87	3,2
Güney Kore	73	2,7
ABD	72	2,7
Cayman Adası	49	1,8
Hollanda	37	1,4
Tayvan	33	1,2

Kaynak: Morrison, 2019:17

Genel olarak Çin'e gelen DYSY'nin kaynağına bakıldığında zaman Asya ülkelerinin üstünlüğü göze çarpmaktadır. 1979-2017 yılları arasında Çin'de kümülatif DYSY'lerin en büyük kaynakları, Hong Kong, Virgin Adaları, Japonya, Singapur ve Almanya'dır. %46,2'lik pay ile Çin'in en büyük yatırımcısı Hong Kong'dur. 2018 yılında Çin'e Hong Kong'dan toplam 94 milyar dolar DYSY gelmiştir. Hong Kong'dan sonra %10,2 Virgin Adaları, %6,1 ile Japonya, %4 ile Singapur gelmektedir. Asya ülkelerinden gelen yatırımların ağırlık olmasının nedeni Çinli nüfusun bu ülkelerde yoğun olması, dil ve kültürün benzerlik göstermesi, güçlü kişisel ilişkilerin sürdürülmesidir. Çin'de iş ve yatırım yapmak diğer ülkeler ile kıyaslandığında Asya ülkeleri daha avantajlı olmaktadır. Ayrıca coğrafi yakınlık ve Çin'in ucuz iş gücüne sahip olması da diğer önemli faktörlerdir. (Oktay, 2019: 24-25)

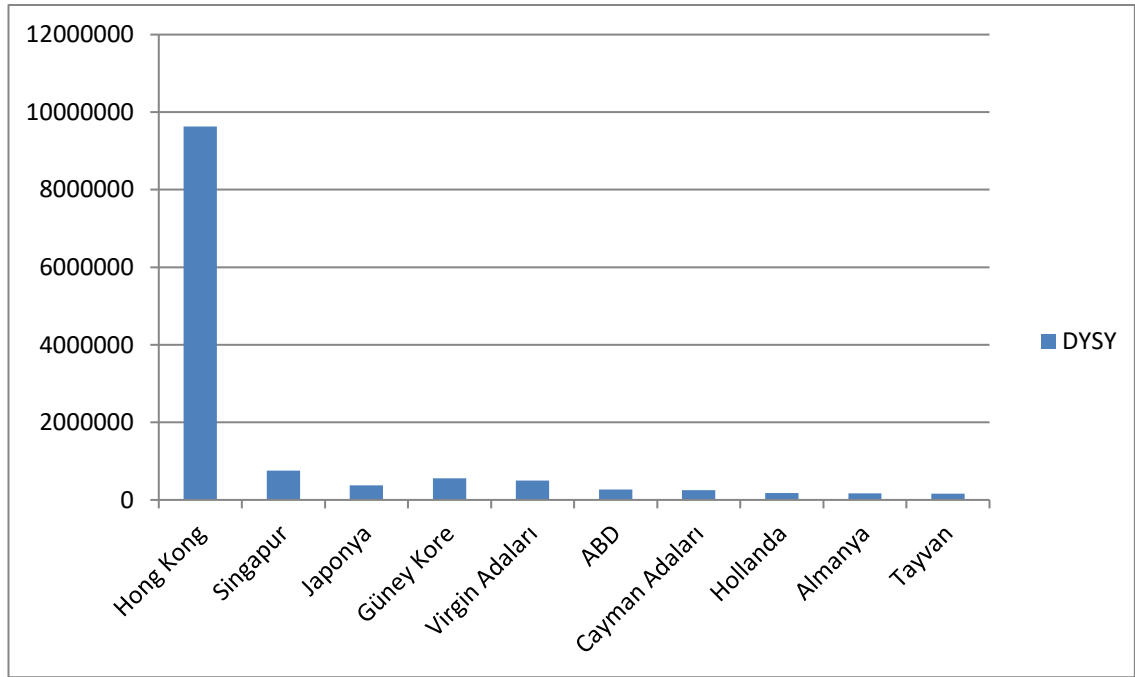
ABD, Almanya, Japonya ve Güney Kore'den gelen DYSY ihracat yapmak için değil ülkenin potansiyel nüfusunun büyük bir pazar ve kar merkezi olmasından dolayı iç pazara yönelik üretim yapmayı hedeflemektedir. Örnek vermek gerekirse ABD merkezli otomobil üreticisi General Motors ve Alman devi Volkswagen gibi büyük otomobil

üreticileri açısından Çin pazarı diğer pazarlara göre daha karlı olmaktadır. (Oktay, 2019: 25)

Ulusal çıkarlarına hizmet edilmesi koşuluyla, Çin DYSY yatırımlarını ülkesine çekmiştir. 1990'lı yılların ilk dönemlerinde Toshiba ve diğer büyük Japon şirketlerine, kendi yedek parça imalatçıları yanlarında getirmediği takdirde ülkeye yatırım yapmalarına izin vermemiştir. Bunun yanında Çin otomotiv şirketleri rakip yabancı şirketlerle, ortak girişim anlaşması imzalamıştır. Toyota gibi büyük bir firma açısından bakıldığı zaman da ise böylesine bir anlaşma ilktir. Bu tip iş birlikleri Çinli şirketlerin sektörü öğrenmesini kolaylaştırmaktadır. (Arrighi, 2010: 357)

Şekil 20: Çin'e DYSY'nin Geldiği Ülkeler (2019)

Kaynak: China Statistical Yearbook 2020, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/indexeh.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

İkincisi, DYSY'nin sektörel dağılımları açısından yatırımlar özellikle imalat ve gayrimenkul alanlarında yoğunlaşmaktadır. Reform döneminin başlangıcında, yatırımların çoğu emek yoğun sektörler odaklanmaktadır. Çin'deki hızlı ekonomik gelişme ile DYSY'nin yoğunlaştığı sektörler zaman için değişti ve ekonominin diğer alanlarına da yayıldı. Ancak, imalat sektörü her zaman DYSY'nin en büyük alıcısı

olmuştur. 1980'lerin başından bu yana, imalat ve emlak sektörü geleneksel olarak en büyük iki yatırım alıcısı olmuştur. 2008 yılı sonu itibarıyla imalat sanayinin toplam DYSY içindeki payı %60'tan fazla olup, bunu %16 ile gayrimenkul ticareti izlemektedir. Perakende sektörü, finansal hizmetler, inşaat ve ulaştırma gibi diğer sektörlerin varlığı, 2008 yılında toplam DYSY'nin sırasıyla %3,3, %4,1, %1,9 ve %2,4'ünü almıştır. 2019 yılında imalat sanayinin DYSY içindeki payı %25,6 olmuş bunu %16 ile emlak sektörü, %15,9 ile kiralama ve iş hizmetleri, %10,6 bilgi teknolojileri ve %5,16 ile finans sektörü takip etmiştir. Bununla birlikte, geleneksel emek-yoğun imalat sanayi, DYSY'yi çekmede hâkim konuma sahiptir. 2008 yılı sonuna kadar, teknoloji-yoğun ve sermaye-yoğun imalatta DYSY, imalat sektörünün neredeyse yarısını oluşturmuştur; bu da düşük işgücü maliyetlerinin yanı sıra teknolojinin ve karlı yatırım ortamı yabancı yatırımcılar için önemli motivasyon haline geldiğini düşündürmektedir. Son yıllarda, finansal hizmetlere yapılan yatırımlar hızla artmış, bu da DYSY'yi çekmek için yeni bir sektör haline gelmiştir. (China Statistical Yearbook, 2020; Zhang, 2011: 25)

Üçüncüsü, bölgesel dağılımlarla ilgili olarak DYSY, Çin'deki eyaletlere eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır. DYSY'lerin çoğu özellikle de reform döneminin başında, doğu kıyı bölgelerinde yer almaktadır. 1990 yılında DYSY'nin yaklaşık %70'inin Guangdong, Fujian ve Şanghay'da yoğunlaştığını ve iç bölgelerin az yatırım aldığını göstermektedir. Tüm bölgeler arasında, Guangdong eyaleti Çin'deki tüm DYSY'nin yaklaşık yarısını oluşturmuştur. Bunun nedeni, Guangdong'un denizaşırı yatırımlara açılan ilk eyaletlerinden biri olması ve Hong Kong'a bitişik olmasıdır, bu da DYSY girişleri için çok uygun bir coğrafi konum sağlamaktadır. Ancak, DYSY'nin bölgesel dağılımı, ilerleyen yıllarda önemli ölçüde değişmiştir. Reform uygulamalarının iç eyaletlere kadar ulaşmasıyla birlikte, gittikçe daha fazla yerel hükümet doğrudan yabancı yatırımları çekmek için teşvik edici politikalar uygulamıştır. Sonuç olarak, Guangdong'un önemi azalmaya başladı. Jiangsu, Zhejiang, Shandong ve Liaoning gibi iç bölgeler DYSY için önemli hale geldi. (Zhang, 2011:26-27)

Dördüncü özellik DYSY'nin türleri ile ilgilidir. Farklı yatırım biçimlerinin toplam DYSY hacmindeki dağılımı son yıllarda belirgin şekilde değişmiştir. 1990'larda doğrudan yabancı yatırımların hızla yükselmesi ile birlikte sözleşmeye dayalı ortak girişimleri mutlak olarak önemli ölçüde azalmıştır. Reform döneminin ilk yıllarında

sözleşmeye dayalı ortaklık girişimlerinin, yatırım düzenlemelerindeki göreceli esnekliğinin yanı sıra sermaye katılımlı ortaklık girişimlerine kıyasla daha az yasal gereklilikleri nedeniyle yabancı yatırımcılara daha cazip görünüyordu. 1979'dan 1983'e kadar, sözleşmeye dayalı ortak girişimleri toplam DYSY girişlerinin yaklaşık %50'sini oluşturmaktaydı. Bu durum özellikle Çin'de, tamamen yabancı sermayeli işletmelere izin verildikten sonra değişmeye başladı. Sözleşmeye dayalı ortaklık girişimleri, 1990'dan sonra hakimiyetlerini önemli ölçüde yitirmiştir. 1990'lardan önce, sözleşmeye dayalı ortaklık girişimi 550 milyon dolardı ancak 1994 yılına kadar bu rakam 180 milyon dolara düşmüştü. Tamamen yabancı sermayeli şirketler, 1999'dan sonra toplam yabancı yatırım şirketlerinin yarısından fazlasını oluşturarak büyük yatırım formları haline gelmiştir ve sermaye katılımlı ortaklık girişimlerinin payı da dikkate değer bir düşüş yaşamıştır. (Zhang, 2011: 27)

Çin'de reform hareketlerinin başlangıcından 2019 yılına kadarki periyotta ülkesine giren yabancı sermayeyi arttırmıştır. İlk yıllarda daha az miktarlarda olan DYSY girişi, 1992 yılında geldiğinde 1 milyar dolar olmuştur. Bu yıllarda Çin'in dünyadaki toplam DYSY girişlerindeki payı da yükselmiştir. 1982 yılına kadar %1'in altındayken 2000'de %2,68'e, 2010'da %12,7'ye 2018 yılında ise bu oran %17,1 olmuştur. Asya krizi ve 2009 küresel ekonomik kriz dönemlerinde DYSY girişlerinde düşüşler yaşanmıştır. 2000 yılında 42 milyar dolar olan DYSY girişi, Çin'in DTÖ'ye girmesiyle birlikte hızla yükselmiş ve 2005 yılında Çin için rekor olan 104 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Çin'in DTÖ'ye katılması yatırımcılar açısından ülkenin daha güvenli hale gelmesi sağlamıştır. Son birkaç yılda yaşanan düşüşler dünyadaki sermaye hareketliliğinde yaşanan düşüşlerden kaynaklanmaktadır. Genel olarak bakıldığında zaman Çin dünya piyasalarında hala en çok DYSY çeken ülkeler arasındadır. (Tablo 12)

Tablo 12: Çin'in Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri (1979-2019)

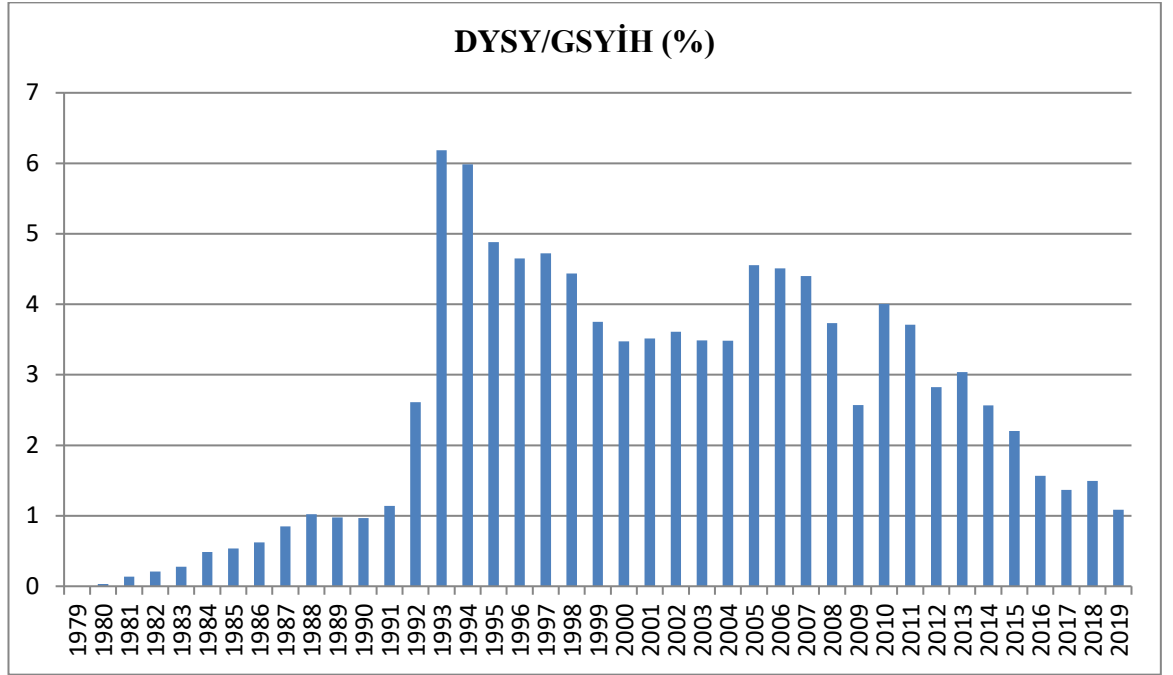
Yıllar	Çin'e Gelen Yabancı Sermaye	Dünya Toplamı	Çin'in Toplamdaki Payı (%)
1979	80.000	41.926.273.340	0,019
1980	57.000.000	53.387.386.837	0,10
1981	265.000.000	69.569.755.389	0,38
1982	430.000.000	64.816.577.912	0,66
1983	636.000.000	53.060.873.425	1,20
1984	1.258.000.000	59.743.495.737	2,10
1985	1.659.000.000	44.940.714.725	3,69
1986	1.875.000.000	81.771.038.975	2,29
1987	2.314.000.000	139.529.132.547	1,65
1988	3.194.000.000	165.938.246.050	1,92
1989	3.393.000.000	200.195.714.898	1,69
1990	3.487.000.000	239.413.854.032	1,45
1991	4.366.000.000	174.936.263.914	2,50
1992	11.156.000.000	186.255.321.391	5,99
1993	27.515.000.000	233.727.798.529	11,7
1994	33.787.000.000	278.763.648.202	12,1
1995	35.849.200.000	361.902.910.280	9,9
1996	40.180.000.000	417.892.006.090	9,6
1997	44.237.000.000	534.796.277.291	8,2
1998	43.751.000.000	798.672.440.506	5,48
1999	38.753.000.000	1.203.466.150.000	3,22
2000	42.095.300.000	1.569.102.800.000	2,68
2001	47.053.000.000	895.371.759.770	4,7
2002	53.073.618.897	755.326.802.736	7,1
2003	57.900.937.467	737.004.113.456	9,24
2004	68.117.272.181	1.010.159.720.000	6,74
2005	104.108.693.867	1.563.381.560.000	6,66
2006	124.082.035.619	2.202.767.540.000	5,63
2007	156.249.335.203	3.136.136.170.000	4,98
2008	171.534.650.312	2.477.590.504.711	6,92
2009	131.057.052.870	1.447.405.735.402	9,05
2010	243.703.434.558	1.916.700.527.994	12,7
2011	280.072.219.150	2.365.729.980.189	11,8
2012	241.213.868.161	2.065.079.661.647	11,6
2013	290.928.431.467	2.184.492.409.717	13,3
2014	268.097.181.064	1.944.900.344.933	13,7
2015	242.489.331.627	2.679.913.564.882	9,04
2016	174.750.525.654	2.646.583.732.399	6,6
2017	166.083.775.772	1.967.546.306.682	8,44
2018	203.492.014.029	1.193.128.108.201	17,1
2019	155.815.344.62	1.622.000.940.000	9,6

Kaynak: The World Bank,

<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2018&locations=CN&start=1979>

(Erişim Tarihi: 01.10.2020)

Şekil 21: Çin'e Giriş Yapan Yabancı Sermayenin Milli Gelire Oranı (1979-2019)

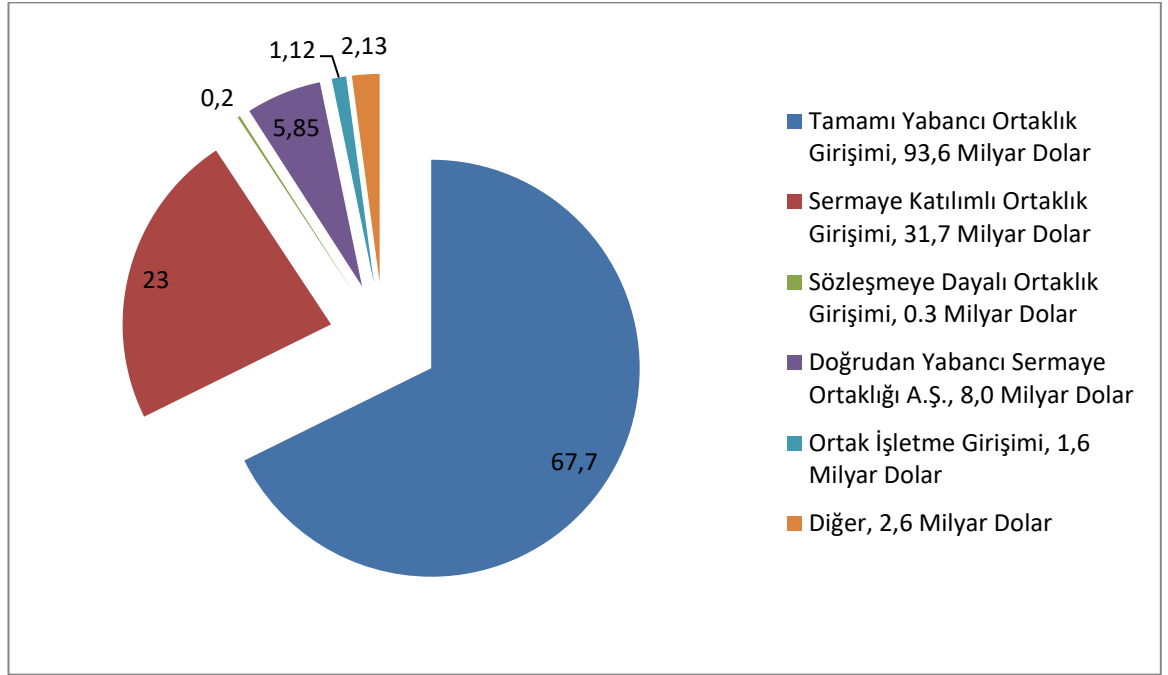

Kaynak: The World Bank,

<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2019&locations=CN&start=1979> (Erişim: 30.01.2021)

Çin'e gelen DYSY'nin milli gelire oranına baktığımız zaman 1993 yılına kadar hızlı bir şekilde artmış ve 1993 yılında zirve yapmıştır. Bundan sonraki dönemde inişli çıkışlı şekilde düşme trendine girmiştir. Buradaki önemli husus DYSY girişlerinde artış yaşanmasına rağmen Çin'in yakalamış olduğu yüksek büyüme oranlarını korumasından dolayı DYSY'nin milli gelire oranında düşüşler yaşanmıştır. (Şekil 21)

Şekil 22: Çin’de DYSY’nin Sermaye Yapılarına Göre Dağılımı (2019) (Yüzde)

Kaynak: China Statistical Yearbook 2020, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/nds/2020/indexeh.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2020)

Genel olarak bakıldığında zaman Çin’de 5 tür yatırım türü vardır. Bunlar; tamamı yabancı ortaklık girişi, sermaye katılımlı ortaklık girişi, sözleşmeye dayalı ortaklık girişi, doğrudan yabancı yatırım ortaklığı anonim şirketi ve ortak işletme girişimidir.

Tamamı yabancı ortaklık girişi; yalnızca yabancı şirketler, işletmeler, kurumlar, kuruluşlar veya bireyler gibi yabancı yatırımcılar tarafından yatırım yapılan işletmelerdir. Yabancı yatırımcılar şirketlerini Çin yasalarına uygun olarak kurarlar ve işletmelerinde ileri teknolojiyi kullanacaklarını ya da ürettikleri ürünlerin tamamı veya çoğunun ihracat odaklı olacağı üzerine taahhütler bulunurlar. Tamamı yabancı ortaklık girişimlerine reformların başında izin verilmemiştir. 1986 yılına gelindiğinden bu yatırım türünün önü açılmıştır. 80’li yılların sonlarına doğru az sayıda tamamı yabancı yatırım ortaklık girişi kuruldu. Ancak 1990’lı yılların başından itibaren hem yatırım tutarında hem de yatırım sayısında istikrarlı bir artış yaşanmıştır. Tamamı yabancı ortaklık girişimlerinin toplam DYSY içindeki payı 1999’da yaklaşık %50’ye yükseldi. (Zhang, 2011: 18) 2019 yılında ise bu oran %67,7’tür. (Şekil 22)

Sermaye katılımlı ortaklık girişimi; yabancı yatırımcılar ve yerli ortaklar tarafından ortak sermaye ile kurulan girişimlerdir. Kar ve zararlarını sermaye oranlarına göre paylaşmaktadırlar. Çin özelinde bu tür ortaklık girişiminde yerli firmaların sermaye paylarının %25'in altında olmaması gerekmektedir. Sermaye katılımlı ortaklık girişimi DYSY'nin ülkeye çekilmesinin ilk türüdür ve DYSY'nin çekilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1979'dan 1982'ye kadar bu girişim türü Çin'deki toplam DYSY girişlerinin yaklaşık %8,4'ünü oluşturdu. Bundan sonraki süreçte hızla artan DYSY girişleriyle bu oran 1980'li yılların sonlarında %60'a kadar yükseldi. Fakat 1990'lı yıllarda yabancı sermayeli şirketlerin büyümesinden dolayı bu oran sürekli düşmeye başladı. (Zhang, 2011: 17) Yine de DYSY'nin girişinde önemli bir yeri bulunmaktadır. 2019 yılında DYSY içinde payı %23'tür (Şekil 22).

Sözleşmeye dayalı ortaklık girişimi; yabancı ve yerli ortaklarla birlikte kurulmaktadır. Kar ve zararlar sözleşme hükümlerine göre paylaşılmaktadır. Bu girişimde yabancı şirketler teknoloji ve sermaye sağlarken, yerli firmalar hammadde, arazi ve emek sağlamaktaydılar. Sözleşmeye dayalı ortaklık girişimi düşük riskli ve esnek iş birliği sağlaması nedeniyle, DYSY'nin girmeye başladığı ilk yıllarda en önemli girişim türüydü. 80'li yılların başında toplam DYSY girişinin %50'sini oluşturmaktaydı. O zamandan günümüze kadar kademeli bir şekilde azalma eğilimi göstermiştir. 2007 yılında toplam DYSY içerisindeki payı %12 iken, 2019 yılında bu oran %0,2 olmuştur (Zhang, 2011: 18; Şekil 22).

Doğrudan yabancı sermaye ortaklığı anonim şirketi; yabancı yatırımcılar ile Çinli işletmeler, şirketler ve diğer kuruluşlar tarafından oluşturulan bir girişimdir. Sermaye katılımlı ortaklık girişimine benzemektedir. Hissedarlar sahip oldukları hisseye göre şirketin sorumluluğunu üstlenmektedir. Fakat buradaki önemli husus yabancı yatırımcılar tarafından ellerinde tuttıkları hisseleri, şirketin toplam kayıtlı sermayesinin %25'inden fazla olması gerekmektedir. 2019 yılı itibariyle toplam DYSY içerisindeki payı %5,85'dir (Zhang, 2011: 18; Şekil 22).

Ortak işletme girişimi; denizdeki ve karadaki petrolün ortak kullanılmasına dayalı bir girişim türüdür. DYSY'nin bu şekli uluslararası doğal kaynaklar endüstrisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu DYSY türünün en belirgin özelliği yüksek risk içermesi ve yüksek yatırım gereksinimlerine ihtiyaç duymasıdır. Fakat bu girişim türü yüksek kazanç

sağlamaktadır. Çin'in toplam DYSY içerisindeki payı 2019 yılı itibariyle %1,12'dur (Zhang, 2011: 18; Şekil 22).

Doğrudan yabancı sermaye ortaklığı anonim şirketi ve ortak işletme girişimi son yıllarda DYSY kullanımının yeni türleridir ve Çin'deki toplam DYSY girişlerinde çok küçük bir paya sahiptir.

Şekil 23: DYSY'nin Toplam Ticaret Hacmi İçerisindeki Payı (Milyar Dolar)

Yıllar	Toplam ticaret hacmi (Milyar Dolar)	Çin'deki yabancı şirketlerin payı (Milyar Dolar)	%
1985	69,60	2,95	0,43
1990	115,40	7,80	0,68
1995	280,90	46,90	17,7
2000	474,30	119,40	25,1
2005	1.422,10	831,70	58,4
2010	2.974,00	1.600,61	53,8
2015	3.953,03	1.833,48	46,3
2016	3.685,56	1.687,53	45,7
2017	4.107,16	1.839,13	44,7
2018	4.622,42	1.967,66	42,7
2019	4.577,89	1.823,83	39,8

Kaynak: Jiang, 2013: 151, National Bureau of Statistics, China Statistical Yearbooks <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/> (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

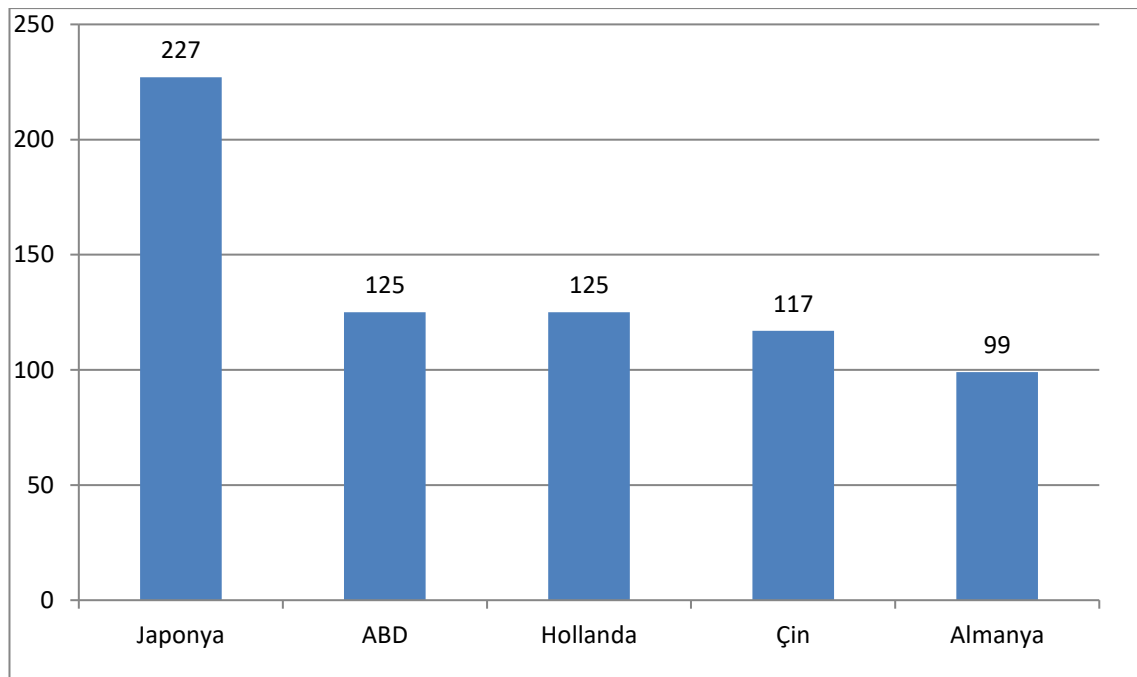
Çin'de DYSY 1985 yılında toplam ticaret hacmindeki payı %1'in altındadır. 90'lı yıllarda artan DYSY'ler ile birlikte üretim ölçeklerini genişleten işletmeler sayesinde bu oran 1995 yılında %17,7 olmuştur. DYSY'nin ülkeye gelmeye başladığı ilk dönemlerde yabancı sermayeli şirketlerin yapmış olduğu ithalat, ihracattan fazlaydı bunun nedeni ise üretim için gerekli olan girdilerin dışarıdan temin ediliyor olmasıdır. Fakat 1998 yılında bu durum tam tersine dönmüştür. 1993 yılında DYSY Çin'in ihracatındaki payı %28, ithalatındaki payı %40'dır. 2005 yılında ise Çin ihracatının %58,3'ü ve ithalatın %59,7'si oluşturmaktaydı ancak bu seviyeler 2018'de sırasıyla %41,7 ve %43,7'ye düşmüştür. Bu azalmanın nedeni ise yerli firmaların ülke ekonomisi içerisindeki dinamizminin artmaya başlaması olarak görülmektedir. Yabancı firmalar ile güçlü bir rekabet halinde olduğunu göstermektedir (Morrison, 2019: 14).

DYSY'nin Çin'e gelmesiyle ileri teknolojiye, rekabetin güçlü olduğu pazarlara ve organizasyon yöntemlerine erişim sağlanmıştır. Yabancı firmaların kullanmış olduğu ileri teknoloji ve beşeri sermaye yıllar ilerledikçe Çinliler tarafından da benimsenmeye başlanmıştır. Bu durum Çinli firmaların rekabet güçlerini geliştirmesiyle ülkenin dış

ticaretinde önemli bir aktör haline gelmesini sağlamıştır. Reformların başlangıcında DYSY, emek yoğun ve düşük teknoloji ihracatın artmasına yol açmıştır. İlerleyen yıllarda elektronik ve otomotiv gibi yüksek katma değerli ve ileri teknoloji içeren imalat sektörlerinde toplam ticaret hacmi yükselmiştir. Özellikle DYSY, Çin'in ileri teknoloji ile buluşmasında önemli bir pay sahibi olmuştur. Bunlara ek olarak sanayi sektörünün büyümesine ve uluslararası sistemde önemli bir ticari aktör haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ertekin, 2017a: 264).

Şekil 24: Dünyada En Fazla DYSY Yapan 5 Ülke, 2019 (Milyar Dolar)

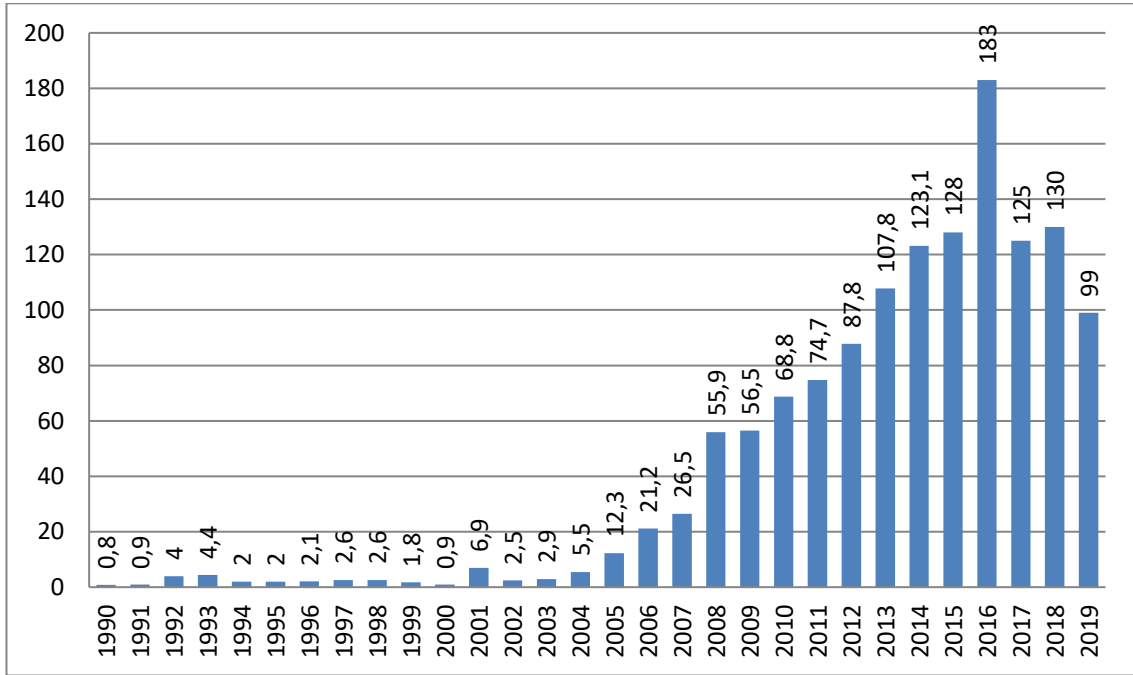

Kaynak: UNCTAD, 2020, https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat45_en.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

Çin, 2000'li yıllara kadar yapılan reform hareketlerini sağlam bir zemine oturmasını, ülkenin büyümesini ve modernize olmasını sağlamak için DYSY çekmeye çalışmıştır. Çinli sermaye sahiplerinin ülke dışında yatırım yapmaları bu dönem içinde sınırlandırılmıştı. Fakat 2000 yılından sonra küreselleşme strateji altında Çinli firmaların ülke dışında yatırım yapmalarının önü açılmıştır. Buraya kadar geçen süre zarfında Çin, yüksek büyüme hızına ulaşmış ve dış ticaret fazlası veren sayılı ülkelerden biri olmasından dolayı döviz birikimine sahip olmuştu. Bu dövizlerin önemli bir kısmı, ABD hazine tahvilleri yatırılmıştı. Bu tahviller güvenli bir yatırım aracıydı fakat getirisi

düşüktü. 2007 yılında Çin hükümeti önemli bir karar alarak, döviz rezervlerini daha karlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla Çin Yatırım Şirketi'ni kurmuştur. 200 milyar dolar gibi büyük bir fonla finanse edilerek dünyanın en büyük servet fonlarında biri olmuştur. Böylece Çin, yatırımlardan daha fazla kar etmesinin yanında, diğer bir önemli faktör ise ekonomik anlamda gelmiş olduğu konumu korumak ve daha da ileri götürmek amacıyla ülkenin ihtiyacı olan petrol ve mineraller gibi önemli doğal kaynakların Çin'e kolayca getirilebilmesini sağlamaktır. Çin hükümeti, Çinli firmalara küresel rekabet ortamında önemli bir konuma gelmeleri ve markalar oluşturmaları konusunda önerilerde bulunmuştur. Bu anlamda Çinli firmaların küresel olarak daha rekabetçi olmalarına yardımcı olmak için gereken teknoloji, yönetim becerileri ve sıklıkla uluslararası kabul görmüş markalar edinmeleri için merkezi hükümet yardımcı olmaktadır. Örneğin, Nisan 2005'te Çinli bir bilgisayar şirketi olan Lenovo Group Limited, IBM Corporation'ın kişisel bilgisayar bölümünü 1,75 milyar dolara satın almıştır (Morrison, 2019: 17-18).

Şekil 25: Çin'den DYSY Çıkışı (1990-2019) (Milyar Dolar)

Kaynak: (Ertekin, 2017a: 275), UNCTAD, World Investment Report 2017-2020

Çin'deki DYSY çıkışlarının genel olarak gelişimine bakıldığında zaman 1990 yılında 0,8 milyar dolarken, 2005 yılında 12,3 milyar dolara yükselmiş, 2015 yılında %937 gibi ciddi bir artış göstererek 128 milyar dolara çıkmıştır. 2011 yılında dünyada en çok DYSY

çıkışı yapan ülkeler arasında 6. sırada iken 2014 yılında 3. Sıraya yükselmiştir. (Ertekin, 2017a: 275-276) 2016 yılında Çin için rekor bir seviye olarak DYSY çıkışları 183 milyar dolara çıkmış fakat 2018 yılında 130 milyar dolara düşmüştür. Bu düşüşe rağmen dünya sıralamasında 2. olmuştur. 2019 yılında ise 117 milyar dolar olan DYSY, Çin'i bu alanda 4 sıraya geriletmiştir. Çin'in yatırımları ve tasarruflarının yüksek olması uzun yıllar boyunca sağlam bir ihracat performansı sergilemesini sağlamıştır (Wang, 2016: 91; Şekil 25).

2.4.2.ÖZEL EKONOMİK BÖLGELER (ÖEB)

Çin, geniş kapsamlı ekonomik dönüşümünde, Özel Ekonomik Bölgeler'den yararlanma konusunda en başarılı ülkelerden biridir. İlk aşamada yasalar, yönetmelikler, vergilendirme, arazi, işgücü, finans, gümrük, göç ve benzeri şeyleri içeren piyasa odaklı ekonomik reformları denemek için dört bölge ile başlandı. Başarılı olduktan sonra, bölge programı ve ilgili reformlar yavaş yavaş ülke çapında daha çeşitli biçimlerde yayıldı ve bazı bölgeler yüksek teknoloji sanayi parkları gibi daha gelişmiş bir şekilde tasarlandı. ÖEB'ler GSYİH, istihdam, ihracat ve DYSY'lerin çekilmesine önemli katkıda bulunmuştur. 2010 yılında ulusal düzeydeki ÖEB'lerin GSYİH'nın yaklaşık %22'sini, DYSY'nin %46'sını ve ihracatın %60'ını oluşturduğu ve 30 milyondan fazla kişiye istihdam yarattığı bilinmektedir. ÖEB'ler ayrıca Çin'e yeni teknolojiler getirmede ve modern yönetim uygulamalarını benimsemede önemli rol oynamışlardır (Zeng, 2015: 3-4).

Çin hükümeti 1979 yılında ekonomik kalkınmanın ve büyümenin gerçekleştirilmesi üzerine konuları tartışmak üzere bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıda Hong Kong adasına yakın olan Shenzhen, Shantou ve Zhuhai'nin, ihracatın gelişimine yönelik imalat endüstrisine fayda sağlaması amacıyla Guangdong eyaletinin yetkilerinin genişletilmesi önerisinde bulunulmuştur. Diğer bir öneri ise ihracata yönelik üretimin artırılması amacıyla Shenzhen, Shantou, Zhuhai ve Xiamen şehirlerinde özel bölgeler kurulması yönündeydi. Bu fikirler ışığında Çin hükümeti, Shenzhen, Shantou, Zhuhai ve Xiamen şehirlerinde özel ve esnek birtakım politikalar uygulanacak şekilde özel bölgelerin kurulması onaylandı. Kurulan bu bölgelerde hedeflenen amaçlar genişleterek sadece ihracata yönelik imalat endüstrisinin gelişmesini sağlamak değil aynı zamanda

turizm ve ticaretin de geliştirilmesi istenmiştir. Başlangıçta “Özel İhracat Bölgesi” terimi kullanılırken, 1980’de bu “Özel Ekonomik Bölge” olarak değiştirilmiştir. Çin hükümeti, bu bölgeleri uzunca bir süre dışa kapalı olan ülkesini dışa açılan bir penceresi olarak görmüştür. Bu dışa açılan pencereden teknolojik gelişmeleri takip etmeyi, yönetim deneyimi elde etmeyi, dış dünyadaki bilgileri kolayca öğrenmeyi amaçlamıştır. (Jiang, 2013: 293-294).

ÖEB'lerin kurulmasının üç temel amacı vardı. Çin’in kıyı bölgelerinin kontrollü ve deneysel bir biçimde gelişime açmak, yabancı yatırımı bu bölgelere çekmek ve bu yatırımları ihracatın gelişmesi için kullanırmak, Çin’in dış dünyaya açılan penceresi olarak hizmet vermesini sağlamaktır. Tabi bunların yanında genişletilmiş birtakım hedefler de bulunmaktaydı. Çin’e ileri teknolojiyi çekmek, ihracatın gelişmesini sağlayarak istihdam alanları yaratmak ve döviz elde etmek, bu bölgelerin başarılı olması halinde başka bölgelerde de uygulaması hususunda önemli bir örnek olmasını sağlamak, Hong Kong, Makao ve Tayvan'ın anakara Çin ile bağlantısını geliştirerek bölgesel entegrasyonu sağlamaktır (Ho, 2004: 6).

Seçilen bu dört özel ekonomik bölge Çin’in Tayvan ve Hong Kong ile ekonomik olarak bütünleşmesi için stratejik anlamda da özel bir öneme sahiptir. Hong Kong-Shenzhen, Macau-Zhuhai, Tayvan ile de Shantou ve Xiamen birbirlerine yakın olmalarından dolayı seçilmiş şehirlerdir. Çin hükümeti için özellikle Shenzhen şehri büyük bir öneme sahipti. Çünkü yabancı yatırım açısından ülkeye ilk giren Hong Kong olmuştur. Hong Kong sanayisi, yabancı yatırımlar vasıtasıyla Shenzhen şehrine akmaya başlamıştır. ÖEB’lerin kurulmaya başlandığı dönemde Hong Kong’daki sanayi sektöründe yaklaşık olarak 1 milyon insan çalışırken, 1990’da bu sayı 200 bin dolaylarında olmuştur. Hong Kong açısından da Çin hem geniş araziye hem de ucuz iş gücüne sahip olması bakımından önemli bir yatırım alanı olarak görülmekteydi. Sonuç itibariyle kazan-kazan stratejisi hakim olmaktaydı (Melemen, 2007: 82; Oktay, 2019: 76).

1981 yılında dört bölge, Çin'deki toplam DYSY’nin %59,8’ini oluştururken Shenzhen’nin payı %50,6 idi. Üç yıl sonra, dört ÖEB hala Çin’in toplam DYSY’nin %26’sını oluşturuyordu. 1985 yılının sonunda dört bölgeye gelen toplam DYSY 1,17 milyar dolardı ve toplam DYSY’nin %20’si oluşturmaktaydı. 1980-1984 yıllarında Çin’in yıllık ortalama yüzde 10'luk büyümesi karşısında, Shenzhen bu dönem içerisinde %58

gibi çok büyük bir oranda büyümüş ve bunu %32 ile Zhuhai, %13 ile Xiamen ve %9 ile Shantou izlemiştir (Yeung vd., 2009: 224-225).

1984 yılına gelindiğinde, ÖEB'lerin ticaret ve yatırım başarılarından dolayı, Çin benzer politikaları, 14 açık kıyı şehri ilan ederek ekonomisini daha fazla dışa açmaya karar verdi ve ertesi yıl Pearl River Deltası, Yangtze Nehri Deltası ve Fujian'daki Min Deltası şehirlerini de bu plana dahil etti. 14 açık şehrinin yerel yönetimlerine, yabancı yatırımlar için yasal çerçeve ve planlama konusunda özerklik tanındı. Sonrasında bu 14 şehir kendi Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgelerini kurdu ve dış ticareti teşvik etmek için politikalar üretti. 1988 yılında da beşinci ÖEB olarak Hainan Özel Ekonomik Bölgesi kuruldu. 1989'daki Tiananmen olaylarından sonra 1990 yılında Şangay'daki Pudong New District, Yangtze Nehri boyunca ticaret ve yatırım yapılması amacıyla yeni alanlar açıldı. Diğer ekonomik alanlara benzer şekilde, delta bölgelerinin yerel makamlarına, ticaret ve yatırımda yasal düzenleme yapmalarına izin verildi. (Landsberg ve Burkett 2006: 67; Yeung vd., 2009: 225; Ho, 2004: 7).

Çin Hükümeti, 1988-1990 yılları arasında bölgesel politika geliştirme konusunda üç önemli adım atmıştır. 1988'de açık kıyı şehrinin ekonomik alanını Kuzey Çin'e kadar genişletmiştir. Hainan Adası, Guangdong eyaletinden ayrıldı ve Çin'in 30 eyaleti ve 5 ÖEB'si oldu. Şangay'ın, uluslararası bir ekonomik, finansal ve ulaşım merkezi olması beklenen Pudong Yeni Bölgesi'nin geliştirmesi onaylandı (Ho, 2004: 8-9).

ÖEB'ler esas olarak, Çin'e yatırım yapılmasını karlı hale getirmeye ve üretimin gerçekleştirilmesi kolaylaştırmaya yöneliktir. Yabancı yatırımcılar için Çin'de ucuz iş gücünün bulunması, yatırım yapılmasında ana unsur olarak görülmekteydi. Bunlara ek olarak yerel yönetimler yabancı yatırımcılara vergi indirimleri ve vergi muafiyeti avantajları da sağlamıştır. İlerleyen dönemde bu şirketlere, ihracata konu olan ürünlerin üretilmesi için gerekli olan hammadde, ara mallar ve yatırım malları gümrük vergisinden muaf tutularak ithalat yapmaları kolaylaştırılmıştır (Oktay, 2019: 75).

ÖEB'lerin yönetimleri tarafından yabancı yatırımlar için uygun bir ortam oluşturmak amacıyla üretimin artışı tetikleyecek çeşitli alanlar oluşturulmuştur. Sanayi Parkı, Ekonomik ve Teknik Gelişme Bölgeleri olarak adlandırılan bölgelerde altyapının geliştirilmesi, işlerin daha kolay ve hızlı bir şekilde yürütülmesi sağlamak için

bürokrasiden arındırılması ve kalifiye iş gücüne kolay bir şekilde ulaşılması amaçlanmıştır (Oktay, 2019: 75).

Bununla birlikte 1980'lerin aksine 1990'lardaki reform politikası, kıyı bölgelerinden batı iç bölgelerine kaymıştır. Bunun nedeni, kıyı bölgelerdeki büyük miktarda yabancı yatırımın Çin'in doğusu ile batısı arasındaki gelir farkını genişletmesiydi. Çin hükümeti yabancı yatırımlara daha fazla iç şehir ve bölge açmaya başlamıştır. İç şehirler, Yangtze Nehri boyunca ve komşu olunan ülkelerin sınırlarına komşu olan iç bölgedeki şehirleri kapsıyordu. Bu şehirler kıyı açık alanlarına verilen politika muamelesinin aynısını gördüler. Aynı yıl, sınır ticaretini ve komşu ülkelerle ekonomik iş birliğini ilerletmek için 13 iç sınır şehri açıldı. Sonuç olarak, kısa bir süre sonra yabancı yatırımları çekmek için 14 sınır ekonomik iş birliği alanı kuruldu. 90'lı yılların sonlarında, eyalet hükümetleri yabancı katılımlı yap-işlet-devret projelerini uygulamaya başladı (Ho, 2004: 9).

1992 yılına gelindiğinde Çin hükümeti 35 açık kıyı şehri daha yarattı. Bunu yaparken, açık kıyı şehirlerinin kıyı şeridinden iç bölgelere doğru genişlettiler ve temel endüstrilere daha az, teknoloji yoğun endüstrilere daha fazla odaklanmaya çalıştılar. 2008'in sonunda devlet düzeyinde 54 açık kıyı şehri vardı. Nisan 2010'a kadar bu sayı 69'a yükseltildi (Zeng, 2011: 10).

2006 yılında, ilk beş ÖEB, Çin'in toplam reel GSYİH'sinin yüzde 5'ini, toplam mal ihracatının yüzde 22'sini ve toplam DYSY girişlerinin yüzde 9'unu oluşturmaktaydı. Aynı zamanda, 54 Ulusal Ekonomik ve Teknik Gelişme Bölgeleri, toplam GSYİH'nin yüzde 5'ini, ihracatın yüzde 15'ini ve toplam DYSY girişlerinin yüzde 22'sini oluşturdu. Çeşitli tipteki çok sayıda ÖEB ve son verilerin elde edilme zorluğu nedeniyle, ÖEB'lerin katkılarının genel bir resmini çizmek zordur (Zeng, 2011: 13).

2019 yılında Sincan'daki Güney ve Orta Asya'yı çevreleyen Kaşgar ve Horgos şehirleri devlet düzeyinde ÖEB olarak belirlendi ve resmi ÖEB unvanını ve statüsünü taşıyan ÖEB sayısı Çin'de yediye yükselmiştir. (Chen, 2019: 61) Çin'de son 40 yılda birçok ekonomik bölge kuruldu: 90 Ulusal Ekonomik ve Teknik Kalkınma Bölgesi, 114 Yüksek Teknoloji Sanayi Geliştirme Bölgesi, 13 Vergi Korumalı Bölge, 14 Ulusal Sınır Ekonomik İşbirliği Bölgesi, 12 Serbest Ticaret Bölgesi kurmuştur (Na, 2019: 2).

ÖEB'lerin verimlilik düzeyleri arttıkça Çin'in dış ticaretini ve DYSY yatırımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Yapılan yatırımlar sayesinde Çin ekonomisi ihtiyacı olan teknolojiyi karşılamış, uluslararası ticarete önemli bir aktör olmuştur ve Çin'in dünya pazarlarıyla kurulacak olan ilişkilerinde köprü vazifesi görmüştür. Zamanla ÖEB'lerdeki DYSY kısıtlamaların kaldırılması, Çinli sermaye sahiplerinin bu bölgelerde yatırım yapmalarına izin verilmesi, vergi indirimleri yapılması, elde ettikleri karları ve dövizleri ellerinden tutmaların izin verilmesiyle, ÖEB'lerin ekonomik olarak büyümesine ve dış ticaretinin sürekli artmasına yol açmıştır (Tokatlıoğlu, 2006: 117).

Genel olarak bakıldığı zaman ÖEB'lerin başarılı bir şekilde faaliyet göstermelerinde, Çin'in başlatmış olduğu reform hareketlerindeki kararlılığın önemli bir etkisi olmuştur. Uygulamaya konan reformlar ile bu bölgeler üretim tesisi haline gelmiş ve Çin'in dünya pazarında güçlü bir ticaret aktörü olmasını sağlamıştır. Başlangıçta emek yoğun sektörler gelişmeye başlamış ve ilerleyen dönemde ileri teknolojinin ülkeye gelmesiyle teknoloji yoğun ve katma değeri yüksek ürünler üretilmeye başlanmıştır.

2.4.3. PARA POLİTİKASI VE BANKACILIK

Çin'de reform öncesi dönemde merkezi hükümet tarafından yönetilen bir bankacılık sistemi bulunmaktaydı ve Çin'deki tek banka Çin Halk Bankası (ÇHB)'dir. Merkezi hükümet tarafından yönetilen ÇHB, ülkedeki tüm bankacılık faaliyetlerini tek başına yürüten ve halktan mevduat kabul eden bir bankaydı. Diğer işlevleri ise devlete ait işletmelerin ihtiyacı olan finansman için kredi sağlamak ve para basmaktır. Verilen bu krediler merkezi hükümet tarafından onaylanmaktadır ve bankanın bu krediler üzerinde karar yetkisi bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak devlete ait olan işletmelerde, madenlerde ve yerel bölgelerde, şube ve temsilcilik vasıtasıyla faaliyet göstermekteydiler. ÇHB'nin kendine bağlı bir şekilde faaliyet gösteren Çin Bankası ve Joint State Private Bank adında alt kuruluşları bulunmaktadır. Joint State Private tasarruf mevduatı kabul ederken, Çin Bankası döviz ve dış ticaret işlemlerini yürütmekteydi. Bunların dışında bir de Çin Tarım Bankası bulunmaktadır. Bu banka hem ÇHB'ye hem de merkezi hükümete bağlı olarak çalışmaktadır. Adından da anlaşıldığı üzere tarımsal faaliyetlerde ihtiyaç olan finansmanı sağlamak üzerine hizmet vermektedir (Sezen, 2007: 47).

ÇHB'nin ticari banka işlevi 1979'da sona ermiş ve devlete ait ticari bankalar kurulmuştur. Bunlar Çin Bankası, Çin Halk İnşaat Bankası ve Çin Tarım Bankası'dır. ÇHB bu bankaların işleyişini denetleyerek bankacılık sektörü için merkez bankası ve düzenleyici otorite olarak hizmet vermeye başlarken, yeni kurulan devlete ait ticari bankalar ÇHB'den ticari işleri devraldı. Devlete ait bu üç ticari bankadan her birinin belirli ekonomik sektörlere finansal hizmetler sunması istenmiştir. Çin Bankası, faaliyetlerini döviz ve uluslararası işlemler için mevduat ve kredilere odaklarken, menkul kıymet işlemleri ağırlıklı olarak Çin Halk İnşaat Bankası tarafından gerçekleştirildi. Çin Tarım Bankası, kırsal alanlarda mevduat almaya ve tarımsal üretim projelerine kredi sağlamaya odaklanmıştır. Devlete ait dördüncü ticari banka olan Çin Sanayi ve Ticaret Bankası 1984 yılında kuruldu ve tüm ticari işleri ÇHB'den devraldı. Bu banka da ticari ve endüstriyel faaliyetlerin finansmanına odaklandı (Tan, 2016: 15-16).

Daha fazla rekabeti teşvik etmek için Çin hükümeti, İletişim Bankası (1986), Çin Ticaret Bankası (1987), Çin Uluslararası Güven ve Yatırım Kurumu Bankası (1987), Shenzhen Kalkınma Bankası (1987), Fujian Sanayi Bankası (1988), Guangdong Kalkınma Bankası (1988) dahil olmak üzere anonim ticari bankaların kurulmasına izin verdi. Bu bankalar başta bölge ve şehirlerde olmak üzere hane halklarına ve firmalara bankacılık hizmetleri sundu (Si, 2015: 182).

1994 yılında 3 banka daha kuruldu. Bunların amacı daha önce devlete ait dört ticari banka tarafından üstlenilen politika kredisi sorumluluklarını devralmaktır. Bu bankalar; Çin Kalkınma Bankası, Çin Tarımsal Kalkınma Bankası ve Çin İhracat-İthalat Bankası'dır. Çin İhracat-İthalat Bankası'nın ana görevi, yeni ve yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatını ve ithalatını kolaylaştırmak, uluslararası ticarete yönelik yatırımları teşvik etmek gibi önemli görevleri bulunmaktadır. Bunun yanında Çin Kalkınma Bankası'nın, Çin'in sınır ötesi yatırımını ve küresel ticari iş birliğini kolaylaştırmak gibi bir misyonu bulunmaktadır. Ayrıca bu bankalara kredi kullandırma konusunda da özerklik tanınmıştır (Tan, 2016: 16-17; Chow, 2004: 136).

Bankacılık sistemindeki piyasa odaklı reformlar 1990'lı yıllarda kademeli bir şekilde devam etmiştir. 1993 yılında merkezi hükümet tarafından ÇHB'yi merkez bankası olarak daha fazla bağımsızlık kazandırılmasına ve uzman bankaların ticari bankalara dönüştürülmesine karar vermiştir. Merkez Bankası Kanunu'nu 1995 yılında

çıkartılmasıyla paranın değerinden belli bir istikrar sağlanarak, ülke ekonomisinin büyümesi ve dış ticarete entegrasyonu amaçlanmıştır. Bu kanun çerçevesinde ulusal para üzerindeki kontrol ile paranın istikrarı sağlanarak ve spekülâtif hareketler engellenerek bankacılık sisteminin daha güvenli çalışması istenmiştir. Yine aynı yıl Ticari Bankacılık Kanunu’nu da çıkartılmıştır. Çin hükümeti kapsamlı bir para politikasının genel hatlarını 1994 yılında yapmış olduğu reformlarla çizmiştir. Bankacılık sistemini, para ve sermaye piyasası üzerine reformlar yapılarak piyasa odaklı ve ticareti kolaylaştırıcı düzenlemeler yapmıştır (Chow, 2004: 136).

2000 sonrası dönemde risk yönetimi becerisini geliştirmek ve banka verimliliğini daha da artırmak için Çin’in ticari bankaları DYSY’leri kendisine çekmeye başladı. Çin’in DTÖ’ye üye olmasından sonra vermiş olduğu taahhütlerden dolayı ÇHB’nin düzenleme ve denetleme görevini elinden almıştır ve bu görevi DTÖ’nün standartlarına göre düzenleme yoluna gitmiştir. 2004 yılında “Çin Bankacılık Düzenleme ve Denetleme ve Denetim Yasası” yürürlüğü koyularak Bankacılık Düzenleme Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyona bankacılık sektöründe düzenleme ve denetim yapma yetkileri verilmiştir. (Sezen, 2007: 42-43) Bu dönemde yabancı bankaların faaliyetleri yavaş yavaş serbest bırakılmaya başlanmıştır. Bu sayede Çin’in bankacılık sektörünün rekabet koşullarının arttırılması amaçlanmıştır. 2006 yılı sonlarında yabancı bankalar, yerli Çin ticari bankalarıyla tamamen aynı muameleyi görmeye başlamıştır. Bu eşit muamele, Çin bankacılık endüstrisindeki rekabetçi durumu önemli ölçüde iyileştirdi (Tan, 2016: 22-23).

Reform sonrası Çin’in uygulamış olduğu kur politikası, uluslararası ticarete önemli bir aktör olmasına büyük katkı sağlamıştır. Genel olarak uygulanan kur politikasına baktığımız zaman 1981 yılında çifte döviz kuru politikasını uygulamaya koymuştur. Bu uygulama esas olarak ihracatta ve ithalatta farklı, takas piyasasında farklı bir kur politikasını anlamına gelmekteydi. İstenilen verim alınamayınca bu politikadan 1986 yılında vazgeçilmiş ve bu politikanın yerine devlet tarafından belirlenen döviz kuru ile piyasa tarafından belirlenen döviz kuru uygulanmıştır. İki aşamalı bir şekilde uygulanan bu döviz kurundan da istenilen verim alınamayınca 1994 yılında bu uygulamadan da vazgeçilmiştir. Bu politikanın yerine ise 1994 yılında Çin Yuan’ı, 1 ABD doları 8,7 Yuan değere sahip olacak şekilde sabitlemiştir. 1997’de değerlendirilerek 1 ABD doları 8,28 olacak şekilde tekrar sabitlendi. Bu durum sabit kur politikasını kabul

edilmesi ve herkesin piyasada işlem yapabilmesi anlamına gelmektedir. ABD dolarında değer kaybı yaşandığında, Yuan'ın da değerini düşüreceğinden bu durum Çin uluslararası ticaretine olumlu bir şekilde yansımaktadır (Atılğan, 2005: 35; Kotan, 2016: 54).

1994'ten 2005'e kadar Çin, 1 ABD doları 8,28 Yuan üzerinden sabitlemeye yönelik politikayı sürdürdü. Bu durum büyük ölçüde dış ticaret ve DYSY için istikrarlı bir ortamı teşvik etmiştir. Uygulanan bu politika gelişmekte olan birçok ülkenin erken kalkınma aşamalarında kullandığı genel bir politikadır. 2005 yılında bu politikada da değişikliğe gidilmiştir. Döviz kurunun, sepetteki para birimlerinin döviz kuru hareketlerine referansla piyasa arz ve talebine göre ayarlanabilir bir politika uygulama konulmuştur. Bu politika ile Yuan'ın belli bir aralıkta dalgalanmasına izin verilmiştir. 2005 sonra Yuan yavaş bir şekilde ABD doları karşısında değerlenmeye başlamıştır. 2005'ten 2008'e kadar olan dönemde döviz kuru, %18,7'lik bir değer kazanmasıyla 8.11'den 6.83 olmuştur. Piyasa mekanizması döviz kuru hareketinin genel yönünü belirlemesine rağmen Çin hükümeti piyasa müdahale yoluyla bunu yavaş bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır (Morrison ve Labonte, 2013: 2-3; Walter, 2016: 113)

Çin, 2008 yılındaki küresel finans krizinin etkilerinden kaynaklanan, Çin meşeyli ürünlere olan küresel talebin azalmasından dolayı para biriminin değer kazanma politikasını bu dönemde durdurdu. 2009 yılında, Çin ihracatı bir önceki yıla göre %15,9 oranında düştü. Çin hükümeti, ihracata yönelik binlerce fabrikanın kapatıldığını ve küresel ekonomik yavaşlamanın doğrudan etkileri nedeniyle 2009 yılında 20 milyondan fazla göçmen işçinin işini kaybettiğini açıklamıştır. Bu durumun sonucu olarak Çin hükümeti Yuan'ın dolar karşısında daha fazla değer kazanmasını önlemek için müdahale etti. 2010 yılı Haziran ayı ortalarında dolar kuru 6,83 seviyesinde sabit kaldı. 2010 yılında ÇHB, döviz kuru rejiminde reform yapacağını ve döviz kurunun esnekliğini arttıracığını belirtmiştir. 19 Haziran 2010'dan 10 Temmuz 2013'e kadar, döviz kuru %10,7 değer kazanarak 6,83'den 6,17'ye yükselmiştir. (Morrison ve Labonte, 2013: 3-4) Genel olarak bakıldığında bu yavaş düşüş günümüze kadar devam etmiştir. Bu ılımlı düşüş esas olarak Çin'in kendi çıkarları doğrultusunda yapılmıştır; ülkenin siyasi konumunu korumak, ABD baskısıyla oluşacak olan ticari yaptırımlardan kaçınmak, IMF tarafından para münipülasyoncu şeklinde anılmaktan kaçınmak. Çin'in küresel ekonomiyle artan

entegrasyon seviyesi izlemiş olduğu para politikalarında serbestisinin azalmasına yol açmaktadır (Walter, 2016: 108).

Süreç içerisinde Yuan'nın zaman içinde değeri artarken ithalat ve ihracat rakamları da artmıştır. İktisat teorisine göre, bir ülkenin para biriminin değer kazanması onun ithalatına faydalı olurken ihracat üzerinde kötü bir etkiye sahip olmaktadır ve bu da bir ülkenin dış ticaretini etkilemektedir. Bununla birlikte, farklı ülkelerin farklı ekonomik koşulları vardır, bu nedenle para biriminin değer kazanması bir ülkenin ithalat ve ihracat ticareti üzerinde farklı etkilere sahip olabilir. Çin ekonomik reformlarının başladığı yıldan bu yana kadar Yuan'ın değeri, devalüasyondan değer kazanmaya doğru bir ilerleme yaşamıştır. Fakat Çin'in dış ticaretine bu durum her zaman olumlu yansımıştır ve 1994 yılından beri dış ticaret fazlası vermektedir (Jiang, 2014: 615).

Çin, dış ticaret hadlerinden dolayı ülkesine giren dövizin artması ulusal parasının değerlendirme baskısıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Fakat Çin bu baskılar karşısında mevcut kur politikasını kararlılıkla yürütmektedir. Özellikle merkez bankasının ana görevi olarak piyasadaki arz fazlası dövizini satın alarak Yuan'ın aşırı değerlendirilmesinin önüne geçmektedir. Bu şekilde Çin ürünlerinin ucuz kalmasını sağlayarak dış piyasalarda pazar payını korumaktadır. Çin'in düşük döviz kuru politikasının bir sonucu olarak verilere baktığımızda ihracatında sürekli olarak artış meydana geldiği görülmektedir, sadece son yıllarda azalma gerçekleşmiştir (Oktay, 2016: 180-193).

Çin'in bölgede artan nüfuzu, Çin Yuanı'nın bölgesel paralar için bir çıpa olarak büyük bir rol oynamasını sağlamıştır. Pek çok ülke gibi Doğu Asya ülkelerinin de ABD dolarını çıpa olarak kullandıkları düşünüldüğünde bu durum Çin yuanının yükselişte olduğu göstermektedir. Bu sayede Çin yerel para ve finans politikaları ile bölgedeki nüfuzunu daha da kuvvetlendirmektedir (Cohen, 2016: 36). Ek olarak 2008 finans krizinde Çin, diğer merkez bankalarına Çin ile ticaret yaparken kullanmaları için Renminbi fonlamasını sağlayacak bir dizi yerel para birimlerinde takas anlaşmaları imzalamıştır. 5 yıl gibi kısa bir sürede toplam değeri 450 milyar doları aşan anlaşmalar imzalanmıştır. Görünürde bu anlaşmaların amacı olası bir finans krizinde tehlikelere karşı bir kalkan oluşturmaktır. Ancak anlaşmalar daha düzenli ikili ticaret için de kullanılabilir Yuan arzını sağlamaktaydı. Böylece Çin, doların yerine kendi para

biriminin kullanılması teşvik ederek Renminbi'yi uluslararasılaştırmıştır (Cohen, 2016: 46).

Çin'in küresel ekonomideki önemi hızlı arttıkça, statüsünün yükselişini yansıtabilecek girişimlerde bulunmuştur. Örneğin Çin, IMF'in kota değerlendirmesindeki oy oranını 2010 yılında %3,81'den %6,07'ye yükseltmiştir. Bu durum Çin'i ABD ve Japonya'dan sonra 3. sıraya yerleştirmiştir. 2010 yılında Zhu Min IMF başkanına özel müşavir olarak atandı. 2011 yılına gelindiğinde Zhu Min başkan yardımcılarında biri olarak atanmasıyla IMF tarihinde ilk kez bir Çinli bu göreve getirilmiştir (Helleiner ve Kirshner, 2016: 13; Helleiner ve Momani, 2016: 64).

Çin'in para diplomasisindeki ikili ilişkilerine kısaca değinecek olursak burada 3 temel düşünce yatmaktadır. Birincisi Çin'in dış politikada ulaşmak istediği hedeflere ikili para politikasını kullanarak ulaşmaya çalışmaktadır. Uluslararası para ilişkilerinde uzaklaşmaktan ziyade bir bağışçı olarak hedef ülkelerle ilişkileri güçlendirmektedir. Ayrıca bu politika Çin'in "sorumlu büyük güç" görüntüsü çizmesini sağlamaktadır. Böylece Çin istenen ülke olma konumuna yerleşmiş olmaktadır. İkincisi, ikili para ilişkileri, politika tercihlerinde esneklik sağlar. Çin'in finansal kurumlarında reform yapılması veya küresel para kurumlarının dayattığı neoliberal politikalar uygulaması yönündeki baskıları ortadan kaldırır. Böylece Çin, yerli parasını uluslararası piyasalarda kontrol edebilir. Üçüncü, ikili para diplomasisi, pragmatik ve kısa vadeli ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu durum ticaret ve yatırımları kolaylaştırırken Çin'le yapılan ticarete kur risklerini azaltmaktadır. Genel olarak bu 3 düşünce Çin'in uluslararası ticaretini kolaylaştırarak entegrasyonu güçlendirmektedir. Ayrıca Çin lehine bir bağımlılık da oluşturmaktadır (Jiang, 2016: 130-131; Kirshner, 2016: 191).

2.4.4. YÖNETSEL DESANTRALİZASYON (YERELLEŞME)

Ekonomik planlamanın ve ihracat-ithalat üzerindeki doğrudan merkezi kontrolün kapsamı 1980'lerde keskin bir şekilde azalmaya başlamıştır. Bu durum DTK'ların işletme düzeyinde karar verme konusunda daha fazla yetkiye sahip olmaları, merkezi planlama yetkilileri ile DTK'lar arasında müzakere edilen sözleşmelerin getirilmesi, DTK'ların sayısında artışı ve DTK'larına verilen sübvansiyonlarda keskin bir azalması anlamına

gelmekteydi. Ticaret planı daha fazla ihracata yönelmiş ve ithalat plan dışında gerçekleştirilmiştir. 1990'ların ortalarına gelindiğinde, çoğu DTK kendi kar ve zararlarından sorumlu ve bağımsız hale gelmiştir ve devlete ait işletmeler, yabancı yatırım yapan şirketler, kolektif girişimler ve özel girişimler artık doğrudan ticaret haklarına sahip olmuşlardır (Lichtenstein, 2000: 876).

Reformların başlamasıyla Çin, dış ticaret sisteminde kontrol mekanizmasını azaltmaya başlamıştır. 1979'da Dış Ticaret Bakanlığı, 9 DTK'ya kendi dış ticaret şirketlerini kurmaları için izin vermiştir ve böylece dış ticaret üzerindeki tekel olma özelliklerini kaybetmişlerdir. Çin, DTK'ların eyaletlerde bulunan pek çok şubesine özerklik vermiştir. Bunun yanında Fujian, Pekin, Guangdong, Tianjin ve Şangay'daki belediye yönetimlerine ise dış ticaret şirketleri kurmalarına izin verilmiştir ve karar almalarının önündeki engeller kaldırılmıştır. 1982'de İthalat-İhracat Kontrol Komisyonu, Dış Yatırım ve Kontrol Komisyonu ve Dış Ticaret Bakanlığı ile Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı birleştirilerek "Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakanlığı" kurulmuştur. DTK'lar, kendi altında ve diğer bakanlıkların ve eyalet düzeyindeki birimlerin altında bir araya gelerek kendi organizasyonlarından bağımsız hale gelmiş ve kendi kar ve zararlarından sorumlu olmuşlardır. Bunlara ek olarak dış ticarete acentelik sistemi kurularak, özel sektör tarafından dış ticaret yapılmasının önü açılmıştır (Melemen, 2007: 77).

Reform sonrası dönemde Çin'in idari ve mali yetkileri, merkezi yönetim bünyesinden alarak il ve daha alt düzeydeki yönetimlere devredildi. Bu yönetimlerin ekonomik olarak kalkınmaları teşvik edildi. Mao döneminde "büyük çanaktan yeme" olarak bilinen "birleştirilmiş gelir toplama ve birleşik harcama sistemi", 1980 yılında "ayrı mutfaktan yemek yeme" olarak bilinen "mali sözleşme sistemi" ile değiştirilmiştir. Bu şekilde yerel yönetimlerin kendi bütçelerini yönetilebilmesinin önü açılmıştır. Böylece 1978'de merkezi hükümet devlet harcamalarının %51'inin kontrol ederken, bu oran 1997 yılında %27'ye düşmüştür. Devlete ait işletmelerin yerel yönetimlere bırakılmasıyla bölgesel olarak sanayi politikalarının oluşturulması, finansman ihtiyacının finans kurumlarından karşılanması, uluslararası ticarete katılmasında herhangi bir plana dahil olmaması ve diğer ekonomik alanlarda kalkınmanın sağlanması noktasında merkezi hükümet ekonomik anlamda önemli bir güç olmayı bırakmıştır (Ertekin, 2017a: 59-60).

Genel anlamda bakıldığı zaman Çin gibi nüfusu ve yüzölçümü büyük ayrıca bölgesel anlamda çeşitliliğin olduğu bir ülkede adem-i merkezîyetçilik bir zorunluluk oluşturmaktadır. Ekonomik, kültürel, coğrafi yönlerden pek çok farklılığı bünyesinde bulunduran bir ülkeyi bir bütün halinde merkezden yönetmek ve ona göre uygun politikalar ve çözümler üretmek, değişen şartlar karşısında esnek olabilmek zordur. Yerel yönetim birimlerine verilecek yetkiler sayesinde o yörenin kendine has koşullarını bilen yöneticiler tarafından yönetilmesi daha iyi politikalar ve çözümler üretebilmesini sağlamaktadır. Yerel birimlerdeki yöneticiler kendi bölgelerinin koşulları bilerek ekonomik kalkınmayı sağlayacak yatırımlar yapmışlardır. Otomotiv ve demir-çelik sanayisi gibi önemli sektörlerde yatırım yapılarak hem iç pazarın hem dış pazarların ihtiyaçları karşılanmıştır. Ek olarak ekonomiye katkıları üzerinden yerel yönetimlerin başarıları ödüllendirilerek ciddi bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Bu rekabet ortamı sayesinde daha kaliteli ürünler üretilmesi ve bu ürünlerin dış pazarlarda satılması yönünde çaba sarf edilmektedir. Bu sayede yerel yönetimler uluslararası ticaret sistemine entegre olma sürecinde önemli rol oynamaktadırlar (Oktay, 2016: 144-147).

ÖEB açısından da durum pek farklı değildir. Buradaki yönetimlerin de DYSY'yi çekme ve uluslararası ticarete entegre olma konusunda ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde gerekli olabilecek yetkiler merkezi hükümet tarafından verilmiştir. Ayrıca devlete ait işletmelerin yönetim alanında yapılan reformlar ile verilen özerlikler ülkenin büyümesinden rol oynamıştır. Tüm bunlar bir bütün olarak düşünüldüğünde Çin'in ekonomik dönüşümü, büyüme ve dış ticarete güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Oktay, 2016: 148).

2.4.5.KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİNE KATILMASI (KDZ)

Günümüzde üretilen pek çok ürünün üretim süreci tek bir ülke ile sınırlı kalmamaktadır. Bu süreç alt aşamalara ayrılarak farklı farklı ülkelere dağıtılmakta, üretim aşamasının kontrol edilmesi ve organizasyonu büyük önem taşımaktadır. Ürünün üretilmesi sürecine katılan aktörler üretmiş oldukları ürünün miktarı açısından değil, bu süreçte buldukları konum ve üstlendikleri işleve göre kazanç sağlamaktadırlar. Bu üretim süreci 1980'li yılların sonunda "Küresel Değer Zinciri" (KDZ) olarak tanımlanmış ve sınır ötesi üretime dayanan yeni bir uluslararası üretim organizasyonunun gelişmesini

sağlamıştır. Yeni gelişen bu üretim organizasyonu uluslararası ticaretin şeklini, hacmini ve kompozisyonu önemli ölçüde değişikliğe uğratmıştır. İthal ikameci sanayileşme politikalarından 1980’li yıllarda vazgeçilerek ihracata dayalı sanayileşme politikaları benimsenmeye başlanması, KDZ’nin oluşmasında etkili olmuştur. Ucuz işgücüne sahip olan ülkelerde üretim maliyetlerin azalmasından dolayı pek çok uluslararası firma, üretim süreçlerinin bazı kısımları ucuz işgücünün olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmıştır. Bu sürecin hızlanmasında ise ulaştırma, lojistik, taşımacılık imkanlarının iyileşmesi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler etkili olmuştur (Dağıstan, 2017: 825; Alemdar, 2008: 36).

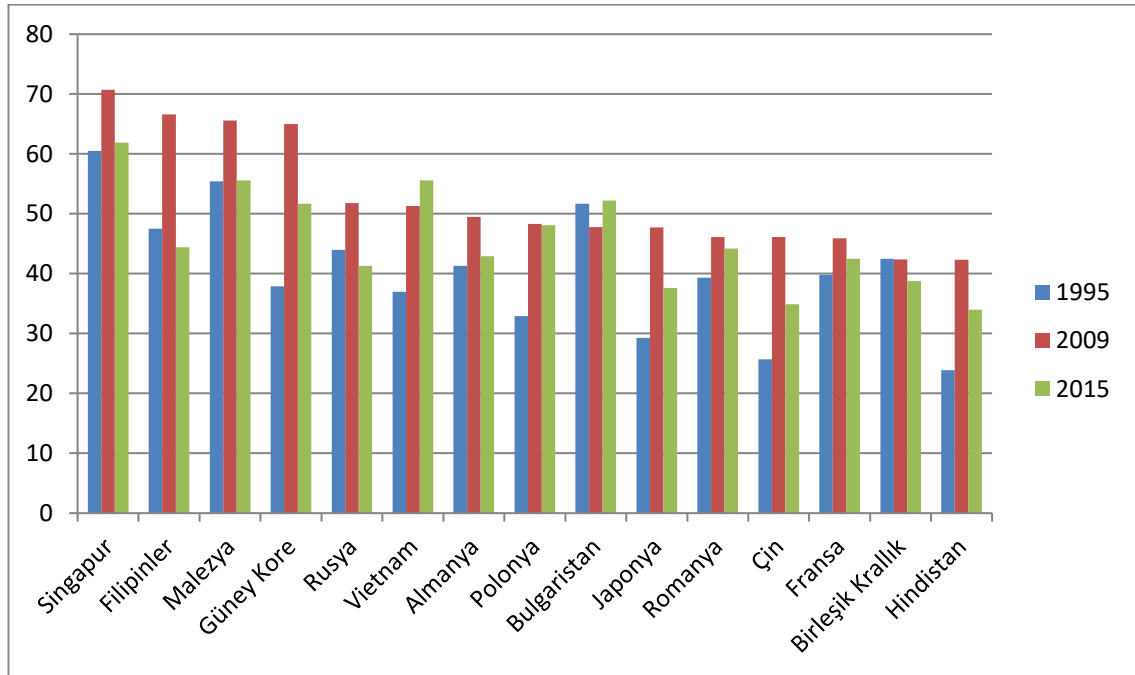
Çin’in uluslararası ticarete entegrasyonunu anlamak için ülkenin KDZ’ye katılımı göz ardı edilemez. Çin’de, ticaret engellerindeki azalmalar, deniz taşımacılığı ve diğer taşımacılık teknolojilerindeki iyileşmeler ve iletişim maliyetlerindeki düşüşler ile çoğu sektördeki üretimin giderek ulusal sınırlara yayılması sonucunda Çin KDZ’de önemli bir aktör haline gelmiştir. ÖEB’lerin kurulması ve DYSY’nin Çin’e gelmesiyle imalat sanayi sektörü -özellikle elektrik-elektronik sektörü- Çin’in uluslararası arz zincirine katılmasını sağlamıştır. Bu anlamda KDZ Çin’in uluslararası ticarete katılmasında ve entegre olmasında önemli bir rol oynamıştır (Çelik, 2016: 81).

Çin’deki yabancı sermayeli firmaların ileri teknolojiye dayalı üretimi gerçekleştirmeleri için ara malı ithal etmesi gerektiğinden ülkenin sanayi üretimi ve ihracata konu olan malların kalitesinin artmasını sağlamıştır. Son yıllarda dünyanın herhangi bir yerinde satılan iPhone’ları veya iPad’leri örnek olarak alırsak, bu ürünler Çin tarafından teknik olarak üretilir ve ihraç edilir. Ancak, gerçek üretim Amerika Birleşik Devletleri tasarımları ve Japonya, Kore, Tayvan ve diğer birçok ekonominin temel bileşenleri kullanılmaktadır. KDZ’ye katılım, Çin’in telekomünikasyon ekipmanı, bilgisayarlar ve kimyasal ürünler gibi normalde gelişmiş olarak düşünülebilecek ürünlerin ana üreticisi ve ihracatçısı olmasını sağlamıştır. DYSY’nin ülkede üretim faaliyetlerine önemli ölçüde katılması, Çin’i “dünyanın üretim fabrikası” olarak nitelendirilmesini sağlamıştır (Çelik, 2016: 81; Fan vd., 2013: 27-28).

Çin’in KDZ içerisindeki konumu, ekonomik ölçeğine, sanayileşme yapısına, dış ticaret yapısına ve siyasal faktörler gibi ölçütlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman farklı özelliklere sahip olan ekonomilerin, KDZ’ye katılım

oranı benzerlik gösterebilmektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse uluslararası ticarete iki önemli aktör olan ABD ve Japonya, yerli arz tedarik zincirinin yüksek olmasından dolayı ithal girdiye bağımlılık oranı düşük olmaktadır. Çin, İngiltere ve Almanya’da ise bu durum yerli arz tedarik zincirinin göreceli olarak düşük olmasından dolayı ihracata konu olan malların üretilmesinde ithal girdiye bağımlılık oranı yüksektir. Ayrıca önemli doğal kaynaklara sahip olan ülkelerde ise ithal girdiye olan bağımlılık oranı azdır (Çelik, 2016: 82).

Şekil 26: Küresel Değer Zincirlerine Katılım Endeksi (1995, 2009, 2015)

Kaynak: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GVC_INDICATORS#,

https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/miwi_e/countryprofiles_e.htm (Erişim Tarihi: 01.05.2020)

Çin’in üretim üssü olmasıyla birlikte kaliteli malların üretimine önem vermesine rağmen bu ürünlerin üretilmesinde elde edilen katma değer ihracatta yaklaşık olarak %50 gibi düşük bir seviyededir. Bu oran özellikle katma değeri yüksek olan teknolojik ürünlerde daha düşüktür çünkü bu ürünlerin üretilmesinde zorunlu olarak ithal girdi kullanılmaktadır. Örneğin Çin’in, ABD’ye yaptığı ihracatın çoğu Japonya, Kore, Tayvan ve diğer ekonomiler tarafından ABD’ye yapılan katma değerini dolaylı ihracatını yansıtmaktadır. (Fan vd., 2013: 29)

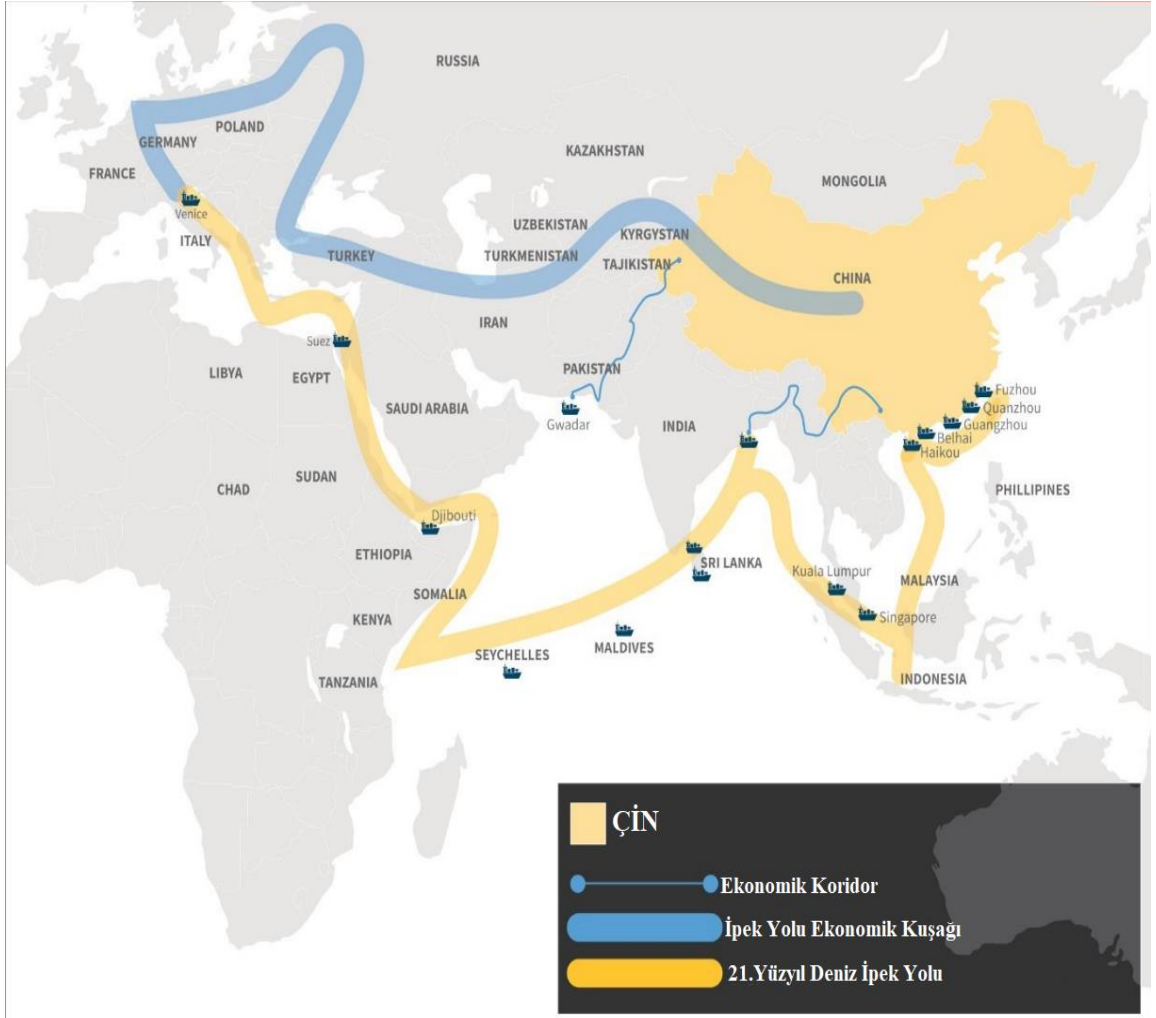

Genel olarak bakıldığı zaman Mao döneminde sınırlı ve devlet kontrolünde bir ticaret sistemi bulunmaktaydı. 1978 yılından sonra Çin, açık kapı politikasıyla uluslararası ticaret sistemine entegre olmaya çalışmıştır. Bu aşamada ülkeye yatırımların çekilmesi, üretimin arttırılması ve uluslararası ticaret sisteminde önemli bir aktör olmak için reformlar yapılmıştır. Ayrıca hem bölgesindeki ülkeler ile hem de denizaşırı ülkeler ile ticaret ilişkilerinin güçlendirilmesi yönünde çaba sarf etmiştir. Bu kapsamda neredeyse sıfırdan bir giriş yapmış olduğu uluslararası ticaret sisteminde 1995 yılında KDZ oranı %27,2 olmuştur. 2009 yılında gelindiğinde ise bu oran 46,1 olmuştur. İlerleyen süreçte küreselleşmenin artması, gelişmekte olan ülkelerin KDZ katılım oranlarının yükselmesi, Çin'in ithal girdiye olan bağımlılığı ve Çinli yatırımcıların ülke dışından ticarete konu olabilecek sektöre yatırım yapmasından dolayı 2015 yılında bu oran 34,9 olmuştur (Şekil 26).

2.4.6. BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ (BKBY)

Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping seçildikten altı ay sonra, Eylül 2013'te Kazakistan'a yaptığı ziyarette "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı"ni ortaklaşa inşa etme fikrini önerdi. Bir ay sonra Güneydoğu Asya'yı ziyaret ederken Endonezya'da yaptığı konuşmada İpek Yolu Ekonomik Kuşağına bir tamamlayıcı olarak "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" fikrini önerdi. Bu ziyaretler sonucunda ortaya "Bir Kuşak Bir Yol" (BKBY) projesi çıkmış oldu. (Guo vd., 2019: 78; Du, 2016:30). 69 kadar ülkeye yatırım yapılmasını öngören, ekonomik motivasyon ile yakın ilişkilerin kurulmasını sağlayan ve kapsamlı uluslararası ticaret ağı geliştirilmesi üzerine 21. yüzyılın en önemli ve en stratejik projelerden biridir. Ayrıca Çin'in ana itici güç olduğu ve yakın coğrafyasıyla yatırım, sosyo-ekonomik, altyapı ve finansal olarak entegrasyonu hedefleyen uzun vadeli ve çok kapsamlı bir projedir. Bu açıdan bakıldığı zaman 2. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi, barışın sağlanması, bölgesel entegrasyonun oluşturulması için ekonomik temelleri esas alarak kalkınmayı ve istikrarı hedefleyen süreçle paralellik göstermektedir. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana uluslararası sisteme somut olarak önermiş olduğu ilk girişimdir. (Alperen, 2018: 19; Yılmaz, 2020: 634; Karamurtlu, 2020: 64; Şekil 27)

Şekil 27:İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu

(Kaynak: Şimşek, 2019:191)

BKBY projesini oluşturan iki yoldan bahsetmek gerekirse; İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Çin ile Avrupa'yı Orta Asya ve Orta Doğu üzerinden birbirine bağlama fikridir. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ise Pasifik, Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Afrika'daki ülkeleri Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden birbirine bağlama fikridir. Çin hükümeti tarafından yönetilen BKBY girişimi, karayla çevrili Batı Çin eyaletlerini geliştirmeyi ve Güneydoğu Asya ve Orta Doğu ülkelerindeki büyük ticaret ortaklarına erişim sağlamayı amaçlamaktadır. 21. yüzyıl Deniz İpek Yolu'nun birincil rolü, eski deniz İpek Yolu'nu yeniden canlandırarak komşu ülkelerle ekonomik iş birliğini ve entegrasyonu teşvik etmektir. Bu girişimin temel amacı, mal değişiminin önündeki engelleri kaldırmak için serbest ticaret anlaşmalarını teşvik etmek, projeler için yardım anlaşmaları müzakere etmek ve altyapı anlaşmaları için uygun ortamı yaratabilecek ikili

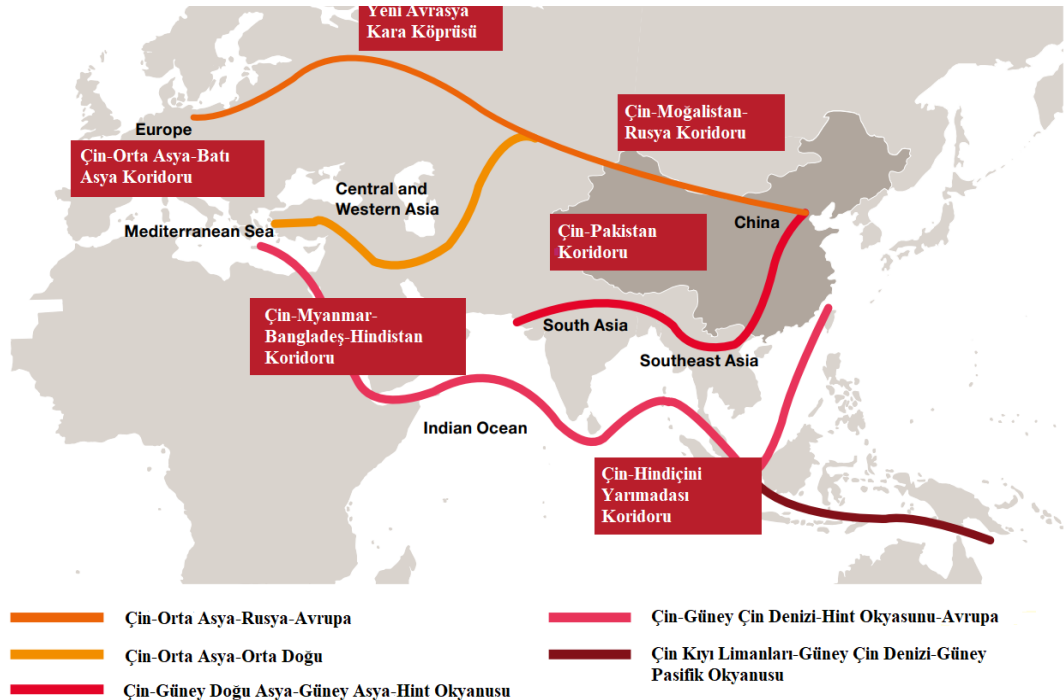
yatırım anlaşmaları yapmak, yabancı yatırımcılar için piyasaları serbestleştirmek, bölgedeki ulaşım ağını güçlendirmek ve Çin'in yakın coğrafyasında güçlü kurumlar kuran veya destekleyen anlaşmalar yapmaktır. (Foo vd., 2020: 2-3)

Bu proje dünya nüfusunun %70'ini (4 milyardan fazla bir nüfusu kapsamaktadır), dünya GSMH'nin %55'ini ve dünya ticaretinin dörtte birini kapsamaktadır. (Siddiqui, 2019: 218; Enderwick, 2018: 447) Çin, geçmişte geniş coğrafyalara yayılmış tarihi İpek Yolu Projesi'ni yeniden canlandırmayı amaçladığı, dünya nüfusun hemen hemen yarısını içerisine alan, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını hem kara hem de deniz ulaşım ağıyla birbirine bağlayan bir projedir. Ayrıca Atlantik ve Pasifik okyanusları arasındaki bölgede Çin'in hakimiyetini pekiştirecek potansiyele sahip bir projedir. Kıtalararası pek çok ülkeyi anlaşmalar ve stratejik ortaklıklar ile bağlayan bu proje, Çin'in “Zengin olmak istiyorsan, önce bir yol inşa et” sözünden hareketle 2049 yılında bitirilmesi hedeflenmektedir. Özellikle 2049 yılında bitirilmesinin hedeflenmesinin nedeni Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı olmasıdır. (Yılmaz, 2020: 644-645) (Karamurtlu, 2020: 65; Ramasamy ve Yeung, 2017: 1675)

BKBY coğrafi olarak altı koridor ve bir deniz İpek Yolu'ndan oluşmaktadır. Bunlar; Kazakistan üzerinden Çin'in batısından Rusya'nın batısına uzanan Yeni Avrasya Kara Köprüsü, Çin'in güneyinden Singapur'a ulaşan Çin-Hindiçini Yarımadası Koridoru, Çin'in kuzeyinden Rusya'nın doğu bölgelerine uzanan Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru, Çin'in güneyinden Myanmar'a uzanan Çin-Myanmar-Bangladeş-Hindistan Koridoru, Çin limanlarından Singapur üzerinden Akdeniz'e uzanan Deniz İpek Yolu, Çin'in güney batısından Pakistan'a uzanan Çin-Pakistan Koridoru ve Batı Çin'den Türkiye'ye uzanan Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridorudur (Alperen, 2018: 19).

Bu koridorlara kısaca değinmek gerekirse; Çin- Hindičini Ekonomik Koridoru, 32 Asya ülkesi birbirlerine ve Avrupa'ya bağlayacak olup Güneydoğu Asya'da Kuzey-Güney doğrultusunda ticareti arttıracak ekonomik bir koridordur. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, Orta ve Güney Asya ile Kuzey Afrika ve Basra Körfezi arasındaki bağlantıyı sağlayacak olup, üç milyara yakın bir nüfusun entegrasyonunda ciddi öneme sahiptir. Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru, Orta Asya ve Batı Asya coğrafyasını dahil olmak üzere Çin ve Arap Yarımadasını içerisine alarak Eski İpek Yolu ile kesişen bir koridordur. Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Koridoru, Asya'nın güneyi, doğusu ve güneydoğusunu kapsamaktadır. Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru, iki güzergahı bulunun bu koridor ile Avrasya Ekonomik Birliği ve Moğolistan'ın Bozkır Yolu projeleri arasında bağlantı kurulmaktadır. Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru Atlantik ile Pasifik'i birbirine bağlamakta ve Kazakistan-Rusya-Belarus üzerinden Çin ve Avrupa arasındaki bağlantıyı oluşturmaktadır (Yılmaz, 2020: 635-638).

Şekil 28: BKBY Projesinin Koridor ve Deniz İpek Yolu

(Kaynak: PWC, 2017: 1)

Bu proje ile Çin, ekonomisini yakın coğrafyası ile kara, hava ve deniz yolu ulaşımında entegrasyonu sağlayarak uluslararası ticaret yollarını çeşitlendirmeyi, ulaşım sürelerini azaltılarak maliyetleri düşürmeyi ve entegrasyonun kapsamını genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Çin'den Orta Asya ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e, Avrupa'ya, Hint Okyanusu'na, Ortadoğu'ya ulaşan, Güney ve Güneydoğu Asya'daki ülkeleri birbirlerine ve Çin'e bağlayan belli bazı demir ve kara yollarını, limanlar ve havaalanlarını, iletişim ve enerji altyapılarını ortaklık mantığı ile geliştirilmesi üzerine bir projedir. Kara ve demir yolları, doğalgaz ve petrol boru hatları ve diğer pek çok altyapı yatırımları ile Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları boyunca uzanan çok kapsamlı koridorlar oluşturulmak istenmektedir. Bu şekilde Çin mallarının ihracatını, hedef pazara ulaşımını kolaylaştırmayı ve enerji güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu projeye dahil olan ülkelerin iktisadi gelişmişliklerini hızlandırmak için her alanda iş birliğine girmelerine, ticaret ve yatırımlarını kolaylaştıracak politikalar geliştirmelerine yönelik stratejileri kapsayan bir entegrasyon mantığı taşımaktadır. Projeye daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dahil olmaktadır (Oktay, 2019: 528; Yılmaz, 2020: 634; Alperen, 2018: 32). Önerilen ticaret yolları, Kamboçya, Laos, Myanmar, Bangladeş, Pakistan gibi dünyanın ticaretle en az bütünleşmiş ülkelerinden bazılarının yanı sıra Rusya ve Avrupa gibi daha gelişmiş ekonomileri de içermektedir. Bu bölgelerde artan altyapı olanakları, dünyanın daha gelişmiş pazarlarına daha iyi ve daha entegre bağlantılar anlamına gelmektedir (Siddiqui, 2019: 218).

Yapılan yatırımlar projeye katılan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için önemli bir fırsat oluşturmasıyla uluslararası pazarlara katılma imkânı bulacaklardır. Bu açıdan bakıldığı zaman projede göze çarpan önemli husus alt yapı yatırımlarıdır. Çin yakın coğrafyasında yaptığı istihdam, altyapı ve yatırımlar ile bölgedeki ülkelerin refah seviyelerinin arttırılmasını, ticaretin birincil hedef olmasını ve bölgede istikrarsızlığın, etnik sorunların, dini radikalleşmenin ve çatışmaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman ticari ve ekonomi ilişkiler üzerinden jeo-politik ve jeo-ekonomik hedefleri bir arada barındıran "Komşuluk Politikası"dır (Alperen, 2018: 19-20). Yapılan altyapı yatırımları mal ve hizmet akışlarının daha hızlı ve verimli olmasını sağlamaktadır. Özellikle demir yolları olmak üzere, otoyol, liman, havalimanı gibi ulaşım kanallarıyla Çin ile Avrasya arasında etkin bir ulaşım ağı amaçlanmıştır (Şimşek, 2019: 192).

Bu proje, öncelikli olarak ekonomik ilişkilere ağırlık veren Doğu ile Batı arasında pek çok ülkenin yararlanacağı ticaret yollarının inşa edileceği bir kazan-kazan projesi olarak görülmektedir. Çin, BKBY projesi üzerinden yapılan yatırımlar ile bölgedeki ekonomik ve siyasi etkinliğini arttırarak bir pazar oluştururken buna ek olarak ekonominin istikrarlı bir şekilde büyümesi için gerekli olan petrol, doğalgaz ve hammadde kaynaklarını erişimini kolaylaştırmaktadır (Yılmaz, 2020: 642; Alperen, 2018: 24; Enderwick, 2018: 447).

BKBY projesinin Çin’li yetkililer tarafından açıklanan 5 temel olarak hedefi bulunmaktadır. “Politika Koordinasyonunu” ile projeye taraf olan ülkeler arasında sıkı diplomatik ilişkiler ile ekonomik büyüme ve kalkınma politikalarında işbirliğini sağlamak, “Olanakları Birbirine Bağlanabilirliği” ile Asya’yı, Afrika’yı ve Avrupa’yı birbirine bağlayacak olan kilit altyapıyı projelerini gerçekleştirmek, “Engelsiz Ticaret” ile projeye ilgili olan tüm ülkeler arasında yatırım ve ticaretin kolaylaştırılmasını sağlamak, “Finansal Bütünlük” ile mali iş birliği arttırılarak finansal sistem ve kredi bilgi sisteminin kurulmasını sağlamak, “Halklar Arasında Birebir Bağların Kurulması” ile akademik ve kültürel bilgi paylaşımı ve iş birliğinin sağlanması hedeflenmektedir. (Durdular, 2016: 82- 85; Siddiqui, 2019: 217; Du, 2016: 34-35; Foo vd., 2020: 1)

Çin hükümeti BKBY projesini yeni küreselleşme paradigması olarak nitelendirmektedir. Bu kapsamda tek kutuplu siyasi ve ekonomik düzene bir alternatif olarak değerlendirmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında zaman Çin küreselleşmede pasif bir rol üstlenirken bu proje ile aktif bir rol üstlenmektedir (Şimşek, 2019: 188). BKBY projesi, Çin’in reformları çerçevesinde oluşturmuş olduğu uluslararası strateji ve kalkınma talepleri doğrultusunda ülkeyi dünya ekonomisinde daha aktif ve merkezi bir rol üstlenmesinin aracı olarak planlamıştır. Bölgesel bağlantıların kuvvetlendirilmesi ve dünya ekonomi merkezinin Atlantik’ten Avrasya ve Asya’nın güneyine kaymasının önemli hedefler arasında olması, projeyi çok geniş bir ülke grubu için önemli kılmaktadır (Şimşek, 2019: 191).

Projenin temel amaçlarına bakılacak olursa; Birincisi, Çin’in dış ticareti için mevcut stratejik deniz yollarına alternatif oluşturarak yakın coğrafyasındaki ülkeleri ekonomik olarak Çin’e bağlanmasını sağlamaktır. Çin bu proje ile deniz yoluna olan bağımlılığı azaltmak istemektedir. İkincisi, yakın coğrafyasında oluşabilecek olan

istikrarsızlığın, Çin'i etkileyecek olmasından dolayı batı sınırlarını güvenli ve istikrarlı bir bölge haline getirmektedir (Alperen, 2018: 19-20).

Çin'in böylesine bir projeyi ortaya atmasının nedeni durgun ekonomisini canlandırmak için yeni bir stratejiye ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Çin'in son yıllarda büyümesindeki yavaşlamaya çözüm üretme, üretim fazlasını çözmek amacıyla pazar ihtiyacına alternatifler yaratma, artan enerji ve hammadde ihtiyacına alternatif ve güvenli yollar oluşturulması zorunluluk haline gelmiştir. Bunlara ek olarak ABD'nin pasifik bölgesiyle ilgili olarak Trans Pasifik Ortaklığı ve Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı gibi politikalarla Çin üzerinde çevrenleme ve kuşatılmışlık hissi yaratmasından dolayı bu etkiden kurtulma ve dünyadaki nüfuz alanını geliştirme isteği böyle bir projeye ihtiyaç duymasının nedenleridir. Ayrıca Çin, son otuz yılda ucuz malların üretimine ve ihracatına odaklanan açılma stratejisini uygulamıştı. İşgücü maliyetlerinin artmasıyla birlikte, emek yoğun mallarda artık rekabetçi değildir ve emek yoğun endüstriler yavaş yavaş komşu ülkelere doğru hareket eder ve bu ülkelerde toplanır. Çin, daha yavaş ve daha sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yönetmek için kapsamlı bir stratejiye ihtiyaç duymaktadır. (Çakan, 2017: 38; Du, 2016: 31-32; Karamurtlu, 2020: 66)

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkelerinin Çin ile olan ticareti ve bölgedeki yatırımları artmıştır. Bu yatırımlar ilk olarak Çin'den Orta Asya'ya doğru olmuştur. Orta Asya ülkelerinin Çin'e yatırımları olmasına rağmen çok azdır. Çinli yatırımcılar bölge ile ticareti arttırmak ve başat ekonomik güç olmak için pek çok altyapı yatırımını finanse etmektedir. Bu yatırımlarda İpek Yolu Fonu, Asya Altyapı ve Yatırım Bankası, Çin Eximbank'ı önemli rol oynamaktadır. Orta Asya ülkeleri açısından ise Çin sadece hammadde satın alan bir ülke değil aynı zamanda yatırımları ve ticaret politikaları ile bölgede önemli bir ekonomik güçtür (Alperen, 2018: 24-27). BKBY projesi ile Avrasya'nın kalbinde serbest ve açık bir piyasa sistemini kurmayı ve jeo-ekonomik düzenin yeniden şekillendirilmeyi hedeflemesi Çin'in bölgedeki artan gücünü göstermektedir. (Du, 2016: 43)

Bu projede lider olan Çin, BKBY için pek çok yatırım yapmış ve kurumsal bir çerçeve oluşturmuştur. Çin, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAAYB), İpek Yolu Fonu (İYP) ve Yeni Kalkınma Bankası (YKB) dahil olmak üzere BKBY için bir dizi finansal araç geliştirdi. Ek olarak, Çin Kalkınma Bankası ve Çin İhracat İthalat Bankası da dahil

olmak üzere Çin'in politika bankaları ve devlete ait bankalar, çeşitli BKBY projelerinin başlıca kredi sağlayıcılarıdır. Çin ayrıca Çin-ASEAN Fonu, Çin Avrasya İşbirliği Fonu, Avrasya Ekonomik Birliği ve Çin-Afrika Kalkınma Fonu gibi epeyce hükümetler arası yatırımlar gerçekleştirmiştir. (Sheng, 2020:104; Foo vd., 2020: 1)

AAYB, çok taraflı bir kalkınma bankası olarak Aralık 2015'te kuruldu. 27 Ağustos 2018 itibarıyla 44 bölge üyesi, 23 bölge dışı üyesi bulunmaktadır. Çin'in BKBY stratejisinde Yeni Kalkınma Bankası, AAYB'nin önemli bir ortağıdır. Ayrıca, Çin hükümeti, BKBY çerçevesinde ticaret ve ekonomik iş birliğini finanse etmeyi ve desteklemeyi İpek Yolu Fonu ile de gerçekleştirmektedir. Çin politika bankaları, ticari bankalar ve kamu iktisadi teşebbüsleri BKBY girişimine 900 milyar dolar yatırım yapmışlardır. (Sheng, 2020:104-105; Foo vd., 2020: 1)

BKBY projesi dünya ekonomisine yeni bir ivme kazandıracak, küresel yönetişimi iyileştirecek ve kabiliyeti artıracaktır. Ayrıca ülkeler arasında ticareti, yatırımı ve karşılıklı bağımlılığı teşvik edecektir. Nihayetinde dünya ekonomisinin ekonomik riske karşı koyma kapasitesini artırması öngörülmektedir. Bu tür koşullar altında, bu sıfır toplamlı bir oyundan ziyade bir kazan-kazan durumuna ulaşılmasını sağlayacaktır. Dahası Çin, Asya ve ötesinde ekonomik ve siyasi etkisini artırmayı planlamaktadır ve bu tür girişimler ülkenin etkisini önemli ölçüde artıracaktır. (Siddiqui, 2019: 216)

Burada, BKBY projesinin başarılı bir şekilde uygulandığı takdirde, özellikle ekonomik kalkınmada daha fazla dengeleme eylemi yaratacağını vurgulamak önemlidir. BKBY girişimi büyük olasılıkla Çin'in uluslararası düzen hakkındaki vizyonunu dünyaya ifade etmesine yardımcı olacak ve ayrıca Çin'in dış politikasına güçlü bir aktör olmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, BKBY projesi başarılı olması halinde, tek kutuplu dünyaya yani hegemon bir güç olan ABD'ye karşı bir alternatif oluşturacaktır. (Siddiqui, 2019: 223)

BKBY projesinin Çin'e birçok yönden olumlu fayda sağlaması beklenmektedir. Birincisi, ticaretin canlanmasını tetikleyerek Çin'in fazla kapasitesinin bir kısmını ihraç etmesine ve daha önce çok yüksek ticaret maliyetleri taşıyan daha küçük ekonomilere erişim sağlamasına olanak sağlayabilir. Buna ek olarak Çin, yeni pazarlara ve ticaret yollarına erişimle ticarete daha yüksek bir bağımsızlığa sahip olacaktır. Çin'in ticaret

yollarının yaklaşık %80'i ve kilit noktaları diğer ülkeler tarafından kontrol edilmektedir. Ancak, Çin dünya çapındaki liman tesislerine büyük yatırımlar yaptıkça bu durum değişmektedir. Konteyner trafiğinin üçte ikisi Çin'in sahip olduğu veya yatırım yaptığı limanlardan geçiyor. Çin'in daha az bağlantılı bölgeleri, -özellikle Sincan- ticaret yollarının artan kullanımdan ve yeni pazarlara erişimden de yararlanacaktır. (Enderwick, 2018: 448)

BKBY ayrıca Çin'in özellikle altyapı ile ilgili mallar olmak üzere, yüksek teknoloji malların ihracatını artırarak değer zincirinde yükselmesine olanak tanınması ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilir. Proje aynı zamanda Çin'in rekabet avantajını kaybettiği bir alan olan düşük katma değerli üretiminin bir kısmını yurt dışına kaydırması için bir fırsat sunmaktadır. Güney Asya ve Orta Asya'ya daha kolay erişim bu süreci hızlandıracaktır (Enderwick, 2018: 452).

Bazı araştırmacılar tarafından Çin'in ihracat kompozisyonunda yer alan emek yoğun ürünlerden küresel üretim ağları içinde "yüksek teknoloji" ürünlere doğru kayması, Çin ekonomisinin ileri teknoloji bir ekonomik süper güce dönüştüğünün önemli bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Siddiqui, 2019: 222).

Plan açıkça Çin tarafından yönlendiriliyor ve Çinlilerin ulaşmak istediği bir dizi ekonomik ve stratejik hedefe katkıda bulunuyor. Başarılı olursa, BKBY işlem maliyetlerini düşürmeyi, daha serbest bir ekonomik kaynak akışı sağlamayı ve dünya nüfusunun önemli bir bölümünün daha derin entegrasyonunu kolaylaştırmayı vaat etmektedir. Açıkça tek bir güçlü devlet tarafından yönlendirilen bir model olsa da Batı öncülüğündeki küreselleşmeye alternatif bir kalkınma modeli sunmaktadır (Enderwick, 2018: 453-454).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'İN ULUSLARARASI EKONOMİK AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ

3.1. ÇİN'İN DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NE KATILMASI

Çin, 1950'lerde Sovyet tipi ağır sanayi modelini kullanmış ve Deng Xiaoping'in önderliğinde 1978'den itibaren ise piyasa odaklı bir politika izlemiştir. Kamu iktisadi teşebbüsleri, piyasa ekonomisinin dinamiklerine duyarlı duruma getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca özel şirketler kurulmuş, yerli ve yabancı şirketler arasında bağlantılar güçlendirilmiş ve hizmet sektörü yabancı yatırımcılara açılmıştır. Resmi tanıma göre, Çin'deki birincil sektörel gelişme tarımda, ikinci sektörel gelişme endüstriyel üretim temelinde oluşmuştur. Üçüncü sektörel gelişme hizmet sektöründe meydana gelmiştir. Birincil ve ikincil sektörlerle karşılaştırıldığında, üçüncü sektör olarak adlandırılan hizmet sektörünün başlangıçta ihmal edildiği söylenebilir. 1980'lerde Çin'in planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi ile üçüncü sektörün gelişimi hızla başladı (Ener ve Yelkikalan, 2004: 2).

1978 sonrası dönemde Çin dışa açılmaya çalışmaktaydı fakat 80'li yılların sonlarında tam manasıyla dışa açık bir ekonomi olduğunu söylemek güçtür. İthalatta ortalama %40 dolaylarında gümrük vergisi uygulamaktaydı ayrıca pek çok ürünün ithalatı belli izinlere ve kotalara bağlıydı. DTÖ'ye üyelik öncesinde ihracatı ve ithalatı yılda ortalama % 15-20 artan Çin, dönem dönem dış ticaret açığı vermektedir. Bunun yanında ihracattaki artışların sürdürülebilir olup olmadığı konusunda soru işaretleri bulunmaktaydı. ABD gibi büyük ihracat pazarlarında, Çin'in ihracat artışına yönelik olarak ek gümrük vergileri ya da kotalar yoluyla engellenme riski bulunmaktaydı (Oktay: 2019: 97-98).

1948 yılında Çin, GATT'ı (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) imzalayan 23 ülke arasındaydı. İç savaş sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti kurulurken, savaşı kaybedenler Tayvan Adası'nda başka bir hükümet oluşturmuşlardır. Tayvan hükümeti GATT'dan ayrılacağını duyururken Pekin hükümeti bu ayrılışa karşı çıkmıştır.

Fakat Çin GATT sisteminde 40 yıl kadar bir süre uzak kalmıştır. Daha sonra reform döneminin başlamasıyla bir zorunluluk haline gelen GATT üyeliğine başvuru 1986 yılında gerçekleşmiştir. 15 yıllık uzun ve karmaşık zorlu müzakere sürecinin ardından, Çin 11 Aralık 2001'de 143. Üye olarak Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katıldı ve 11 Aralık 2001'de 143. üyesi oldu (Oktay, 2019: 98; Ertekin, 2017a, 209-210; Rongjiu, 2019: 55).

Çin'in DTÖ'ye katılması, aktif bir şekilde dış dünyaya açılma hedefi açısından önemli bir olaydır. Bu üyeliğin bir sonucu olarak Çin bazı taahhütlerde bulunmuştur. Daha önceden örgüte katılan ülkelerden hiçbirinin kabul etmediği derecede ithalat vergilerini indirmede ve pazarını dışarı açmayı öngören programlarda problemler yaşamasına rağmen en hızlı şekilde gerçekleştirmeye razı olmuştur. Bu taahhütlere göre Çin, gümrük vergilerini önemli oranda indirecek, gümrük dışı ticari engelleri kaldıracak, yabancı yatırım girişindeki ihracat ve teknoloji transferi gibi şartları kaldıracaktır. Ek olarak dış ticaret ve yatırımlarla ilgili mevzuat DTÖ kuralları çerçevesinde şekillenecek, fiyatlar üzerinde devletin kontrolü kaldırılacak ve yerli üreticilerin yabancı üreticiler karşısında avantaj sağlayacağı uygulamalardan vazgeçilecektir. Bunun sonucu olarak, yabancı yatırımcılar Çin pazarlarına kolayca girmeye başlamış, ithalat vergileri azaltılmış, yabancı yatırımcılar için liberal ve adil bir ortam yaratılmıştır. Öte yandan ucuz işgücü ordusunun bulunması ve büyük nüfusuyla bir tüketim pazarı olmasından dolayı diğer ülkelerin Çin'e olan ilgisi arttırmıştır. Özellikle Batılı kapitalist ülkeler açısından Çin'in DTÖ'ye üyeliği, büyük önem teşkil etmektedir. Çünkü yıllar itibariyle artan yaşlı nüfusuyla azalan işgücü potansiyelinden dolayı mevcut refahlarını koruyabilmek adına ucuz işgücüne ihtiyaç duymaktadır (Şimşek, 2005: 79; Jiang, 2009: 298; Oktay, 2019: 98; Arrighi, 2010: 283).

1978-2001 arası dönemde Çin, açtığı ÖEB'ler, dahil olduğu iş kapsamı ve açıldığı ülkeler açısından kendisini kısmen dış dünyaya açabilmiştir. DTÖ'ye girdikten sonra Çin, mallardan hizmetlere kadar genişleyen iş kapsamı ile kendisini tüm DTÖ üyesi ülkelere açmış oldu. Ayrıca üyelik öncesinde Çin, DTÖ çerçevesi ve kurallarına dayalı çok taraflı bir strateji yerine iki taraflı bir açılma stratejisi izlemiştir. Üyelik sonrasında ise tam tersi bir durum söz konusu olmuştur (Rongjiu, 2019: 55).

1986 yılında Uruguay Raundu görüşmelerine başlandıktan sonra Çin'in Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (APEC) girmesi önemlidir. DTÖ ile birlikte küresel ekonomiler arasında yer almak ve ekonomik gücünü sürdürmek amacıyla piyasa ekonomisi politikalarıyla bütünleşebileceğini göstermesinden dolayı APEC uygun bir ortam yaratmaktadır. Gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellerin kaldırılmış olduğu bir DTÖ üyeliği, Çin'in küresel ekonomideki etkinliğini güçlendirecektir. Özellikle uluslararası ticaret alanında Çin'in, ABD'yi önemli bir rakip olarak görmesinden dolayı DTÖ'ye üye olması zorunluluk arz etmektedir. ABD, Çin'in DTÖ üyesi olmamasından dolayı aralarındaki ticarete kotalar koyabilmektedir. Örnek olması açısından tekstil sektörü Çin ekonomisi için hayati bir öneme sahiptir. Bu sektörde ABD uygulamış olduğu kotalar vasıtasıyla Çin'in bu alanda ticaret yapmasını engellemekteydi (Lanteigne, 2005: 76).

Çin uzun bir çabanın ardından sonra DTÖ'ye üyeliği, reform sürecinde ve küresel ekonomiye entegrasyonunda önemli bir adımdır. Çin'in DTÖ'ye üye olma sürecinde dünyanın en fazla nüfusuna sahip olması ve ihracatta dünya birincisi olması bu ülkenin kurallara dayalı çok taraflı ticaret sistemine dâhil olma kararlılığını sürdürmesine ve kendisini dış dünyanın ticari kural ve prosedürlerine tabi kılmasına yol açmıştır (Cerit, 2015: 55; WTO, 2019: 8).

Çin'in DTÖ üyeliğinin olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Çin lehine temel sonuç, ekonomik ve ticari özgürlüğünün artacak olmasıdır. Ayrıca uluslararası ticaretin rekabetine eşit şartlarda katılacak olması, oluşabilecek olan olumsuz durumlarda yasal haklarını savunabilecek olması, tekstil sektörüne yönelik olarak yapılan sınırlayıcı uygulamaların kademeli olarak kaldırılmasını sağlayacak olması ve en önemlisi büyüme ve GSMH'de artış sağlayacak olmasıdır. (Arısoy vd., 2004: 11-12). DTÖ'nün Çin üzerindeki en olumsuz etkisi işsizliğin artmasıydı. 2000 yılından bu yana işsizlik oranının artmasının temel nedeni Çin'in, örgüte üyeliği nedeniyle dış dünyadan yoğun rekabete maruz kalmasıdır. Çin bu yarışmaya hazırlıksız yakalanmıştır (Cerit, 2015: 55). Bu durum 2016 yılına kadar bu şekilde devam etmiş sonrasında çok az bir oranda azalma göstermiştir.

Çin ekonomisi dünyaya kapılarını açtığıında ülkenin büyüme oranı yükselmiştir. Tarım sektörü dışındaki diğer tüm sektörlerde önemli bir büyüme olmuştur. Bu durumun çok kısa süredeki etkisi tablo 13’de görülmektedir. Tarım sektörü ile ilgili olarak değişen bu durum için önlemler alınması gerekli hale gelmiştir. Tarım sektöründe çalışan insanlar için büyük bir işsizlik dalgasının ilk belirtileri ortaya çıkmaktadır (Şimşek, 2005: 83).

Çin’in DTÖ üyeliğinin bir sonucu olarak, ülkenin hızlı serbestleşme politikası sadece tarım sektöründe çalışanlar için değil, aynı zamanda kamu şirketlerinde çalışanlar için de bazı sorunlar oluşturmuştur. Kamu şirketlerinde çalışanların çoğu işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunları çözmek için Çin’in bazı politika değişiklikleri yapması gerekmektedir. Bu alandaki yoğun işgücünü yeni üretim alanlarına göndermeye çalışmış ve planlı bir teknolojik modernizasyon sürecini başlatmıştır. (Cerit, 2015: 55-56).

Tablo 13: Çin’in WTO’ya Üye Olduktan Sonraki Ekonomik Durumu

	1999	2002	2003
GSMH (Dolar)	981.9 Milyar	1.2 Trilyon	1.4 Trilyon
Kişi Başına GSMH (Dolar)	780.0	960.0	1.100
Büyüme Oranı (%)	-2.2	8.0	9.1
Tarımın Katma Değeri (GSMH’nin Yüzdesi)	17.6	15.4	14.8
Sanayinin Katma Değeri (GSMH’nin Yüzdesi)	49.4	51.1	52.9
Hizmetlerin Katma Değeri (GSMH’nin Yüzdesi)	32.9	33.5	32.3
Mal ve Hizmet İhracatı (GSMH’nin Yüzdesi)	22.3	38.9	33.0
Mal ve Hizmet İthalatı (GSMH’nin Yüzdesi)	19.2	25	32.0

Kaynak: (Şimşek, 2005: 83)

Çin’in DTÖ’ye katılımı, piyasa ekonomisine yönelik yapılan ekonomik ve ticari düzenlemelerin hızlandırılmasını sağlanmıştır. Ayrıca buna yardımcı olacak uygulamaları teşvik etmiştir. Böylelikle Çin, ekonomik sistemini kademeli olarak iyileştirilerek DTÖ kurallarına uygun bir ekonomik ve ticari sistem oluşturmaya çalışmıştır. Çin’in pazar erişiminin genişlemesiyle dış ticaret işletmeleri üzerinde rekabet baskısı artmıştır. Bu sebepten ötürü işletmeleri, ürün yapısını pazar talebine göre ayarlamaya, uluslararası standartlara ve pazarlama kurallarına uygun üretim ve ticaret yapmaya ve ticari uyumsuzlukları kurallarına göre ele almaya zorlamıştır. Aynı zamanda yabancı sermayeli işletmelerin pazarlama avantajları, yerli şirketler için belirleyici bir rol

oyladı. Tüm bunlar adil ve rekabetçi bir pazar ortamının yaratılmasını hızlandırdı. (Rongjiu, 2019: 58).

DTÖ üyeliğinin bir ön koşulu olarak Çin, uluslararası ticaret sistemine entegre olması için yerine getirmesi gereken birçok taahhüdü de üstlenmiştir. Bu bağlamda; aynı kurallar, kuruluşun tüm üye ülkelerindeki yabancı kuruluşlar için de geçerlidir. Üç yıl içinde tüm şirketlere ithalat ve ihracat için dış ticaret özgürlüğü tanınmıştır. Buna bağlı olarak ikili fiyat uygulamasının ve diğer ayrıcalık türleri de kaldırılmaktadır. Gümrük tarifeleri aşamalı bir şekilde azaltılmaktadır. İhracata konu olan tarım ürünlerine verilen sübvansiyonlar kaldırılmaktadır. Turizm, eğlence ve taşımacılık sektörlerinde üye devletler tarafından yüzde yüz yabancı sermayeli şirketler kurulabilecektir (Cerit, 2015: 56).

Çin, DYSY'nin ülkeye rahatça girişinde kabul etmiş olduğu yükümlülükler ülkenin uluslararası ekonomiye entegrasyonunu en üst seviyeye taşıdığını gözler önüne sermektedir. Kapitalist sisteme hızlı bir geçişin olduğu Çin'de dış politikada -özellikle ekonomik alanda- açık kapı politikasının uygulandığı açıktır. Ya da daha öz olarak serbest piyasa ekonomisi modeline geçişin olduğu Çin'de uluslararası ekonomik alanda, açık kapı politikasının uygulandığı genel kabul görmektedir. Çin'in uzun vadeli kapalı devlet yapısı ve dış politika olarak piyasadan çıkarıldığı yılların etkisi nedeniyle, DTÖ üyeliğinin ilk yıllarında yaratılan piyasa düzenine alışma süreci olmuştur. Bu noktada, örgüte üyelik bağlamında uygulanacak dış ticaret taahhütleri ülkenin ekonomik reformlarının hızlı bir şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. İlerleyen dönemde, Çin'in uyum sürecinin sona ermesiyle, Çin lehine ekonomik ilerleme hızlanmıştır (Cerit, 2015: 56).

Çin'de devlete ait işletmelerin hâkim olduğu ekonomik model, ortaya çıkan özel sektör tarafından kırılmıştır. Çin'in ekonomik ve ticari yapısında, özel ekonomi sıfırdan büyümüş ve küçükten büyüğe doğru genişlemiştir. 2017'de, dünyanın en büyük 500 şirketi arasında 16 Çinli özel girişim vardı. DTÖ'ye katılım, Çin'deki mülkiyet yapısındaki ve iş yönetimi mekanizmalarının dönüşümü için yararlı olmuştur. DTÖ'ye katıldığından beri Çin, dünyanın iş bölümü içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Başlangıçta bu iş bölümü içerisinde basit bir oyuncu iken yıllar itibarıyla bir lidere doğru evrilmiştir. Ayrıca Çin, kendisini küresel değer zincirine uyarlamak yerine kendi değer

zincirini oluşturmaya başlamıştır. Bir Kuşak Bir Yol projesi bu durumun en iyi örneklerinden biridir (Rongjiu, 2019: 60).

Çin'in DT yeliği, piyasa ekonomisi reformları yapılırken ekonomik büyümede istikrarlı bir artış sağlamıştır. lke, ye olduktan sonra, 2001 yılından itibaren beş yıl içinde tüm tarife dışı engelleri sona erdirmek ve kota başvurusu yapmak gibi bir dizi taahhütte bulunmuştur. Örneğin 2005 yılı itibariyle gümrük tarifelerinin, sanayi mallarında %8,9'a, tarım ürünlerinde ise 2004 yılı itibariyle %15'e çekilmesi gibi bir dizi taahhütte bulunmuştur. Çin, retim için belirli miktarda yurtiçi girdinin kullanılması, ihracat performansına dayalı uygulamalara öncelik verilmesi ve belirli şirketlere verilen dış ticaret uygulamalarının sona erdirilmesi gibi ykmllklere uymuştur (Aynagz, 2008: 253-254).

Çin'in DTÖ'ye katılımıyla, ihracatının GSYİH'ye oranı giderek artmıştır. 2002-2010 arasında DT yeliği nedeniyle ihracat %30 artmıştır. Açıkça görülmektedir ki Çin ürettiği ürünleri satma ve pazar bulma konusunda problem yaşamamıştır. Bunun yanında DT yeliği, yatırım yapacak olan yabancılar içinse güvenli bir yatırım alanı oluşturmuştur. Üretim hızının artmasıyla Çin tedarikçi bir rol üstlenerek diğer pazarlarda konumunu da yükseltmiştir. Bu sayede Çin yüksek büyüme oranlarını devam ettirmiş ve uluslararası ticarete rekabet avantajlarını sürdürebilmiştir. rnek vermek gerekirse tekstil sektöründeki ihracat payı 2003 yılında %50'lere (yelikten önce %18) kadar gelirken bu oran AB blęesi için %29'lara (yelikten önce %18) kadar gelmiştir. 2005 yılında ticaret kotalarının kaldırılmasıyla Çin'in verimliliği giderek arttı. Bu durum Çin'e, diğer ülkeler arasında önemli bir avantaj sunmuştur. Üretimdeki artışla birlikte, telekomünikasyon ve finansal hizmetler gibi konulara olan ihtiyaç nedeniyle Çin diğer ülkeler için önemli bir pazar haline gelmiştir (eştepe, 2012: 54; Gökdemir ve Mor, 2005: 59; Saraçoğlu ve Duran, 2008: 108).

Günümüzün küresel ekonomisinde ileri teknoloji malların üretilmesi, uluslararası ticarete rekabet edilebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Çin yelik öncesinde ileri teknoloji malların üretiminde dünyadaki ihracat payı %3,5 iken bu oran 2009 yılında %19,7 olmuştur. Yıllar itibariyle katma değeri yüksek olan malların üretimini Çin ekonomisinde önemli bir yere gelmiştir. Bu tip ürünlerin üretimini başlangıçta taklit ve kopyalama yoluyla yaparken "ucuz ve kalitesiz ürünler üretiyor" imajını yıllar

geçtikçe oluşturdukları marka değerleriyle silinmeye başlamıştır ve lider markalarla kıyasıya rekabet ettiğini söylemek mümkündür (Çeştepe, 2012: 49).

Öncelikle Çin'in 1950'li yıllarda başlayan dış dünyaya kapılarını kapatma adımları, 1978 yılı ile girilen yeni dönem sonrası DTÖ'ye üyelik ile başlayan dünya dış ticaretindeki aktif dönem sonucunda 2010 yılında Çin dünyanın en büyük ihracatçısı ve en büyük ikinci ithalatçısı olmuştur. Bunun yanında DTÖ verileri ışığında Çin'in mal ticaretindeki payı 1983'te %1 dolaylarında seyrederken, 2015 yılına gelindiğinde ihracatta %12,7 ve ithalatta %10,5'lik bir paya erişmiştir. 2019 yılında ithalatta 2,07 trilyon dolar ile 2. sırayı alırken (1.sırayı 2,5 trilyon dolar ile ABD almıştır), ihracatta 2,07 trilyon dolar ile 1.sırayı almıştır. Ayrıca Çin 2013'ten 2019'e kadar olan dönemde dünya ihracatında 1. sırayı korumuştur. Dış ticaretin gelişimi ile Çin'in dış dünyaya daha açık bir ülke olması ve sanayileşmenin artmaya başlaması ile kentleşme oranında artış olduğu görülmektedir (WTO, Erişim Tarihi: 30.01.2021; TÜSİAD, 2012).

Çin'in, döviz kurunu düşük tutmasından dolayı gelişmiş ülkeler tarafından baskı altındadır. Bu durumun bir sonucu olarak dünya ticaret arenasında Avrupa coğrafyası ve Amerika'nın artan dış ticaret açıklarına yönelik olarak Çin'in ithalatını artırmak için mücadele etmişlerdir. Bu önlemler halkın yaşam standardını artırıcı politikalar ile ülkedeki tüketim oranını artırmak, ithalatı artırıcı bir dizi politika uygulamak ve ithalat prosedürlerini kolaylaştırıcı uygulamalar belirlemek gibi birçok uygulamayı kapsamaktadır. Merkezi hükümet, ülkenin eksik yönlerini bilmesi ve bu eksikliklerin giderilmesi için kalkınma planları yapmaktadır. Özellikle şirketlerin AR-GE, marka, tasarım gibi konularda dünya ticaretindeki zayıflıkların giderilmesi üzerinde durulmuştur. Bu hususların düzeltilebilmesi için, Çin 2006-2010 yıllarını kapsayan 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı gereğince Çin, dış ticaretinde bilim ve teknoloji odaklı bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. 2011 yılından 2015 yılına kadar uygulanacak olan Çin 12. Kalkınma Planı'nda ise, üretim artışının yanında çevreyi de önemseyen politikalara önem verdiğini belirtmiştir. Dünya ticaret sistemi için Çin'in önemli bir aktör olduğu ve ülkenin artık dünyadan izole olamayacağı da anlaşılmaktadır (Cerit, 2015:60; Yu, 2018: 75).

Sonuç olarak Çin'in DTÖ üyeliği uluslararası piyasalarda yükselen bir ekonomi olması açısından kaçınılmaz bir süreçtir. Uluslararası sisteme entegre olması bakımından kısıtlı bazı bölgeler ve sınırlı kapsamda sürdürülen dışa açılma faaliyetleri yerine daha aktif bir yaklaşımda bulunması gerektiğinin farkında olması, ülkenin bir bütün olarak küreselleşmenin olağan seyrine uyum sağlamasını ve bu yönde modernize olmasını sağlamıştır. Bu açıdan DTÖ'ye üye olması, yukarıda bahsedilenlerin yapılması yönünde önemli bir adımdır. Bu anlamda Çin'in DTÖ'ye girmesi ülkenin çok taraflı ticari anlaşmalarının tarafı ve küresel ekonomik sistemin bir aktörü olacağı ayrıca Çin menşeli şirketlerin piyasalarda aktif bir şekilde rol alacağı anlamına gelmektedir. Bu şekilde Çin iç pazarı, küresel pazarların bir parçası haline gelmiştir (Melemen, 2007: 68-69; Jiang, 2009: 299). Çin'in üyeliği başlangıçta birçok problem ve kaygı getirmiş olmasına rağmen ilerleyen zamanda getirmiş olduğu faydalardan neredeyse bütün ülkeler yarar sağlamıştır.

3.2. ÇİN'İN ASYA PASİFİK EKONOMİK İŞBİRLİĞİ'NE KATILMASI

Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü (APEC), Avustralya Başbakanı Ethan Hawke'nin önerisi üzerine 1989 yılında toplanmıştır ve Asya'nın yükselen ekonomileri, ticaret ile ilgili sorunları çözülmesi hususunda bölgesel bir kurum yaratma amacıyla bir araya gelmiştir. Asya-Pasifik bölgesinde bulunan 12 ekonomi (Avustralya, Kanada, ABD, Endonezya, Japonya, Güney Kore, Singapur, Yeni Zelanda, Brunei, Malezya, Tayland, Filipinler) 1989 yılında Canberra'daki toplantıda APEC'i kurmuşlardır. 1991 yılında ise Çin, Hong Kong ve Tayvan dahil olmuştur ve üye sayısı 15'e çıkmıştır. 1993 yılında Meksika, Papua Yeni Gine ve Şili örgüte dahil olmuştur. 1998'de de Vietnam, Rusya ve Peru katılmış ve örgüt 21 üyeye ulaşmıştır. Çin, APEC'in kuruluşundan sonra aylarca süren müzakereler sonucunda iki yıl sonra katılmıştır. APEC'in kuruluş aşamasında olmamasının nedeni ise Tiannanmen Meydanı olaylarında meydana gelen şiddet olaylarından dolayı 1989 yılındaki toplantıya davet edilmemesidir. Başlangıçta çok önemli roller üstlenmekten kaçınmasına rağmen ilerleyen süreçte örgüt içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Bölgesel ekonomik ortamın artan öneminden dolayı Çin'in entegrasyon süreci hızlanmıştır. Çünkü Çin'in bundan önceki ilişkileri ikili anlaşmalar ve resmi olmayan görüşmelere dayanmaktaydı (Lanteigne, 2005:63-66).

APEC'in kendi içerisindeki temel amacı bölgede sürdürülebilir ekonomik büyüme ve refah ortamı yaratmaktır. Bu amaç doğrultusunda bölgede ticaretin ve

yatırımın serbestleştirilmesi, üye devletlerin ekonomilerinin entegre olması için ticari ve teknik iş birliğinin kolaylaştırılması hedeflemektedir. 21 üyesi ile APEC, nüfusu, dış ticaretteki payı ve milli gelir bakımlarından dünyadaki önemli bölgesel örgütlerden biridir ve bu önemi yıllar itibariyle de artmaktadır. Bu artışta Asya'nın yükselen ekonomilerinin payı büyüktür. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %40'ını oluşturmaktadır. Önemli bir bölgesel entegrasyon örneği olan Avrupa Birliği'nden daha fazla nüfusa sahiptir. Bunun yanında dünya milli gelirinin yarısından fazlasını APEC oluşturmaktadır. Dünya'daki ticaret payının 2018'de %48'ini gerçekleştirmiştir. 1990 yılından sonra özellikle Çin'in örgüte dahil olmasıyla ticaretin yoğunlaştığı bir bölge haline gelmiştir (Öztürk, 2020:166-117; APEC, 2019: 2).

Ekonomik reform sürecini daha ileriye taşımak ve uluslararası ticareti arttırmak isteyen Çin, APEC'e katılmayı çok değerli görmüştür. Çünkü bölgesel entegrasyon konusunda çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Bu anlamda Çin, gelişmekte olan pazarını ve potansiyel büyük ekonomik güç statüsünü değerlendirmek için APEC'i kullanarak, 2001'de Çin'in Şanghay'daki ilk APEC liderleri toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte, Çin'in DTÖ'ye katılma isteği ile APEC'deki eylemleri arasında bir ilişki vardır. Çin 1990'larda kendi tek taraflı ticaret serbestleştirme girişimlerini gerçekleştirme isteğiyle DTÖ'ye katılma kararlılığını göstermek için APEC'den yararlanmak istemekteydi. APEC'in yükselen ekonomik değeri önce Tayland'da başlayan ani bir devalüasyon ile daha sonra Güneydoğu Asya, Güney Kore ve Rusya'ya yayılan 97-98 Asya Mali Krizi'den dolayı düşüşe geçmiştir. APEC'in önemli bir aktörü olan Japonya bile bu krizden ciddi anlamda etkilenmiş, resesyona girmiştir. Çin bu süreçte diğer bölgelerle olan ekonomik bağları sayesinde diğer ülkelere göre daha az etkilenmiştir. Hatta bu dönemde Çin'in, APEC için liderlik konumuna geldiğini söylemek mümkündür (Yunling, 2012: 13).

Çin'in APEC'e üye olmasını teşvik edici pek çok faktör olduğu söylenebilir. Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in uluslararası ticaretinin artan hacmi, Pasifik Kıyıları'nda ekonomik anlamda bölgeselleşmeye doğru artan trend nedeniyle dışarda kalmama isteği, diğer bölgesel ekonomilerin rekabeti ile ilgili endişeleri ele alan çok yönlü bir işbirliği örgütü olması, Çin'in bölgesel ve çeşitli ekonomik konularda örgüt aracılığıyla daha güçlü bir sese sahip olma ihtiyacı ve Çin'in en büyük ticaret ortağı ve rakibi olan ABD ile ticari

konuları doğrudan ele alması Çin'i APEC üyeliği için teşvik etmiştir (Lanteigne, 2005: 74). APEC üyeliği Çin'e Asya Pasifik bölgesindeki ekonomilerle birlikte çalışma fırsatı sunmaktadır. Bununla yanında Çin için APEC'in esnek yapılı bir örgüt olması da önemlidir çünkü Çin, planlı bir ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş reformları uygulamaya çalışan, kalabalık bir nüfusa sahip olan ve ekonomisini daha ileriye taşımak istediği için kademeli bir şekilde piyasa ekonomisine geçişe ihtiyaç duyan bir ülkedir. Reform ve geçiş zorlukları nedeniyle Çin, gelişmiş ülkelerden daha uzun ve geniş bir geçiş dönemine sahip olmak istemektedir. Bu bakımdan Çin, APEC'in zorunlu yetkilere sahip güçlü bir organizasyon olmasına yönelik çabaları reddetmekte ve APEC'in açık ve esnek bir forum olması gerektiği konusunda ısrar etmektedir (Yunling, 2012: 9-11).

Genel anlamda bakıldığında zaman APEC'in iki temel amacı olduğunu söylemek mümkündür: Liberalleşme ve İşbirliği. Ekonomik ve teknik iş birliği, ticaret ve yatırımların serbest hale getirilmesi ve kolaylaştırılması APEC'in temelini oluşturmaktadır. Ticaret ve yatırımların serbestleştirilmesinde daha esnek ve tek taraflı olmasından dolayı Çin, APEC'in bu durumundan memnun olduğunu söylebilmekteyiz. APEC, üye ülkelerin ekonomilerini entegre, birbirine bağımlı ve dengeli hale getirecek bir mekanizmaya sahiptir. Çin, APEC'de ekonomik ve teknik iş birliğini geliştirmek için sürekli çaba içerisinde olmuştur. Çin, ekonomideki reform sürecini yönetme ve bölgesel ve küresel ekonomiye entegre olma konusundaki istekliliğini ve kararlılığını göstermek amacıyla APEC'i böyle bir alan olarak kullanmaktadır. Çin bölgesel düzeyde ekonomik serbestleşmeyi artırma konusunda çaba sarf etmekteydi. Ayrıca DTÖ üyeliğine hazırlanmak için sağlam adımlar atıyordu. Bu durum Çin'in DTÖ'ye girmek için APEC'i bir basamak olarak kullandığı biçiminde anlaşılmalıdır ancak Çin'e önemli bir fırsat vermektedir; DTÖ'ye daha erken girebilmek için uluslararası destek. 1995 yılında Başkan Jiang Zemin'in Osaka toplantısı sırasında 4000 ithalat kaleminde yüzde 30'luk bir tarife indirimi yaptığını duyurmasıyla bu alanda önemli bir adım atılmış ve böylece Çin'in ortalama ithalat tarifesi oranı yüzde 35,9 iken yüzde 23'e düşürülmüştür. 1997 yılındaki Vancouver'daki APEC zirvesinden önce bu oranın % 17'ye kadar indirildiği açıklanmıştır. O zamandan beri, çeşitli mallar üzerindeki tarifeler gönüllü olarak düşürülmektedir. Yıllar ilerledikçe Çin, tarife dışı önlemleri takvime uygun olarak, DTÖ anlaşmasına aykırı olan tüm tarife dışı önlemleri tamamen ortadan kaldırma yönünde adımlar atmaktadır (Yunling, 2012: 9-12; Lanteigne, 2005: 69; Yang ve Huang, 2012: 103).

1999 yılında liderler toplantısında yaptığı konuşmada Başkan Jiang, APEC'in "bölgesel barış ve istikrarı" sağlamada ve aynı zamanda ekonomik büyümeyi desteklemede rol oynaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü DTÖ'nün kendi bölgeleri adına yetersiz olduğu düşüncesindeydi. Bu nedenle APEC, uluslararası ticaret sistemini geliştiren ve kendi üyeliğinin çıkarlarını ilerleten için bir platformdu. Çin, eşitlikçi ve karşılıklı faydaya odaklanan küresel ekonomi ile temkinli ve kademeli bir entegrasyon istemekteydi. APEC aracılığıyla bu fikirleri savunan Çin, aynı zamanda uluslararası pazarlarda kendisini dezavantajlı duruma dönüştürebilecek olan ticaret rejimlerinden korunmak istemekteydi. Bu fikir, devletlerin bir güç dengesi yaratma konusundaki kaygılardan ziyade ulusal çıkarlarını ilerletmek için kurumlara katılmasını önemli gören bir fikirdir. Fakat burada tamamen Çin'in APEC üyeliğine bağımlı olduğu anlaşılmamalıdır çünkü APEC üyelerinin de Çin ekonomisine bağımlılıkları bulunmaktadır. APEC üyesi ülkelerin çoğu aynı zamanda ekonomik olarak Çin için en önemli ticaret ve yatırım ortağıdır. Bu anlamda Çin için önemli husus, oluşabilecek çatışmaları APEC çatısı altında daha verimli ve tutarlı bir şekilde ele alabileceğidir (Lanteigne, 2005: 72-75).

2014 yılında düzenlenen toplantıda Çin'in öncelikli hedefi Yeni İpek Yolu Gelişimi planı ve bu plan doğrultusunda, Çin'den Orta Asya'ya oradan Avrupa'ya uzanan yeni bir ticaret ve deniz yolu, bölgesel gelişim bankası, altyapı yatırım fonu ve halkla iletişim konularıdır. Bu hedefler doğrultusunda Çin'in küresel anlamda önemli bir role sahip olma çabasının olduğu görülmektedir. Bu anlamda Çin toplantıdan çok kısa bir süre önce finansal problemlerin çözülmesi amacıyla 40 milyar dolarlık İpek Yolu Fonu oluşturacağını açıklamıştır. Ayrıca örgütün kapasitesinin gelişmesi ve iletişimin güçlenmesi için 10 milyar dolarlık bir kaynak sağlayacaklarını duyurmuştur. Çin'in bu yönde adımlar atmasının temel hedefini İpek Yolu Projesi'yle pazar alanını genişletmektir (TÜSİAD, 2014: 1-3).

2013 yılından göreve gelen Xi Jinping'in başlatmış olduğu "BKBY" projesi "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı" ile "İpek Deniz Yolu" projesinin birleştirilmesiyle Asya'dan Avrupa'ya uzanan geniş çaplı kara ve deniz ticareti oluşturmaktadır. Bu proje bağlamında ticaret yolları büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda ülkeler ile ikili anlaşmalar yapılmakta ve bu ticaret ağının geliştirilmesi için yatırımlar yapılmaktadır. Önemli bir

proje olan “Kuşak-Yol” ile Çin, ikili anlaşmalar, çok taraflı anlaşmalar ve ekonomik örgütler vasıtasıyla ekonomi ve ticaret ağını büyütmektedir. Çin küresel ekonomiyle entegre olma hedefiyle uyumlu bir proje olan Kuşak-Yol ile kendisine bir alan yaratmaya çalışmaktadır ve bu alan yaratma çabalarını APEC vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Bu anlamda serbest ticareti genişletmeyi ve ticaret engellerini azaltmayı amaçlayan bir örgüt profili çizen APEC, önemli bir rol oynamaktadır (Şahin, 2019: 83-84).

Özetlemek gerekirse Çin’in APEC içindeki genel imajı ticari entegrasyonu geliştirme çabalarına bağlı olarak artmaya devam edecektir. Çin bölge ülkeleri ile karşılıklı bağımlılığı olmasından dolayı yakın coğrafyasına büyük önem vermektedir. Bu anlamda APEC, Çin için önemli bir ekonomik örgüt olmaktadır. Girişi itibariyle uluslararası ticarete entegre olma çabasının DTÖ girişine de fayda sağladığını söylemek mümkündür. Çin APEC vasıtasıyla geliştirmiş olduğu projeler ve yapılan yatırımlarla bölgesel entegrasyona ciddi katkı sağlamıştır ve bölge içerisinde ticaretin merkezi konumuna gelmiştir.

3.3. ÇİN’İN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ’NE (ŞİÖ) KATILMASI

Sovyetler Birliği'nin çöküşünde sonra Orta Asya ülkelerinin aniden bağımsızlıklarını kazanması, bölgede yeni ve farklı bir güvenlik ortamı oluşturmuştur. Rusya da bu yeni konjonktüre adapte olmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Orta Asya sadece Çin için değil, aynı zamanda birçok devlet, uluslararası firmalar ve uluslararası örgütler için de dünyanın giderek daha önemli bir bölgesi olmaya başlamıştır (Lanteigne, 2005: 116).

SSCB'nin 1992'de dağılmasından sonra Orta Asya'daki eski Sovyet Cumhuriyetleri, Çin'in dış politika hesaplamalarında gittikçe daha önemli hale geldi. 1990'ların başından bu yana Çin, komşularıyla ilişkilerini geliştirerek, Rusya ve Orta Asya'daki sınır problemlerini çözmeye çalışarak, Asya'daki imajını geliştirmeye yönelmiştir. Çin, Orta Asya'nın sunduğu zorluklardan uzak durmak yerine, politik ve siyasi ilişkiler kurarak daha fazla barış ve istikrar atmosferi yaratma umuduyla bölgedeki güçlü konumundan faydalanarak katılımcı bir politika izlemektedir (Lanteigne, 2005: 116).

Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın bir araya gelmesiyle 1996 yılında "Şanghay Beşlisi" adıyla kurulmuştur. Kuruluş amacı ise genel olarak güvenlik, silahsızlanma ve nitelikli bir iş birliği üzerinedir. 1998 Almatı ve 1999 Bişkek zirvelerinde güvenlik ve siyaset konularına ek olarak ekonomik konular da görüşülmeye başlanmıştır. Haziran 2001'de Şanghay'da yapılan toplantıda örgüte Özbekistan'ın da katılımıyla topluluğun ismi Şanghay İşbirliği Örgütü olmuştur. Bu tarihte imzalanan deklarasyon ile örgüt daha fazla resmileşti ve uluslararası görünürlüğü artmış oldu. ŞİÖ'nün kurulması, hem bölgesel iş birliğinin yapısını derinleştirme arzusunu hem de yetkisini tamamen güvenlik meselelerinin ötesine genişletme isteğine dikkat çekmiş oldu. Ayrıca ŞİÖ'nün deklarasyonda stratejik, ekonomik ve kültürel alanlarla bölgesel iş birliğini teşvik etmek ve barışçıl ve adil bir uluslararası düzen için çağrıda bulunmaktaydı. Temmuz 2017 Astana'da yapılan toplantıda, Pakistan ve Hindistan örgüt üyeliğine kabul edilerek ŞİÖ üye sayısını sekize yükseltmiştir. (Hepaktan: 2017: 397-398; Lanteigne,2005: 122) Bu haliyle ŞİÖ Avrasya kıtasının %60'ını kaplamaktadır ve Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %50'sini oluşturmaktadır. Bunun yanında dünya ekonomisi içerisindeki GSYİH'nin %20'lik payını oluşturmaktadır (Bozduman ve Erkan, 2019: 141).

Çin için ŞİÖ, bölgesel bir entegrasyon oluşturma adına ilk girişimlerinden birini temsil etmektedir. Çin'in bu zamana kadar bir ekonomik entegrasyonun üyesi olma tecrübesi olmamasına rağmen, ŞİÖ Çin'in tek taraflı bir şekilde uzlaşamayacağı, stratejik öneme sahip olan meseleleri ele aldığı bir örgüte dönüşmüştür (Lanteigne, 2005: 116).

ŞİÖ, kuruluş aşamasında bölgenin güvenlik problemleri kaygılarından dolayı bir araya gelmiş bir örgüt görüntüsü vermesine rağmen ilerleyen yıllarda bu problemlerin yavaş yavaş çözülmesiyle birlikte ekonomik konular üzerine de kapsamlı iş birliği çabaları görülmüştür. Ortak para birimine geçme, serbest ticaret bölgesi oluşturma ve taraf devletlerin kendi aralarındaki ticarete kendi ulusal paralarını kullanma gibi konular ele alınmaktadır. 2008'deki Duşanbe zirvesinde Çin enerji, ekonomi ve ticaret, tarım, parasal iş birliği, altyapı ve finans gibi konularda örgütün daha aktif olması yönünde önerilerde bulunmuştur (Şahin, 2011: 147).

Örgütün kurulmasına giden süreçte, sınırlardaki askeri güçleri ve yeni seyahat bağlantıları yoluyla ticaret kısıtlamalarını azaltma önerileriyle başlamıştır. Çin, ihracat

için önemli pazar haline geldiğinden bu durum Orta Asya ülkeleri için çok önemliydi. Bu yüzden Çin, Orta Asya için bir güvenlik tehdidi olacağı konusunda bölgesel kaygıları gidermeye çalışmıştır. Ayrıca ŞİÖ üzerinden ipek yolunu yeniden yaratma yönünde çaba sarf etmiştir. Bu anlamda Özbekistan, Çin'in tarihi ipek yolu üzerinde olduğu için örgüte üyeliği Çin için çok önemliydi. Fakat bunu gerçekleştirirken Rusya'nın tepkisini çekmemek için ekstra özen göstermiştir (Lanteigne,2005: 119-123). ŞİÖ Eylül 2001'de Kazakistan'ın Almatı kentinde bir araya geldiğinde, ekonomik iş birliği konusunda mutabakat imzaladı. Mutabakat ortak girişimlerin geliştirilmesi, ulaşım ve iletişim altyapısının iyileştirilmesi ve tarım, enerji üretimi, turizm, kredi ve bankacılık, su ve çevre konularında iş birliğini içermekteydi. Bu girişimler Orta Asya üzerinden Çin'in ticareti için bir kanal geliştirmeye yönelik ipek yolu politikasını daha da güçlendirmesine ve kendi uzak batı bölgelerinin ekonomisini daha da geliştirmesini sağlamaktadır. (Lanteigne,2005: 140).

Çin'in uzak batı bölgesi seyrek bir nüfusa sahiptir ve Çin bu bölgeyi canlandırmak ve modernize etmek için “batıya açılma” projesi yürütmüştür. Uzaklığına rağmen, Sincan Orta Asya ticaret yollarına yakınlığı ve petrol ve mineral rezervleri nedeniyle Çin için önemli bir stratejik bölgedir bu nedenlerden dolayı Çin, o bölgedeki ayrılıkçılık sorununa duyarlıdır (Lanteigne,2005:125).

“Yeni İpek Yolu” projesi kara ve deniz yollarıyla hızlı ve ucuz bir şekilde Çin'in Orta Asya üzerinden, Avrupa pazarlarına ulaşmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda Çin 2015 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı kurmuştur. Projenin finansmanını sağlayacak olan banka 50 milyar dolarlık bir sermaye ile kurulmuş olup projenin hayata geçirilmesi için 1,4 trilyon dolar bir bütçe planlanmıştır. Bu İkinci Dünya Savaş'ından sonra ABD'nin yapmış olduğu Marshall Planı'ndan 12 kat fazladır (Duran ve Purevsuren: 2016: 291). Çin, hiç şüphesiz ki bölgesel ekonomik iş birliği için en hevesli ülkedir ve bu konuda en büyük finansal desteği sağlayan devlettir. Bu anlamda örgüt içinde lokomotif görevini gördüğünü söylemek mümkündür (Huasheng, 2013: 448).

Çin ayrıca Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile arasındaki önemli sınır sorunlarını çözmek için girişimlerde bulunmuştur. Çin hükümeti, 1994, 1997 ve 1998'de ortak sınırlarını çözüme kavuşturan Kazakistan ile anlaşmalar imzaladı ve Ağustos 1999'da Kırgızistan ile Çin-Kırgız sınırı sorununu çözen bir anlaşma imzalamıştır.

Bölgenin dağlık arazisi ile Pamir bölgesindeki Çin sınırının Tacikistan ile sınırlandırılması konulu görüşmeler, Tacikistan'ın Çin'e Murgab Bölgesinde bin kilometrekarelik bir alanı terk etmeyi kabul etmesinin ardından anlaşma Mayıs 2002'de tamamlanmıştır. Bu şekilde Çin olası ticaret yollarını güvence altına almaya çalışmıştır (Lanteigne,2005: 120).

Çin'in, 1992'den sonra Rusya ve Orta Asya'daki güvenlik sorunlarının çözüme ulaşmasına ve Çin'in Batı'daki komşuları arasında samimi ilişkiler ve ticaret bağlarının hızla kurulmasına rağmen, ilerleyen yıllarda birkaç güvenlik sorununu ortaya çıkmıştır. Çin'in Orta Asya'daki hükümetlerle yaptığı ikili sınır anlaşmaları, yeni tehditlerle başa çıkmak için yetersiz kalmıştır. Bu nedenle Çin, ŞİÖ'ye daha fazla önem vermek zorunda kalmıştır. Gelişmekte olan bu tehditler Çinli uzmanların “üç kötülük” olarak nitelendirdiği; “Aşırıçılık”, “Ayrılcılık” ve “Terörizm”dir. Bu tehditlerin ortaya çıkması ŞİÖ'nün ve Çin'in bölgedeki stratejik politikalarının geliştirilmesinde belirleyici olacaktır (Lanteigne,2005: 124-125).

Orta Asya'daki enerji varlığı sadece Çin'in dış politikası için değil, aynı zamanda uzun vadeli iç kalkınma planlaması için de büyük önem taşımaktadır. Ülkenin hızlı ekonomik büyümesinin bir sonucu olarak Çin'in, alüminyum, demir cevheri, bakır, çinko gibi ithal hammaddelere olan ihtiyacı 1990'ların başından beri keskin bir şekilde artmıştır. 2000 yılında, yurtiçi enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 69'u verimsiz ve çevreye dost olmayan kömürden, yüzde 25'lik bir kısmını petrol ve doğal gazdan, kalan kısmını ise nükleer ve hidroelektrik enerji dahil olmak üzere diğer kaynaklardan elde etmiştir. 1993 yılında, Çin, dünyanın en büyük ikinci enerji tüketicisi olarak hem gelecekteki gelişimi hem de güvenlik endişeleri için ciddi sonuçları olan net bir petrol ithalatçısı olmuştur. Ayrıca Çin, endüstriyel yakıtlar ve elektrik gereksinimleri için yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda bölgede petrol rezervleri olan ülkeler ile Çin boru hattı projeleri gerçekleştirmiştir. Bu projeler ile Çin hem bölge ile ticari ilişkilerini gerçekleştirmekte ve bölge ile entegre olmakta hem de enerji kaynaklarını güvence altına almaktadır (Lanteigne,2005:130-132; Li, 2017: 53).

2015'teki BP (British Petroleum)'nin raporuna göre Çin günde 11.968 varil petrol tüketmektedir ve bu haliyle dünyada tüketilen tüm petrolerin %12,9'dur. 197,3 milyar metreküp doğal gaz tüketimi ile dünyanın %5,7'sini ve kömürde ise dünya tüketiminin %50'sini tek başına tüketmektedir. Bu tüketim oranları her geçen gün artma eğilimi

göstermektedir. ABD'den sonra ikinci petrol tüketicisi olan Çin'in Uluslararası Enerji Ajansı'nın tahminlerine göre 2030 yılında ABD'yi geçmesi beklenmektedir (Duran ve Purevsuren: 2016: 286).

Enerjiye olan talebinin artmasından dolayı enerji anlamında dışa bağımlılığı da artmaktadır. Şu an için dünya petrol ithalatçısı konumundan olan Çin, 1990'da petrol ihracatçısı olan ülkeler konumundaydı. 2000'li yıllarla birlikte bu durum en büyük petrol ithalatçısı şeklinde değişmiştir. 2013 yılında ise bu alanda ABD'yi geçerek dünyanın en çok petrol ithal eden ülkesi olmuştur. 2014 yılında petrolün %52'sini Ortadoğu'dan, %22'sini Afrika'dan, %13'ünü Rusya'dan karşılamaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman enerji anlamında dünyanın istikrarsız bölgeleri olan Ortadoğu ve Afrika'ya bağımlılığı olduğu görülmektedir. Bu anlamda Çin, enerji ihtiyacını karşılayabilmek için güvenli ve kesintisiz enerjiye erişimi sağlaması amacıyla yeni alternatifler yaratmak zorundadır (Duran ve Purevsuren: 2016: 287).

Enerji ve iş birliği hem Çin hem de Orta Asya ülkeleri için fayda sağlamaktadır. Orta Asya için Çin'in rolü, güvenilir ve büyük bir yatırımcı olmasının yanında, büyük bir pazara sahip olmasıdır. Orta Asya ülkeleri Çin için hem ihracat hem de ulaşım güzergâhlarında bir enerji çeşitlendirme stratejisi gerçekleştirmede esneklik sağlamaktadır. Ayrıca hem petrol hem de gazda önemli bir enerji kaynağı olmaktadır. İyi siyasi ilişkiler, yakın coğrafi konum, doğrudan ulaşım imkânının olması ŞİÖ vasıtasıyla Çin'in entegrasyon hızını arttırmaktadır (Huasheng, 2013: 442-444).

Genel olarak ŞİÖ'nün Çin'e olan faydalarına baktığımız zaman; Birincisi, ŞİÖ Çin'in savunmasız batı sınırının istikrarını sağlama konusunda politikalar geliştirmesini sağlamıştır. Özellikle Sincan bölgesi Çin için tampon bölge olmasından dolayı güvenlik açısından büyük öneme sahiptir. Bunun yanında Çin'in Orta Asya'ya açılmasında bir pencere sağlamaktadır. İkincisi, ŞİÖ Çin'in uluslararası sistemde daha dostane ilişkiler geliştirme politikasının doğal bir uzantısı olmaktadır. Üçüncüsü, ŞİÖ'nün geliştirilmesi Çin'i giderek bölgede diplomatik bir misyon yüklemektedir ve bu durum Çin'in küresel anlamda da prestijini yükseltmektedir. Giderek güçlü bir pozisyona gelen Çin'in uluslararası düzeydeki güvenlik sorunları için söz sahibi olmasını sağlamaktadır. Son olarak, Çin'in ve diğer üyelerin, güvenlikle ilgili olmayan sorunlarının ele alınması hususunda ŞİÖ daha kapsamlı bir örgüt olmuştur. Özellikle de ekonomik ilişkilerin

geliştirilmesinde. Ayrıca Çin, Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisini genişletmesiyle, Rusya karşısında bir avantaj elde etmiştir. Bu nedenle, ŞİÖ içindeki herhangi bir ekonomik veya ticari mekanizma gelişimi Çin'in finansal ve siyasi çıkarları için faydalı olmuştur (Lanteigne,2005:138-139).

Çin, ŞİÖ'ye yönelik hedeflerini adım adım belirleyerek kısa, orta ve uzun vadede bölgesel iş birliğine ulaşmaya çalışmaktadır. Kısa vadeli hedef ticaret ve yatırım koşullarını iyileştirmektir. Orta vadeli hedefler, istikrarlı, şeffaf kurallar ve bu kurallarla uyumlu faaliyet silsilesi hazırlamak ve büyük ölçekli çok taraflı ekonomik ticaret iş birliğini yürütmektir. Uzun vadeli hedefler ise, malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojinin serbest akışını sağlamaktır. Bu anlamda Çin bölgesel ekonomik iş birliğini teşvik etme konusunda kararlılığını sürdürmektedir (Huasheng, 2013: 446).

Tablo 14:Çin'in ile ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (10.000\$)

Ülkeler Yıllar	Rusya	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Özbekistan	Hindistan	Pakistan
1996	684,448	45,990	10,537	11,720	18,967	140,519	96,529
1997	611,895	57,741	10,662	20,230	20,292	183,032	106,787
1998	548,123	63,554	19,810	19,230	9,024	192,230	91,276
2000	800,324	155,696	19,810	1,717	5,146	291,421	116,250
2005	2.910,122	680,611	97,220	15,794	68,056	1.870,050	426,083
2010	5.553,311	2.044,852	419,964	143,256	248,327	6.176,120	866,862
2015	6.801,554	1.429,019	434,069	184,742	349,583	7.159,658	1.891,665
2016	6.961,592	1.309,767	567,669	175,634	361,461	7.017,947	1.914,706
2017	8.422,089	1.794,313	542,386	134,811	422,087	8.438,762	2.008,401
2018	10.710,745	1.987,814	561,112	150,593	626,919	9.550,900	1.910,540
2019	11.094,019	2.200,277	634,656	167,469	721,287	9.281.118	1.797,305

Kaynak: National Bureau of Statistics, China Statistical, Yearbooks, <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/> (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

Bir bütün olarak bakıldığı zaman Çin ile ŞİÖ ülkeleri arasındaki ticaret hacminin Çin ekonomisini önemli ölçüde etkileyecek bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. ŞİÖ kuruluşundan bu yana büyük bir artış olmasına rağmen, Çin'in toplam dış ticaretinin sadece küçük kısmına denk gelmektedir. (Huasheng, 2013: 445) Fakat Çin ve ŞİÖ ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler gün geçtikte hızla gelişmektedir ve bölge içinde Çin'in rolü büyümektedir (Huasheng, 2013: 454)

Tablo 15:ŞİÖ'nün Çin'in Toplam Dış Ticaret Hacmindeki Yeri (%) (2019)

Ülkeler	2019 yılı Çin'in Toplam Dış Ticaret Hacmindeki %'lik Payı
Rusya	2,42
Hindistan	2,02
Kazakistan	0,48
Pakistan	0,39
Özbekistan	0,15
Kırgızistan	0,13
Tacikistan	0,03

Kaynak: National Bureau of Statistics, China Statistical Yearbooks, <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/> (Erişim Tarihi:30.01.2021)

Özetlemek gerekirse Çin'in kuruluşunda aktif rol oynamış olduğu ŞİÖ, başlangıç itibariyle üye ülkelerin güvenlik endişeleri üzerine kurulmuş olduğu görülmektedir. Çin için bölgedeki güvenlik, enerjisinin ülkeye sorunsuz bir şekilde taşınması ve bölge ile kolay bir şekilde entegrasyon sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. Sonuç itibariyle ticaret ve yatırım gibi önemli konularda önce güvenliğin sağlanması gerekmektedir. İlerleyen süreçte ŞİÖ Çin'in girişimleriyle ekonomik konular üzerine de politika üreten bir örgüt olmaya çalışmıştır. Bu anlamda Çin, örgütü ekonomik entegrasyon, güvenlik ve enerji bağlamında kullandığını söylemek mümkündür. Özellikle Yeni İpek Yolu projesinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sayede hem bölgesel entegrasyon sağlanmış olacak hem de Çin'in ihracat malları Avrupa'ya sorunsuz bir şekilde gidecektir. Böylesine büyük bir projenin gerçekleşmesi için ŞİÖ üzerinden bölge ile entegrasyona ihtiyacı vardır. Çin'in Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ekonomik entegrasyon için bölge ile samimi ilişkiler geliştirdiği söyleyebiliriz. Her ne kadar bölge ile ticaret hacmi pek fazla tatmin etmese de entegrasyon süreci devam etmektedir ve Çin'in örgüt içindeki imajı artmaktadır.

3.4. ÇİN'İN AVRUPA BİRLİĞİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

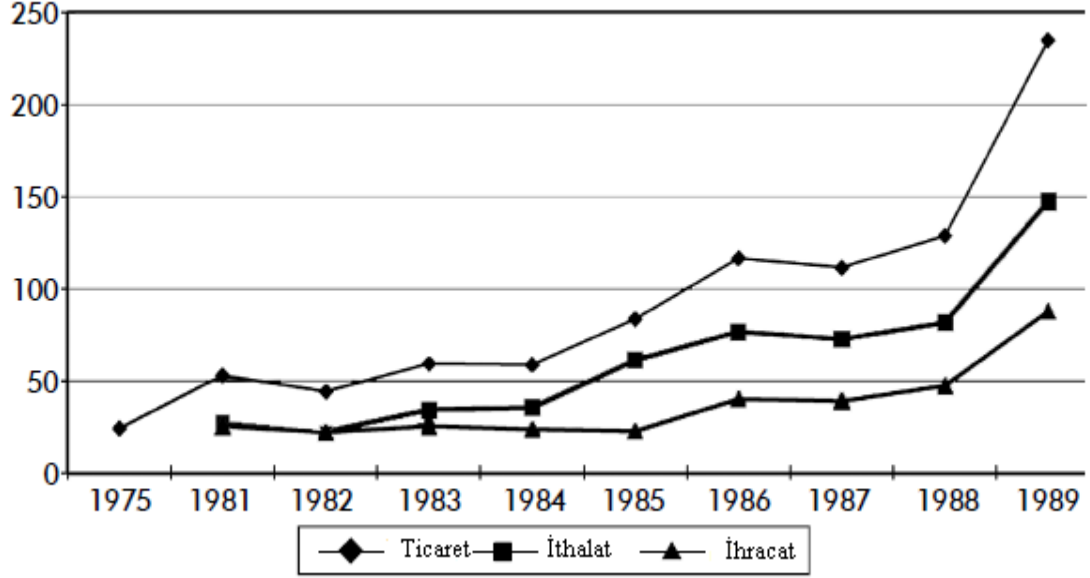
1963 yılında Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde yaşanan kopmalar sonrasında Çin'in Avrupa ile olan ticaretinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Batı Avrupa'daki devletler için Çin önemli bir mal tedarikçisi olmuştur. 1964'te 211 milyon dolarlık ticaret hacmi, 1965 yılında gelindiğinde 425 milyon dolar olmuştur. 1970'lere gelindiğinde iki aktör arasında yapılan ticaret, bazı nedenlerden dolayı sınırlı

kalmıştır. Birincisi, Mao'nun kendi kendine yeten bir ülke profili yaratma çabasından dolayı komünist bloktaki ülkeler dışında diğer ülkeler ile ticareti teşvik etmemesidir. İkincisi, yapılan ticari işlemlerde gereken para birimine Çin'in sahip olmamasıdır. Üçüncüsü ise Çin'de üretilen ürünler içerisinde ihracata konu olabilecek ürünleri üretmiyor oluşudur. (Aras, 2018: 92)

İlerleyen dönemde ABD'nin ve bazı ülkelerin, Çin'e yönelik yapmış oldukları bir takım ticari engellerden dolayı Çin, bu durumun getirecek olduğu ekonomik bunalımın üstesinden gelmek için AB (o dönemde adı Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile ticari ilişkilerini geliştirmek istemiştir. 1972 yılında %17 artan ticaret hacmi, 1974 yılında %25 artmıştır. 1975 yılında Çin'in AB ile olan ticaret payı %30 seviyelerine kadar çıkmıştır. Doğal olarak bu dönemde Çin'in topluluk ile olan ticaret açığı da %40 oranında artmıştır (Broadbent, 1976: 195).

Çin ile AB arasındaki diplomatik ilişki ilk kez 1975 yılında başlamıştır. 1978 yılında Çin ve AB arasında ticaret antlaşması imzalanmış ve AB-Çin Ortaklık Komitesi kurularak birbirlerine en fazla kayırılan ülke statüsü tanımışlardır. Bu antlaşma AB'nin kendi pazarı dışında yapmış olduğu ilk antlaşmadır ve Çin ile kurulacak olan ticaret bağlarının desteklenmesi amaçlanmıştır. Aralarında imzalanan ilk anlaşma 18 Temmuz 1979'da tekstil ticareti üzerine yapılmıştır (Aras, 2018: 97; Alagöz, 2016: 39).

Şekil 29:Çin'in AB ile Ticareti (100 Milyon Dolar) (1975-1989)

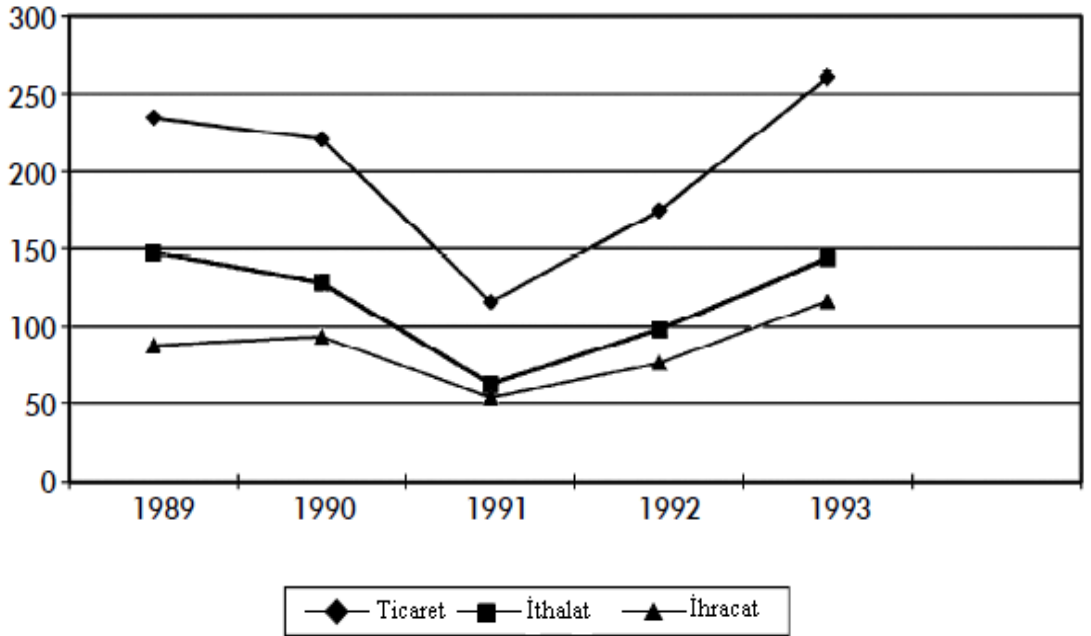
Kaynak: (Leal-Arcas, 2020: 50)

1980'lerin başında AB için Çin, özellikle iş adamları açısından cazip hale gelmiştir. Bunun nedeni ise Japonya ve Kuzey Amerika'ya, AB'nin teknoloji anlamındaki gittikçe artan bağımlılığını göstermek mümkündür. 1975'te ticaret hacmi 2,5 milyar dolarken, karşılıklı artan ticari ilişkiler sayesinde 1984'te 5,6 milyar dolar olmuştur. 1983'te ilk kez AB ülkelerinin Çin ile yapmış olduğu ticaret, Çin-ABD ticaretinin önüne gelmiştir. 1985 yılında ticaret ve ekonomi alanında iş birliği anlaşması imzalanmış ve ayrıca bilim, teknoloji, endüstri, ulaşım, enerji ve çevre konularında da iş birliğinin geliştirilmesi üzerine kararlar alınmıştır. 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği'nin Çin'e yönelik stratejisi, Çin'in ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal yönden uluslararası sisteme entegrasyonunun sağlanması olmuştur. Bu anlamda Çin'in ekonomik reformları, Avrupa Birliği tarafından desteklenmiştir. 1998 yılında ilki gerçekleştirilen AB-Çin Zirvesi, tarafların her yıl bilgi alışverişinde bulunduğu önemli bir platform haline gelmiştir. Bu dönemde yapılan görüşmelerin en önemli konusu Çin'in DTÖ'ye üyeliği olmasıdır. Çin'in AB ile yürütmüş olduğu kapsamlı ilişki, Çin'in DTÖ'ye üye olma sürecinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. İkili ilişkilerin gelişmesiyle birlikte Çin, önemli bir konu olan fikri mülkiyet haklarında AB kurallarını tanımaya başlamıştır (Alagöz, 2016: 39-40; Aras, 2018: 98).

1979-1996 yılların arasındaki dönemde AB'nin Çin'e yapmış olduğu ihracat yaklaşık 7 kat artarken, aynı dönemde ithalata ise 20 kat artmıştır. Özellikle 90'lı yıllardan sonra ticaret dengesi Çin lehine dönmüştür ve bu durum günümüzde de bu şekilde devam etmektedir (Aras, 2018: 100).

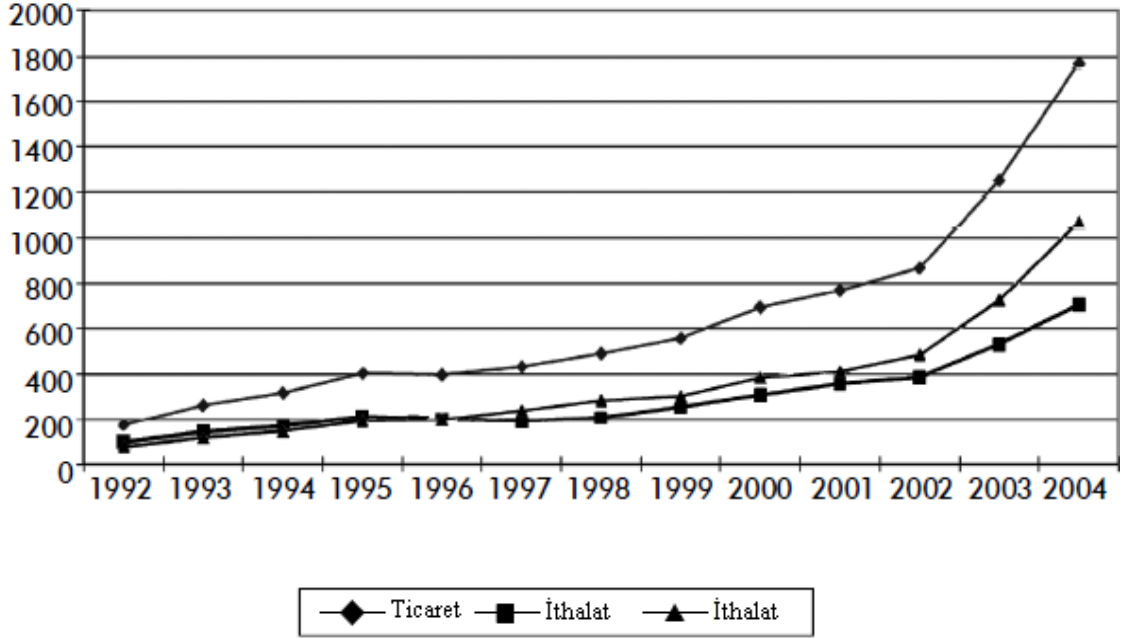
Şekil 29'de görüldüğü üzere 1989 Tiananmen Meydanı'nda meydana gelen bazı siyasi olaylar, AB-Çin ticaret ilişkisine ciddi bir darbe vurdu. Ticaret hacmi 1990-1991 yıllarında ciddi bir şekilde düştü. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. 1992'de ticaret toparlanmaya başladı ve o zamandan beri önemli ölçüde arttı. Bu kısmen Çin ve AB ekonomilerinin tamamlayıcı doğasına ve kısmen de 2003-2004'te kapsamlı bir stratejik ortaklığa dönüşecek olan 1994-1995 yıllarında ikili ilişkilerin tamamen normalleşmesine bağlanabilir (Leal Arcas, 2020: 49-50).

Şekil 30:Çin'in AB ile Ticareti (100 Milyon Dolar) (1989-1993)

Kaynak: (Leal-Arcas, 2020: 50)

Şekil 31:Çin'in AB ile Ticareti (100 Milyon Dolar) (1992-2004)

Kaynak: (Leal-Arcas, 2020: 51)

Çin'in AB ile olan ilişkileri üzerine ilk politika belgesi 2003'te yayımlanmıştır. Bu belgeye göre, Çin-AB ilişkilerinin daha ileriye taşınacağı, ekonomik ve ticari iş birliğinin geliştirileceği ifade edilmektedir. 2007 yılında "Yüksek Seviyeli Ekonomik ve Ticari Diyalog" 2010 yılında "Stratejik Diyalog" ve 2012 yılında "İnsandan İnsana Diyalog" gibi zirvelerin başlatılmasıyla ikili ilişkilerin ekonomik, siyasi ve toplumsal bir temele oturtulması sağlanmıştır. Bunun yanında AB'nin Doğu Asya coğrafyasında hem jeopolitik hem de güvenlik açısından herhangi bir çıkara dayalı bir politika yürütmüyor olması ve bölgedeki siyasi problemlere karışmaması, Çin ve AB arasında ekonomik ilişkilerin öne çıkmasını sağlamaktadır. 2010 yılından sonra küresel ekonomide ortaya çıkan borç sorununda Çin, AB üyesi ülkelere parasal yardımlarda bulunmuştur. Yardımlar sonucunda AB ve Çin arasındaki ticaret hacmi artmış ve bu durum karşılıklı bağımlılığın temel birer göstergesi haline gelmiştir (Alagöz, 2016: 41).

Çin, 2008 finansal kriz döneminde özellikle ticari projeleri ve şirket hisseleri satın almaya ilgi göstermiştir. Böylece Avrupa'da Çin yatırımları artışa geçmiştir. 2011 yılında Avrupa, Çin'in en hızlı büyüyen DYSY bölgesi olmuştur. Bu süreçte Çin şirketleri Macaristan'ın en büyük kimya üreticisini ve Portekiz'de bir kamu enerji şirketini satın

almıştır. Bunun yanında İngiltere’de ve Yunanistan’daki altyapı ihalelerini de kazanmıştır (Jiang, 2016: 137)

2013 yılında, her iki tarafta “AB-Çin 2020 İşbirliği Stratejik Gündemi” ile sonuçlanan uzun vadeli ikili ilişkiler için “Yatırım Anlaşması” müzakerelerine başlamıştır. Anlaşma, yatırım hakları yaratarak ve ayrımcılık yapılmamasını garanti ederek, yatırımcılar ve yatırımlar için üst düzey bir koruma sağlayarak ve şeffaflık, lisanslama ve yetkilendirme prosedürlerine odaklanarak Avrupalı ve Çinli yatırımcılara yönelik yatırımın iyileştirilmesini amaçlamaktadır. Her yıl ticaret ve yatırım ile ilgili politikaları ve konuları tartışmak için çeşitli diyaloglar düzenlenmektedir; AB-Çin Zirvesi, AB-Çin Üst Düzey Ekonomik ve Ticaret Diyalogu, Ticaret ve Yatırım Politikası Diyalogu, Ekonomik ve Ticaret Çalışma Grubu Ortak Komitesi gibi. AB ve Çin arasındaki mal ve hizmet ticareti, çok taraflı olarak kabul edilmiş DTÖ kuralları ve taahhütleri çerçevesinde gerçekleşir. AB'nin Çin stratejisi, kurallara dayalı uluslararası düzen ve çok taraflılık, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve uluslararası hukuka ve evrensel değerlere saygı duyulmasına odaklanmaktadır. AB'nin ikili Yatırım Anlaşması ile ilgili müzakereleri, Çin ile ilişkilerin yeniden dengelenmesi ve derinleştirilmesi konusunda en büyük önceliği temsil etmektedir. Bu girişimin amacı, Çin pazarının da Avrupa pazarı gibi hâlihazırda mevcut olan aynı açıklık düzeyine ulaşmaktır (Chihai, 2019: 40).

2013 yılı sonunda bir araya gelen taraflar kapsamlı yatırım anlaşmaları yapılması için adımlar atmıştır. Bu kapsamda yatırım serbestisinin sağlanması, yatırımların önündeki olası engellerin kaldırılması, yatırımcıların korunması yönündeki hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece Avrupalı yatırımcıların Çin’de güvenli bir şekilde yatırım yapmalarını sağlanacaktır. Çin için ise bu durum, kendisinin AB’nin önemli bir ticari ortağı olacağıdır. Çin bu tip ikili anlaşmalara, ihracatı ve ülkeye büyük yatırımların gelme potansiyelini artırması bakımından büyük önem vermektedir (European Commission, 2016).

Çin, DTÖ'ye 2001 yılında katıldığında, ekonomisinin önemli kısımlarında reform yapmayı ve serbestleşmeyi kabul etmiştir. Fakat AB açısından Çin, ilerleme kaydetmesine rağmen bazı sorunlar devam etmektedir. Bunlar, yabancı şirketlere karşı yapılan ayrımcılık ve tarife dışı önlemler, devletin ekonomiye güçlü müdahalesi, fikri

mülkiyet hakları ve şeffaflık eksikliğidir. 2016 yılından sonra AB, Çin'e yönelik iş birliği yapılan tüm alanlarda adil rekabeti teşvik edici stratejiler geliştirmeye ve bunun yanında piyasaya erişim fırsatlarını geliştirmeye odaklanan bir ticaret ortamı yaratmaya çalışmıştır. Çin, AB'nin birinci ithalat ve ikinci en büyük ihracat pazarıdır. Çin ve Avrupa günde ortalama 1 milyar € 'dan fazla ticaret yapmaktadır. 2019 yılında toplam ticaret hacmi 644,9 milyar €'dur (European Commission, 2020).

2016 yılında yapılan AB-Çin Üst Düzey Ekonomik ve Ticaret Diyalogu'nda çelik sektöründe Çin'in aşırı kapasitesinin azaltılması amacıyla karşılık olarak iş birliği içinde stratejiler geliştirilerek aşırı kapasitenin azaltılması hedeflenmiştir. Özel olarak çelik sektörüne odaklanmış olsa da AB'nin diğer sanayi sektörleri, Çin'in fazla kapasitesinden endişe duymaktadırlar (Saarela, 2017: 101).

AB tarafından yapılan bir iş anketine göre AB şirketlerinin neredeyse yarısı 2016 yılında Çin'de iş yapmanın zorlaştığını söylemektedir. Fakat Çin'li şirketlerin AB'de yatırım yapmalarının kolay olduğunu ve bu yatırımların 40 milyar avro gibi rekor seviyelere ulaştığı görülmektedir. AB'nin Çin'e yatırımları 8 milyar avro gibi çok düşük bir seviyede kalmıştır. Bu konu üzerine AB şirketleri eşit kurallar koyulmasını istemektedir (European Commission, 2017a: 2; European Commission, 2017b: 3).

Anti-damping konusunda ise AB ülkelerinin kendi aralarında tek sesli bir politika yürütemediği görülmektedir. Çin'in uluslararası ticaret konusunda güçlü bir konumda olması AB ülkelerini kendi aralarında farklı çıkar anlayışlarına itmiştir. İtalya, Almanya ve Fransa gibi AB ekonomisinin güçlü lokomotifleri Çin'e karşı anti-damping vergisi konusunda uygulamaların devam etmesi yönünde bir tutum sergilerken, Danimarka, İngiltere ve Hollanda serbest ticaretin bozulmaması için bu tür önlemlere karşı çıkmaktadır (Euractiv, 2016). Çin'in uluslararası ticaretinin hızla gelişiyor olması, AB ülkelerinin kayıplar yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum koruyucu önlemler almayı zorunlu hale getirmektedir. Dünya ölçeğinde 1995-2013 yılları arasında Çin'in yapmış olduğu ihracata getirilen 717 anti-damping uygulaması içerisinde 114'ü AB tarafından uygulanmıştır. Sonuç olarak AB şirketleri Çinli şirketlerle rekabet etmekte zorlanmaktadır. Merkezi hükümetin, ihracat potansiyelini koruma politikaları, kur stratejisi, önemli sektörlerde devletin ağırlıklı rolü ve verilen teşviklerle Çin'in dış piyasalarda rekabet gücünü arttırmaktadır. Ayrıca Çin ekonomisinde merkezi hükümetin

ağırlıklı rolü Çin-AB zirvelerinde önemli bir gündem maddesi olmaktadır (Ermağan, 2018: 89).

Çin ve AB arasında bir diğer önemli sorun alanı ise tekstil sektöründe yaşanmıştır. Büyük bir avantaja sahip olduğu ucuz işgücü, Çin'i tekstil gibi emek yoğun bir sektörde hızlı bir şekilde uluslararası piyasalarda önemli bir konuma getirmiştir. 1993'te bu alanda dünyanın en büyük tekstil ve hazır giyim ihraç eden ülke konumuna gelmiştir. 2005 yılına gelindiğinde tekstil sektöründe kotaların kalkmasıyla Çin'in Avrupa pazarlarına hızlı bir şekilde nüfuz etmesi, AB üyesi devletleri tedirgin etmiştir. Hatta bu durumu AB yetkilileri tekstil sektörünün iflası olarak yorumlamışlardır ve bu sektöre yönelik kota uygulaması başlatmışlardır. Karşılıklı birtakım pazarlıklar yürütülerek 2008 yılında kota uygulamasına da son verilmiştir. Fakat bu kez AB, Çin mallarının kalitesiz olduğu yönünde propaganda yapmaya başlamıştır (Ermağan, 2018: 90).

2019 yılında 21. AB-Çin zirvesinde, ekonomik ilişkileri açıklık, ayrımcılık yapmama ve adil rekabet üzerine kurmayı, ayrıca eşit bir oyun alanı, şeffaflık ve karşılıklı yararlar sağlamayı birbirlerine taahhüt etmişlerdir. Her iki tarafın 2020 yılında iddialı bir AB-Çin "Kapsamlı Yatırım Anlaşması" ile sonuçlandırması açısından verilen taahhütler büyük önem arz etmektedir. İkili ekonomik iş birliğini, ticareti ve yatırımı artırma ve birbirlerine daha geniş ve daha kolaylaştırılmış, ayrımcı olmayan piyasa erişimi sağlama isteklerini yinelemişlerdir. AB ve Çin, herkes için faydalı olan açık, dengeli ve kapsayıcı küresel ekonomiyi destekleyen politikalar izleyerek ticaret ve yatırımı teşvik etme yönünde çaba sarf etmektedirler. Ayrıca AB ve Çin, temelde DTÖ'nün kurallara dayalı çok taraflı ticaret sistemini sıkı bir şekilde desteklemektedirler. Bunun yanında tek taraflılık ile korumacılığa karşı mücadele etmekte ve DTÖ kurallarına uymayı ilke edinmektedirler. Çünkü ABD ile olan ticaret savaşı Çin için büyük bir risk teşkil etmektedir (European Commission, 2019: 1-3).

Dünyanın en büyük projelerinden biri olan BKBY Çin'in kalkınma stratejisinin ana itici gücüdür ve AB-Çin bağlantısı BKBY'nin kilit koridorlarından biridir. BKBY'nin temel amacı Avrasya ülkeleri arasında tarihi İpek Yolu'nu çeşitli koridorlar boyunca kara ve deniz yolu ile yeniden oluşturarak ekonomik bağlantıyı teşvik etmektir. Çin, AB üyeleri ile olan kara ve demir yollarının iyileştirilmesi ve yenilerinin yapılması konusunda fonlar ayırmaktadır. Bu şekilde, iş birliğini daha ileriye taşımak,

koordinasyonu güçlendirmek, yolların güzergâhları boyunca ülkeler arasındaki prosedürleri basitleştirmek, verimliliği arttırmak, stratejik yerler arasındaki bağlantıları kurmak hedeflenmiştir (Chihai, 2019:47-48) (Brown, 2019: 372). AB'nin Çin'e yönelik ilgisi pratik, ilkeli ve pragmatiktir, keza aynı durum Çin içinde geçerlidir. Çünkü tarihi ipek yolunun canlandırılmasında AB bölgesi, Çin için hem pazar olarak hem de yatırım alanı olarak oldukça önemlidir (Saarela, 2017: 97).

Tablo 16:AB - Çin ticari ilişkileri (Milyar Avro Olarak)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge
2002	35,1	90,1	-55,3
2003	41,4	106,5	-65,1
2004	48,3	129,2	-80,8
2005	51,7	161,0	-109,2
2006	63,6	195,8	-132,1
2007	71,1	233,8	-162,0
2008	78,3	249,1	-170,8
2009	82,4	215,2	-132,8
2010	113,4	283,3	-169,9
2011	136,4	294,7	-158,3
2012	144,2	292,0	-147,7
2013	148,1	279,9	-131,7
2014	164,6	302,2	-137,6
2015	170,3	351,0	-180,7
2016	169,6	352,1	-182,4
2017	197,6	375,2	-177,6
2018	211,3	395,2	-183,8
2019	225,1	419,8	-194,6

Kaynak: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics, (Erişim Tarihi: 10.04.2020)

2000 sonrası dönemde AB-Çin ekonomik ilişkilerinde Çin daha fazla kazanç sağlayan taraf olmuştur. Bu açıdan bakıldığı zaman AB'nin Çin karşısında artan ticari açığı ikili ilişkilerin merkezini oluşturmaktadır. Çin'in DTÖ'ye üye olmasına ciddi bir şekilde destek veren AB, bu desteği ile Çin pazarına daha kolay bir şekilde erişebilmeyi hedeflemiştir. Fakat bu durum bekleneni vermemiştir. Çünkü Çin sadece kendi çıkarlarına çok fazla zarar vermediği ticari alanlarda ilerlemeler yapmıştır. Tablo 15'te görüldüğü üzere 2002 sonrasında sürekli olarak ticaret açığı veren taraf AB olmuştur.

Tablo 17: Çin'den 27 Avrupa Ülkesine İthalat ve Çin'e İhracat (2019)

Ülkeler	Milyon Avro	İthalatta Çin'in payı (%)
Hollanda	88.414	26,1
Almanya	76.772	18,8
İtalya	31.665	17,3
Fransa	31.426	15,1
İspanya	24.821	16,4
Polonya	20.536	25,9
Belçika	16.704	10,9
Çekya	14.806	35,6
İsveç	8.424	17,4
Macaristan	7.470	24,9
Danimarka	6.253	21,4
Avusturya	5.606	14,3
Romanya	4.537	19,3
Yunanistan	4.061	14,9
İrlanda	3.146	5,8
Portekiz	2.953	14,0
Slovakya	2.904	17,2
Finlandiya	2.296	11,2
Slovenya	2.016	13,6
Lüksemburg	1.509	42,7
Bulgaristan	1.484	13,8
Litvanya	929	8,7
Hırvatistan	726	13,6
Estonya	651	16,7
Letonya	511	12,1
Kıbrıs	410	12,2
Malta	255	8,6

Ülkeler	Milyon Avro	İhracatta Çin'in payı (%)
Almanya	96.283	15,2
Fransa	20.959	8,5
Hollanda	13.906	6,3
İtalya	12.993	5,5
İrlanda	8.207	8,6
Belçika	7.108	5,1
İspanya	6.799	5,6
İsveç	6.763	9,9
Danimarka	4.837	10,2
Avusturya	4.611	9,0
Finlandiya	3.548	12,0
Polonya	2.651	4,3
Çekya	2.146	5,9
Slovakya	1.690	10,5
Macaristan	1.456	6,1
Yunanistan	892	5,5
Bulgaristan	814	7,8
Romanya	612	3,3
Portekiz	604	3,4
Slovenya	435	3,9
Litvanya	277	2,1
Lüksemburg	198	6,7
Estonya	173	3,8
Letonya	159	3,0
Hırvatistan	108	2,1
Malta	36	2,9
Kıbrıs	34	1,9

Kaynak: Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU -
international trade in goods statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics) (Erişim Tarihi: 10.04.2020)

2015 yılında AB, Çin ile olan ticaretinde rekor bir seviye olan 180,7 milyar avro dış ticaret açığı vermiş ve bu açık 2019 yılına kadar bu seviyelerde devam etmiştir. 2019 yılında Çin, AB ihracatının %9'luk bir kısmına denk gelerek 3. sırada yer alırken, ithalatta ise bu durum %19'luk bir pay ile 1. sıradadır. Aynı yıl AB üyesi devletler içerisinde Hollanda (88.414) Çin'in en fazla mal ithalatçısı olurken Almanya (96.283) ise Çin'in en fazla mal ihracatçısı olmuştur. Çin'in ithalatında en yüksek paya Lüksemburg (42,7) sahip olurken, ihracatta en yüksek paya Almanya (15,2) sahiptir. AB'nin en çok ihraç

edilen mallar arasında %55 makine ve taşıt, %18 diğer mamul mallar, %14 kimyasallardır. En çok ithal ettiği mallarda ise %54 makine ve taşıt, %37 diğer mamul mallar, %5 kimyasallardır. (Eurostat, 2020) AB'nin ve Çin'in artan ekonomik entegrasyonu ile birlikte, Çin AB'nin en büyük ithalat kaynağı ve ikinci en büyük ihracat pazarı olmasına rağmen, özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve hizmetler sektöründeki ilerlemeler istenilen düzeyde değildir (Brown, 2019: 373).

3.5. ÇİN'İN AMERİKA İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Çin ve ABD günümüzün en büyük iki ekonomisi olmasının yanında küresel ticaret hacmi ve askeri harcamalar bakımından önemli paya sahiptirler. Ayrıca her iki ülkenin canlı ve geniş bir iç pazarı ve birbirlerine iç içe geçmiş ticaret ve finansal akışları bulunmaktadır. (Dedekoca, 2017: 142) 1979 yılında diplomatik ilişkilerin kurulmasından beri iki ülke arasındaki ilişkiler istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Deng Xiaoping genel anlamda sorunsuz ve barışçıl bir dış politika yürüterek, kaynaklarını ekonomik kalkınmaya ve büyümeye yoğunlaştırmıştır. Günümüzde siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve teknoloji alanında yoğun bir rekabetin içinde olan Çin ve ABD ilişkileri karşılıklı çıkarı dayalı bir şekilde yürütülmektedir (Örmeci, 2013; 6).

Çin ve ABD arasında Temmuz 1979'da ikili ticaret anlaşması imzalandıktan sonra 1980'de karşılıklı en çok tercih edilen ülke statüsü tanındılar. 1979'da ticaret hacmi 2 milyar dolarken 1980'de Çin ve ABD arasındaki ticaret hacmi yaklaşık olarak 4 milyar dolar oldu. O dönemde Çin, ABD'nin 24. en büyük ticaret ortağı, 16. en büyük ihracat ve 36. en büyük ithalat pazarıydı. 2017'de Çin ile ABD'deki toplam ticari mal ticareti 636 milyar dolar olmuştur (Chow, 2020: 954; Morrison, 2018: 2). Tablo 4.6'da gösterildiği gibi 2019 yılında ise toplam ticaret hacmi ticaret savaşlarından dolayı 558 milyar dolar olmuştur. 2002'den 2019'a kadar olan dönemde ABD'nin Çin'e ihracatı %381 artmıştır. Bu oran 2017'de %486 idi. İthalatta ise 2002'den 2019'a kadar olan dönemde %261 artmıştır. Bu oran 2017 yılında ise %303 idi. Bu düşüşlerde ticaret savaşlarının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Çin'in ekonomik olarak büyüklüğü, hızlı ve istikrarlı büyüme oranları ve dış ticaret hacmi göz önünde bulundurulduğunda, 30 yıl içerisinde ekonomik büyüklük olarak ABD'yi geçeceği tahmin edilmektedir (Yılmaz vd, 2019; 299).

Tablo 18: ABD'nin Çin ile Ticareti (1980-2019) (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhracattaki Değişim(%)	İthalattaki Değişim(%)
1980	3,8	1,1	2,7	-	-
1985	3,855.7	3,861.7	-6.0	1,46	245
1986	3,106.3	4,771.0	-1,664.7	-19,3	23,5
1987	3,497.3	6,293.6	-2,796.3	12,5	31,9
1988	5,021.6	8,510.9	-3,489.3	43,5	35,2
1989	5,775.4	11,989.7	-6,234.3	15,1	40,8
1990	4,806.4	15,237.4	-10,431.0	-16,8	27,1
1991	6,278.0	18,969.2	-12,691.0	30,6	24,4
1992	7,418.5	25,727.5	-18,309.0	18,1	35,6
1993	8,762.9	31,539.9	-22,777.0	18,1	22,5
1994	9,281.7	38,786.8	-29,505.1	5,92	22,9
1995	11,753.7	45,543.2	-33,789.5	26,6	17,4
1996	11,992.6	51,512.8	-39,520.2	2,03	13,4
1997	12,862.2	62,557.7	-49,695.5	7,25	21,4
1998	14,241.2	71,168.6	-56,927.4	10,7	13,7
1999	13,111.1	81,788.2	-68,667.1	-7,93	14,9
2000	16,185.2	100,018.2	-83,833.0	23,4	22,2
2001	19,182.3	102,278.4	-83,096.1	18,5	2,25
2002	22,127.7	125,192.6	-103,064.9	15,3	22,4
2003	28,367.9	152,436.1	-124,068.2	28,2	21,7
2004	34,427.8	196,682.0	-162,254.3	21,3	29,1
2005	41,192.0	243,470.1	-202,278.1	19,6	23,7
2006	53,673.0	287,774.4	-234,101.3	30,2	18,1
2007	62,936.9	321,442.9	-258,506.0	17,2	11,6
2008	69,732.8	337,772.6	-268,039.8	10,7	5,1
2009	69,496.7	296,373.9	-226,877.2	-0,3	-12,2
2010	91,911.1	364,952.6	-273,041.6	32,2	23,1
2011	104,121.5	399,371.2	-295,249.7	13,2	9,43
2012	110,516.6	425,619.1	-315,102.5	6,14	6,57
2013	121,746.2	440,430.0	-318,683.8	10,1	3,74
2014	123,657.2	468,474.9	-344,817.7	1,56	6,36
2015	115,873.4	483,201.7	-367,328.3	-6,29	3,14
2016	115,594.8	462,420.0	-346,825.2	-0,2	-4,3
2017	129,797.6	505,202.2	-375,422.6	12,2	9,25
2018	120,148.1	539,675.6	-419,527.4	-7,43	6,82
2019	106,626.8	452,243.4	-345,616.7	-11,2	-16,2
2020	110,003.3	393,573.1	-283,570.1	0,31	-12,9

Kaynak: Census, <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html#1985> (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

Küreselleşmenin etkileriyle birlikte Çin'in ekonomik reformları ve hızlı ekonomik büyümesi, ABD ve Çin ekonomilerinin giderek daha fazla bütünleşmesine neden oldu. Her ne kadar büyüyen ABD-Çin ekonomik bağları çoğu analist tarafından genel olarak karşılıklı fayda olarak görülse de birçok ABD eleştirmenin korumacı, ekonomik olarak çarpık ve ABD'nin ekonomik çıkarlarına zarar veren Çin'in ekonomik ve ticaret politikası üzerinde durmuştur. ABD'nin Çin'e yönelik başlıca endişe alanları;

Çin’de devletin ekonomik olarak ağırlığı ve özellikle KİT’leri teşvik etmeye ve korumaya yönelik kapsamlı sanayi politikaları, fikri mülkiyet hakları konusunda Çin’in yeterli koruma sağlamaması, DTÖ yükümlülüklerini yerine getirme konusunda isteksizliği, devletin finansal piyasalardaki varlığı ve düşük döviz kuru politikasıdır. Özellikle ticaret savaşlarının en önemli nedeninin düşük döviz kuru olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum ABD’nin ticaret açığının artmasına yol açmaktadır. Temmuz 2005 ve Eylül 2008 arasında, Yuan’ın ABD doları karşısında %21,4 değer kazanmasına izin verilirken son yıllarda ise dolar karşısında çok dar bir aralıkta dalgalanmıştır. 2019-2020 yılları arasında 6,6 ile 7,1 arasında dalgalanmıştır (Clark, 2013: 228; Morrison, 2018: 29-30; Investing, 2020)

Çin ve ABD arasından önemli bir diğer sorun ise Çin’in Güney Çin Denizi’ndeki hâkimiyeti ve yapay adalardır. ABD Asya-Pasifik bölgesine olan ilgisi, Çin tedirgin etmektedir. İhracata dayalı Çin ekonomisi için Asya-Pasifik’teki deniz yollarının güvenliği büyük öneme sahiptir. Çin’in sanayi sektörü hammadde ve enerji bakımından dışa bağımlıdır. Bu açıdan bakıldığı zaman ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi açısından Asya-Pasifik bölgesinde ticaret yollarının güvenliği büyük önem arz etmektedir. Bu söylediklerimize ek olarak sözüne ettiğimiz denizde bulunan hidrokarbon rezervleri bölgenin stratejik önemini arttırmaktadır (Dedekoca, 2017; 157-158).

İki ülke arasındaki ilişkilerin temel olarak tehdit ve fırsat olarak iki boyutunun bulunduğunu söylemek mümkündür. Tehdit açısından bakıldığında Çin’in yüksek büyüme hızı, Amerikalı firmaların iş yapmalarını zorlaştırmakta ve pazar paylarının daralmasına yol açmaktadır. Bunun yanında artan ticaret açığı ve borçlanma araçlarının Çinlilerin elinde bulunması da tehdit olarak algılanmaktadır. Fırsat açısından bakıldığı zamansa, Çin’in büyük bir nüfusa sahip olmasının bir sonucu olarak Amerikalı firmalar için büyük bir pazar ve ucuz iş gücünün varlığı söz konusudur. Çinli yatırımcıların yapmış olduğu yatırımlar, ABD’deki faiz oranlarının düşük kalmasına neden olmakta bu durum ise işletmeler ve tüketiciler açısından daha fazla teşvik anlamına gelmektedir. Küresel tedarik zincirinde önemli bir role sahip olan Çin, ABD’nin rekabet gücünü arttırmakta ve enflasyonun düşük kalmasını sağlamaktadır (Örmeci, 2013; 9; Yılmaz vd, 2019; 304).

Çin’deki yabancı ve özel firmaların Çin-ABD ikili ticaretinin büyümesinde önemli bir yeri vardır. Bu işletmeler 2000 yılından beri ABD ve Çin arasındaki ihracat ve ithalat

akışlarının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Çin'in ithal ettiği girdileri yeniden işleyerek ortaya çıkardığı yeni ürünler, bu ülkenin ABD'ye yapmış olduğu ihracatın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna ek olarak, Çin'deki ÖEB'ler, ABD ile Çin arasındaki ikili ticarete, özellikle Çin'in ABD'den yaptığı ithalata önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Qui ve Wei, 2019;179).

1993-2001 yılları arasında ABD Başkanı olan Bill Clinton, Çin'e karşı insan hakları ihlalleri konusunda baskı yapmaya çalışmış ise de piyasaların baskısı karşısında bu durumdan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çünkü Çin ekonomisi pek çok yönden Batı ekonomileri ile karşılıklı bağımlılığa dayanan bir ilişkisi söz konusuydu. 2001'de Çin'in DTÖ'ye girmesiyle ABD yönetimi Çin'e "daimi normal ticari ilişkiler" statüsü tanıyarak ticari ilişkilerin gelişmesini istemiştir (Dedekoca, 2017; 149). Obama döneminde ABD'nin Çin ile ilişkilerinin boyutu "önemli bir ortak" ve "rakip" tanımlaması, ikili ilişkilerin ticari, ekonomik ve siyasi boyutunu vurgulamaktadır. Obama'nın temel stratejisi, Çin'in hem dünya siyasetinde hem de dünya ekonomisindeki yükselişi karşısında ABD'nin kendi çıkarlarını korumak ve etki alanını geliştirmek olmuştur. Ayrıca bu dönemde Yuan'ın değerinin arttırılması, DTÖ kurallarına uyulması ve DYSY'ler önemli konular olmuştur (Dedekoca, 2017; 156).

1980'ler ve 1990'lar boyunca, Çin'den ABD'ye yapılan ihracatın neredeyse tamamı, oyuncak, ayakkabı, giysi ve lastik gibi düşük değerli veya düşük katma değerli emek yoğun ürünlerdir. Ancak, 2000-2010 arası dönemde Çin'den ABD'ye yapılan ihracatın önemli bir kısmı teknolojik olarak daha gelişmiş ürünlerden oluşmaktadır. ABD ve Çin, ileri teknolojiye sahip ürünleri birbirlerine ithal ve ihraç ediyor ve bu ürünlerin ticareti son yıllarda hızla genişlemiştir. İleri teknoloji ürünler, elektronik ürünler (yarı iletkenler), havacılık, nükleer teknoloji, bilgi ve iletişim ve biyoteknoloji ürünleri gibi yüksek teknoloji ürünleri kapsamaktadır (Sheng ve Yan, 2011: 52). 2010-2019 arası dönemde makine ve elektronik, kimyasallar, otomotiv gibi yüksek teknoloji ürünler iki ülke arasındaki ticaretin önemli bir kısmını oluşturmaya devam etmektedir (WITS, 2020).

ABD, 2008 krizi öncesinde dış ticaret ve cari işlemlerdeki açıkları azaltmayı başaramamıştır. Azaltamamasındaki önemli nedenlerden biri ABD meşeli pek çok firma üretimini Çin'e taşımasıdır. Çin'in dünya ölçeğinde yeni üretim ve ticaret merkezi haline gelmesiyle ABD'nin dış ticaret dengesinde bozulmalar meydana gelmiştir. 2008 krizi

sonrasında ABD, böylesine önemli bir soruna odaklanmayı birincil hedef haline getirerek dış ticarete daha agresif politikalar yürütmeye başlamıştır. Bu süreçte Çin ise serbest ticaretten ciddi bir fayda elde etmiş ve hem dış ticaret fazlası hem de cari fazla vererek dünya ölçeğinde nüfuzunu arttırmıştır. ABD hem dış ticaret açığını azaltmak hem de Asya bölgesine kayan ticareti ve üretimi tekrardan ABD'ye çekmek için politika değişikliğine gitmiştir. Krizin etkisinden kurtulmak ve dış ticaret açığı verdiği ülkelere karşı ihracat avantajı elde etmek için genişletici para politikalarına ağırlık vererek dünya ekonomisinde başlayan kur savaşlarına katılmıştır. (Şanlı ve Ateş, 2020: 82)

ABD'de Donald Trump'ın seçilmesiyle Çin ile olan ticari ilişkilerde bir dizi adımlar atılmıştır. Başkan Trump'ın göreve gelmesinden kısa bir süre sonra ikili ticaret görüşmeleri başladı. (Kampanya sırasında, seçildiği takdirde Çin ile olan ticaret açığının öncelik listesinde yüksek olacağına söz vermişti.) Nisan 2017'de devlet başkanı olarak ilk resmi toplantılarında ABD Başkanı Trump ve Çin Başkanı Xi Jinping “100 Günlük Ticaret Planı”nın yanı sıra “ABD-Çin Kapsamlı Diyaloğu” adlı yeni bir üst düzey forumun kuruluşunu duyurdular. Xi Jinping'in yapmış olduğu ABD ziyaretinden sonra “ticari ilişkiler” konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma tarım ürünlerinin ticareti, yatırım, enerji ve finansal hizmetlerini kapsamaktadır. Anlaşma kapsamında Çin pazarı, ABD'nin sığır eti ile sıvılaştırılmış doğal gazına açılması sağlanmıştır. Buradaki önemli husus Çin'in önemli bir sığır eti ve sıvılaştırılmış doğal gaz tüketicisi olmasıdır. Bu anlamda bakıldığında zaman anlaşma ABD'nin Çin'e yapacağı ihracatının artırılması olarak görülebilmektedir. 19 Temmuz 2017'de iki taraf, 100 Günlük Eylem Planı'nı, ticaret ve yatırım üzerine yeni bir yıllık eylem planı ile inşa etmeye çalışan ve “daha dengeli bir ekonomik ilişki” sağlamaya yönelik ilk oturumunu gerçekleştirmiştir (Morrison, 2018: 56-57; Dedekoca, 2017; 160; Chong ve Li, 2019: 193-194).

100 günlük eylem planının sınırlı sonuçları ve ekonomik etkisi, kısa süre sonra başlayan ticaret savaşının hızla tırmanmasıyla geride kalmıştır. Ağustos 2017'de Başkan Trump'ın çağrısı üzerine, Birleşik Devlet Ticaret Temsilcisi, 1974 Ticaret Yasası'nın 301. Bölümü uyarınca Çin'in ticaret uygulamalarına ilişkin bir soruşturma başlatmıştır. ABD Ticaret Temsilciliği (ATT) sekiz aylık bir araştırmanın ardından Çin yasalarının ve politikalarının ABD'nin ekonomik çıkarlarına zarar verdiğini tespit etmiştir. ABD daha sonra 2018 ve 2019'da yaklaşık 360 milyar dolarlık Çin malına dört ek tarife uygulamıştır.

Buna karşılık Çin, aynı dönemde 110 milyar dolarlık Amerikan malına gümrük vergileri uygulamıştır. Çin'in, ABD tarafından belirlenen her tarifeye aynen yanıt vermesiyle devam etmiştir. Çin ayrıca, DTÖ anlaşmalarının ihlal edildiğini iddia ederek 14 Ağustos 2018'de ABD'ye karşı DTÖ'de eylem başlatmıştır. ABD tarifelerin "genel ahlakı korumak için gerekli" olduğunu ileri sürerek DTÖ kurallarından muaf olduklarını belirterek yanıt vermiştir (Houser, 2020: 581-582).

Çin'in uluslararası piyasalarda yükselişi, ABD'nin hegemonyasını tehdit etmektedir. Özellikle son dönemde ABD, küresel liderliğini korumak için daha agresif bir role bürünmüştür. Trump'ın ABD başkanı seçilmesinden sonra Çin'i bir düşman imajıyla karşısına alarak "İlk Önce ABD" sloganı ile korumacılık faaliyetlerine başlanacağı yönünde sinyaller vermiştir. ABD'nin korumacılık politikalarına yönelmesinin nedenleri ise; (Liu, 2020a: 643; Koçakoğlu ve Özaydın, 2020: 640-641; Houser, 2020: 573-574)

- ABD'nin, ülkede artan işsizliğin Çin'in ucuz ticaretinden kaynaklandığı düşünmesi,
- ABD politika yapıcılarının bakış açısına göre, Çin'in siber ekonomik casusluk faaliyetlerine, fikri mülkiyet haklarının korunmasına, Çin'in Çinli işletmeleri koruyucu politikalarına ve endüstriyel politikalarına yönelik endişeleri
- Çin'in Made İn China 2025 ile üretim anlayışı değiştirmesi,
- BKBY projesi ile nüfuz alanını arttırması,
- ABD'nin Çin karşısında artan dış ticaret açığı,
- Çin'in ulusal para biriminin dolar karşısında düşük değerinde olması,
- Çin'in hegemon bir güç olarak ABD'nin karşısında olması,
- ABD'nin mülkiyet haklarının Çin tarafından ihlal edilmesidir.

ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşı, ABD'nin 23 Mart 2018'de çeliğe %25, alüminyuma %10 ek gümrük vergisi getirmesiyle başlamıştır. 2 Nisan 2018'de de Çin ABD'nin çelik ve alüminyuma getirmiş olduğu tarifelere misilleme olarak, ABD'nin şarap, domuz eti, meyve, dikişsiz çelik borular ve geri dönüştürülmüş alüminyum ürünlerinden oluşan 128 ithal ürüne %15 ile %25 arasında tarife uygulamıştır. Bu ürünler

toplamda 3 milyar dolar değerindeydi. Ek olarak Haziran 2018'de 50 milyar dolarlık bir tarife daha yürürlüğe koymuştur. Bu misilleme karşısında ABD'nin politikaların da hiçbir değişiklik olmadığı gibi Çin'in, ABD'nin teknolojilerini ve fikri mülkiyet haklarını çaldığı söyleyerek Çin'den ithal edilen ürünlere %25 vergi uygulamıştır. Daha fazla gümrük vergisi ve misilleme tehdidi zemininde, dünyanın en büyük iki ticaret ülkesi olan Çin ile ABD arasındaki gerilim kaçınılmaz olarak şiddetlendi. Eylül 2018'de ABD, Çin'in 200 milyar dolarlık mal ihracatı için %10 tarife uygulamış ve Çin'de buna karşılık olarak ABD'nin 60 milyar dolarlık ihracatına %5-%10'luk tarife uygulamaya başlamıştır. 10 Mayıs 2019 tarihinde, 200 milyar dolarlık Çin'in ihracatına uygulanan %10 tarife oranı %25'e yükseltilmiştir. Çin hükümeti ise 1 Haziran 2019'da yürürlüğe giren 60 milyar dolarlık ABD mallarına %5 ila %15'lik tarifeleri içeren bir liste yayınlamıştır (Lau, 2019: 329; Ferraro & Van, 2019; Yılmaz vd, 2019; 308; Kaya, 2019; 21)

9 Temmuz 2019'da ABD, 110 Çin ürününü %25 tarifeden muaf tutmuştur. 1 Eylül 2019'da ABD 125 milyar dolarlık Çin'e gümrük vergisi uygulamıştır. Bu kapsamda ayakkabı, ocuk bezi gıda ürünleri ve teknolojik ürünler etkilenmiştir. Çin ise misilleme olarak 75 milyar dolarlık ek tarifeler uygulamaya başlamıştır. Her iki ülke belli aralıklarla ticari konularla bir araya gelerek müzakere etmişlerdir. Fakat bu müzakereler sınırlı sonuçlar vermiştir. Bu müzakerelerin bir sonucu olarak 11 Ekim 2019 tarihinde ABD ve Çin arasında Birinci Aşama Anlaşması duyurulmuştur. Bu tarihten itibaren, önceden yürürlüğü koyulan tariflerde karşılıklı olarak muafiyetler söz konusu olmuştur. (Lester ve Zhu,2020: 22; Wong ve Koty, 2020)

Bu süreçte uygulanan tarifeler ikili ticareti önemli ölçüde azaltmıştır. Çin'den yapılan ithalatın yerini başka ülkelerden yapılan ithalat almıştır. Çin, 2019 yılında ABD'nin en büyük ihracat ortağı olan Meksika ve Kanada'nın gerisinde kalarak üçüncü büyük ticaret ortağı olmuştur. Bu süreçte Japonya, Güney Kore, Vietnam'ın ve Avrupa lkelerinin ABD ile ticaret hacminde artış meydana gelmiştir. Örneğin Vietnam'ın ABD'ye ihracatı 2019'un ilk yarısında %33 arttı. Çin'e ihraç edilen ABD rnleri şu anda ortalama %21,1 gümrük vergileriyle karşı karşıyadır (Diğer ülkelerden gelen ürünlere uygulanan ortalama %6,7'ye kıyasla). Benzer şekilde, Çin malları ABD pazarında ortalama %21 tarifeye tabidir (Trump yönetiminin son tarifelerinden önce uygulanan ortalama %3,1 ABD tarife oranıyla karşılaştırıldığında). (Lester ve Zhu,2020: 21) 25

Ağustos 2020 tarihi itibarıyla yalnızca Çin mallarına uygulanan toplam ABD tarifeleri 550 milyar dolarken, yalnızca ABD mallarına uygulanan toplam Çin tarifeleri 185 milyar dolardır. (Wong ve Koty, 2020)

Trump yönetimindeki ABD sadece Çin'e gümrük vergisi koymamıştır. ABD bu süreçte yakın müttefikleri de dahil olmak üzere birçok ülkeye gümrük vergileri koymuştur. Bunlardan ikisi, çelik ve alüminyumdur. Bu ürünlerde ABD, Çin de dahil olmak üzere pek çok ülkede gümrük tarifeleri uygulamıştır. (Lester ve Zhu,2020: 22)

15 Mayıs 2019'da Trump, ABD şirketlerinin Çin telekom ekipmanlarını kullanmasını etkin bir şekilde yasaklayan bir acil durum emri çıkarmıştır. Bu kapsamda ABD ve Çin arasındaki iletişim teknolojisi ticaretini fiilen yasaklamaktaydı. 16 Mayıs 2019'da ABD Ticaret Bakanlığı, Huawei'yi “yasaklanmış varlık listesine” koymuştur. Huawei şirketi 2019 yılında ABD şirketlerinden 11 milyar dolardan fazla ekipman ve hizmet satın aldığından, bu eylem ABD ekonomisi için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. 26 Haziran 2019'da bu listeye Çin'in 5 teknolojik kuruluşu daha eklenmiştir. Daha sonra ABD Huawei'ye satış yapan şirketlere güvenlik tehdidinin olmadığı yerlerde lisans verileceğini açıklamıştır (Wong ve Koty, 2020; Houser, 2020: 584-585).

Trump yönetiminin Huawei'ye karşı başlatmış olduğu satış yasağı ve Çin'deki şirketlere satış yapılabilmesi için hükümet onayı gerekli olması, ABD'nin bilgisayar çipi endüstrisini olumsuz etkilemektedir. Intel, Qualcomm ve AMD, ABD'nin koyduğu kısıtlamaların satış rakamlarına zarar verdiğini belirtmiştir. ABD'deki en büyük beş teknoloji şirketi olan Microsoft, Amazon, Apple, Facebook ve Alphabet, ABD ile Çin arasında devam eden ticaret savaşının bir sonucu olarak toplam 162 milyar dolarlık piyasa değerini kaybetmiştir (Houser, 2020: 592-593)

Çin'in ABD'ye yaptığı ihracattaki düşüş, ABD'nin Çin'e yaptığı ihracattaki düşüşten önemli ölçüde daha az olsa da Çin de ticaret savaşının etkisini hissedilmektedir. Bu nedenle Çin, ABD'ye yaptığı ihracat kaybını telafi etmek için diğer pazarlara açılmaya çalışmaktadır. 2019'un ilk yarısında Çin'in diğer ülkelere ihracatı yalnızca %2,1 artmıştır. ABD pazarındaki potansiyelin azalması nedeniyle Çin, her ikisi de ABD müttefikleri olan Japonya ve Güney Kore ile Asya-Pasifik bölgesinde bir serbest ticaret bölgesi oluşturma konusunda görüşmeler başlatmıştır (Houser, 2020: 593).

Bu ticaret savaşı Çin ekonomisinde olumsuz birtakım etkiler yaratmıştır. Çinli yetkililerin müdahaleleri olmasına rağmen Çin Renminbi'nin değer kaybetmesine ve sermaye çıkışına neden olmuştur. Ek olarak, ticaret savaşı para biriminin devalüasyonuna neden olmaktadır. Bu durum kontrol edilmediği takdirde, dünya çapında ek korumacı önlemlere ve küresel ekonomik büyümeye daha fazla zarara neden olabilmektedir. Çin-ABD ticaret savaşı, Çin'in hisse senedi piyasalarında olumsuz etki yaratmıştır. Güvenilir istihdam verileri mevcut olmasa da Çin'in teknoloji endüstrisindeki binlerce işçi işlerini kaybetmiş ve yatırımlar azalmıştır. (Liu, 2020b: 158-159; Houser, 2020: 594)

Oyunda ekonomik faktörler ve politik nedenler varken, Çin-ABD ticaret savaşının merkezinde aslında küresel ekonomik egemenlik için bir savaş yatmaktadır. Son yıllarda Çin hızlı bir büyüme yaşamış ve büyük bir ekonomik güç haline gelmiştir. Örneğin, Çin'in üretim hacmi şu anda dünya çapında ikinci sırada yer alıyor ve Çin'in GSYİH'si satın alma gücü paritesi koşullarında ABD'yi çoktan geçti. Renminbi'nin önemi, dünya ticaretinde ve işlemlerinde de sürekli olarak artmakta ve ABD dolarının hakim konumu için bir meydan okuma olarak algılanmaktadır. Çin'in son zamanlarda duyurduğu BKBY projesi, AAYB ve Made in China 2025 gibi bir dizi stratejik plan, Çin'in ABD hakimiyetine yönelik bir tehdit olduğu imajını güçlendirmiştir. (Chong ve Li, 2019: 194)

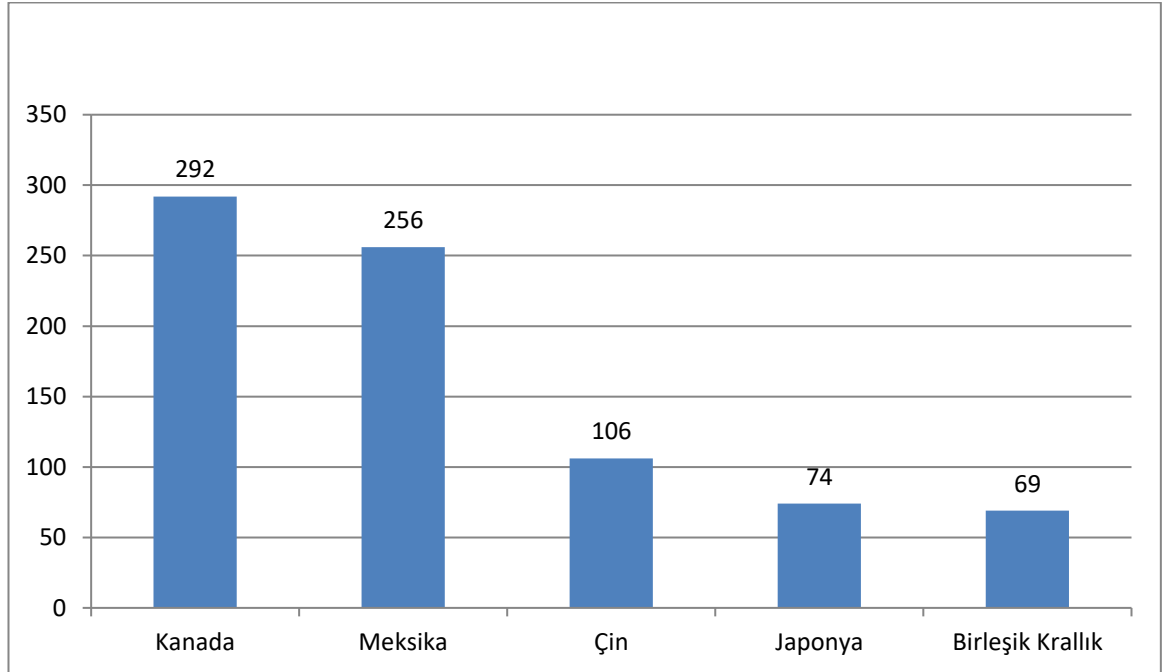
ABD'nin mevcut ticaret politikası, küreselleşme ve ekonomik liberalizasyondan uzaklaşması anlamına gelmektedir. Bu politika Çin'in yanı sıra AB, Kanada ve Meksika'yı etkilemesinden dolayı küresel ekonomiyi etkilediğini söyleyebilmekteyiz. Öngörülebilirlik ve tutarlılık küresel ekonomi için önemlidir. Dünya ekonomisi uzmanları, ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşı nedeniyle, dünya ekonomisindeki ekonomik büyümenin azalacağı konusunda hemfikirdirler. Uygulanan tarifeler ABD'nin ulusal güvenliğini korumasına ve ticaret dengesini iyileştirmesine rağmen küresel ekonomi risk altındadır (Houser, 2020: 591-592) Bazı uzmanlara göre ABD-Çin ticaret savaşının küresel siyasi ve ekonomik çevrenin istikrarını ciddi şekilde tehlikeye atacak yeni bir Soğuk Savaşa dönüşebileceğini öne sürmektedirler (Chong ve Li, 2019: 185).

Son olarak 15 Ocak 2020'de, ABD ve Çin resmi olarak tarifelerin geri alınmasına, ticari satın alımların genişletilmesine ve fikri mülkiyet, teknoloji transferi ve para birimi

uygulamalarına ilişkin yenilenen taahhütler içeren Birinci Aşama Anlaşmasını imzalanmıştır. (Wong ve Koty, 2020)

ABD'nin ve Çin'in üretimi birbirlerini oldukça tamamlayıcı niteliktedir. Ticaretin çoğu, üretimdeki dikey uzmanlaşmayı yansıtır. Buradaki üretim süreci, her aşama en az maliyetle gerçekleştirilebileceği ülkede yer alacak şekilde parçalanmıştır. Nitelikli emek yoğun girdiler, bileşenler ve alt montajlar ABD'den ve diğer yabancı ülkelere Çin'e ihraç edilmektedir. Bu ithal ara girdiler ve düşük maliyetli işgücü kullanılarak Çin'de toplanan ürünler Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilmektedir (Clark, 2013: 229).

Şekil 32: 2019'da ABD'nin En Yüksek 5 İhracat Pazarı (Milyar Dolar)

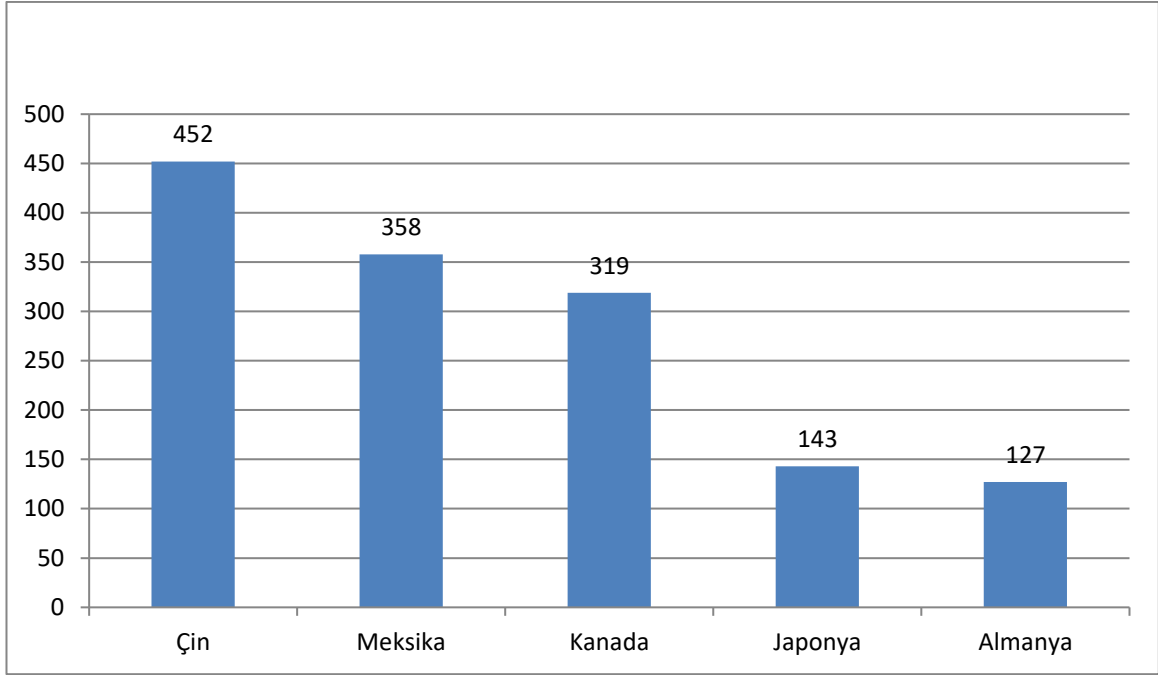
Kaynak: USITC, <https://dataweb.usitc.gov/> (Erişim Tarihi: 21.06.2020)

Düşük maliyetli iş gücü, artan çalışan becerileri ve firmaların ileri batı teknolojisine yönelmesi hükümet teşvikleriyle birleşince, Çin kendini dünya ihracat motoruna dönüştürmüştür. Bu anlamda bakıldığında zaman Çin, ABD toplam ihracatında 2000 yılında %2,1'ini, 2010'da %7,2'sini oluşturmaktaydı. 2017 yılında ise %8,3'ünü oluştururken bu oran 2019 yılında %6,5 olmuştur (USITC,2020).

Çin 2019 yılında 452 milyar dolarla ABD'nin en büyük ithalat kaynağı olmuştur. 1990'da ABD'nin ithalatında sekizinci olan Çin, 2000 yılında dördüncü, 2004-2006 yıllarında ikinci 2007'den günümüze kadar ilk sıradaki yerini korumuştur. (Morrison,

2018: 6) Ticaret yoluyla ABD, Çin'in hızlı yükselişine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Çin, ABD ithalatının 1990'da %3'ünü, 2000'de %8,2'sini ve 2010 yılında %19,1'ini, oluşturmaktaydı. 2017 yılında bu oran %21,5'e yükselmiştir ve 2019 yılında ise %18,1 olmuştur (Sheng ve Yan, 2011: 46; USITC, 2020).

Şekil 33: 2019'da ABD'nin En Yüksek 5 İthalat Kaynağı (Milyar Dolar)

Kaynak: USITC, <https://dataweb.usitc.gov/> (Erişim Tarihi: 21.06.2020)

SONUÇ

Çin, Mao döneminde merkezi planlamacı bir ekonomik model benimsemiştir. Bu dönemde Mao kendi kendine yetebilen bir ekonomi yaratmak istediği için ülkeyi dışa kapalı bir ekonomi haline getirmiştir. Çin'in dışa kapalı ekonomi anlayışını benimsemesi diğer ülkeler ile ticaret yapmadığı anlamına gelmemektedir. Çin Mao döneminde ağır sanayiye oluşturmak için ihtiyaç olunan makine, teçhizat gibi ürünleri ithal etmiştir. İthal edilen ürünlerin döviz ihtiyacı için tarım ürünleri ihraç edilmiştir. Mao, merkezi planlamacı ekonominin tüm ülkede yerleşmesi için çeşitli politikalar uygulamış, iktisadi, politik ve kültürel alanlarda komünist sistemin yerleşmesi için çaba göstermiştir. Özellikle Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi bunların en önemlileridir. Başlangıçta önemli başarılar elde edilmesine rağmen ilerleyen dönemde istenilen ekonomik başarı yakalanamamış ve ayrıca toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir.

1978'de Deng Xiaoping döneminin başlamasıyla ekonomik olarak yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemden sonra artık Çin merkezi planlamacı bir ekonomiden piyasa ekonomine doğru yol almaktaydı. İktisat literatüründe bu tip ekonomilere geçiş ekonomileri denilmektedir. Çin, diğer geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında daha başarılı bir geçiş süreci yaşadığını söyleyebilmekteyiz. Çünkü genel olarak geçiş ekonomileri belli bir ekonomik modele ya da belli bir reçeteye bağlı kalarak piyasa ekonomisine yönelik reformlar uygulamaktadır. Bu reformlar genel olarak iki tip strateji etrafında gerçekleşmekteydi; Şok Terapi ya da Aşamalı Geçiş. Çin bu iki tip stratejiden de farklı olarak kendi yolunu çizmiştir. Genel olarak bakıldığında zaman Çin'in geçiş süreci, kendi dinamiklerine bağlı olarak toplumsal talepler çerçevesinden herhangi bir ekonomik modele dayanmayan, kendine has bir strateji ile geçiş süreci yaşamıştır.

Çin'in geçiş sürecinin başarılı olup olmadığı konusunda temel makro dinamik göstergelere bakıldığında zaman kolaylıkla anlaşılmaktadır. Çin 1978-2019 yılları arasında %9,4'lük bir büyüme oranı yakalayarak pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden daha başarılı bir büyüme ortalaması yakalamıştır. Dünyanın en kalabalık ülkesi olmasından dolayı büyük bir işgücü kaynağı oluşturmaktadır. Yapılan reformların sonucunda yeni açılan sektörler ve gelen yabancı yatırım ile yaratılan istihdam ortamı, Çin'in ekonomik olarak gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İlerleyen süreçte işgücünde azalmalar yaşanacağı tahmin edilmesine rağmen dünya ölçeği ile karşılaştırıldığında zaman Çin'in

işgücü hala önemini koruyacaktır. Çin’de enflasyon oranları reformların başladığı dönemde, ikili fiyat sisteminin olması ve piyasa ekonomisinin yeni yeni öğreniliyor oluşundan dolayı enflasyon oranlarında yükselmelerin yaşandığı dönemler olmuştur. 2000 sonrası dönemde ciddi anlamda üretim ekonomisi haline gelen Çin, çeşitli politikalar ile enflasyon oranlarını istikrara kavuşturmuştur. Aynı zamanda bu süreç içerisinde Çin’de yaratılan istihdam ortamı da işsizlik oranlarının düşük seviyelerde seyretmesine yol açmıştır.

Böylesine yükselen bir ekonomide yıllar itibariyle kişi başına düşen gelir de istikrarlı bir şekilde artış eğiliminde olmuştur. Mao döneminde çok büyük kıtlıkların ve buna bağlı olarak ölüm yaşandığı bilindiğinden, 1978 yılından sonra artan refah ile yoksulluk oranı ciddi bir şekilde düşmüştür. Çin’de hane halklarının refahı 1978’den sonra ciddi bir şekilde artmıştır. Artan bu refahın en önemli faktörü hiç şüphesiz her geçen yıl artan dış ticaret hacmidir ve yüksek büyüme oranıdır. Çin dışa açık iktisat (veya ekonomi) politikasıyla ticaret hacmini önemli ölçüde arttırmıştır. Yapılan reformlar neticesinde bugün pek çok gelişmiş ülkenin önünde bir ihracat hacmine sahiptir. Son dönemde ticaret savaşlarının getirmiş olduğu olumsuz ortamdan dolayı Çin’in dış ticaret hacminde az da olsa düşüş yaşanmıştır. Bunlara ek olarak 1994 yılından beri dış ticaret fazlası vererek önemli döviz rezervleri elde etmiştir.

Çin’de reformlar halkın büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşamasından dolayı tarım sektöründe başlamıştır. Deng Xiaoping döneminde tarımda kendi kendine yetebilen bir ekonomi yaratmak amacıyla Hane Halkı Sorumluluk sistemi tüm ülke çapında uygulamaya konulmuştur. Bu sistemde çiftçilerin kendileri için üretim yapmalarının önü açılmıştır. Bu süreçte komün sistemi tasfiye edilerek ortadan kaldırılmıştır. Uygulamaya konan bu reform ile üretim çıktısında ve Çin kırsalında çalışanların gelirlerinde artış yaşanmıştır. Kurulan Kasaba ve Köy İşletmeleri ile kırsal alandaki iş gücünün önemli bir miktarı bu işletmelere kaydırılarak emek yoğun ürünler üretilmeye başlanmıştır. Devlete ait işletmelere verilen serbestlik ile piyasa ekonomisine entegre olması sağlanmıştır. Devlete ait işletmelere verilen bu serbestlik üretim ve yatırım kararlarını kendi başlarına almalarını sağlamıştır. Bu işletmelere Sözleşme Sorumluluk Sistemi getirilerek üretimde belli bir sorumluluğa erişmeleri ve üretimde devamlılıkları sağlanmıştır. İlerleyen dönemde zarar eden işletmeler ise özelleştirilmiştir. Bunlara ek olarak devlet

dışı sektörlerde yapılan reformlar ile Çin’de özel sektörün oluşması sağlanmıştır. Fiyat reformu ve mali reformlar ile piyasadaki fiyat çarpıklıklarının önüne geçilmiş ve devlet bütçesinde düzenli bir vergi gelirinin oluşması sağlanmıştır. Ülkede piyasa ekonomisinin alt yapısının oluşması ve piyasa ekonomisi için hukuk ve eğitim alanında çeşitli reformlar yapılmıştır.

Çin’in uluslararası ticaret sistemine başarılı bir şekilde entegre olduğunu söyleyebilmekteyiz. DYSY çekme konusunda siyasal ve yasal ortamı uygun hale getirecek reformlar yapmıştır. Başlangıçta gelen yatırım az olmasına rağmen Deng Xiaoping’in güney Çin ziyareti ve 2001 DTÖ’ne üye olmasıyla gelen yatırımlar ciddi oranlarda artmıştır. Gelen yatırımlar ile dış ticaret hadlerini artıran Çin, uluslararası ticaret sistemi içerisinde önemli bir aktör olmuştur. Gelen yatırımlardan öğrenilen piyasa bilgisi sayesinde ilerleyen yıllarda Çinlilerin kendi işletmelerini kurmalarıyla devam etmiştir. Bu sayede üretim ve ticaret odaklı ekonomileri daha da güçlenmiştir. Çin, 2018’de ABD’den sonra en fazla DYSY çeken ülke olmuştur. Bu durum Çin’in karlı bir yatırım ortamı olduğunu göstermektedir.

Çin’in dışı açılma politikasında önemli bir reform hareketi ise Özel Ekonomik Bölgeler’i kurmasıdır. Bu önemli reform sayesinde özel olarak belirlemiş olduğu şehirler ülkenin dış dünyaya açılan penceresi olmuştur. Bu bölgeler pek çok açıdan yatırım yapılması için avantajlı bölgelerdir. İlk aşamada seçilen 4 özel ekonomik bölge (Shenzhen, Shantou, Zhuhai ve Xiamen) önemli üretim ve yatırım merkezleri olan Hong Kong, Tayvan, Makao ile yakın olmalarından dolayı seçilmiştir. Bu bölgeler Çin’in piyasa ekonomisini öğrenmesi açısından önemli olmuştur. Dışarıdan gelen yatırımlar ile ihracatın gelişmesi sağlanmış, döviz geliri elde edilmiş ve istihdam ortamı sağlanmıştır. Çin’in uluslararası ticaret sisteminde önemli bir aktör olmasında Özel Ekonomik Bölgeler’in payı büyüktür.

Para ve Bankacılık alanında yapılan reformlar ile yatırım yapan şirketler için güvenli ve istikrarlı bir ortam oluşturulmak istenmiştir. Yürütülen düşük kur politikası, Çin menşeli ürünlerin uluslararası piyasalarda ucuz olmasını sağlamaktadır. Bu politika ile Çin, uzun yıllardan beri dış ticaret fazlası vermektedir. Bu durum Çin’in önemli rezervler elde etmesi sağlamaktadır. Malların ucuz olmasından dolayı pek çok ülke

tarafından Çin mallarına yoğun bir talep olmaktadır. Rekabet avantajını elinde bulundurmasından dolayı Çin her geçen gün ticaret ağını genişletmektedir.

BKBY projesi ile Çin hem bölge içinde hem de bölgesi dışında önemli bir aktör olmaya çalışmaktadır. Projede kapsamında pek ülke ile ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmektedir. Projenin başarıyla devam etmesi halinde Çin'in uluslararası ticarete nüfus alanı artacaktır. Ayrıca BKBY projesi ile entegrasyonu seviyesini yükselterek bölgedeki yatırım cazibesini korumaya çalışmaktadır. Projenin 64 kadar ülkeye kapsamı ve projenin mimarı Çin olmasından dolayı Çin'in dünya ekonomisindeki konumu yükseltecektir.

Reformların başlamasıyla Çin, dış ticaretin kontrolünü yavaş yavaş piyasaya bırakmaya başlamıştır. Dış Ticaret Kuruluşları'na kendi şirketlerine kurmalarının önü açılmıştır. Bu kuruluşlar plan dahilinde ithalat ve ihracata tabi olmadan kendi kar ve zararlarından sorumlu olacaklardır. Şirketleşmenin önünün açılmasıyla özel sektörün de dış ticaret yapmasına izin verilmiştir. Ayrıca eyaletlere ve Özel Ekonomik Bölgeler'e verilen özerklikler ile kendi bölgelerinden dış ticarete konu olacak ürünler üretmelerinin ve bunları dış piyasalarda pazarlamalarının önü açılmıştır. Çin dünyanın fabrikası sıfatını alarak Küresel Değer Zincirinde önemli bir konuma gelmiştir. Yapılan reformlar neticesinden ülkeye gelen yatırım, ucuz işgücü, birtakım teşvikler ile Çin uluslararası arz zincirine katılmıştır. Bu açıdan bakıldığında uluslararası piyasalara ve uluslararası ticarete entegre olmuş ve pek çok ülkeyi kendine bağımlı hale getirmiştir.

Bölgeler ve küresel entegrasyon için de adımlar atan Çin DTÖ'ye, APEC'e ve ŞİÖ'e katılmıştır. Katıldığı bu örgütler içinde iyi ilişkiler gerçekleştirerek nüfus alanını genişletmiştir. İyi ilişkilerin Çin'in ticaretine olumlu yansıtacağı düşüncesiyle ticari entegrasyonu artıracak planların ve projelerin içerisinde olmuştur. Ayrıca dünyanın iki büyük ekonomisi olan ABD ve AB ile olan ikili ilişkilere önem göstermiştir. Bu ekonomiler ile kazan-kazan stratejisi altında ticaret ağını genişletmiştir. Sonuç itibarıyla baktığımız zaman 1978'den sonra yapılan reformlar ile Çin uluslararası ticaret sistemine başarı bir şekilde entegre olmuş ve bu sistem içerisinde önemli bir aktör olmuştur. Reformların sağlam bir zemini olmasından dolayı ilerleyen yıllarda da bu başarının devam etmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D ve James, A. R. (2014). *Ulusların Düşüşü: Güç ve Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. (Çev, F. R. Veliöğlu), İstanbul: Doğan Kitap.

Alemdar, Tuna. (2008). Küresel Değer Zinciri İçerisinde Türk Gıda Sektörünün Konumu. *Munich Personal Repec Archive*, 35-45. Erişim Adresi <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/39689/>

Altay, A. (2011). Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Rollerini, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 0 (41), Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/pub/iuamamk/issue/751/8086>.

Alperen, Ü. (2018). Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası, *Bilge Strateji*. 10(19). 17-38.

Anderson, J. H., Bernstein, D. S. ve GRAY, C. W. (2005). Judicial Systems in Transition Economies Assessing the Past, Looking to the Future. *The World Bank*, 1-110. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6189-4>

Ardant, Phlippe. (1969). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yönetim. *Amme İdaresi Dergisi*, (Çev. Visalettin Pekiner), 2(4), 130-168.

Arrighi, G. (2010) *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü*. (Çev. İ. Yıldız). İstanbul: Yordam Kitap.

Arın, Tülay. (1992). Piyasa Sosyalizmi Tartışmaları. Akınhay. O(Ed.), *Sunuş içinde* (7-22.ss.). İstanbul, Belge yayınları,

Aras, İlhan. (2018). *Avrupa Birliği ve Çin Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*. Detay Yayıncılık,

Arısoy E., Bayar, G. ve Soranlar, B. (2004). Asya'nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti, *Başbakanlık Dış Ticaret Dergisi*, 32, 1-42.

Atılğan, H. (2005). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Katma Değer Vergisi Uygulaması ve İhracatta Vergi İadesi Politikaları. *Maliye Dergisi*, 147, 28-37. Erişim Adresi https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/kdv_uygulamasi.pdf.

Aslund A., Boone, P. ve Johnson, S. (2001). Escaping the Under-Reform Trap, *IMF Staff Paper*, 48, 88-108

APEC Economic Policy Report. (2019). Erişim Adresi <https://www.apec.org/Publications/2019/11/2019-APEC-Economic-Policy-Report>

Ball J. (2006), Did Mao Really Kill Millions in the Great Leap Forward. Erişim Adresi <http://monthlyreview.org/commentary/did-mao-really-kill-millions-in-the-great-leap-forward>,

Başaran, A. (2001). SSCB'den Rusya Federasyonuna İntikal Eden Bütçe Açığı Sorunu, Maliye Politikaları 1985- 1995. *Maliye Dergisi*, Eylül- Aralık, 1-18.

Bozduman, E.T. ve Erkan, B. (2019) Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinin Katma Değeri Yüksek Ürün İhracatındaki Uzmanlaşma Düzeyleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, 6(3), 140-154.

Broadbent, K.P. (1976). China and the ECC: The Politics of a New Trade Relationship, *The World Today*, 32(5), 190-198.

Bromley, D.W. ve Yang Y. (2006) Understanding China's Economic Transformation: Are There Lessons Here For Developing World. *World Economics*, 7(2),73-95.

Brown, R.C. (2019) Eu-China Bit and FTA Enhance Labor Cooperation and Protection. *University Of Bologna Law Review*, 4(2), 367-389.

Cerit, H. (2015). *Uluslararası Örgütlerin Devletlerin Dış Politikalarına Etkisi: Çin ve Dünya Ticaret Örgütü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın,

CERSUS. (2020). Erişim Adresi <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html#1985>.

Chihaia, T. (2019). "16+1": Promises And Pitfalls For Eu-China Trade Negotiations In The Context Of One Belt One Road Cooperation. *Lex ET Scientia International Journal*, 1, 39-50.

China Abc. (t.y). Sosyal Sigorta Sistemi, Erişim Adresi <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter3/chapter30802.htm>

Chow, G.C. (2004). Economic Reform and Growth in China. *Annals of Economics and Finance*, 5, 127-152. Erişim Adresi <http://www.aeconfer.com/Articles/May2004/aef050107.pdf>.

Chow, G.C. (2018). China's 40 Years of Reform and Development: 1978–2018. Garnaut, R., Song, L. ve Fang, C. (Ed.), *China's economic transformation* içinden (93-116.ss.). Acton ACT, Australia: ANU Press, Erişim Adresi <http://www.jstor.org/stable/j.ctv5cgbnk>

Chow, D. C.K. (2020). The Myth Of China's Open Market Reform And The World Trade Organization. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 41(4), 939-980.

Chong, T. T. L.ve Li X. (2019). Understanding the China-US Trade War: Cause, Ecomic, İmpact And The Worst-Case Scenario. *Economic and Political Studies*. 7(2). 185-202.

Clark, P. D. (2013) Intra-Industry Specialization İn United States- China Trade. *The International Trade Journal*, 27,225-242. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1080/08853908.2013.796838>.

Çalık, Ü. (2011). Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem). *Liberal Düşünce*, 64, 185-206. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/791444>.

Çakan, V. (2017). *Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler*, *Asya Araştırmaları Dergisi*. 1(1). 35-52.

Çakmak, Ö.Ç. (2008). Çin'in Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci ve Türk Sanayisi Açısından Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 253-268.

Çelik, C. (2016). *Türkiye'nin İhracat Potansiyelinin Artırılması Kapsamında Çin'in İhracat Politikalarının Değerlendirilmesi*. (Uzmanlık Tezi). Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Çeştepe, H. (2010). Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 46-62. Erişim Adresi <http://dx.doi.org/10.11122/ijmeb.2012.8.17.340>.

Coase R. ve Wang N. (2015) *Çin Nasıl Kapitalist Oldu?* (Çev. İ. Yılmaz). Ankara: Big Bang Yayınları.

Cohen, B.J. (2016). Çin Sorusu: Sistem Çin'in Yükselişine Uyum Sağlayabilir mi?. E. Helleiner ve J. Krishner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (31-49.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Dağıstan, N. (2017). Küresel Değer Zincirlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret ve Üretim Yapısına Etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 2017, 824-835. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1124116>.

Dabrowski, M. (1995). Different Strategies of Transition to a Market Economy: How Do They Work in Practice. *Policy Reserach Working Paper No. 1579*, Washington DC: The Work Bank, Policy Reseach Department, 1-47.

Deik. (2009). Çin'in Yükselişini Anlamak. *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*, Erişim Adresi <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-cin-2009-yukselisi-anlamak>.

Demirel, D. (2006) Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: "Etkin Devlet", *Sayıştay Dergisi*, 17(60), 105-128.

De Melo M., Deniz C. ve Gelb A. (1996) "Patterns of Transition from Plan to Market. *The World Bank Development Economic Review*, 10(3), 397-414.

Dedekoca, E. (2017). ABD-Çin İlişkilerinden Kriz Yönetimi, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırma Dergisi*, 1(3),141- 168. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391848>.

Du, M.M. (2016). China's One Belt One Road Initiative: Context, Focus, Institutions and Implications. *Chinese Journal of Global Governance*, 2(1). 30-43.

Dural, B. Y. (2007). *Geçiş Ekonomileri*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Durdular, A. (2016). Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *Avrasya Etüdler*. 49(1). 77-97.

Duran, H. ve Pusevsuren N. (2016). Güvenlik Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 281-294. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/347597>.

Ebrd. Ebrd Transition Report 2018. (2018) Erişim Adresi <https://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/transition-report-201819.html>.

Ebrd. (1991). European Bank For Reconsruction and Development. *Transition Report 1999 Ten Years Of Transition*, London, Ventura Litho Limited, November. Erişim Adresi <https://www.ebrd.com/publications/transition-report-1999-english.pdf>.

Egeli H. A. ve Emsen Ö. S. (2002). "Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme". *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek-Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Eren, E. (1991) *Piyasa Özgürlük ve Eşitlik: Piyasa Sosyalizmi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Ermağan, İ. (2018). Çin ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Sorun Alanları ve Kriz Yönetimi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 85-96 Erişim Adresi https://www.academia.edu/38310967/%C3%87in_ve_Avrupa_Birli%C4%9Fi_ili%C5%9Fkilerinde_Sorun_Alanlar%C4%B1_ve_Kriz_Y%C3%B6netimi.

Ertekin, M. S. (2017a). *Çin Ekonomisi: Küresel Sisteme Entegrasyon Serüveni*. İzmit: Umuttepe Yayınları.

Ertekin, M. S. (2017b). Çin'de Ekonomik Büyüme, Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği: Dünya Ekonomisinde Konumu. *Bilgi Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 12(1), 13-37. Erşim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/364604>.

Ener, M. ve Yelkikalan N. (2004). Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliğinin Türkiye'nin Tekstil ve Konfeksiyon Sektörüne Olası Etkileri ve Çözüm Önerileri-Swot Analizi Yöntemi le Değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-15. Erişim

Adresi <http://ybd.dergi.comu.edu.tr/dosyalar/Ybd/cin-in-dunya-ticaret-orgutu-neyeliginin-turkiye-nin-tekstil-ve-konfeksiyo-2017-02-13-229.pdf>.

Endewinck, P (2018). The Economic Growth and Development Effects of China's One Belt One Road Initiative. *Strategic Change*, 447-454.

Eurostat. (t.y). Erişim Adresi <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Eurostat. (2020) Erişim Adresi https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics.

European Commission. (2020). Erişim Adresi <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/china/>.

European Commission. (2017a). Strengthening EU-China Trade Relations. Erişim Adresi https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/may/tradoc_155609.pdf.

European Commission. (2017b). Building Bridges: Strengthening EU-China Trade and Investment Relations. 2017b, Erişim Adresi https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/february/tradoc_155277.pdf.

European Commission. (2016). EU and China Agree on Scope of the Future Investment Deal. Erişim Adresi <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1435>.

Euractiv. (2016). Germany and France Team up to Tackle Chinese Dumping. Erişim Adres, <https://www.euractiv.com/section/trade-society/news/germany-and-france-team-up-to-tackle-chinese-dumping/>.

European Commission. (2019). EU-China Summit Joint Statement, Brussels. 1-7. Erişim Adresi <https://www.consilium.europa.eu/media/39020/euchina-joint-statement-9april2019.pdf>.

Evans, O. (2019). The Effect of US- China Trade War and Trumpocomics, *Forum Scientiae Oeconomia*. 7(1). 47-55.

Fan, S., Kanbur, R., Wei, S. ve ZHANG, X. (2013). The Economics of China: Successes and Challenges. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 19648, 1-51. Erişim Adresi https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19648/w19648.pdf.

Ferraro, J. K., Van, L. E. (2019). Long-Run Effects on Chinese GDP from U.S.-China Tariff Hikes. *FEDS Notes*, *Federal Reserve Bank*. Erişim Adresi <https://www.federalreserve.gov/econres/notes/feds-notes/long-run-effects-onchinese-gdp-from-us-china-tariff-hikes-20190715.htm>.

Fischer, S. ve Sahay, R. (2000). The transition Economies After Ten Years. *IMF Working Paper*, WP/00/30. Erişim Adresi <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0030.pdf>.

Foo, N., Lean H.H. ve Salim R. (2020). The Impact of China's One Belt Road Initiative on International Trade in the Asean Region. *North American Journal of Economics and Finance*. 54. 1-11.

Gongsheng, P. (2018). Market-Based Interest Rate Reform in China. *China Finance 40 Forum Research Group*. Erişim Adresi <http://www.cf40.org.cn/uploads/books/InterestRate.pdf>.

Gou, R. (2013). Understanding the Chinese Economies. USA: Academic Press Publication.

Guo, C., Degterev D.A., Jielin Z., Lu C. (2019). Implications of One Belt One Road Strategy for China and Eurasia. *International Economic Relations*. 19(1). 77-88.

Gökdemir, L. ve Mor G. (2006). Dirijistik Çin Modeli ve Türkiye Çin Ekonomik İlişkileri. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 0(26), 54-66. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5883/77834>.

Gökten K. (2009) *Çin Ekonomisi'nde Dönüşüm ve Kapitalist Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci (1978-...)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güler E. (2007). *Geçiş Ekonomilerinde Makro Ekonomik İstikrar Sorunları: Rusya Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Güler, E. (2012a). Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm?. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 93-120. Erişim Adresi [http://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203\(3\)12%20Article%206%20pp.93-120.pdf](http://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203(3)12%20Article%206%20pp.93-120.pdf).

Güler E. (2012b). Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8(1), 37-58. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradoks/issue/16354/171235>.

Güler, E. (2012c). Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 52-68. Erişim Adresi <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/586/324>.

Gündal, B. (2015). Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 55-72. Erişim Adresi <https://doi.org/10.18506/anemon.68680>.

Gürlel C. F. (2016). Çin ekonomik Büyümede Model Değiştiriyor. *Moment Expo Dergisi*, 92 Erişim Adresi <https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/92/makale/cin-ekonomik-buyumede-model-degistiriyor>.

Havrylyshyn, O. ve Smeed-Odling J. (2000). Political Economy of Stalled Reforms. *Finance and Development*, IMF, 7-10. Erişim Tarihi <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2000/09/pdf/havrylys.pdf>.

Havrylyshyn, O, Wolf Thomas. (1999). Determinants of Growth in Transition Countries. *Finance and Development*, 36(2), Erişim Adresi <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/06/havrylys.htm>.

Helleiner, E. ve Kirshner J. (2016). Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinin Politikası. E. Helleiner ve J. Kirshner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (13-30.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Helleiner, E. ve Monani B. (2016). Çin ile IMF'nin Gizli Tarihi. Helleiner ve J. Kirshner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (49-67.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Hepaktan, C.E. (2017). Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Türkiye'nin ŞİÖ İle Gerçekleştirdiği Dış Ticaret Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 385-410. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/pub/cbayarsos/issue/33453/373103>.

He, D., Wang, H. ve Yu, X. (2015) Interest Rate Determination in China: Past Present and Future. *International Journal of Central Banking*, 11(4), 255-277. Erişim Adresi <https://www.ijcb.org/journal/ijcb15q5a7.pdf>.

Hinton, W. (2004). On the Role of Mao Zedong. *Monthly Review*, 56(4), Erişim Adresi <http://monthlyreview.org/2004/09/01/on-the-role-of-mao-zedong>.

Ho, O. C. H. (2004). Determinants of Foreign Direct Investment in China: A Sectoral Analysis. *School of Economics & Commerce University of Western Australia*, Australia, 1-29. Erişim Adresi https://ecompapers.biz.uwa.edu.au/paper/PDF%20of%20Discussion%20Papers/2004/04_18_Ho.pdf.

Houser, K. A. (2020). The Innovation Winter Is Coming: How the U.S.- China Trade War Endangers the World. *San Diego Law Review*. 57(549). 549-608.

Huasheng, Z. (2013). China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization. *Asian Survey*, 53(3),436-460. Erişim Tarihi <https://doi.org/10.1525/as.2013.53.3.436>.

IMF, <https://data.imf.org/>

IMF. (2000). Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects. Washington D.C, November 3. Erişim Tarihi <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm>.

İnançlı, S. ve Kamacı, A. (2010). Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye İle Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2, 135-162. Erişim Tarihi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84353>.

Investing. (t.y). Erişim Adresi <https://tr.investing.com/currencies/usd-cny-historical-data>.

Jiang W. (2014). The Effect of RMB Exchange Rate Volatility on Import and Export Trade in China. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(1), 615-625. Erişim Adresi <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.685.5927&rep=rep1&type=pdf>.

Jiang J. (2013). *Ekonomik Gelişmenin Toplumsal Sınırları Çin Ekonomik Modelinin Geleceği*. (Çev. A. Köymen). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Jiang, Y. (2016). Çin'in Para Diplomasisinin Sınırları. Helleiner ve J. Krishner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (129-150.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Karaca, K. R. (2008) *Güç Olma Stratejisi Çin- Soğuk Savaş Sonrası TürkiyeÇin İlişkileri*. IQ İstanbul: Kültür ve Sanat Yayıncılık.

Karaaslan, A. (1999). Arz Yönlü İktisat Laffer Eğrisi ve İktisadi İstikrar Açısından Vergileme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2. 47-70.

Karamurtlu, B. (2020). Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Hegemonya Girişimi. 54-81.

Kaya, M. (2019). ABD-ÇİN Ticaret Savaşları ve Türkiye. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 18-30. Erişim Adresi <https://doi.org/10.46236/jovosst.598111>.

Kazgan, G. (2012). Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri. *Türkiye Ekonomik Kurumu*. 2012/53. 1-20.

Kızıltan, A. (2003) Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti'nin Süpergüç Olabilirliği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1). Erişim Adresi <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/858.pdf>.

Kolodko, G. W. (2004). Transition to a Market System: Gradualism Versus Radicalism. *TIGER Working Paper*, 60, 1-11. Erişim Adresi <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/140712/1/394315774.pdf>.

Kroeber, R. Arthur. (2017). *Çin Ekonomisi: Herkesin Bilmesi Gerekenler* (Çev. M. Mazı). Ankara: Buzdağı Yayınevi.

Landsberg, M., H. ve Burkett, P. (2007). *Çin ve Sosyalizm: Küresel Çatışmanın Yeni Aktörü*. (Çev. E. Balıkçı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Lanteigne, M. (2005). China and International Institutions: Alternate Paths to Global Power. Routledge, *ProQuest Ebook Central*. Erişim Adresi <https://epdf.pub/china-and-international-institutions-alternate-paths-to-global-power-asian-secur.html>.

Lau, L. J. (2019). Economic Relations Between China And the U.S.. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 17(4) 327-363. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1080/14765284.2020.1712887>.

Leal-Arcas, R. (2020). The EU and China in a New World Order: Challenges Ahead. *The IUP Journal of International Relations*, 14(1), 39-58. Erişim Adresi <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3427243>.

Lester, S. ve Zhu H. (2020). The U.S.-China Trade War: Is There an End in Sight?. *Cato Journal*. 40(1). 15-23.

Lin J.Y. (1992). Rural Reforms And Agricultural Growth in China. *The American Economic Review*, 82(1) 1992, ss.35-51. Erişim Adresi <https://www.jstor.org/stable/2117601>.

Liu W. ve Langhammer, R. J. (2016) China's Growth Challenges. KIEL Policy Brief, *KIEL Institute for the World Economy*, 101, 1-10. Erişim Adresi https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Policy_Brief/Kiel_Policy_Brief_101_.pdf.

Liu, K. (2000a). The Effect of the China-US trade war during 2018-2019 on the Chinese Economy: An Initial Assessment. *The Chinese Economy*. 8(4). 462-481.

Liu, K. (2020b). China's Policy Response to the China US Trade War: An Initial Assessment. *The Chinese Economy*. 53(2). 158-176.

Lin J. Y. (2004). Lessons of China's Transition from a Planned Economy to a Market Economy. *Leon Ko ź miń ski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPiZ) and TIGER*, 16. 1-45. Erişim Adresi <https://www.tiger.edu.pl/publikacje/dist/lin.pdf>.

Li M. (2009). *Yükselen Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü*. (Çev. A. Kantarcı, E. Özkaya). Ankara: Epos Yayınları.

Lichtenstein, M.P. (2000) Competing Perspective on Liberalization of China's Foreign Trade and Investment Regime. *Journal of Economic Issues*, 34(4), 873-885. Erişim Adresi <https://www.jstor.org/stable/4227614>.

Ma S. (1998). Third World Studies, Development Studies and Post-Communist Studies: Definitions, Distance and Dynamism. *Third World Quarterly*, 19(3), 339- 348. Erişim Adresi <http://dx.doi.org/10.1080/01436599814280>.

Marangos J. (2002). Alternative Methods of Institutional Development for Transition Economies. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 158, 483-513. Erişim Adresi <http://dx.doi.org/10.1628/0932456022975286>.

Koçakoğlu, M. A. Ve Özaydın A. (2020). Yeni Korumacılık: Ticaret Savaşı mı? Küresel Liderlik Savaşı mı?. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19(74). 630-646.

Kotan M. (2016) *Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyal Piyasa Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Melemen M. (2007) *Çin: Uluslararası Ticarete Yükselen Pazar Ekonomisi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Morrison M. W. ve Labonte M. (2013) China's Currency Policy: An Analysis of The Economic Issues. *CRS Report*, Erişim Adresi <https://fas.org/sgp/crs/row/RS21625.pdf>.

Morrison W. M. (2014) China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, And Implications for the United States. *CRS Report*,

Morrison W. M. (2018) China-US. Trade Issues. *CRS Report*, 2018. Erişim Adresi <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33536.pdf>.

Morrison W. M. (2019) China's Economic Rise: History, Trends Challenges, and Implications for the United States. *CRS Report*, Erişim Adresi <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>.

Na B. (2019). The Development From Special Economic Zone (Sez) To Free Trade Zone (Ftz) Of China" *IOP Publishing*, Erişim Tarihi <http://dx.doi.org/10.1088/1757-899X/667/1/012008>.

Naughton B. (2007) *The Chinese Economy: Transition and Growth*, The MIT Press, Cambridge.

National Bureau of Statistics, China Statistical Yearbooks, Erişim Adresi <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/>.

National Bureau of Statistics of China, China Statistical Yearbook 2018, Erişim Adresi <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2018/indexeh.htm>.

China Statistical Yearbook 2019, Erişim Adresi <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexeh.htm>.

China Statistical Yearbook 2020, Erişim Adresi <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/indexeh.htm>.

Nove, A. (1991). *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, (Çev. O. Akınhay)., 1. Baskı, No:119, İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık

Oecd, Erişim Adresi <https://data.oecd.org/>.

Oecd. (t.y.). Erişim Adresi https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GVC_INDICATORS#.

Oktay, F. (2016). *Çin Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ölmezoğulları, N. (2008) *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Ongun, M. T. (2012). 1980'lerden Küresel Krize Dünya Ekonomisi. *Ekonomik Yaklaşım*. 23. 39-76.

Örmeci, O. (2013). 21. Yüzyılda ABD- ÇİN Rekabeti. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(29), 1-14. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117779>.

Özsoylu, A.F. (2006). *Çin- Bir Devrin Uyanışı*. Adana: Nobel Kitabevi.

Özsoylu A.F. (2009). *Nasıl Başardılar? İrlanda-Çin Hindistan*. Ankara: Destek Yayınları.

Özsoylu A.F ve Neşe A. (2011). *Dünya Ekonomisinin Yeni Aktörleri: BRIC-Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin*. Adana: Karahan Kitabevi.

Öz S. (2006). *Küresel Rekabette Yükselen Bir Güç: Çin*. İstanbul: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu,

Özugurlu Y. (2002). Rusya'da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu. *VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, Ankara, ss.1-28.

Öztürk E. M. B. (2020). "Türkiye'nin Uluslararası Pazar Arayışında Bir Alternatif Olarak APEC," *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.3, 2020, ss.114-124.

Öztürk S., Saygın S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(12). 1-12.

Papava, V. (2005). On The Theory of Post-Communist Economic Transition to Market. *International Journal of Social Economics*, 32(1/2), 77-97. Erişim Adresi https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2181867.

Pwc. (2017). Repaving the Ancient Silk Routes. 1-9.

Ramasamy, B. ve Yeung M.C.H. (2019). China's One Belt One Road Initiative: The Impact of Trade Facilitation Versus Physical İnfrastructure on Exports. *The World Economy*. 42. 1673-1694.

Ramazanoğlu, G. ve Acar, İ.A. (2007). Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Yaklaşımlar. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 7(4), 385-402.

Roland G. (2001). Ten Years After Transition and Economics. *IMF Staff Papers*. 48, 2001, ss. 29-52. Erişim Adresi <https://www.jstor.org/stable/4621689>.

Rongjiu X. (2019). Accession to the WTO in China' s Reform and Opening-up: Significance, Function and Maintenance. *Journal of WTO and China*, 9(3), 54-87.

Sakinç, S. (2005) *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Sander O. *Siyasî Tarih 1918-1994*.Ankara: İmge Kitabevi.

Sandıklı A.ve Güllü, İ. (2005). *Geleceğin Süper Gücü Çin*. İstanbul: Tasam Yayınları.

Saraçoğlu, M. ve Duran, C. (2008). Çin Ekonomisindeki Reformlar ve Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Kamu-İş Dergisi*, 10(1), 93-112. Erişim Adresi <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/1014.pdf>.

Savran, S. (1991). Piyasa Sosyalizminin Yükselisi ve Düşüsü", *Marxizmde Tartışmalar*, içinde (9-56) , İstanbul: Belge Yayınları,

Saray, M.O. ve Gökdemir, L. (2007) Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005), *Journal of Yasar University*, 2(7), 681-686. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179152>.

Sey, N. (2018). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Süreci ve Bir Ülke Analizi: Çin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul:

SHENG, Y. S. ve YAN M. (2011). China vs. the United States: Market Connections and Trade Relations. *International Journal of China Marketing*, 2(1) 45-57.

Sezen, S. (2009). *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Amme Enstitüsü, Ankara: TODAİE Yayınları.

Sheng. J. (2020) The One Belt One Road Initiative as Regional Public Good: Opportunities and Risk. *Oregon Review of International Law*, 21. 75-116.

Shi Q. (2007). *Çin*, Yeni Yıldız Yayınevi.

Si W. (2015), Banking Reform In China. *Jindal Global Law Review*, 6(2), 179-192. Erişim Adresi https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2583659.

Solimano A. (1994). After Socialism and Dirigisme: Which Way Now?. *Policy Research Working Paper Series 981, The World Bank*, 1-50. Erişim Adresi <http://documents1.worldbank.org/curated/en/558311468766241711/pdf/multi0page.pdf>.

Statisca. (t.y.). Erişim Adresi <https://www.statista.com/statistics/250400/inequality-of-income-distribution-in-china-based-on-the-gini-index/>.

Siddiqui, K. (2019) One Belt and One Road China's Massive Infrastructure Project to Boost Trade and Economy: An Overview. *International Critical Thought*. 9(2). 214-235.

Steinberg, D. A. (2016). Çin Neden Bu Kadar Büyük Döviz Rezervleri Tutuyor?. Helleiner ve J. Krishner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (67-86.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Stiglitz, E. J. (2004) *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. (Çev. A. Taşcıoğlu, D. Vural). İstanbul: Plan B Yayınları.

Sönmez, A. (2003). *Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı: Türkiye için Dersler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şahin, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Şanghay İşbirliği Örgütünün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırma. *Tübav Bilim Dergisi*, 4(2), 143-150. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/799644>.

Şanlı, O. ve Ateş İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Aydın Adnan Menderes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergi*. 7(1). 75-101.

Şimşek M. (2005). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) Üyelikinin Ekonomik Etkileri ve Çin'in Geleceğine İlişkin Senaryolar. *Yönetim ve Ekonomi*, 12(2), 77-90. Erişim Tarihi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/145898>.

Şimşek O. (2016). Political Economy of Globalization: Financialization and Crises. İ. Şiriner, J., Dobрева, Ç. Boz (Ed.), *Çin Küreselleşmesinin Siyasa İktisadı: Devlet Mülkiyetli Şirketler Üzerinden Bir İnceleme* içinde (103-113.ss). 26, IJOPEC Publication.

Şimşek, O. (2019). Küreselleşme Dönüşümü ve Çin'in Rolü. *Sosyoekonomi*. 27(40). 185-196.

Tan Y. (2016). *Investigating The Performance of Chinese Banks Efficiency and Risk Feature*. Palgrave Macmillan Studies In Banking and Financial Institutions.

Turan G. (2006). Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Reformlar ve Yeni Devletin İşlevleri. *Kamu-İş*, 8(4), 1-30. Erişim Adresi <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/844.pdf>.

Turan G. (2007). Işık A., *Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş, Reformlar ve Politikalar*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2007

Turan E. (2009). Geçiş Ekonomilerinde Yerelleşme Reformları: Azerbaycan Örneği. *Journal of Azerbaijani Studies*, 579-592. Erişim Adresi <http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/GECIS-EKONOMILERINDE-YERELLESME-REFORMLARI.pdf>.

The World Bank (2002). Transition The First Ten Years Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union., *The World Bank*, Washington, D.C., 1-128. Erişim Adresi <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14042>.

The World Bank. (1996). *World Development Report: From Plan to Market*, Washington DC: Oxford University Press.

The World Bank. (t.y). Erişim Adresi <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&locations=CN&start=1978>.

The World Bank. (t.y). Erişim Adresi <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2019&locations=CN&start=1978>.

The World Bank (t.y). Erişim Adresi <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators>.

The World Bank (t.y). Erişim Adresi <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.DPST?locations=CN>.

The World Bank (t.y). Erişim Adresi <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2018&locations=CN&start=1979>.

Timurtaş M. E. (2018). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1) 2018, ss.52-69.

Tokatlıoğlu İ. (2006). Bir Kalkınma Stratejisi olarak Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik Reformları: 1978-1990 Dönemi. *TİSK Akademi*, 100-123.

Tung C. (2005). Overview of Chinese Economic Reforms: Initiatives, Approaches and Consequences. 1-18. Erişim Adresi <http://www3.nccu.edu.tw/~ctung/Documents/W-B-a-18.doc>.

Türkiye İş Bankası. (2015). Çin Bülteni. Aralık. Erişim Adresi https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_16_2015.pdf.

Tüsiad. (1995). 2000'li Yıllara Doğru Yeni Ekonomik Süpergüç: Çin. *TÜSİAD-T/95*, 7-182. Erişim Adresi <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1802-2000li-yillara-dogru-super-ekonomik-guc-cin>.

Tüsiad. (2012). Çin'in İlk Beyaz Kitabı. Erişim Adresi <https://www.tusiad.org/tr/tum/item/5203-cinin-ilk-beyaz-kitabi>.

Tüsiad. (2014). Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü Toplantıları Aralık 2014. Erişim Adresi <https://www.taysad.org.tr/uploads/dosyalar/26-01-2015-05-10-APEC-2014.pdf>.

Usitc. (2020). Erişim Adresi <https://dataweb.usitc.gov/>.

Un. (t.y.). UN data, Erişim Adresi <http://data.un.org>,

Unctad. (2019). Erişim Adresi https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat44_en.pdf.

Unctad. (2017). World Investmen Report 2017. Erişim Adresi https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf.

Unctad (2018). World Investmen Report 2018. Erişim Adresi https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf.

Unctad. (2019). World Investmen Report 2019. Erişim Adresi https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf,

Unctad. (2020). World Investmen Report 2019. Erişim Adresi https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_en.pdf,

Uzunoğlu, İ. S., Arzova, S. B. (2019). İkinci Petrol Krizi: Nedenleri, Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Türkiye'nin Ekonomik Krizleri*. 143-160. İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi.

Ünver, M. (2016). Çin Ekonomisi Bir Sosyal Piyasa Tahlili. B.Doğru (Ed.), *Çin Ekonomisi ve Çin Merkez Bankası'nın Politika Tercihleri* içinde (21-56.ss.) Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Yavuz, H.B. (2006). Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme. *Türk İdare Dergisi*, 78(451), 89–105. Erişim Adresi <http://www.tid.gov.tr/Makaleler/HasanBilgehanYavuz%2089-105.doc>.

Yeung, Y., Lee, J. ve KEE, G. (2009) China's Special Economic Zones at 30. *Eurasian Geograpyh and Economic*, 50(2), 222-240.Erişim Adresi <https://doi.org/10.2747/1539-7216.50.2.222>.

Yılmaz, R. Koyuncu C. (2005). *Çin: Dragon Ekonomisinin Önlenemeyen Yükselişi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Yılmaz, S.S., Özdemir, M.G. ve Gençler, Ü. (2019) ABD-ÇİN Ticaret Savaşları. *Sosyal Bilimler Kongre Kitabı*, 297-316.

Yılmaz, S. (2020). Bir Kuşak Bir Yol Projesinin İktisadi Kapasitesi ve Çin Tarafından Uygulanan Borç Diplomasisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24. 631-647.

Yiğın, Seçil. (2009) *Çin Ekonomisi ve Dış Ticaret İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Yu H. (2018). China's Belt and Road Initiative: The Push for Economic Globalisation. *East Asian Policy*, 70-75. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1142/S1793930517000277>.

Yunling, Z. (2012). Apec and Liberalisation of the Chinese Economy. P. Drysdale, Z. Yunling, L. Song (Ed.). *Liberalisation of the Chinese economy: APEC, WTO and Tariff Reductions* içinde (3-14ss.). Erişim Adresi <http://press-files.anu.edu.au/downloads/press/p214921/pdf/ch015.pdf>.

Zeng D. Z. (2015). Global Experiences with Special Economic Zones-With a Focus on China And Afrika., *The World Bank, Trade and Competitiveness Global Practice*, ss.1-17. Erişim Adresi <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/Africa/Investing%20in%20Africa%20Forum/2015/investing-in-africa-forum-global-experiences-with-special-economic-zones-with-a-focus-on-china-and-africa.pdf>.

Zeng Z. D. (2011). How Do Special Economic Zones and Industrial Clusters Drive China's Rapid Development., *The World Bank Policy Research Working Paper*, March, 1-51. Erişim Adresi <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3349/WPS5583.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Zhang N. (2011) Foreign Direct Investment in China: Determinants and Impacts. *The University of Exeter*, September, 1-190. Erişim Adresi <https://core.ac.uk/download/pdf/12826506.pdf>.

Zweig D. (2008). China and the World Economy: The Rise of a New Trading Nation. *At the World International Studies Association*, 1-25. Erişim Adresi http://www.cctr.ust.hk/materials/working_papers/WorkingPaper25_DZ_China_World.pdf.

Zhuang J. Ve Li, S. (2016). Understanding the Recent Trend of Income Inequality in China. *SOAS Department of Economics Working Paper Series*, 196, 1-17. Erişim Adresi <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/186143/ewp-489.pdf>.

Qi, H. (2004). Deng Xiaoping's Ideas on Chinese Township and Village Enterprises. *China Report*, 40(1), 77-90. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1177/000944550404000104>.

Wang J. ve Tan, C. (2019) Mixed Ownership Reform and Corporate Governance in China's State-Owned Enterprises. *Vanderbilt Journal Of Transnational Law*, 53(3), 1055-1107.

Wang, H. (2016). Küresel Dengesizlikler ve Döviz Kuru Silahının Gücünün Sınırları. Helleiner ve J. Krishner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (87-106.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Walder A. G. (1995). China's Transitional Economy: Interpreting its Significance. *Special Issue: China's Transitional Economy* içinden. (963-979 ss.). *The China Quarterly*, 144, 963-979. Erişim Adresi <https://www.ln.edu.hk/mkt/staff/gcui/andrew.pdf>.

Walter, A. (2016). Çin'in Uluslararası Makroekonomik Politika Gözetim Mekanizmalarıyla İlişkileri. Helleiner ve J. Krishner (Der.), *Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset* (Çev. B. Cezar) (107-128.ss). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Wits. (t.y). Erişim Adresi [https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Compare/country/USA/indicator/XPRT-PRDCT-SHR/partner/WLD/product/39-40 PlastiRub/country/CHN;/show/data](https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Compare/country/USA/indicator/XPRT-PRDCT-SHR/partner/WLD/product/39-40%20PlastiRub/country/CHN;/show/data).

Wolf H.C. (1999). Transition Strategies: Choices And Outcomes. *Princeton Studies In International Finance*, 85, 1-23. Erişim Tarihi <https://ies.princeton.edu/pdf/S85.pdf>.

Wto. 2019. World Trade Statistical Review,

Wto. (t.y). Erişim Adresi <https://data.wto.org/>.

Wto. (t.y). Erişim Adresi https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/miwi_e/countryprofiles_e.htm.